

UPA

= STRATEGIC AFFAIRS =

September 2022

Vol. 3 No: 2

ISSN: 2718-0182

ULUSLARARASI
POLİTİKA AKADEMİSİ

UPA Strategic Affairs is the academic journal published by UPA
(<http://politikaakademisi.org>)

Owner/Editor-in-chief: Assoc. Prof. Ozan ÖRMECİ

Editor-in-chief: Assoc. Prof. Deniz TANSİ

Editor-in-chief: Dr. Eren Alper YILMAZ

<http://politikaakademisi.org/upa-strategic-affairs/>

UPA STRATEGIC AFFAIRS

UPA Strategic Affairs is an open access, peer-reviewed online (electronic) international academic journal that is published twice a year.

UPA Strategic Affairs is established in 2020 by the founders of UPA (Uluslararası Politika Akademisi-International Political Academy), a well-known foreign policy initiative in Turkey that was initiated in 2012.

UPA Strategic Affairs is solely established for academic purposes and does not collect article processing or submission charges from contributors.

UPA Strategic Affairs' publication languages are Turkish, English, and French.

UPA Strategic Affairs is currently indexed with Türkiye Kaynakçası, ASOS index, DergiPark, DRJI, CiteFactor, Index Copernicus, and EuroPub.

ISSN: 2718-0182

Aims and Scope:

UPA Strategic Affairs encourages all Social Sciences scholars, students, and researchers to send their scientific articles for publication.

UPA Strategic Affairs aims to appeal to a wide scholarly audience by welcoming all Social Sciences works without a geographic or topic-based limitation.

UPA Strategic Affairs publishes theoretical, methodological, and research-based articles in addition to original op-eds and book reviews.

UPA Strategic Affairs' publication languages are Turkish, English, and French.

All published articles are archived in the UPA website (<http://politikaakademisi.org/archive/>).

Editorial Board:

Owner/Editor-in-chief: Assoc. Prof. Ozan ÖRMECİ

Editor-in-chief: Assoc. Prof. Deniz TANSİ

Editor-in-chief: Dr. Eren Alper YILMAZ

Editors: (in alphabetical order)

- Tülin AVCU
- Yağmur BAHRAM
- Güney Ferhat BATI
- Temmuz Yiğit BEZMEZ
- Onur BİGAÇ
- Serdar ÇUKUR
- Yusuf ERTUĞRAL
- Ayşe KAŞIKIRIK
- Ali İzzet KEÇECİ
- Gülçin Sağır KESKİN
- Nisa MAMMADOVA
- Oğuzhan MANİOĞLU
- Neriman TUNBUL
- Ercan TUTAR
- İsa USLU

Editorial & Advisory Board: (in alphabetical order)

Prof. Mensur AKGÜN

Prof. Tayyar ARI

Prof. Aykut ARIKAN

Prof. Süha ATATÜRE

Prof. Mesut Hakkı CAŞIN

Prof. Cristiana CRISTUREANU

Prof. Haydar ÇAKMAK

Prof. Şaban Halis ÇALIŞ

Prof. Sefa ÇETİN
Prof. Hasret ÇOMAK
Prof. Ghadir GOLKARIAN
Prof. Michelangelo GUIDA
Prof. Hüseyin GÜL
Prof. Jeffrey HAYNES
Prof. Russel HIRST
Prof. Hüseyin IŞIKSAL
Prof. Hüsamettin İNAÇ
Prof. Ulvi KESER
Prof. Timuçin KODAMAN
Prof. H. Tarık OĞUZLU
Prof. Uğur ÖZGÖKER
Prof. Adnan ŞİŞMAN
Prof. Ahmet TALİMCİLER
Prof. Ali Vahit TURHAN
Prof. Hasan ÜNAL
Prof. Levent ÜRER
Assoc. Prof. Gürol BABA
Assoc. Prof. Ahmet İlkay CEYHAN
Assoc. Prof. Nikos CHRISTOFIS
Assoc. Prof. Yusuf ÇINAR
Assoc. Prof. Mehmet Fatih DOĞRUCAN
Assoc. Prof. Okechukwu Lawrence EMEAGWALI
Assoc. Prof. Fahri ERENEL

Assoc. Prof. Giray FİDAN
Assoc. Prof. Armağan GÖZKAMAN
Assoc. Prof. Faruk KALAY
Assoc. Prof. Hakan Mehmet KİRİŞ
Assoc. Prof. Ariel González LEVAGGI
Assoc. Prof. Oytun MEÇİK
Assoc. Prof. Ainur NOGAYEVA
Assoc. Prof. Murat ÖNSOY
Assoc. Prof. Ozan ÖRMECİ
Assoc. Prof. Cenk ÖZGEN
Assoc. Prof. Beata PISKORSKA
Assoc. Prof. Deniz TANSİ
Assoc. Prof. Göktürk TÜYSÜZOĞLU
Assoc. Prof. Şebnem UDUM
Dr. Begüm BURAK
Dr. Ahmet CEYLAN
Dr. Matthew S. COHEN
Dr. Aurélien DENIZEAU
Dr. Ayşegül DOĞRUCAN
Dr. Maxime GAUIN
Dr. Oğuzhan GÖKSEL
Dr. Ayşe Deniz ÜNAN GÖKTAN
Dr. Enver GÜLSEVEN
Dr. Gamze HELVACIKÖYLÜ
Dr. Volkan İPEK

Dr. Elnur İSMAYIL

Dr. Furkan KAYA

Dr. Elif Çağlı KAYNAK

Dr. Sina KISACIK

Dr. Özker KOCADAL

Dr. Ayhan KOÇ

Dr. Sezgin MERCAN

Dr. Songül MİFTAKHOV

Dr. Ahmet ÖZCAN

Dr. Barzan Jawhar SADEQ

Dr. Selim SEZER

Dr. Monique SOCHACZEWSKI

Dr. Nikolaos STELYA

Dr. Hasibe ŞAHOĞLU

Dr. Matthew WEISS

Dr. Michael WUTRICH

Dr. Ayşe YARAR

Dr. Eren Alper YILMAZ

Dr. Melek YURDAKUL

Dr. Mustafa Murat YURTBİLİR

Instructions for Authors:

UPA Strategic Affairs accepts articles with the condition of having maximum 20 % similarity score from Turnitin or iThenticate program.

Length limit for articles is 20,000 words; inclusive of the Abstract, References (Bibliography), and Footnotes. There is no other specific page limit for articles.

UPA Strategic Affairs encourages authors to use American style spelling.

Authors should submit their full articles to upastrategicaffairs@gmail.com or ozanormeci@gmail.com.

Articles should comply with the format rules.

Articles are going through blind review process by two different scholars. Only articles having 2/2 acceptance are published in *UPA Strategic Affairs*. In case of “minor revision” decisions, editors of the journal are given chance to decide. Articles having one approval and one rejection will be sent to a third referee.

Contributors should sign a licensing agreement before the publication of their articles.

Format:

Margins: All margins should be 2.5 cm (1 inch).

Main title: Main title should be Times New Roman in size 14 pt font with all capital letters, centered, and bold format.

Author names: Author names should be added below the main title (align text right) without academic titles with Times New Roman in size 12 pt. Academic titles and affiliated institutions should be mentioned below as the first footnote and with an e-mail address.

Abstract: Begin your chapter with an Abstract part that summarizes the content of the chapter in 100 to 250 words. Abstract should be written in Times New Roman in size 12 pt.

Keywords: Maximum 5 Keywords to be written after the Abstract. Keywords should be Times New Roman in size 12 pt and in Italics.

Alignment: Alignment should be justified. First lines should not start from inside.

Font: Use Times New Roman font in size 12 pt with 1.5-line spacing. Use 0 pt before and 6 pt after each paragraph in writing.

Subheadings: Each article should have Introduction and Conclusion parts. Introduction and Conclusion parts should not be numbered. The number of subheadings should not exceed 20. Subheadings should be numbered as 1., 2., 3.; 1.1., 1.2., 1.3.; 1.1.1., 1.1.2., 1.1.3. etc. Subheadings should be written in size 12 pt with bold letters with only first letters as capital.

Double-quote: Double-quote (“...”) should be used for emphasized words or quoted sentences. In using double-quote, Italics should be used for the text in quote.

Italics: Journal, book, and newspaper names should be written in Italics both in running text and at the Bibliography part. Foreign words also should be written in Italics in running text.

Tables and Graphics: Tables and Graphics should be numbered as Table I, Graphic II etc. with Roman letters, Bold, and Times New Roman in size 12 pt. Table and Graphic number should be written above. A definition should be made after Table of Graphic number with Times New Roman in size 12 pt and in Italics.

Referencing:

Chicago style footnote system is used for referencing.

Footnotes should be written with Times New Roman in size 10 pt and with “align text left” style.

References should be indicated within the text by a footnote and then explained in detail at the bottom of the page.

Footnotes should be placed at the end of the relevant sentence (after the full stop) with superscript Arabic numerals.

Footnotes can be inserted in Microsoft Word by clicking on “Insert Footnote” from the References tab.

Each footnote ends with a full stop.

Page referencing should be “p.” for single pages and “pp.” for multiple pages.

Books:

Standard Bibliography: Author last name, Author first name (Publication year), *The Name of the Book*, Place of publication: Publisher.

Standard Footnote first use: Author first name Author last name (Publication year), *The Name of the Book*, Place of publication: Publisher, pp. 12-13.

Standard Footnote second use: Author first name Author last name (Publication year), *The Name of the Book*, pp. 12-13.

Standard Footnote consecutive use: *ibid.*, pp. 12-13.

Multiple Authors Bibliography: Author last name, Author first name & Author last name, Author first name & Author last name, Author first name (Publication year), *The Name of the Book*, Place of publication: Publisher.

Multiple Authors Footnote first use: Author first name Author last name & Author first name Author last name & Author first name Author last name (Publication year), *The Name of the Book*, Place of publication: Publisher, pp. 1-4.

Multiple Authors Footnote second use: Author first name Author last name et al. (Publication year), *The Name of the Book*, pp. 1-4.

Multiple Authors Footnote consecutive use: *ibid.*, pp. 1-4.

Articles:

Standard Bibliography: Author last name, Author first name (Publication year), “The Name of the article”, *The Name of the Journal*, Vol. 3, No: 5, pp. 10-32 (full article).

Article Footnote first use: Author first name Author last name (Publication year), “The Name of the article”, *The Name of the Journal*, Vol. 3, No: 5, p. 7 (cited page only).

Article Footnote second use: Author first name Author last name (Publication year), “The Name of the article”, p. 7 (cited page only).

Article Footnote consecutive use: *ibid.*, p. 7.

Multiple Authors Bibliography: Author last name, Author first name & Author last name, Author first name & Author last name, Author first name & Author last name, Author first name (Publication year), “The Name of the article”, *The Name of the Journal*, Vol. 3, No: 5, pp. 10-32 (full article).

Multiple Authors Footnote first use: Author first name Author last name & Author first name Author last name & Author first name Author last name & Author first name Author last name (Publication year), “The Name of the article”, *The Name of the Journal*, Vol. 3, No: 5, p. 7 (cited page only).

Multiple Authors Footnote second use: Author first name Author last name et al. (Publication year), “The Name of the article”, *The Name of the Journal*, p. 7 (cited page only).

Multiple Authors Footnote consecutive use: *ibid.*, p. 7.

Newspapers:

Editorial: *The New York Times Editorial* (2015), “The name of the article”, 23.07.2010 (exact date of publication), p. 5.

Untitled: *Los Angeles Tribune* (2012), “The name of the article/news”, 23.07.2010 (exact date of publication), p. 13.

Written by a specific columnist/reporter (Bibliography): Last name of the reporter/columnist, First name of the reporter/columnist (Publication year), “The name of the article/news”, *The Name of the Newspaper*, 23.07.2010 (exact date of publication), p. 3.

Written by a specific columnist/reporter (Footnote): Full name of the reporter/columnist (Publication year), “The name of the article/news”, *The Name of the Newspaper*, 23.07.2010 (exact date of publication), p. 3.

Written by a specific columnist/reporter (Footnote) second use: Full name of the reporter/columnist (Publication year), “The name of the article/news”, p. 3.

Newspapers Footnote consecutive use: *ibid.*

Internet archives: Full name of the reporter/columnist/*journal* (Year of publication), “The name of article/news”, *The Name of the Newspaper*, 23.07.2010 (exact date of publication), Date of Accession: DD/MM/YYYY from <http://www> (full URL).

Institutions & Organizations:

Name of the Institution, “The name of the page”, 23.07.2012 (Page last modified), Date of Accession: DD/MM/YYYY from <http://www>. (full URL).

Movies:

Director’s full name (Production year), “The Name of the Movie”.

Youtube:

“Video title”, Date of Accession: DD/MM/YYYY from <http://www>. (full URL).

Contact

E-mail: upastrategicaffairs@gmail.com / ozanormeci@gmail.com / dtansi@gmail.com / alper@adu.edu.tr

LinkedIn: <https://tr.linkedin.com/in/uluslararası%C4%B1-politika-akademisi-178246184>

Twitter: <https://twitter.com/UPAkademisi>

UPA

= STRATEGIC AFFAIRS =

Dear readers,

UPA Strategic Affairs continues to develop despite having a small team of editors and referees. We are now indexed in some major international indexes including DRJI, CiteFactor, and Index Copernicus in addition to some Turkish indexes. We will continue to develop and struggle for creating a new and dynamic international academic platform focusing on Political Science and International Relations studies related to Turkey.

Our new issue (September 2022) offers 7 original scientific articles. These pieces are written by young and skilled academics. Despite economic and political difficulties Turkey feels, we will continue to provide a solid scientific platform for young academic and researchers.

Please enjoy our new issue.

Assoc. Prof. Ozan ÖRMECİ

UPA Strategic Affairs Owner/Editor-in-chief

Istanbul, 12 September 2022

TABLE OF CONTENTS

Foreword.....	1
Table of Contents.....	2
<i>Sino-Turkish Relations and the Belt and Road Initiative</i>	
Ozan ÖRMECİ.....	3
<i>Farklı Liberal Anlayışların Devleti Konumlandırışı Üzerine Bir Karşılaştırma</i>	
Melek Mert KAYMAZ.....	36
<i>NATO'nun Sistem İçerisindeki Dönüşümü ve Geleceği</i>	
Seda Gözde TOKATLI.....	61
<i>Fransa-Brezilya İlişkileri: Uzak Komşular</i>	
Segâh TEKİN & Zehra KORKMAZ KÖKDERE.....	85
<i>Tarımsal Emegın Görünmeyen Yüzü: Tarımda Kadın Temsili Üzerine Bir Araştırma</i>	
Ayşe KAŞIKIRIK.....	111
<i>Latin Amerika'da İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi ve Birleşmiş Milletler'le Etkileşimi</i>	
Onur AĞKAYA.....	132
<i>2020 Yılı Özelinde Yunanistan-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi İkilisinin Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'de Gerginliği Artırıcı Faaliyetleri</i>	
Alper GÜLBAY.....	168

SINO-TURKISH RELATIONS AND THE BELT AND ROAD INITIATIVEOzan ÖRMECİ¹

Abstract: Turkey-China relations hardly progressed for many years due to conflicting ideological priorities and the two countries' membership in different political/strategic blocs. Although both countries initiated formal diplomatic relations in 1971, Cold War dynamics prevented them developing extensive relations. However, starting in the 1980s and particularly after 2010, Chinese economic transformation and political empowerment spurred an accelerated development in Turkey-China relations. These nations officially opened the era of "strategic cooperation" in 2010. The economy has always been the dominant aspect of Turkey-China relations with China perennially in a superior position due to a structural trade surplus in commerce. With China's transformation into an economic superpower in the 2010s and President Xi Jinping's Belt and Road Initiative (BRI) strategy to facilitate global trade, the two countries have also begun to harmonize their political and economic stances. Both Ankara and Beijing prefer rules-based international order, peaceful relations with other countries, and increasing globalization, especially in trade. This study aims to analyze Turkey-China relations by looking at their history, recent political developments and problematic issues, and finally Turkey's approach to the BRI.

Keywords: *Turkey-China relations, Trade imbalance, Xinjiang conflict, Covid-19, Belt and Road Initiative.*

Article Category: International Relations

Date of Submission: 20.02.2022

Date of Acceptance: 22.05.2022

¹ Associate Professor and Head of the Department at Istanbul Kent University Political Science and Public Administration (English) department.
Email: ozan.ormeci@kent.edu.tr / ozanormeci@gmail.com.
ORCID: 0000-0001-8850-6089.

TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ VE KUŞAK YOL PROJESİ

Öz: Türkiye-Çin ilişkileri, uzun yıllar çatışan hâkim ideolojiler ve iki ülkenin farklı siyasi/stratejik bloklara mensubiyetleri nedeniyle gelişmemiştir. İki ülke resmi diplomatik ilişkilerini 1971’de tesis etseler de, Soğuk Savaş dinamikleri iki ülkenin kapsamlı ilişkiler geliştirmesini engellemiştir. Ancak, 1980’lerden başlayarak, özellikle de 2010 sonrasında, Çin’in ekonomik dönüşümü ve siyasi açıdan güç kazanması Türkiye-Çin ilişkilerinde de hızlanan bir gelişmeye neden olmuştur. Nitekim iki ülke, 2010 yılında resmi olarak “stratejik iş birliği” dönemini başlatmışlardır. Türkiye-Çin ilişkilerinde ekonomi her zaman hâkim unsur olurken, Çin, dış ticaret fazlası nedeniyle avantajlı bir konumdadır. Çin’in 2010’larda ekonomik bir süpergüç haline gelmesi ve Çin Devlet Başkanı Şi Cinqing’in dünya ticaretini hızlandırmak için Kuşak Yol Projesi’ni ortaya koymasıyla, iki ülkenin siyasi ve ekonomik duruşları uyumlu hale gelmeye başlamıştır. Hem Çin, hem de Ankara kurallara dayalı uluslararası düzeni desteklemekte, diğer ülkelerle barışçıl ilişkileri tercih etmekte ve özellikle ekonomide artan bir küreselleşmeyi savunmaktadırlar. Bu çalışma, Türkiye-Çin ilişkilerini tarihsel sürece, yakın zamanlı gelişmelere, ihtilafli konulara ve son olarak Türkiye’nin Kuşak Yol Projesi’ne yaklaşımı temelinde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye-Çin İlişkileri, Ticaret dengesizliği, Uygur Sorunu, Covid-19, Kuşak Yol Projesi.*

Introduction

Turkey-China relations hardly progressed for many years due to conflicting ideological priorities and the two countries' membership in different political/strategic blocs. Although both countries initiated formal diplomatic relations in 1971, Cold War dynamics prevented them developing extensive relations. However, starting in the 1980s and particularly after 2010, Chinese economic transformation and political empowerment spurred an accelerated development in Turkey-China relations. These nations officially opened the era of “*strategic cooperation*” in 2010. The economy has always been the dominant aspect of Turkey-China relations with China perennially in a superior position due to a structural trade surplus in commerce. This study aims to analyze Turkey-China relations by looking at their history, recent political developments and problematic issues, and finally Turkey's approach to the BRI.

1. Turkey-China Relations: A Brief History

1.1. Relations Prior to the Establishment of the People's Republic of China

During the Ottoman era, there were no official diplomatic relations between the two countries. Following the foundation of the Republic of Turkey in 1923, Turkey began to take steps towards establishing relations with the then-Republic of China (1912-1949). On the initiative of Turkey's founder, Mustafa Kemal Atatürk, official diplomatic contact was made in 1927. Then, in 1929, the Turkish Embassy in Nanjing was opened with Hulusi Fuat Tugay becoming Ankara's first *chargé d'affaires*.² However, due to economic problems, the Turkish Embassy was closed down in 1931 and Tugay returned home. In 1934, the countries signed a Treaty of Friendship before the reopening of the Turkish Embassy in 1939 with Emin Ali Sipahi becoming the new *chargé d'affaires*. In 1944, China and Turkey elevated their diplomatic relations to the level of appointing ambassadors. Hulusi Fuat Tugay became Turkey's first ambassador to China, but during this period diplomatic and economic relations between the two countries were quite limited and rather insignificant.

1.2. The 1950s: Hostility-Based Relations

With the civil war victory of the Chinese Communist Party (CCP) over nationalists, the People's Republic of China arose in 1949. Nationalists escaped to the island of Taiwan and formed

² Zekeriyya Akdağ (2019/b), “Türkiye – Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 1, No: 1, December 2019, p. 42.

Taiwan or the Republic of China (ROC). By that time, Turkey had already entered into an alliance with the United States of America (USA) and NATO against Soviet Union danger³. Beginning in the late 1940s, Ankara decided to act in concert with Washington and refused to recognize the People's Republic of China for long years. Instead, Turkey agreed with the Western powers to recognize Taiwan as the official government of China.⁴ Moreover, before it acceded to NATO in 1952, Turkey engaged in the Korean War (1950-1953) and sent troops to Korea to fight communist forces. The People's Republic of China, on the other hand, actively supported Korean communists; Chinese volunteers even fought on their side during the Korean War. That is why, in the early 1950s, Turkey and China were military opponents for the first and last time in their history.⁵ Thus, the 1950s were characterized by hostility-based relations.

1.3. 1960s: Early Efforts to Restart Diplomacy

In the 1960s, positive signals came from Beijing to recommence formal diplomatic relations. For instance, Beijing supported the 1960 military coup in Turkey and CCP leader Zhou Enlai stated, in 1965, that there was no barrier to prevent Ankara and Beijing from establishing official diplomatic relations.⁶ Enlai also underlined that both China and Turkey are Asian countries that share deep rooted, historical, and cultural ties. On November 30, 1966, an unofficial trade committee from China visited Turkey. Although Zhou Enlai's statements and Turkey's search for a multi-dimensional foreign policy encouraged both sides to pursue official diplomatic relations during the 1960s, Turkey's heavy dependence on the USA obliged Ankara to wait a few more years to establish official contacts with Beijing. An example of this cautious approach is seen in the fact that although Turkish Prime Ministers İsmet İnönü and Suat Hayri Ürgüplü made official plans to recognize China, they later retreated from these policies out of deference to the USA. In addition, Radio Peking's Turkish language broadcasts contributed to bilateral relations when they went on the air first in 1957.⁷

1.4. The 1970s: Initiation of Diplomatic Relations

³ After the Second World War, then-Soviet leader Joseph Stalin made territorial demands against Turkey.

⁴ Selçuk Çolakoğlu (2018), "Turkey-Taiwan Relations: Opportunities and Limitations", *Taiwan Insight*, 05.04.2018, Date of Accession: 04.09.2021 from <https://taiwaninsight.org/2018/04/05/turkey-taiwan-relations-opportunities-and-limitations/>.

⁵ Zekeriyya Akdağ (2019/b), "Türkiye – Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", p. 43.

⁶ *Ibid.*, p. 44.

⁷ Çağdaş Üngör (2012), "China Reaches Turkey? Radio Peking's Turkish Language Broadcasts During the Cold War", *All Azimuth*, Vol. 1, No: 2, July 2012, pp. 19-33.

Diplomatic relations between Turkey and the People's Republic of China started in 1971. This was a direct consequence of the “*Sino-Soviet split*” of the 1960s, which inspired a positive approach towards China from the Western bloc. Turkey became the 8th member of NATO -after France, United Kingdom, Italy, Canada, the Netherlands, Norway, and Denmark- to recognize China.⁸ After recognizing China, Turkey immediately moved its embassy from Taipei to Beijing and halted all diplomatic relations with Taiwan.⁹ Following Turkey, USA, with the diplomacy orchestrated by Henry Kissinger, also recognized China. Beijing replaced Taipei in the United Nations (UN) Security Council. In July 1974, Turkey and China signed their first official economic agreement.¹⁰ However, in general, the 1970s were wasted years; diplomatic and economic relations between Turkey and China were almost non-existent. This was mainly because of opposing ideological affiliations as well as diverging bloc politics. As a member of NATO and a close USA ally, Turkey did not dare much independence in relations with China. But still, China's admission to the UN Security Council as a permanent member was a significant occurrence that increased Beijing's value to Ankara. In addition, since 1971, Turkey has recognized Beijing as the only representative of China. Ankara has not engaged in official diplomatic relations with Taiwan even at times when bilateral relations with Beijing have been weak and has always pursued a “*one China policy*”.¹¹

1.5. 1980s: The “Earlier Golden Age”

In the 1980s, Chinese economic transformation initiated by Deng Xiaoping coincided with Turkish economic liberalization and integration into the global economy during the Prime Ministry of Turgut Özal following the 1980 military *coup d'etat*.¹² These currents revived

⁸ Zekeriyya Akdağ (2019/b), “Türkiye – Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, p. 45.

⁹ Selçuk Çolakoğlu (2018), “Turkey-Taiwan Relations: Opportunities and Limitations”, *Taiwan Insight*, 05.04.2018, Date of Accession: 04.09.2021 from <https://taiwaninsight.org/2018/04/05/turkey-taiwan-relations-opportunities-and-limitations/>.

¹⁰ Türk – Çin Dostluk Vakfı, “Ticari İlişkiler”, Date of Accession: 05.09.2021 from <http://www.turkcindostlukvakfi.org.tr/sayfa.php?id=3>.

¹¹ Turkey cut off official ties with Taiwan in 1971 but reestablished relations again in 1993 under the auspices of the “*Turkish Trade Office*” in Taipei and the “*Taipei Economic & Cultural Mission*” in Ankara. Since that time, although Turkey did not officially recognize Taiwan, economic relations between the two partners have notably grown. See; Selçuk Çolakoğlu (2018), “Turkey-Taiwan Relations: Opportunities and Limitations”, *Taiwan Insight*, 05.04.2018, Date of Accession: 04.09.2021 from <https://taiwaninsight.org/2018/04/05/turkey-taiwan-relations-opportunities-and-limitations/>.

¹² Chinese economic transformation started in 1978 with Chinese leader Deng Xiaoping's plan. Accordingly, with those market reforms, the state's share in industrial output gradually fell from about 80 percent in 1985 to a little over 30 percent in 2005. See; Pieter Bottelier (2008), “China's economic rise: implications for the USA”, in (ed. by

Turkey-China relations.¹³ The weakness of the Turkish military regime, isolated by European democracies, was also a factor in Ankara's decision to take steps to improve relations with Beijing. According to Çolakoğlu¹⁴, Turkey had two basic goals in developing its relations with China: 1) To gain China's support in the UN Security Council in votes crucial to Turkish interests, 2) To take its share from the massive and rapidly developing Chinese market. Accordingly, the first official visits also took place in the early 1980s. For instance, then-Foreign Minister İlder Türkmen visited China in December 1981. During that visit, a pledge of Chinese support of the Turkish military regime guaranteed defense against Soviet expansionism. Economic and technical agreements also solidified economic relations. In December 1982, Kenan Evren became the first Turkish President to visit China.¹⁵ Following President Evren's visit, Chinese Foreign Minister Wu Chuochiang reciprocated in October 1983. The following year, Li Xiannian became the first Chinese President to visit Turkey. Then-Prime Minister Turgut Özal also visited China in 1985. Although he was a pro-American statesman, Özal showed his willingness to diversify the Turkish economy by increasing economic relations with Beijing. As a sign of the growing strength of these relations, Chinese Prime Minister Zhao Ziyang visited Turkey in 1986.

The decade of the 1980s was characterized by cultural exchanges and an increasing number of visits by various ministers from both countries. During the late 1970s and 1980s, the Soviet threat was emphasized by both countries' officials to show that their interests were in harmony. In that sense, bad memories of the Korean War were forgotten and a new era ("*Earlier Golden Age*") began. Although these were positive developments, Cold War dynamics and Turkey's heavy dependence on the USA and NATO muted optimism and enthusiasm. Moreover, it should be added that Turkey's positive relations with China throughout the 1980s were not a pathological situation since China was considered an "*exception*" by the USA and Western world in general following the Sino-Soviet split. Beginning with the Nixon administration, all USA Presidents including Jimmy Carter and Ronald Reagan maintained the same policy of avoiding

Suisheng Zhao) *China-U.S. Relations Transformed: Perspective and strategic interactions*, London: Routledge, p.189.

¹³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı/a, "Türkiye - Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri", Date of Accession: 01.09.2021 from <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

¹⁴ Selçuk Çolakoğlu (2012), "Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?", *OrtadoğuAnaliz*, Vol. 4, No: 45, September 2012, p. 54.

¹⁵ Zekeriyya Akdağ (2019/b), "Türkiye – Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", pp. 45-46.

involvement in China's internal affairs.¹⁶ However, the 1989 Tiananmen Incident became a major dividing line for the USA Congress and the Western world. China was designated a hostile state again in the early 1990s.¹⁷ Thus, China was left internationally isolated and friendless and Western countries began to impose sanctions against Beijing.¹⁸

1.6. The 1990s and 2000s: Lost Years

Following the end of the Cold War, Turkey-China relations entered a short pause because the dissolution of the Soviet Union gradually decreased China's importance in the Western world. The Western approach towards China became completely negative after the 1989 Tiananmen Incident. In the USA, Ross H. Munro¹⁹ and James Walsh²⁰ published influential articles that helped turn the American public quickly onto an anti-China wave.²¹ Moreover, with the recurrence of pan-Turkish ideals in during the early 1990s, defined by the slogan "*Turkic world from the Adriatic Sea to the Great Wall of China*", Xinjiang conflict became a political controversy in bilateral relations.²² Thus, the positive mood of the 1980s disappeared in the early 1990s. Nonetheless, the establishment of the Turkey-China Business Council in 1992 demonstrated mutual willingness to sustain economic relations.²³

From the mid-1990s, reciprocal state visits helped to gradually reset bilateral relations. In that sense, Süleyman Demirel's presidential visit in 1995, then-Foreign Minister İsmail Cem's official visit in February 1998, and then-Prime Minister Bülent Ecevit's official visit to China in June 1998 were important steps. These three visits were followed by then-Chinese President Jiang Zemin's visit to Turkey in 2000 and then-Chinese Prime Minister Zhu Rongji's visit in

¹⁶ Tao Xie (2009), *U.S.-China Relations: China Policy in Capitol Hill*, Routledge Contemporary China Series, New York: Routledge, p. 101.

¹⁷ *Ibid.*, pp. 104-105.

¹⁸ Qingguo Jia (2008), "Learning to live with the hegemon: China's policy toward the USA since the end of the Cold War", in (ed. by Suisheng Zhao) *China-U.S. Relations Transformed: Perspective and strategic interactions*, London: Routledge, p. 46.

¹⁹ Ross H. Munro (1992), "Awakening Dragon; The Real Danger in Asia Is from China", *Policy Review*, No: 67, Fall 1992, pp. 10-17.

²⁰ James Walsh (1993), "China: The World's Next Super Power", *Time*, Asia edition, 10.05.1993, pp. 15-39.

²¹ Nuraniye Hidayet Ekrem (2003), *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, pp. 35-36.

²² Zekeriyya Akdağ (2019/b), "Türkiye – Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", p. 47.

²³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı/a, "Türkiye - Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri", Date of Accession: 01.09.2021 from <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

2002.²⁴ During his visit, President Zemin was awarded Turkey's highest medal of honor, the Order of Merit.²⁵ During Rongji's visit, four economic agreements were signed between the two states. Furthermore, in 1998, then-Prime Minister Mesut Yılmaz issued a confidential memorandum expressing the Turkish government's decision to consider the Xinjiang problem within the framework of Chinese territorial integrity. The memorandum also banned Turkish officials' participation in activities organized by Uyghur associations located in Turkey.²⁶ During then-Minister of the Interior Sadettin Tantan's visit to China in 2000, officials signed a bilateral agreement to fight transnational crimes.²⁷ In 2002, Turkish Deputy Prime Minister Devlet Bahçeli also made an official trip to China.

Another important turning point for Turkey-China relations was the Chinese accession to the World Trade Organization (WTO) in 2001, which accelerated and facilitated economic relations for private companies in subsequent years. However, due to the high priority of Turkey's accession to the European Union (EU) in the early 2000s, Turkey-China relations and Turkey's Asia opening were forgotten in Ankara as the European agenda came to dominate Turkish foreign policy and Turkish politics. Despite the heavy European agenda, then-Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan visited China in 2003 and met with his Chinese counterpart Zhu Rongji. During that encounter, the two statesmen agreed on developing economic relations. Another problematic aspect of the early 2000s was Turkey's economic losses in the textile industry due to Chinese inclusion in WTO and China's comparative advantage in this sector (due to lower costs) over Turkey.²⁸

Moreover, after the rejection of the Annan Plan in 2004 in a referendum by Greek Cypriots, Turkey and Turkish Cypriots began to develop concepts such as the "*Taiwan model*" to open North Cyprus to international trade. This policy, which created suspicions in China, did not create good results in terms of Turkey-China relations when then-Foreign Minister Abdullah Gül visited China in February 2005. It should be stated that after Rongji's visit in 2002, no Chinese officials visited Turkey again until 2010. Then-Chinese President Hu Jintao visited all Turkey's

²⁴ Akkan Suver (2020), "Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerimiz 49 yaşında", *Milliyet*, Düşünenlerin Düşüncesi, 04.08.2020, Date of Accession: 01.09.2021 from <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/dusunenlerin-dusuncesi/cin-halk-cumhuriyeti-ile-diplomatik-iliskilerimiz-49-yasinda-6274412>.

²⁵ Zekeriyya Akdağ (2019/b), "Türkiye – Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", p. 48.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*, p. 49.

neighbors -but not Turkey- and made some statements supporting the territorial integrity of the Republic of Cyprus in 2001.²⁹

These events exhibited the Chinese discontent with Turkey in the early 2000s. Thus, the 1990s and 2000s could be defined as lost or wasted years for Turkey-China relations. However, economic relations continued to develop; in 2009, the total trade volume between the two countries for the first time surpassed the level of 10 billion American dollars.³⁰ Lastly, it should be stated that Chinese leaders' more confident approach to international politics became evident in the early 2000s. For instance, a senior advisor for the CCP, Zheng Bijian, in 2003 publicly articulated their foreign policy approach as the “*peaceful rise*” or “*heping jueqi*” in Chinese.³¹

1.7. From 2010 Onwards: “Strategic Cooperation” and the “Golden Age”

In June 2009, 14 years after President Demirel's visit, Turkey's 11th President, Abdullah Gül, visited China. Gül became the third Turkish President to visit China. Moreover, Gül visited Ürümqi as well and became the first Turkish President to visit Uighurs.³² This was also a confident move by the Chinese as they intended to show to the whole world that there was nothing to hide. But shortly after Gül's departure, a riot broke out in Ürümqi, which eventually led to the rise of an anti-China attitude once again in Turkey.

Despite political problems, Turkey-China relations reached the status of “*strategic cooperation*” in 2010.³³ During Chinese Premier Wen Jiabao's visit, agreements were signed on nuclear energy cooperation and bilateral trade using Chinese yuan and Turkish lira.³⁴ Chinese President Xi Jinping made his first visit to Turkey when he was Vice-President in February 2012. Then-Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan visited China a couple months later and, subsequently that year, Turkey declared it China Cultural Year, and China responded by doing the same for

²⁹ *Ibid.*, pp. 49-50.

³⁰ Türk – Çin Dostluk Vakfı, “Ticari İlişkiler”, Date of Accession: 05.09.2021 from <http://www.turkcindostlukvakfi.org.tr/sayfa.php?id=3>.

³¹ Elizabeth Economy (2008), “China, the USA, and Japan: reconfiguring relations in Southeast Asia”, in (ed. by Suisheng Zhao) *China-U.S. Relations Transformed: Perspective and strategic interactions*, London: Routledge, p. 212.

³² Zekeriyya Akdağ (2019/a), “Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin Önemi”, *Birey ve Toplum*, Vol. 9, No: 1, p. 70.

³³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı/a, “Türkiye - Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri”, Date of Accession: 01.09.2021 from <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

³⁴ Selçuk Çolakoğlu (2012), “Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?”, *OrtadoğuAnaliz*, Vol. 4, No: 45, September 2012, p. 60.

Turkey in 2013.³⁵ More importantly, in 2013, Chinese President Xi Jinping declared his Belt and Road Initiative, a project that would shape the global economy in the 21st century. The project was first presented in Turkey as the “*New Silk Road Project*” (*Yeni İpek Yolu Projesi*) and later as the “*One Belt, One Road Project*” (*Tek Kuşak, Tek Yol Projesi*).³⁶ Starting from 2019, the BRI (*Kuşak Yol İnisiyatifi*) name was adopted by the Turkish press and academia. In 2015, both countries also signed a memorandum of understanding for the BRI, which was a clear sign of Turkish willingness to participate in this project from the start. In the meantime, trade relations continued to develop and, by the early 2020s, China became Turkey’s biggest trade partner after Germany. Moreover, in June 2021, the two countries signed an enlarged swap agreement.³⁷ The agreement was made at a time when Turkey's Central Bank had exhausted its reserves.

Cultural relations have also developed in the last two decades. For example, in 2008, China opened its first Confucius Institute in Turkey; nowadays there are four different Confucius Institutes in Turkey.³⁸ Reciprocally, Turkey opened its first Yunus Emre Turkish Cultural Center in Beijing in 2021.³⁹

Starting from the 2000s, China has gradually transformed into a great power with its constantly increasing influence in the global economy and politics. In the Western academia and press, the rise of China has become a very popular research topic. For instance, British journalist Martin Jacques published his highly contested work *When China Rules the World*⁴⁰ in 2009. He was one of the earlier experts to claim that China would become the world’s largest economy and wield ever greater influence over global politics in the following few decades. Zhao, on the other hand, underlined that China entered the 21st century as a “*rising global power*”.⁴¹ In addition, more

³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı/a, “Türkiye - Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri”, Date of Accession: 01.09.2021 from <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

³⁶ Ozan Örmeci (2018), *Ejder’in Ayak Sesleri: Dünya Siyasetinde Çin Halk Cumhuriyeti*, İstanbul: Cinius Yayınları, p. 194.

³⁷ *Daily Sabah* (2021), “Enlarged swap deal with China recorded in accounts: Turkish central bank”, 16.06.2021, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.dailysabah.com/business/finance/enlarged-swap-deal-with-china-recorded-in-accounts-turkish-central-bank>.

³⁸ *CRITürk* (2021/a), “Türkiye ile Çin, ilişkilerin 50’nci yılında geleceğe umutla bakıyor”, 04.08.2021, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.criturk.com/turkiye-ile-cin-iliskilerin-50inci-yilinda-gelecege-umutla-bakiyor/>.

³⁹ Yunus Emre Enstitüsü (2021), “Yunus Emre Institute Opened in Beijing”, 18.06.2021, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.yee.org.tr/tr/node/15256>.

⁴⁰ See; Martin Jacques (2009), *When China Rules the World: The Rise of the Middle Kingdom and the End of the Western World*, London: Allen Lane.

⁴¹ Suisheng Zhao (2008/a), “China rising: geo-strategic thrust and diplomatic engagement”, in (ed. by Suisheng Zhao) *China-U.S. Relations Transformed: Perspective and strategic interactions*, London: Routledge, p. 21.

recently, the influential author and analyst Parag Khanna declared this is not only China's time, but that indeed "*the Asian century has arrived*".⁴² Moreover, China's success during the 2008-2009 financial crisis proved that the Chinese economic was working better compared to the Western-type free-market system.⁴³ In the meantime, Turkey's problems with the USA after the Iraq War and permanent disagreement with its Western allies in terms of the Kurdish Question encouraged Turkey to counterbalance Western influence by improving relations with other important powers such as Russia and China.

As Güneş noted, the economy has always been the driving force behind Turkish-Chinese relations.⁴⁴ Atlı also underlines that the two countries have often acted with economic minds in bilateral relations⁴⁵: while Ankara in recent years has always aimed to bring more investments from China to Turkey, Beijing has considered Turkey's geopolitical position as a valuable asset for BRI project. Accordingly, as economic relations intensified, political-diplomatic relations also improved and official visits became more frequent. For instance, President Erdoğan visited China four times in recent years: in 2012 as the Turkish Prime Minister and in 2015, 2017, and 2019 as Turkish President.⁴⁶ Likewise, President Erdoğan and President Xi Jinping had face-to-face talks in the 2015 G20 Hangcöu Summit, 2016 G20 Antalya Summit, 10th BRICS Summit at Johannesburg (2018), 2018 G20 Buenos Aires Summit, and 2019 G20 Osaka Summit.⁴⁷ It should be noted China considers Turkey a rising power and a convenient country for new investments.⁴⁸

However, here we should mention that Turkey's interest in Asian geopolitics is not only limited to China. In 2019, the Turkish Ministry of Foreign Affairs started the "*Asia Anew*" (*Yeniden Asya*) initiative to increase Turkey's weight in Asian politics and economics and transform it into

⁴² McKinsey & Company (2019), "The Asian Century has arrived", 15.11.2019, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.mckinsey.com/featured-insights/asia-pacific/the-asian-century-has-arrived>.

⁴³ The term "*socialist market economy*" is used to describe the Chinese economic model. The term was first used by President Jiang Zemin in 1992 during the 14th National Congress of the CCP. The system is based on the predominance of public ownership and state-owned enterprises within a market economy. See; Zhiyuan Cui (2012), "Making Sense of the Chinese "Socialist Market Economy": A Note", *Modern China*, Vol. 38, No: 6, p. 665.

⁴⁴ Mehmet Güneş (2021), "50'nci Yılında Türkiye-Çin İlişkilerinin Politik Ekonomi Perspektifinden Geleceği", Stratejik Düşünce Enstitüsü, 09.08.2021, Date of Accession: 02.09.2021 from <https://www.sde.org.tr/mehmet-gunes/genel/50nci-yilinda-turkiye-cin-iliskilerinin-politik-ekonomi-perspektifinden-gelecegi-kose-yazisi-23235>.

⁴⁵ *DW Türkçe* (2019), "Türkiye-Çin ilişkileri: Önce ekonomi", 01.07.2019, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-%C3%A7in-ili%C5%9Fkileri-%C3%B6nce-ekonomi/a-49430610>.

⁴⁶ Fuat Kabakçı (2021), "Türkiye-Çin ilişkileri birçok alanda gelişiyor", *Anadolu Ajansı*, 24.03.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-cin-iliskileri-bircok-alanda-gelisiyor/2186643>.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Erkin Ekrem (2011), "Türkiye-Çin İlişkileri: Çin'in Gözünde Türkiye", *Yeni Fikir*, No: 7/2011, p. 31.

a country that bridges Asia and Europe in more than just the geographic sense.⁴⁹ Since China is the biggest economy in Asia and the second biggest economy in the world, Turkish foreign policy opening towards Asia also facilitates relations with Beijing.⁵⁰ Moreover, unlike the case in earlier decades, Turkey's AK Parti (Justice and Development Party) government now acts with an economic consciousness in foreign policy. There are several reasons for this focus. The main reason for this is the improvement of civilian supremacy and democracy in the 2000s that led to business groups and organizations becoming more influential in the country. For instance, the DEİK (Foreign Economic Relations Board of Turkey), founded in 1985, became an important actor in shaping Turkish foreign policy starting from the 2010s. DEİK was influential in the “Asia Anew” initiative as well.⁵¹

With China becoming an economic superpower to challenge some notions of the international status quo and global order, Turkey-China relations face a constant dilemma: Can developing economic relations suffice against political crises that will be constantly provoked by Western powers to prevent Turkey-China rapprochement? In that sense, while intensifying economic relations necessitate good diplomatic relations between China and Turkey, political problems, diverging national interests, and security concerns force states to reduce their speed and optimism. This is why; “*economic partnership*” rather than “*strategic partnership*” might be a better term to define Turkey-China relations for the moment. Moreover, the rise of China became first an academic interest in the USA with a growing literature on the issue and later a political

⁴⁹ Cenk Tamer (2021), “Yeniden Asya Girişimi Çerçevesinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Güneydoğu Asya Ziyaretleri”, ANKASAM, 05.01.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.ankasam.org/yeniden-asya-girisimi-cercevesinde-disisleri-bakani-cavusoglunun-guneydogu-asya-ziyaretleri/>.

⁵⁰ According to many experts, China will become the world's largest economy in the near future. For instance, *Bloomberg* forecasts the year 2031 for Chinese take-over in the world GDP ranking. See; Eric Zhu & Tom Orlik (202), “When Will China Rule the World? Maybe Never”, *Bloomberg*, 06.06.2021, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.bloomberg.com/news/features/2021-07-05/when-will-china-s-economy-beat-the-u-s-to-become-no-1-why-it-may-never-happen>. However, according to influential American political scientist Joseph Nye, this does not mean that China will replace the USA in terms of political-diplomatic influence. See; Joseph Nye (2012), “Joseph Nye: The Rise of China and American Power”, GBH Forum Network, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.youtube.com/watch?v=BwWT0kbYSzS>. In addition, in terms of the purchasing power parity (PPP), China is already leading the world. See; Zekeriyya Akdağ (2019/a), “Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin Önemi”, p. 66.

⁵¹ DEİK (2021/b), “DEİK, YENİDEN ASYA: “TÜRKİYE’NİN ASYA ÜLKELERİ İLE TİCARETİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE YENİ PERSPEKTİFLER” TOPLANTISINI GERÇEKLEŞTİRDİ”, Date of Accession: 04.09.2021 from <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-deik-yeniden-asya-turkiye-nin-asya-ulkeleri-ile-ticaretinin-gelistirilmesinde-yeni-perspektifler-toplantisini-gerceklestirdi>.

issue starting from the Donald Trump presidency.⁵² Although Trump is out of power now, some experts claim that his trade wars initiated a “*New Cold War*” between Washington and Beijing.⁵³

2. Recent Political Developments and Problematic Issues

Since 2010, the relationship between Turkey and China is continuously progressing through its best times. In 2013, a deal was done for the Turkish acquisition of a Chinese manufactured air missile defense system. However, due to Western pressure, Ankara later had to cancel the contract in 2015.⁵⁴ Economic relations have continued to develop since 2010 despite some political problems and the Covid-19 pandemic. Although the Xinjiang conflict and the situation of Turkic Muslim Uighurs sometimes spark political reactions in Turkey, especially among the nationalist/Islamist groups, bilateral relations have nonetheless continued to develop despite the Covid-19 pandemic. In fact, China supplied Sinovac vaccines to Turkey without any political obstruction or condition, while Turkey rejected some Western governments’ and media institutions’ anti-China campaign and officially did not get involved in the Xinjiang conflict. However, some Turkish nationalist politicians from the opposition parties such as Meral Akşener and Mansur Yavaş expressed criticism that created reactions in Beijing. Accordingly, due to their approach to the Xinjiang conflict (these two politicians considered the 1990 Baren Township conflict a “*genocide*” the Chinese State committed against Uighurs), the Ankara Embassy of the People’s Republic of China showed a diplomatic reaction to these two politicians in a Twitter

⁵² Influential American academics and statesmen who wrote and spoke extensively on the rise of China can be listed as Joseph Nye, John Mearsheimer, Graham Allison, and Henry Kissinger. Of particular note is an insightful book written by Graham Allison in 2017 (*Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*). This book shaped American minds about the risks of the rise of competitive feelings in great power struggles of the last 500 years. 12 out of 16 of those conflicts between an existing power and a rising power resulted in war. See; Graham Allison (2017), *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, New York: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. In addition, American public opinion toward China can be roughly categorized in two different camps: 1-) “*Liberal optimists*” who think that globalization and strategic interdependence among great powers will direct China to act as a responsible stakeholder and 2-) “*Realist alarmists*” who argue that the rise of China will inevitably lead to negative consequences for the Western world and the USA. See; Suisheng Zhao (2008/b), “Implications of China’s rise for U.S.-China relations”, in (ed. by Suisheng Zhao) *China-U.S. Relations Transformed: Perspective and strategic interactions*, London: Routledge, pp. 4-5.

⁵³ Jonathan Marcus (2021), “ABD ve Çin arasında yeni bir 'Soğuk Savaş' mı başlıyor?”, *BBC Türkçe*, 17.03.2021, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56427609>.

⁵⁴ *Reuters* (2015), “Turkey confirms cancellation of \$3.4 billion missile defense project awarded to China”, 18.11.2015, Date of Accession: 09.09.2021 from <https://www.reuters.com/article/us-turkey-china-missile-idUSKCN0T61OV20151118>.

message⁵⁵. In the meantime, the approval of the extradition treaty between Turkey and China by the Turkish Parliament (TBMM) created a positive atmosphere in bilateral relations in 2021.⁵⁶

China is now Turkey's second-biggest trade partner after Germany. In 2021, bilateral trade volume reached a new record and passed 32 billion American dollars (see, Table 1). Moreover, people-to-people contacts between Turkey and China are also on the rise. For instance, Turkish Airlines (THY) in recent years has expanded service to make seven weekly flights to Beijing, Guangzhou, and Shanghai, six weekly flights to Hong Kong, and three weekly flights to Xi'an.⁵⁷ In addition, China Southern Airlines recently started its Beijing-Istanbul and Wuhan-Istanbul flights. Thus, there is no exaggeration in the "Golden Age" definition. For instance, according to Selçuk Çolakoğlu, the relationship between Turkey and China is in its brightest period in the last 5 years due to developing economic ties and has even greater future potential.⁵⁸ However, another expert, Altay Atlı points out that the two sides do not have confidence in each other even though economic relations are at their best level.⁵⁹ This lack of confidence is often caused by ideological prejudices and differences as well as political problems like the Xinjiang conflict.

The year 2021 marks the 50th anniversary of the commencement of diplomatic relations between Ankara and Beijing as well as the 100th anniversary of the establishment of the CCP. That is why, bilateral relations gained momentum throughout 2021 despite political problems and the pandemic. According to the Turkish ambassador to Beijing, Abdulkadir Emin Önen, after many centuries, the pendulum of history is swinging towards Asia once again. As two rising regional and global powers, Turkey and China are taking steps for the future by strengthening their relations in many different sectors.⁶⁰ That being said, we should recognize that there are some political problems between the two nations that must be solved before there can be a real strategic partnership.

⁵⁵ Follow this link to the tweet: <https://twitter.com/ChinaEmbTurkey/status/1379379955042242562>.

⁵⁶ Ceren Ergenç (2021), "Çin'in Türkiye ve Ortadoğu ziyareti, Sincan pamuğu", *Gazete Duvar*, 02.04.2021, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.gazeteduvar.com.tr/cinin-turkiye-ve-ortadogu-ziyareti-sincan-pamugu-makale-1517944>.

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı/a, "Türkiye - Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri", Date of Accession: 01.09.2021 from <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

⁵⁸ *CRITürk* (2021/b), "Türkiye-Çin ilişkileri son beş yılda tarihinin en parlak dönemini yaşıyor", 03.08.2021, Date of Accession: 29.08.2021 from <https://www.youtube.com/watch?v=K-j0RKGft8U>.

⁵⁹ *DW Türkçe* (2019), "Türkiye-Çin ilişkileri: Önce ekonomi", 01.07.2019, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-%C3%A7in-ili%C5%9Fkileri-%C3%B6nce-ekonomi/a-49430610>.

⁶⁰ *Aydınlık* (2021), "Türkiye'nin Çin ile ilişkileri derinleşiyor! Tarihin sarkacı yeniden Asya'ya doğru kayıyor", 16.01.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://aydinlik.com.tr/turkiye-nin-cin-ile-iliskileri-derinlesiyor-tarihin-sarkaci-yeniden-asya-ya-dogru-kayiyor-229449-1>.

2.1. Trade Imbalance

Although Turkey-China economic relations are moving forward, Turkey's official statistics agency TÜİK (Turkish Statistical Institute) charts a continuous trade imbalance that favors China (see Table 1). Starting from 2013, every year Turkey has imported from China 6 to 10 times more than it has exported. This is a huge imbalance in favor of China when measured by official statistics. Kadir Temiz identifies the situation as “*asymmetrical mutual dependency*”.⁶¹

However, the deficit could be reduced over the years if Turkey would diversify its export products. For instance, Fuat Kabakçı noted that due to Turkish exports in agriculture and stockbreeding, the trade deficit began to diminish in recent years.⁶² Moreover, these statistics prove that in recent years China has become Turkey's best trading partner after Germany by surpassing Turkey's traditional economic partners such as the USA, Russia, United Kingdom, France, and Italy. It should also be noted that China is the leading country for Turkish imports in recent years. When we highlight the most exported and imported products; we see that China imports chrome, copper, marble, travertine, metallic packing, iron, zinc, borate, and boron from Turkey, whereas Turkey imports ships, electronic data processing machines, cellular phones, and toys.⁶³

Table 1. Trade relations between China and Turkey in recent years (in American dollars) (TÜİK Dış Ticaret Veri Portalı)

Year	Total Export	Total Import	Total Trade Volume	Trade Deficit for Turkey
2013	3,755,649,229	25,260,751,246	29,016,400,475	21,505,102,017
2014	2,970,633,344	25,732,865,100	28,703,498,444	22,762,231,756
2015	2,500,618,224	25,283,734,393	27,784,352,617	22,783,116,169
2016	2,378,537,723	24,852,474,113	27,231,011,836	22,473,936,390

⁶¹ Kadir Temiz (2020), “Türkiye-Çin İlişkilerinin Fay Hatları”, *Perspektif Online*, 19.03.2020, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.perspektif.online/turkiye-cin-iliskilerinin-fay-hatlari-2/>.

⁶² Fuat Kabakçı (2021), “Türkiye-Çin ilişkileri birçok alanda geliyor”, *Anadolu Ajansı*, 24.03.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-cin-iliskileri-bircok-alanda-gelisiyor/2186643>.

⁶³ Ümmügülüm Çavuş (2021), “Asya: Türkiye - Çin İlişkileri”, *TASAM*, 30.06.2021, Date of Accession: 04.09.2021 from https://tasam.org/tr-TR/Icerik/66926/asya_turkiye_-_cin_iliskileri.

2017	3,037,675,041	23,753,643,673	26,791,318,714	20,715,968,632
2018	3,078,644,213	21,506,001,136	24,584,645,349	18,427,356,923
2019	2,726,077,500	19,128,159,865	21,854,237,365	16,402,082,365
2020	2,865,865,809	23,041,354,105	25,097,219,914	20,175,488,296
2021	3,377,764,282	29,099,543,833	32,477,308,115	25,721,779,551

Here it is important to mention that the Chinese effect on Turkey's economy is not only limited to trade relations. Chinese investments are also a considerable factor in Turkish economic development. Nowadays, Chinese investments in Turkey have reached almost 2 billion American dollars.⁶⁴ Chinese investments are mostly concentrated in sectors including energy, transportation, infrastructure, logistics, finance, mining, stockbreeding, and telecommunications.⁶⁵ In recent years, Chinese banks such as the ICBC (in 2015) and the Bank of China (in 2017) entered the Turkish market. Moreover, Chinese technology companies including Huawei, Xiaomi, Aviation Industry Corporation of China, and China North Industries Corporation, as well as other Chinese companies such as China Railway Construction Genertec, Sinomach, Datong, China Merchants, Dongfang Electric, and Power Construction Corporation also recently entered the Turkish market.⁶⁶ Since Turkey suffers from high rates of unemployment, especially among the youth population, Chinese investments are welcomed in Turkey not just by the government, but also by the public.

Another important sector for bilateral economic relations is tourism. Chinese tourism to Turkey had been constantly increasing until the pandemic crippled this sector in 2020.⁶⁷ Turkish officials have previously declared their wish to host one million Chinese tourists per year. This seems a realistic target in coming years if diplomatic relations are not repeatedly damaged by political disputes. In 2018, Turkish Tourism Year was celebrated in China in order to motivate Chinese

⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı/b, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri", Date of Accession: 04.09.2021 from <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Şerif Dilek & Büşra Zeynep Özdemir & Deniz İstikbal (2019), *Asya Yüzyılında Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri*, Ankara: SETA Yayınları, p. 46.

⁶⁷ In 2016, 167,570 Chinese tourists visited Turkey. In 2017, the total number of Chinese tourists rose to 247,277. In 2018, with another rise, it reached 394,109. Finally, in 2019, a year before the pandemic, the number of Chinese tourists visiting Turkey set a record of 426,344. See; Fuat Kabakçı (2021), "Türkiye-Çin ilişkileri birçok alanda geliyor", *Anadolu Ajansı*, 24.03.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-cin-iliskileri-bircok-alanda-gelisiyor/2186643>.

travelers to visit Turkey more often.⁶⁸ Turkey-China economic relations could be balanced and Ankara's trade deficit against Ankara could be lowered with the Chinese government's decision to encourage more Chinese tourists to visit Turkey each year, especially after the pandemic.

2.2. Xinjiang Conflict

The Xinjiang conflict or “*Uighurs Problem*” becomes a problematic issue in bilateral relations especially when there are riots in China. In recent years, we have seen two peaks in terms of the Xinjiang conflict-related crises. The first peak occurred after the July 2009 Ürümqi riots, a crisis that arose suddenly, but was gradually forgotten. The Ürümqi riots caused harsh reactions in Turkey and then-Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan had to use harsh expressions to calm down the public anger.⁶⁹ Although the riots in 2009 created a diplomatic crisis, in 2010 both countries officially started the era of “*strategic cooperation*” and subsequently overcame the crisis. In fact, in September and October 2010, there were joint Turkish-Chinese air force military exercises (e.g. *Anatolian Eagle*) in Konya.⁷⁰ The second crisis took place starting from late 2018 when China's Xinjiang internment camps were discovered by the Western media institutions. The crisis developed slowly, but attracted diplomatic attention. After the *BBC* broke news about Xinjiang internment camps in late 2018, the issue gradually returned as a political matter.⁷¹ The Turkish press also began to cover the issue during the following months. However, Turkey did not officially get involved in the crisis. In fact, Ankara did not even sign the international declaration prepared by Western states in 2019 to condemn China's Xinjiang policy; business continued as usual.⁷² Turkey's actual lack of interest in the Xinjiang conflict at present times is mainly caused by Turkey's traditional fear of an independent Kurdish State in Iraq and in Syria, economic concerns, Ankara's problems with its Western allies in recent years, and also by Turkish awareness of the fact that it could not do much to change the situation in Xinjiang without having good relations with Beijing. In addition, due to its problems with the

⁶⁸ Ümmügülüm Çavuş (2021), “Asya: Türkiye - Çin İlişkileri”, TASAM, 30.06.2021, Date of Accession: 04.09.2021 from https://tasam.org/tr-TR/Icerik/66926/asya_turkiye_-_cin_iliskileri.

⁶⁹ Erkin Ekrem (2009), “Urümçi Olayı, Çin Basınında Türkiye”, *Türk Yurdu*, Year: 98, No: 264, August 2009, Date of Accession: 06.09.2021 from <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2368>.

⁷⁰ Eren Alper Yılmaz (2021), “2009'dan Günümüze Türkiye'nin İnsan Hakları İhlalleri Karşısındaki Tutumu”, *UPA Strategic Affairs*, Vol. 2, No: 1, March 2021, pp. 5-28.

⁷¹ John Sudworth (2018), “China's hidden camps”, *BBC*, 24.10.2018, Date of Accession: 07.09.2021 from https://www.bbc.co.uk/news/resources/idt-sh/China_hidden_camps.

⁷² Eren Alper Yılmaz (2021), “2009'dan Günümüze Türkiye'nin İnsan Hakları İhlalleri Karşısındaki Tutumu”, pp. 16-17.

USA and the EU, Turkey does not want the Xinjiang conflict to be politicized and instrumentalized by the Western states to set Beijing and Ankara at odds. China expert Ceren Ergenç, on the other hand, underlines that there is still a strong Uighur lobby in Turkey. Likewise, the electoral base of the governing AK Parti generally leans towards a pro-Uighur approach due to mass Islamist and Turkish nationalist sensitivities.⁷³

2.3. USA and the Western Barrier

As a staunch NATO member and traditional American ally, Turkey is, first of all, an Occidental state. Turkey's economy and politics are still tied primarily to Brussels and Washington. The EU is by far Turkey's largest import and export partner, as well as its main source of investments. In 2020, 33.4 % of Turkey's imports came from the EU and 41.3 % of the country's exports went to the EU.⁷⁴ In addition, the USA is also a critical country for Turkish foreign policy and domestic politics with its traditional and cordial ties to the Turkish Armed Forces, the National Intelligence Agency, and political parties. The USA is still very influential over the Turkish and global economy. In the recent past, political problems with Washington -such as the Pastor Andrew Brunson crisis of 2018- led to devaluation of the Turkish Lira and disturbed the economy.

In recent years, with its quest for a more independent and multi-dimensional foreign policy, Turkey has established developing economic relations with Russia and China. While Russia is a critical country for Turkey's energy (natural gas) deficit and a card Ankara could play in case there is too much pressure coming from its Western allies, China is an economic superpower that Ankara courts for more business and investments to reinvigorate the Turkish economy. However, Turkey's Western allies do not want Ankara to deepen its ties with Moscow and Beijing. It is not surprising that, in the late 2000s and early 2010s, one of the most popular discussions in Western academia concerning Turkish foreign policy literature was about the "*shift of axis*".⁷⁵ These discussions were aimed at warning Ankara in its search for an independent foreign and economic policy. Although NATO is built against Soviet expansionism, in recent years the USA has made

⁷³ Dorian Jones (2021), "Türkiye-Çin İlişkileri Uygur Sorununa Rağmen Derinleşiyor", *VOA Türkçe*, 24.03.2021, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-cin-iliskileri-uygur-sorununa-ragmen-derinlesiyor/5826904.html>.

⁷⁴ European Commission, "Countries and regions: Turkey", Date of Accession: 07.09.2021 from <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/>.

⁷⁵ Mehmet Babacan (2011), "Whither an Axis Shift: A Perspective from Turkey's Foreign Trade", *Insight Turkey*, Vol. 13, No: 1, pp. 129-157.

important progress in transforming the organization into an anti-China military alliance. For example, after the NATO meeting in June 2021, NATO Secretary-General Jens Stoltenberg warned of Chinese military and technological advancement, but also stressed that the organization does not want a new Cold War with Beijing.⁷⁶ In addition, as a result of American pressure, NATO has listed China as one of its strategic priorities for the first time, saying Beijing's ambitions and its "*coercive policies*" challenge the Western bloc's "*interests, security and values*" in its 2022 Strategic Concept document.⁷⁷ These are concrete developments showing that the "*Western iron curtain*" acts as a barrier against further Turkey-China rapprochement.

In addition, with their large influence and popularity, Western media institutions and Western financed non-governmental organizations also work against the Chinese regime and Chinese global influence. For instance, Turkish journalist Kamil Erdoğan, who works as the executive editor for the Chinese *CRITürk* radio, writes that Western media and academia deliberately spread false and exaggerated news about China.⁷⁸

2.4. Covid-19 Pandemic

Since the Covid-19 or coronavirus pandemic was first discovered in the Chinese city of Wuhan and the 45th USA President Donald Trump tried to use this fact as an influential means to demonize and isolate China with his "*Chinese virus*" slurs, in some Western countries the pandemic has led to a rise in anti-Chinese sentiments.⁷⁹ In the USA, Australia, and United Kingdom, some state officials even declared a desire to make China pay compensation for the virus. As China is a member of the UN Security Council and the pandemic is not only related to China, these demands would probably not rise above the level of populist rhetoric. However, the rise of anti-China feelings is real for many Western societies. For instance, according to an actual study conducted by the Henry Jackson Society in Britain, 74 % of British people think that China has deliberately allowed the spread of the pandemic and 71 % support a lawsuit against

⁷⁶ BBC (2021), "Nato warns of the military challenge posed by China", 15.06.2021, Date of Accession: 07.09.2021 from <https://www.bbc.com/news/world-europe-57466210>.

⁷⁷ NATO (2022), "NATO 2022 Strategic Concept", Date of Accession: 22.07.2022 from https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf, p. 5.

⁷⁸ Kamil Erdoğan (2021), *Bilmediğimiz Çin*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, pp. 35-36.

⁷⁹ Jérôme Viala-Gaudefroy & Dana Lindaman (2021), "Donald Trump's 'Chinese virus': the politics of naming", *The Conversation*, 13.04.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://theconversation.com/donald-trumps-chinese-virus-the-politics-of-naming-136796>.

Beijing.⁸⁰ Thus, the Covid-19 pandemic severely undermined China's relations with Western states and the Chinese government's lack of transparency was heavily criticized. However, so far Beijing has managed the crisis perfectly well, received support from international organizations (including the World Health Organization), and showed goodwill by donating two billion doses of the Sinovac vaccine to many countries and 100 billion American dollars in aid to Covax.⁸¹ Turkish academic Hüseyin Bağcı also pointed out that China managed the crisis much better compared to Western democracies and China's influence on global politics will rise again soon.⁸² It should be noted that China had 2.3 % economic growth in 2020; in 2021 so far this rose to 8.1 %.⁸³ Thus, it will not be wrong to claim that the Chinese economy quickly recovered from the Covid-19 pandemic's negative effects.

Strangely, unlike China's relations with the other Western countries, the Covid-19 pandemic has had a relatively positive impact on Turkey-China relations. According to Turkey's ambassador to China, Abdulkadir Emin Önen (2021), since the two countries helped each other during the pandemic and China did not have any problem providing millions of doses of vaccine, the disaster empowered bilateral relations during the 50th anniversary of the initiation of official diplomatic relations.⁸⁴ Thus, we can conclude that although Turkey-China relations were not affected by Covid-19, due to the degradation of China's relations with the Western countries, Turkey-China relations were nevertheless indirectly affected by this pandemic.

These four issues can be stated as the most problematic subjects in bilateral relations. Besides these issues, the lack of knowledge about China in Turkey, cultural differences between the two nations, and different regime types and political cultures could be noted as other problematic issues that impede establishment of a trust-based strategic partnership.

3. Turkish Position on the Belt and Road Initiative

⁸⁰ *Milliyet* (2020), "İngiltere, Çin'den corona virüs tazminatı istiyor!", 20.04.2020, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ingiltere-cinden-corona-virus-tazminati-istiyor-6193325>.

⁸¹ Huizhong Wu (2021), "China pledges 2 billion vaccines globally through year's end", *AP News*, 06.08.2021, Date of Accession: 07.09.2021 from <https://apnews.com/article/joe-biden-business-health-china-coronavirus-pandemic-7b3a7e0f5949b6976d4cf7f69bba71d0>.

⁸² Hüseyin Bağcı (2020), "Türkiye-Çin İlişkileri – Nisan 2020 Prof. Dr. Hüseyin Bağcı", 28.04.2020, Date of Accession: 07.09.2021 from <https://www.youtube.com/watch?v=L47SyUjSq0E>.

⁸³ DEİK (2021/a), "Çin Bilgi Notu", DEİK Ekonomik Araştırmalar, Haziran 2021.

⁸⁴ Abdulkadir Emin Önen (2021), "Türkiye-Çin ilişkileri: 50 yıllık saygı ve dostluk", *CRITürk*, 06.08.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.criturk.com/turkiye-cin-iliskileri-50-yillik-saygi-ve-dostluk/>.

The BRI is a comprehensive global infrastructure development project announced by Chinese President Xi Jinping in 2013 during his visit to Kazakhstan.⁸⁵ The project is designed to include 70 different countries from the Far East to Europe, as well as international organizations. Initially labeled in the Western press as “*China’s Marshall Plan*”, Chinese authorities including Foreign Minister Wang Yi and President Jinping repeatedly stated that the project does not advance a neocolonial agenda and is based on a “*win-win*” mentality.⁸⁶ Moreover, President Jinping defined the project as “*a real choir of all states, not just China’s solo*” to underline that it is an international initiative to facilitate global trade.⁸⁷ China had already invested 152 billion American dollars in resources to the project from its Silk Road Fund, the China-led Asia Infrastructure and Investment Bank (AIIB), the China Development Bank, the China Exim Bank, and the Agricultural Development Bank of China.⁸⁸ The Chinese government pledged 800 billion American dollars more in funds for a five-year investment plan beginning in 2018.⁸⁹ With a planned completion date in 2049, the project has the additional goal of raising China to a higher level of socialist success by eliminating poverty and underdevelopment.

Map 1: Belt and Road Initiative⁹⁰

⁸⁵ *People’s Daily Online* (2016), “Chronology of China's Belt and Road Initiative”, 24.06.2016, Date of Accession: 06.09.2021 from <http://en.people.cn/n3/2016/0624/c90883-9077342.html>.

⁸⁶ Ozan Örmeci (2018), *Ejder’in Ayak Sesleri: Dünya Siyasetinde Çin Halk Cumhuriyeti*, pp. 197-198.

⁸⁷ Laurentiu Gagu (2020), “The Belt and Road Initiative in the Context of the COVID-19”, *AUDRI*, Vol. 13, No: 1/2020, pp. 20-35.

⁸⁸ Selçuk Çolakoğlu (2019), “China’s Belt and Road Initiative and Turkey’s Middle Corridor: A Question of Compatibility”, *MEI@75*, 29.01.2019, Date of Accession: 06.09.2021 from <https://www.mei.edu/publications/chinas-belt-and-road-initiative-and-turkeys-middle-corridor-question-compatibility>.

⁸⁹ Şerif Dilek & Büşra Zeynep Özdemir & Deniz İstikbal (2019), *Asya Yüzylında Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri*, p. 40.

⁹⁰ Bradford Betz (2020), “What is China's Belt and Road Initiative?”, *Fox News*, 30.04.2020, Date of Accession: 06.09.2021 from <https://www.foxnews.com/world/what-is-chinas-belt-road-initiative>.

The BRI project consists of two corridors: 1-) The “*Silk Road Economic Belt*” (SREB) follows the historical overland Silk Road through Central Asia, Iran, Turkey, and eventually to Europe; 2-) The “*Maritime Silk Road*” (MSR) originates in the South China Sea, passing through the Malacca Strait, the Indian Ocean, the Red Sea, and extending into the Mediterranean Sea.⁹¹ Turkey is very important for the completion of the SREB, which would connect Iran, Iraq, Syria, Turkey, Russia, and European states (see Map 1). Turkey is also highly valued in the BRI vision as part of the China-Pakistan-Turkey railroad project.⁹²

Turkey furthermore considers this project beneficial for its “*Middle Corridor*” (*Orta Koridor*) strategy. According to the Turkish Foreign Ministry, Ankara wants to revive the traditional Silk Road by connecting itself with Georgia, Azerbaijan, other Caspian states, and China via railroads and highways.⁹³ From the Turkish point of view, the BRI is a project that could help Ankara to realize its aim to become a regional power and economic hub. Following this strategy, Turkey

⁹¹ Selçuk Çolakoğlu (2019), “China’s Belt and Road Initiative and Turkey’s Middle Corridor: A Question of Compatibility”, *MEI@75*, 29.01.2019, Date of Accession: 06.09.2021 from <https://www.mei.edu/publications/chinas-belt-and-road-initiative-and-turkeys-middle-corridor-question-compatibility>.

⁹² Kübra Merve Topgül (2019), “Kuşak ve Yol Projesi Kapsamında Türkiye-Çin İlişkileri”, Boğaziçi Asya Araştırmaları Enstitüsü, 26.08.2019, Date of Accession: 07.09.2021 from <http://bogaziciasya.com/kusak-ve-yol-projesi-kapsaminda-turkiye-cin-iliskileri/>.

⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı/c, “Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası”, Date of Accession: 07.09.2021 from https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraflı-ulaştırma-politikasi.tr.mfa.

already successfully terminated the Baku-Tbilisi-Kars railway with Azerbaijan and Georgia⁹⁴ (see Map 2) and also started the construction on the Edirne-Kars High-Speed Network.⁹⁵

Map 2: Middle Corridor⁹⁶

When we look at the aims of the project, first of all, the BRI is based on classical Chinese foreign policy goals: 1-) sovereignty and respect for territorial integrity, 2-) pacifism, 3-) non-interference in other nations' domestic affairs, 4-) equality and mutual benefit, 5-) peaceful

⁹⁴ Fuat Kabakçı (2021), "Türkiye-Çin ilişkileri birçok alanda geliyor", *Anadolu Ajansı*, 24.03.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-cin-iliskileri-bircok-alanda-gelisiyor/2186643>.

⁹⁵ Ouyang Shijia (2021), "China, Turkey more closely linked by rail", *China Daily*, 21.07.2021, Date of Accession: 04.09.2021 from http://www.chinadaily.com.cn/a/202107/21/WS60f77d6fa310efa1bd6634a4_2.html.

⁹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı/c, "Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası", Date of Accession: 07.09.2021 from https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-terafli-ustastirma-politikasi.tr.mfa.

coexistence.⁹⁷ According to Topgül, on the other hand, Beijing's main motivations for developing such an enormous project can be listed as follows:⁹⁸

- Reducing transportation costs,
- Reducing the economy's dependence on domestic infrastructural investments,
- Expanding the international market for Chinese companies,
- Increasing the use of Chinese currency yuan in international trade,
- Providing the energy security of China,
- Increasing global demand for Chinese products.

Other than these stated goals, by creating economic interdependence, China can be understood to be making efforts towards global stability and peace by increasing economic relations between states that are included in the project. The BRI involves many states currently at various levels of conflict and economic interdependence generally reduces political and military tensions between states. Therefore, this project could be perceived as a positive development from a liberal perspective. In addition, as China established the AIIB to finance this enterprise, it could also be understood as beneficial to global equality insofar as it would create an alternative to the World Bank. As seen in the early 2000s, although the USA has been a functioning democracy, in a unipolar system it has gratuitously started wars (e.g. Afghanistan and Iraq) that even Washington itself considered wrong in hindsight. Thus, having an alternative global financial institution that could give credits and funds to underdeveloped states to establish better political and economic systems is in every sense a positive development for global security and stability. Moreover, with an enhanced trade system from Asia to Europe, European and American firms could also increase their profits and shares in different markets connected by the BRI. Lastly, since China still adheres to some communist ideals such as eliminating poverty, China-led infrastructural investments in China or other countries would certainly increase the quality of life of millions of people around the world.

As noted earlier, Turkey politically supported the project from the start and did not see any imperial or colonial aims related to the BRI. Both countries already signed a memorandum of

⁹⁷ Arzu Durdular (2016), "Çin'in "Kuşak-Yol" Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi", *Avrasya Etüdüleri*, Vol. 49, No: 1, p. 80.

⁹⁸ Kübra Merve Topgül (2019), "Kuşak ve Yol Projesi Kapsamında Türkiye-Çin İlişkileri", Boğaziçi Asya Araştırmaları Enstitüsü, 26.08.2019, Date of Accession: 07.09.2021 from <http://bogaziciasya.com/kusak-ve-yol-projesi-kapsaminda-turkiye-cin-iliskileri/>.

understanding for the BRI in 2015. Turkish President Recep Tayyip Erdoğan even wrote an article published in the Chinese daily *Global Times* on July 1, 2019, a day before his most recent visit to China. His op-ed made it clear that Turkey officially endorses the China-led BRI and shares China's vision “when it comes to serving world peace, preserving global security and stability, promoting multilateralism, and upholding the principle of free trade”.⁹⁹ President Erdoğan also underlined that Turkish-Chinese relations have evolved into a strategic cooperative relationship since 2010, and the BRI is the greatest development project of the 21st century.¹⁰⁰ In order to show his support for the Chinese leader, President Erdoğan also addressed Jinping as “my dear friend”.¹⁰¹ Abdulkadir Emin Önen also many times emphasized that Turkey officially supports the BRI.¹⁰²

Turkish experts who study China generally express a positive consideration of the BRI. For instance, Emre Ozan from the Turkish think-tank ANKASAM thinks that Turkey is a critical country for the project's implementation due to its geopolitical positioning and the opportunities afforded Ankara to obtain Chinese-led infrastructural investments may facilitate greater trade.¹⁰³ Kadir Temiz also considers the BRI as an opportunity to improve bilateral economic relations.¹⁰⁴ The scholar Barış Doster claims that the BRI will help enhance Turkey-China relations.¹⁰⁵ He reasons that because of its problematic relations with the West, Ankara will be very willing to extend its relations with Beijing, especially for economic objectives.¹⁰⁶ Altay Atlı, on the other hand, thinks that Western countries condemn the BRI politically, yet they do not offer an

⁹⁹ Recep Tayyip Erdoğan (2019), “Turkey, China share a vision for future”, *Global Times*, 01.07.2019, Date of Accession: 29.08.2021 from <https://www.globaltimes.cn/content/1156357.shtml>.

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Abdulkadir Emin Önen (2021), “Türkiye-Çin ilişkileri: 50 yıllık saygı ve dostluk”, *CRITürk*, 06.08.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.criturk.com/turkiye-cin-iliskileri-50-yillik-saygi-ve-dostluk/>.

¹⁰³ Emre Ozan (2021), “Türkiye-Çin İlişkileri: Fırsatlar ve Engeller”, ANKASAM, 24.03.2021, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.ankasam.org/turkiye-cin-iliskileri-firsatlar-ve-engeller/>.

¹⁰⁴ Kadir Temiz (2017), “Türkiye-Çin İlişkileri”, SETA, April 2017, No: 196, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://setav.org/assets/uploads/2017/04/TRCin.pdf>.

¹⁰⁵ Yıldız Yazıcıoğlu (2021), “Türkiye-Çin İlişkileri Nasıl Yorumlanıyor?”, *VOA Türkçe*, 15.04.2021, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-cin-iliskilerinde-son-durum-nasil-yorumlaniyor/5854030.html>.

¹⁰⁶ *bid.*

alternative project for Asian development.¹⁰⁷ DEİK and its different experts also support Turkish inclusion in the BRI and project a 15 % rise in Turkish exports as a result.¹⁰⁸

However, the BRI carries some risks for Ankara and other countries as well. For instance, Indian geostrategist Brahma Chellaney introduced the concept of “*debt-trap diplomacy*” in 2017 to interpret Chinese foreign policy behavior concerning the BRI.¹⁰⁹ Moreover, according to Temiz (2020), Turkey might suffer some losses in terms of competitive capacity. He also speculates that Turkey’s financial fragility might worsen if this project comes to fruition.¹¹⁰ However, a recent report prepared by Lee Jones and Shahar Hameiri for Chatham House concluded that the project is largely based on economic dynamics and does not contain specific geopolitical goals to promote the rise of China.¹¹¹ From an opposite viewpoint though, some China researchers in Turkey presented the BRI as a means to a China-led world order.¹¹² That fear makes the BRI maligned in the USA and Europe as a project that will lead to domination of Western markets by Chinese products, rising unemployment and pollution.¹¹³

Conclusion

We can therefore, conclude, first of all, that the rhetoric surrounding the rise of China is influential in Turkey as well: China has very recently become Turkey’s second-biggest trade partner as proven by official Turkish statistics.

Secondly, although the economic relationship between Turkey and China has a fundamental and structural problem of trade deficit for Ankara, Chinese investments in Turkey and China’s great potential for the Turkish tourism industry encourage both sides to further develop trade relations.

¹⁰⁷ Selin Çalık Muhasilović (2018), “Çin'in Bir Yol Bir Kuşak Projesi'ni Batı politik malzeme olarak kullanıyor”, *Anadolu Ajansı*, 19.09.2018, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cinin-bir-yol-bir-kusak-projesini-bati-politik-malzeme-olarak-kullaniyor/1259170>.

¹⁰⁸ DEİK (2021/c), “DEİK, TÜRKİYE’NİN KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ’NDEKİ KONUMUNU 8 FARKLI SENARYOYLA ORTAYA KOYDU”, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-deik-turkiye-nin-kusak-ve-yol-girisimi-ndeki-konumunu-8-farkli-senaryoyla-ortaya-koydu>.

¹⁰⁹ Brahma Chellaney (2017), “China’s Debt Trap Diplomacy”, Project Syndicate, 23.01.2017, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.project-syndicate.org/commentary/china-one-belt-one-road-loans-debt-by-brahma-chellaney-2017-01>.

¹¹⁰ Kadir Temiz (2020), “Türkiye-Çin İlişkilerinin Fay Hatları”, *Perspektif Online*, 19.03.2020, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.perspektif.online/turkiye-cin-iliskilerinin-fay-hatlari-2/>.

¹¹¹ Lee Jones & Shahar Hameiri (2020), “Debunking the Myth of ‘Debt-trap Diplomacy’”, Chatham House, 19.08.2020, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.chathamhouse.org/2020/08/debunking-myth-debt-trap-diplomacy/6-conclusion-and-policy-recommendations>.

¹¹² Zekeriyya Akdağ (2019/a), “Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi’nin Önemi”, p. 67.

¹¹³ *Ibid.*, p. 80.

Thirdly, due to Turkey's Western orientation and the Western barrier against Turkey-China rapprochement, developing economic relations have some political risks. The Xinjiang conflict and Chinese restrictions against Muslim freedoms especially constitute the most important problems in bilateral relations as the Turkish government's Islamist rhetoric in domestic politics expresses a worldview of Muslim solidarity held by religiously conservative Turks who make up the ruling party's base.

Fourthly, Turkey officially supports the China-led BRI and considers it beneficial for its Middle Corridor strategy. China also treats Turkey as a great asset for the project's completion. That is why; the BRI could enhance Turkish-Chinese economic partnership since both countries prioritize trade relations, globalization, and rules-based international order.

Finally, China experts in Turkey generally have a positive perception of the BRI project, which could be noted as an encouraging factor for further rapprochement.

BIBLIOGRAPHY

- Akdağ, Zekeriyya (2019/a), “Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi’nin Önemi”, *Birey ve Toplum*, Vol. 9, No: 1, pp. 65-96.
- Akdağ, Zekeriyya (2019/b), “Türkiye – Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 1, No: 1, December 2019, pp. 40-57.
- Allison, Graham (2017), *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, New York: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.
- *Aydınlık* (2021), “Türkiye’nin Çin ile ilişkileri derinleşiyor! Tarihin sarkacı yeniden Asya’ya doğru kayıyor”, 16.01.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://aydinlik.com.tr/turkiye-nin-cin-ile-iliskileri-derinlesiyor-tarihin-sarkaci-yeniden-asyaya-dogru-kayiyor-229449-1>.
- Babacan, Mehmet (2011), “Whither an Axis Shift: A Perspective from Turkey’s Foreign Trade”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No: 1, pp. 129-157.
- Bağcı, Hüseyin (2020), “Türkiye-Çin İlişkileri – Nisan 2020 Prof. Dr. Hüseyin Bağcı”, 28.04.2020, Date of Accession: 07.09.2021 from <https://www.youtube.com/watch?v=L47SyUjSq0E>.
- *BBC* (2021), “Nato warns of the military challenge posed by China”, 15.06.2021, Date of Accession: 07.09.2021 from <https://www.bbc.com/news/world-europe-57466210>.
- Betz, Bradford (2020), “What is China's Belt and Road Initiative?”, *Fox News*, 30.04.2020, Date of Accession: 06.09.2021 from <https://www.foxnews.com/world/what-is-chinas-belt-road-initiative>.
- Bottelier, Pieter (2008), “China’s economic rise: implications for the USA”, in (ed. by Suisheng Zhao) *China-U.S. Relations Transformed: Perspective and strategic interactions*, London: Routledge, pp. 188-209.
- Chellaney, Brahma (2017), “China’s Debt Trap Diplomacy”, Project Syndicate, 23.01.2017, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.project-syndicate.org/commentary/china-one-belt-one-road-loans-debt-by-brahma-chellaney-2017-01>.
- *CRITürk* (2021/a), “Türkiye ile Çin, ilişkilerin 50’nci yılında geleceğe umutla bakıyor”, 04.08.2021, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.criturk.com/turkiye-ile-cin-iliskilerin-50inci-yilinda-gelecege-umutla-bakiyor/>.
- *CRITürk* (2021/b), “Türkiye-Çin ilişkileri son beş yılda tarihinin en parlak dönemini yaşıyor”, 03.08.2021, Date of Accession: 29.08.2021 from <https://www.youtube.com/watch?v=K-j0RKGft8U>.
- Cui, Zhiyuan (2012), “Making Sense of the Chinese "Socialist Market Economy": A Note”, *Modern China*, Vol. 38, No: 6, pp. 665-676.
- Çavuş, Ümmügülüm (2021), “Asya: Türkiye - Çin İlişkileri”, *TASAM*, 30.06.2021, Date of Accession: 04.09.2021 from https://tasam.org/tr-TR/Icerik/66926/asya_turkiye_-_cin_iliskileri.

- Çolakoğlu, Selçuk (2012), “Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?”, *Ortadoğu Analiz*, Vol. 4, No: 45, September 2012, pp. 53-66.
- Çolakoğlu, Selçuk (2018), “Turkey-Taiwan Relations: Opportunities and Limitations”, *Taiwan Insight*, 05.04.2018, Date of Accession: 04.09.2021 from <https://taiwaninsight.org/2018/04/05/turkey-taiwan-relations-opportunities-and-limitations/>.
- Çolakoğlu, Selçuk (2019), “China’s Belt and Road Initiative and Turkey’s Middle Corridor: A Question of Compatibility”, *MEI@75*, 29.01.2019, Date of Accession: 06.09.2021 from <https://www.mei.edu/publications/chinas-belt-and-road-initiative-and-turkeys-middle-corridor-question-compatibility>.
- *Daily Sabah* (2021), “Enlarged swap deal with China recorded in accounts: Turkish central bank”, 16.06.2021, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.dailysabah.com/business/finance/enlarged-swap-deal-with-china-recorded-in-accounts-turkish-central-bank>.
- DEİK (2021/a), “Çin Bilgi Notu”, DEİK Ekonomik Araştırmalar, Haziran 2021.
- DEİK (2021/b), “DEİK, YENİDEN ASYA: “TÜRKİYE’NİN ASYA ÜLKELERİ İLE TİCARETİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE YENİ PERSPEKTİFLER” TOPLANTISINI GERÇEKLEŞTİRDİ”, Date of Accession: 04.09.2021 from <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-deik-yeniden-asya-turkiye-nin-asya-ulkeleri-ile-ticaretinin-gelistirilmesinde-yeni-perspektifler-toplantisini-gerceklestirdi>.
- DEİK (2021/c), “DEİK, TÜRKİYE’NİN KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ’NDEKİ KONUMUNU 8 FARKLI SENARYOYLA ORTAYA KOYDU”, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-deik-turkiye-nin-kusak-ve-yol-girisimi-ndeki-konumunu-8-farkli-senaryoyla-ortaya-koydu>.
- Dilek, Şerif & Özdemir, Büşra Zeynep & İstikbal, Deniz (2019), *Asya Yüzylında Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri*, Ankara: SETA Yayınları.
- Durdular, Arzu (2016), “Çin’in “Kuşak-Yol” Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi”, *Avrasya Etüdleri*, Vol. 49, No: 1, pp. 77-97.
- *DW Türkçe* (2019), “Türkiye-Çin ilişkileri: Önce ekonomi”, 01.07.2019, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-%C3%A7in-ili%C5%9Fkileri-%C3%B6nce-ekonomi/a-49430610>.
- Economy, Elizabeth (2008), “China, the USA, and Japan: reconfiguring relations in Southeast Asia”, in (ed. by Suisheng Zhao) *China-U.S. Relations Transformed: Perspective and strategic interactions*, London: Routledge, pp. 210-227.
- Ekrem, Erkin (2009), “Urumçi Olayı, Çin Basınında Türkiye”, *Türk Yurdu*, Year: 98, No: 264, August 2009, Date of Accession: 06.09.2021 from <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2368>.
- Ekrem, Erkin (2011), “Türkiye-Çin İlişkileri: Çin’in Gözünde Türkiye”, *Yeni Fikir*, No: 7/2011, pp. 31-33.
- Ekrem, Nuraniye Hidayet (2003), *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

- Erdoğan, Recep Tayyip (2019), “Turkey, China share a vision for future”, *Global Times*, 01.07.2019, Date of Accession: 29.08.2021 from <https://www.globaltimes.cn/content/1156357.shtml>.
- Erdoğan, Kamil (2021), *Bilmediğimiz Çin*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Ergenç, Ceren (2021), “Çin’in Türkiye ve Ortadoğu ziyareti, Sincan pamuğu”, *Gazete Duvar*, 02.04.2021, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.gazeteduvar.com.tr/cinin-turkiye-ve-ortadogu-ziyareti-sincan-pamugu-makale-1517944>.
- European Commission, “Countries and regions: Turkey”, Date of Accession: 07.09.2021 from <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/>.
- Gagu, Laurentiu (2020), “The Belt and Road Initiative in the Context of the COVID-19”, *AUDRI*, Vol. 13, No: 1/2020, pp. 20-35.
- Güneş, Mehmet (2021), “50'nci Yılında Türkiye-Çin İlişkilerinin Politik Ekonomi Perspektifinden Geleceği”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 09.08.2021, Date of Accession: 02.09.2021 from <https://www.sde.org.tr/mehmet-gunes/genel/50nci-yilinda-turkiye-cin-iliskilerinin-politik-ekonomi-perspektifinden-gelecegi-kose-yazisi-23235>.
- Jacques, Martin (2009), *When China Rules the World: The Rise of the Middle Kingdom and the End of the Western World*, London: Allen Lane.
- Jia, Qingguo (2008), “Learning to live with the hegemon: China’s policy toward the USA since the end of the Cold War”, in (ed. by Suisheng Zhao) *China-U.S. Relations Transformed: Perspective and strategic interactions*, London: Routledge, pp. 45-57.
- Jones, Dorian (2021), “Türkiye-Çin İlişkileri Uygur Sorununa Rağmen Derinleşiyor”, *VOA Türkçe*, 24.03.2021, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-cin-iliskileri-uygur-sorununa-ragmen-derinlesiyor/5826904.html>.
- Jones, Lee & Hameiri, Shahr (2020), “Debunking the Myth of ‘Debt-trap Diplomacy’”, Chatham House, 19.08.2020, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.chathamhouse.org/2020/08/debunking-myth-debt-trap-diplomacy/6-conclusion-and-policy-recommendations>.
- Kabakçı, Fuat (2021), “Türkiye-Çin ilişkileri birçok alanda geliyor”, *Anadolu Ajansı*, 24.03.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-cin-iliskileri-bircok-alanda-gelisiyor/2186643>.
- Marcus, Jonathan (2021), “ABD ve Çin arasında yeni bir 'Soğuk Savaş' mı başlıyor?”, *BBC Türkçe*, 17.03.2021, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56427609>.
- McKinsey & Company (2019), “The Asian Century has arrived”, 15.11.2019, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.mckinsey.com/featured-insights/asia-pacific/the-asian-century-has-arrived>.
- *Milliyet* (2020), “İngiltere, Çin’den corona virüs tazminatı istiyor!”, 20.04.2020, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ingiltere-cinden-corona-virus-tazminat-istiyor-6193325>.

- Muhasiloviç, Selin Çalık (2018), “Çin'in Bir Yol Bir Kuşak Projesi'ni Batı politik malzeme olarak kullanıyor”, *Anadolu Ajansı*, 19.09.2018, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cinin-bir-yol-bir-kusak-projesini-bati-politik-malzeme-olarak-kullaniyor/1259170>.
- Munro, Ross H. (1992), “Awakening Dragon; The Real Danger in Asia Is from China”, *Policy Review*, No: 67, Fall 1992, pp. 10-17.
- NATO (2022), “NATO 2022 Strategic Concept”, Date of Accession: 22.07.2022 from https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf.
- Nye, Joseph (2012), “Joseph Nye: The Rise of China and American Power”, GBH Forum Network, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.youtube.com/watch?v=BwWT0kbYSZs>.
- Ozan, Emre (2021), “Türkiye-Çin İlişkileri: Fırsatlar ve Engeller”, ANKASAM, 24.03.2021, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.ankasam.org/turkiye-cin-iliskileri-firsatlar-ve-engeller/>.
- Önen, Abdulkadir Emin (2021), “Türkiye-Çin ilişkileri: 50 yıllık saygı ve dostluk”, *CRITürk*, 06.08.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.criturk.com/turkiye-cin-iliskileri-50-yillik-saygi-ve-dostluk/>.
- Örmeci, Ozan (2018), *Ejder'in Ayak Sesleri: Dünya Siyasetinde Çin Halk Cumhuriyeti*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- *People's Daily Online* (2016), “Chronology of China's Belt and Road Initiative”, 24.06.2016, Date of Accession: 06.09.2021 from <http://en.people.cn/n3/2016/0624/c90883-9077342.html>.
- *Reuters* (2015), “Turkey confirms cancellation of \$3.4 billion missile defense project awarded to China”, 18.11.2015, Date of Accession: 09.09.2021 from <https://www.reuters.com/article/us-turkey-china-missile-idUSKCN0T61OV20151118>.
- Shijia, Ouyang (2021), “China, Turkey more closely linked by rail”, *China Daily*, 21.07.2021, Date of Accession: 04.09.2021 from http://www.chinadaily.com.cn/a/202107/21/WS60f77d6fa310efa1bd6634a4_2.html.
- Sudworth, John (2018), “China's hidden camps”, *BBC*, 24.10.2018, Date of Accession: 07.09.2021 from https://www.bbc.co.uk/news/resources/idt-sh/China_hidden_camps.
- Suver, Akkan (2020), “Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerimiz 49 yaşında”, *Milliyet*, Düşünenlerin Düşüncesi, 04.08.2020, Date of Accession: 01.09.2021 from <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/dusunenlerin-dusuncesi/cin-halk-cumhuriyeti-ile-diplomatik-iliskilerimiz-49-yasinda-6274412>.
- Tamer, Cenk (2021), “Yeniden Asya Girişimi Çerçevesinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Güneydoğu Asya Ziyaretleri”, ANKASAM, 05.01.2021, Date of Accession: 03.09.2021 from <https://www.ankasam.org/yeniden-asya-girisimi-cercevesinde-disisleri-bakani-cavusoglunun-guneydogu-asya-ziyaretleri/>.
- Temiz, Kadir (2017), “Türkiye-Çin İlişkileri”, SETA, April 2017, No: 196, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://setav.org/assets/uploads/2017/04/TRCin.pdf>.

- Yunus Emre Enstitüsü (2021), “Yunus Emre Institute Opened in Beijing”, 18.06.2021, Date of Accession: 08.09.2021 from <https://www.yee.org.tr/tr/node/15256>.
- Zhao, Suisheng (2008/a), “China rising: geo-strategic thrust and diplomatic engagement”, in (ed. by Suisheng Zhao) *China-U.S. Relations Transformed: Perspective and strategic interactions*, London: Routledge, pp. 20-42.
- Zhao, Suisheng (2008/b), “Implications of China’s rise for U.S.-China relations”, in (ed. by Suisheng Zhao) *China-U.S. Relations Transformed: Perspective and strategic interactions*, London: Routledge, pp. 3-19.
- Zhu, Eric & Orlik, Tom (202), “When Will China Rule the World? Maybe Never”, *Bloomberg*, 06.06.2021, Date of Accession: 05.09.2021 from <https://www.bloomberg.com/news/features/2021-07-05/when-will-china-s-economy-beat-the-u-s-to-become-no-1-why-it-may-never-happen>.

FARKLI LİBERAL ANLAYIŞLARIN DEVLETİ KONUMLANDIRIŞI ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Melek KAYMAZ MERT¹

Öz: Tarihte Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ortaya çıkan ilk teorilerden biri olan Liberalizm, diğer ana akım teorilerinden devletin konumuna olan bakış açısı ile ayrılmıştır. Zaman içerisinde ortaya çıkan farklı liberal görüşler, devleti konumlandırmak konusunda da farklılaşmışlardır. İlk olarak devletlerarası ilişkileri anlamak ve düzenlemek hedefi güden Klasik Liberalizm teorisi, devleti bireylerin yaşamına müdahale etmemesi gereken bir varlık olarak görürken, ekonomide serbest ticarete ve bireylerin özel mülkiyet hakkına büyük önem atfeden Ekonomik Liberalizm, devletin ekonomiye olan müdahalesinin yanlışlığını vurgulamıştır. Bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasının anayasal düzen ve demokrasi ile mümkün olduğunu savunan Cumhuriyetçi Liberalizm, devleti bütün bu değerlerin koruyucusu olarak görmüştür. 1980 sonrası ortaya çıkan neoliberal görüş, serbest piyasa ekonomisinin en önemli destekçisi olarak, piyasaya devlet müdahalesinin en az seviyede olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Diğer bir liberal görüş olan Sosyal Liberalizm ise oldukça farklı bir yaklaşım takınmış ve devletin piyasada ve toplumsal hayatta olumlu yönde otoritesini kullanması gerektiğini vurgulamıştır. Bunların dışında ortaya çıkan Chicago Okulu ve Virginia Okulu gibi liberal görüşler sınırlı bir devlet anlayışını vurgularken, Liberteryenizm, Anarko-kapitalizm ve Agorizm gibi liberal görüşler devletin varlığını ya minimal düzeyde kabul eder, ya da tamamen devletsiz bir toplum önerir. Betimleyici ve karşılaştırmalı bir yöntemin kullanıldığı bu çalışmanın amacı, en eski Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler teorilerinden biri olan Liberalizm'in, zaman içerisinde ortaya çıkan farklı türlerini inceleyerek, bu farklı anlayışların devlete olan bakışını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Liberalizm, Devlet, Müdahale.*

Article Category: Political Science

Date of Submission: 01.02.2022

Date of Acceptance: 21.05.2022

¹ Öğr. Gör. Dr, Bursa Teknik Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Yıldırım /Bursa, Türkiye.
Email: melek.mert@btu.edu.tr.

A COMPARISON ON THE STATE POSITIONING OF DIFFERENT LIBERAL CONCEPTIONS

Abstract: Liberalism, one of the oldest theories that emerged in the discipline of Political Science and International Relations in history, differed from other mainstream theories with its perspective on the position of the state. Different liberal views that emerged over time also differed in positioning the state. While Classical Liberalism theory, which aims to understand and regulate interstate relations, sees the state as an entity that should not interfere with the lives of individuals; Economic Liberalism, which attaches great importance to free trade in the economy and the right of private property of individuals, has emphasized the falsity of state intervention in the economy. Republican Liberalism, which argues that the protection of individual rights and freedoms is possible with constitutional order and democracy, saw the state as the protector of all these values. The Neoliberalism view that emerged after 1980 as the most important supporter of the free market economy, emphasizes that the state intervention in the market should be at the minimum level. Social Liberalism, which is another liberal view, has taken a quite different approach and emphasized that the state should use its authority in the market and social life in a positive way. Liberal views such as the Chicago School and the Virginia School that emerged out of these emphasize a limited understanding of the state, while liberal views such as Libertarianism, Anarcho-capitalism and Agorism either minimally accept the existence of the state or suggest a completely stateless society. The aim of this study, in which a descriptive and comparative method is used, is to examine the different types of liberalism, which is one of the oldest Political Science and International Relations theories and to reveal the view of these different understandings on the state.

Keywords: *Liberalism, State, Intervention.*

Giriş

Liberalizm, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ortaya çıkmış en eski ve köklü teorilerden biridir. Bireylerin özgürlüğüne, serbestçe düşünebilmesine ve akla oldukça büyük önem atfeden liberal görüş, devletlerarası meselelerin sulh ile çözülebileceğine işaret eder. Zira kökenlerini “*ebedi barış*”a inanan İdealizm’den almıştır. Klasik Liberalizm, devleti, toplumsal ve ekonomik hayata müdahale etmemesi gereken bir varlık olarak görür. Aksi takdirde, bireysel özgürlükler kısıtlanacak ve toplumsal gelişim sağlanamayacaktır.

Zaman içerisinde farklı liberal görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlardan Cumhuriyetçi Liberalizm, uluslararası ortamda devletlerarası sorunların olabileceğini, ancak bunlara çözüm de bulunabileceğini savunmuştur. Demokratik devletlerin uluslararası platformda daha barışçıl olacaklarını savunan bu görüş, demokrasi ve anayasal düzene oldukça büyük önem vermiştir. Bu görüşe göre, devlet, bu değerlerin tartışmasız en önemli savunucusu ve koruyucusu olmalıdır. Ekonomik Liberalizm’de ise, devletin müdahalesinin olmadığı serbest piyasa ekonomilerinin ve serbest ticaretin devletleri daha uzlaşmacı birer devlet haline getireceğini savunulmakta, devletin ekonomiye ve ticarete müdahalesinin yanlışlığı vurgulanmaktadır. Serbest ticaretin yaygınlaştığı bir dünya ekonomik sistemi içerisinde devletler bu sistemin birer parçası olarak, ekonomik dayanışmayı arttıracaklardır ve bu da savaşların önüne geçecektir. Bütün bunların birer sentezi olarak ortaya çıkan Neoliberalizm, piyasaya devlet müdahalesinin en minimum seviyede olması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Birbiri ile bağlantılı olan bu liberal görüş biçimlerine zıt olarak, serbest piyasa ekonomisinin toplumda sınıfsal eşitsizlikleri tetiklediğine dair bir görüşe sahip Sosyal Liberalizm, ekonomiye devlet müdahalesinin bir noktaya kadar gerektiğini ve bu şekilde sosyal adaletsizliklerin ortadan kalkacağını savunmuştur. Sosyal Liberalizm, liberal teoriye oldukça farklı bir bakış açıdır ve hatta Liberalizm’in kendi içinde bir eleştirisi niteliğinde kabul edilebilir. Diğer taraftan, devletin ekonomiye olan müdahalesinin bir ekonomik anayasa ile düzenlenmesi gerektiğini savunan “*Virginia Okulu*” öğretileri yine sınırlı bir devlet anlayışına işaret etmektedir. Devletin para politikalarını adil bir şekilde düzenleyip piyasaya katkıda bulunmasını sağlayan görüş ise “*Chicago Okulu*” olarak adlandırılmıştır.

Bütün bu liberal görüşler, her ne kadar sınırlandırsalar da, devletin varlığını, piyasalara az da olsa müdahalesini ve birey özgürlüklerinin korunması konusundaki rolünü kabul etmektedirler. Ancak liberteryenler, saf özgürlüğün önemine vurgu yaparak, devletin müdahalesinin minimal düzeyde olması gerektiğini işaret ederler. Diğer taraftan, Anarşizm ile

aynı anlamda kullanılabilir ve tamamen devletsiz bir toplumu hayal eden Anarko-kapitalizm ve Agorizm akımları vardır. Bu görüşler, devletsiz bir toplumu öngördükleri için sol ideolojilere yakın gibi dururlar. Ancak her ikisi de radikal sağ ideolojiler adı altında incelenmektedirler; çünkü bireysel özgürlüklere ve özel mülkiyete vurgu yaparlar.

Bu çalışmanın amacı, betimleyici ve karşılaştırmalı bir yöntem kullanarak zaman içerisinde ortaya çıkmış farklı liberal görüşlerin “devlet”i konumlandırılış biçimlerini ve bu bağlamda bu liberal görüşlerin benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymak olmuştur. Liberal teorilerin devlete olan bakış açısı incelendiğinde, piyasaya ve sosyal düzene devletin sınırlı bir biçimde müdahale etmesinin anayasal özgürlüklerin korunması açısından önem arz ettiğini iddia eden liberal teorilerin Cumhuriyetçi Liberalizm ve Ekonomik Liberalizm’in yanı sıra Neoliberalizm, Chicago Okulu ve Virginia Okulu olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, piyasalara devlet müdahalesinin ekonomik krizlerden sivil özgürlüklerin kısıtlanmasına kadar birçok soruna neden olduğunu ileri süren ve bu duruma karşı çıkan Liberteryenizm, Anarko-kapitalizm ve Agorizm gibi görüşler de mevcuttur.

1. Kavramsal Açıdan Liberalizm ve Devletin İncelenmesi

Avrupa’da ortaya çıkan ve kökenleri 17. yüzyıla kadar giden Liberalizm, bireyciliği, özgürlüğü, sınırlı devleti, hukukun üstünlüğünü ve serbest piyasa ekonomisini benimseyen, insanların doğuştan getirdikleri haklarını, barışı, adaleti ve çoğulculuğu savunan bir teoridir.

“*Liberal*” kelimesinin kökenleri Latince “özgür” anlamına gelen “*liber*” kelimesine dayanmaktadır.² Siyasal bir terim olarak “*liberal*” kelimesinin kullanımı 18. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. 19. yüzyılın başlarında, İspanya’da asiler için “*liberales*” ifadesi kullanılmış; daha sonra bu tabir İspanyolca’dan İngilizce’ye çevrilmiştir. İngilizce’de ise “özgürlük” anlamına gelen “*liberty*” kelimesi kullanılmaktadır. Liberalizm, 1812’de İspanyol Liberal Partisi’nde, 1840’da ise Britanya’da Liberal Parti’de kullanılmış ve bu sayede siyasi arenada yer almaya başlamıştır. Liberalizm, ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren olumlu bir anlama kavuşmuş ve bir özgürlük ifadesi olmaya başlamıştır.³ Adam Smith *Milletlerin Zenginliği (The Wealth Of Nations)* adlı eserinde serbest uluslararası ticari sistemleri “*liberal sistemler*” olarak tanımlamış ve emek piyasası üzerindeki kısıtlamalara karşı çıkararak,

² Cambridge Dictionary (2022), “Meaning of Liberal in English”, Erişim Tarihi: 17.01.2022, Erişim Adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/liberal>.

³ Mustafa Erdoğan (2003), *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 23.

sözleşme özgürlüğünü liberal sistem olarak tanımlamıştır. Smith, eserinde liberal kavramını oldukça sık kullanmış ve kavramın siyasal bir anlam kazanmasına öncülük etmiştir.⁴

Tarihsel süreç içerisinde Liberalizm'in ortaya çıkışını hazırlayan birçok faktör vardır. Devletin henüz var olmadığı zamanlarda insan toplulukları avcılık ve toplayıcılık yapıyorlardı. Tarımın icat edilmesi ile insanlar yerleşik düzene geçmişler; yerleşik düzen beraberinde özel mülkiyeti getirmiştir. Artık belli bir toprak parçası üzerinde düzenli hayat yaşayan insanlar arasında, güvenliklerinin sağlanması ve mülkiyetlerinin korunması için gönüllü bir birliktelik başlamış, özellikle tarım faaliyetlerinin yürütülmesi için de bir tür örgütlenme yaşanmıştır. Liberal görüşe göre, avcılık ve toplayıcılık ile uğraşan toplumlardan yerleşik ve örgütlü bir hayata geçen toplumlarda devletin ortaya çıkış biçimi bu şekilde bir gönüllülüğe dayanmaktadır.

Devletin ortaya çıkışını “zor üzerine kurulu bir örgüt, çatışma, insan doğasının şiddet eğiliminin yansımaları” şeklinde açıklayan Marksist ya da Realist görüşlerden farklı olarak, Liberalizm, devleti iş birliği yapmaya müsait insanların bir araya gelerek kurdukları bir örgüt olarak görür.⁵ İnsanlar, yerleşik hayat geçip, tarımla uğraşmaya başladıktan sonra daha verimli tarlalara sahip olmak için icat ettikleri sulama sistemlerini tek başlarına uygulayamadılar ve bu sorunu çözmek için iş birliği yapmak durumunda kaldılar. Zamanla tarımsal verimlilik arttıkça, ürünün kim tarafından ve ne şekilde alınacağına dair bir soru oluşmuştur. Ayrıca toplumda bu üretime katılmayan kesimlerin durumu da ayrı bir soru işaretiydi. İşte bu süreçte halk üzerinde sözü dinlenir bir otoriteye ihtiyaç duyuldu ve devletin kurumsallaşma süreci başladı.

Devletler, kurumsallaştıktan sonra otoritelerini sağlamak için onlara meşruluk kazandıran şeylere ihtiyaç duymuşlardır. Erken dönemde yöneticiler sözlerinin dinlenmesi için dinsel otoritelere başvurmuşlardır. Meşruluklarını dine dayandırmışlardır. Mezopotamya döneminin rahip-kralları buna örnek teşkil edebilir. Devletin diğer bir meşruiyet kaynağı ise gelenek ve görenekler olmuştur. Ailelerden çocuklara aktarılan soyut hikâyeler, devletin varlığını destekler nitelikte olmuştur. Yine buna benzer olarak, devletin örgütlenişini ve üst otoriteyi destekleyen kahramanlık hikâyeleri de bir meşruluk kaynağı olmuştur. Bir halkın güvenliğini ve çıkarlarını korumak için çabalamış hükümdarlar ve onlara bağlı orduları bu duruma örnek teşkil edebilir.⁶

⁴ Buğra Kalkan (2017), *Siyasi İdeolojiler*, Ankara: Adres Yayınları, s. 38.

⁵ Ramazan Gözen (2016), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 126.

⁶ Clive Ponting (2001), *World History: A New Perspective*, Random House, s. 35

Bütün bu kaynakları ustaca manipüle edebilen devletler, zamanla soyut varlıklar haline geldiler ve devletin dışında aktörler ortaya çıktılar. Zamanla, ortaya devlet, din ve asker bürokrasileri çıktı ve toplumsal sınıflar oluştu. İşte devletlerin kurumsallaşmayı tamamladıkları bu nokta, bazı teorisyenlere göre karanlık ve çatışmalı bir dönemin başlangıcı iken, liberallere göre iş birliği ve uzlaşmanın bir başlangıcı olabilir. Devletlerin hem kendi vatandaşları ile hem de diğer devletlerle olan ilişkileri zaman içerisinde değişebilir. Yani devletler barışçıl olabilirler; çünkü bahsi geçen sistemler oldukça dinamiktir.

Tarihsel sürece yeniden baktığımızda; Ortaçağ'da Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte insan merkezli bir düşünce biçimi benimsenmeye başladığını görürüz.⁷ 19. yüzyılda toplum hayatındaki ve toplumun algılayış biçimlerindeki değişikliklerle, burjuvazinin bu dönemde etkinliği oldukça çoğalmıştır. Böyle bir sınıfın oluşmasında hem ekonomideki değişimlerin rolü, hem de Aydınlanma etkili olmuştur.⁸ Ayrıca, Amerikan ve Fransız devrimlerinin de liberal düşüncenin altyapısında etkili olduklarını belirtmek gerekir; çünkü bu devrimlerle birlikte yayımlanan insan hakları bildirgeleri, bireyin eşit, özgür ve akıl ile hareket eden bir varlık olduğunu vurgulamış ve Liberalizm'in felsefi yönden temellerini oluşturmasında yardımcı olmuşlardır. Liberalizm, David Hume ve John Stuart Mill gibi düşünürlerin fikirleri ile birlikte, tarihte felsefi temelli bir ideoloji haline gelmiştir.⁹ Ancak Liberalizm'in felsefi temelleri daha çok üç kaynaktan beslenmiştir. Bu kaynakları; Immanuel Kant, John Locke ve İskoç Aydınlanma Hareketi olarak sıralamak mümkündür.¹⁰

Ünlü liberal teorisyenlerden biri olan Immanuel Kant'ın "*Daimi Barış Teorisi*" veya "*Ebedi Barış Teorisi*" (*Perpetual Peace*), Liberalizm'in dayandığı en önemli noktalardan biridir. Kant, geniş bir eylem özgürlüğünün ancak bir cumhuriyette var olabileceğini ileri sürer. Özel mülkiyet ve sözleşme haklarına saygı duyan, yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrıldığı bir yönetim biçiminin barışı getirebileceğine inanır. Kant, *Sürekli Barışa Doğru* adlı eserinde şunu ileri sürer: "*İstikrarlı barış, ancak dünyanın tüm ulusları böylesi cumhuriyetler olduğunda gelebilir ve bu tür cumhuriyetler, yurttaşlar tarafından yönetilir. Mülkiyetlerinin yalnızca evrensel hukuk kuralı altında elde edildiğini kabul eden devletler, uluslararası barışı*

⁷ Burak Özmeden (2019), "Liberal Felsefenin Sosyal ve Siyasal Yönden Eleştirisi", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 1, ss. 52-63.

⁸ Tuğçe Türkmenoğlu (2004), "Jean Jacques Rousseau'da Özgürlük Sorunu", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye, s. 54.

⁹ Ünsal Çetin (2002), "Liberalizmin Tarihsel Kökenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 1, s. 97.

¹⁰ Ayşegül Tayyar & Birol Çetin (2013), "Liberal İktisadi Düşüncede Devlet", *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı: 1, ss. 107-120.

elde edebilirler.”¹¹ Immanuel Kant, liberal düşünce içerisinde kişisel özerklik anlayışı bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Kişisel özerklik, bireyin aklını herhangi bir baskıya maruz kalmadan, özgürce kullanabilmesidir. Ona göre, akıl, son derece önemlidir ve kişisel özerkliğe sahip bireyler, ancak özgür bir ortamda kendilerini gerçekleştirebilirler. Ancak özgürlüğün de sınırları vardır; özgürlük, ahlaki ve rasyonel olmalıdır. Siyasal otorite, yani devlet, özgürlüğün teminatıdır.

Kant’a göre, dünya barışını temin etmek, devletler üstü bir federasyon ile mümkün olabilir ve böyle bir federasyon için gerekli koşullar ancak özgür seçimle gerçekleştirilebilir ve korunabilir.¹² Kant’ın bu noktada vurguladığı uluslararası örgütlerin önemi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası barışı sağlamak amacı ile Woodrow Wilson’un ortaya attığı Milletler Cemiyeti fikri, bu doğrultuda ortaya atılmış bir fikir olmuştur. Dolayısıyla, devletin görevi hem ülke içinde, hem de uluslararası ilişkilerde barışı ve güvenliği sağlamaktır. Keohane’in “*Düzenleyici Liberalizm*” olarak adlandırdığı bu yorum, devletlerarası ilişkilerde hukukun üstünlüğünü vurgulamıştır.¹³

Kant, özgürlüğün bir başkasının seçimi tarafından kısıtlanmadan, doğuştan gelen bir hak olduğunu savunmuştur. Kant, özellikle vatandaşların refahının devlet iktidarının temeli olduğunu ve devlet için başka herhangi bir amaç olmadığını ifade etmiştir. Kamusal sorunları çözmek için hukukun varlığı esastır.¹⁴ Liberalizm’in temel ilkesi özgürlüktür. Özgürlük, bireyin kendi kararlarını kendi verebilmesi ve kısıtlamalara maruz kalmamasıdır. Bireyin her anlamda kendi hayatı ve yönetimi üzerinde söz sahibi olduğu bir dünyayı hedefleyen Liberalizm, bireyciliğe oldukça büyük önem atfeder. Liberalizm’in ünlü savunucularından John Locke, bireyin her türlü otoriteden kurtularak özgür olmasını ve kendi hayatını kendisinin kurması gerektiğini “*Herkes kendinin yargıcısıdır*” ifadesiyle, Kant da “*Kendi yasayı kendin yap*” formülüyle özetlemiştir.¹⁵

Klasik Liberalizm, devleti, amacı bireylerin özgürlüğünü korumak ve güvence altına almak olan bir yapı olarak nitelmiş; devletin kaynağını ve meşruiyetini bireylerin ona verdikleri görev ve sorumluluktan aldığını vurgulamıştır. Şöyle ki, bireylerin siyasal bütünün bir üyesi olmak için birbirleriyle sözleştikleri bir devlette, barış ve uyum içinde yaşanılabilir. İşte bu

¹¹ Immanuel Kant (1992), *Perpetual Peace A Philosophical Essay*, Translated with an Introduction and Notes by M. Campbell Smith, Thoemmes Press, p. 16.

¹² Immanuel Kant (1992), *Perpetual Peace*, Thoemmes Press, s. 65.

¹³ Robert Owen Keohane (2002), *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Psychology Press, p. 45.

¹⁴ Reidar Maliks (2013), “Kant, the State, and Revolution”, *Kantian Review*, Cilt 18, Sayı: 1, ss. 29-47.

¹⁵ Ünsal Çetin (2002), “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, s. 223.

noktada, devletin görevi toplumdaki bu barış ve uyumu sağlamak ve bireylerin özgürlüğünü korumaktır¹⁶. Dolayısıyla, devletin yegâne görevi iç ve dış güvenliği sağlamak olmalıdır.

17. yüzyıl filozoflarından olan John Locke, başlangıçta hiçbir otoritenin olmadığı ve herkesin özgür ve eşit olduğu bir “doğa durumu” (*state of nature*) tasvir etmiştir. Bu doğa durumunda ise, bireyler, sırf insan olmalarından dolayı bazı haklara sahiptirler. Bu hakları, yaşam, özgürlük ve mülkiyet olarak özetleyen Locke, bu hakları sınırlandırılmaz, gasp edilemez ve vazgeçilemez olarak görmektedir. Bütün vatandaşların tam bir özgürlük ve eşitlik içinde olduğu bir durumda, herkes diğerlerinin haklarına ve mülkiyetlerine saygı gösterdiği sürece özgürdür. Öte yandan, hak ihlallerine karşı cezalandırıcı ve düzenleyici bir mekanizma olarak “toplum sözleşmesi” ile oluşturulmuş devlet, meşru bir varlıktır. Öte yandan, yetki ile donatılmış devlet, birey haklarıyla sınırlandırılmalıdır. Aksi halde, iktidarın keyfi davranışları toplumu olumsuz yönde etkileyebilir. Bu açıdan, “sınırlı devlet” anlayışı ilk defa Locke tarafından ortaya atılmıştır. Yani devlet bir rıza ürünüdür ve devlet, ancak bireylerin mülkiyetine saygı gösterdiği sürece vardır. Mülkiyet ise, bireylerin yaşama hakkı, özgürlüğü ve mallarıdır. Bu üç hak, devlet tarafından istikrarlı bir biçimde korunmalıdır.¹⁷

Locke’un siyaset felsefesi, “rıza” kavramının devlet yönetiminde merkezi bir rol oynadığı düşüncesine dayanır. Vatandaşlar, yasama veya karara bağlama yetkisine sahip ortak bir meşru otoriteye tabi olmadıkları bir doğa durumunda, kendi rızaları ile bu meşru otoriteye bağlanırlar. Elbette, tüm insanların doğa kanunundan sahip olduğu bazı genel yükümlülükler ve haklar olmakla birlikte, özel yükümlülükler ancak gönüllü olarak üstlendiğimiz zaman ortaya çıkar. Locke, bir kişinin ancak açık bir rıza eylemiyle toplumun tam üyesi olabileceğini açıkça belirtir. John Locke’un bu anlayışı, bireyi devletten önce tutan ve mülkiyete büyük önem atfeden bir anlayıştır. Her toplumda devleti bireyler inşa eder ve dolayısıyla hükümetleri yönetenler bireylerin ihtiyaçlarına karşılıklı vermekle yükümlüdür. Bireylerin devlet karşısında dokunulmaz özgürlük alanları ve hakları vardır.¹⁸

Kısacası, Locke’a göre, devletin gücü, kamu yararı ile sınırlıdır. Devlet, “Korumaktan başka bir amacı olmayan” bir güçtür ve bu nedenle devletin vatandaşları öldürmesi, köleleştirilmesi veya yağmalamasının haklı bir tarafı olamaz. Nozick gibi liberaller, bunu, hükümetlerin yalnızca insanları haklarına yönelik ihlallerden korumak için var olduklarını ifade etmek

¹⁶ Halis Çetin (2001), “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 1, ss. 219-237.

¹⁷ John Locke (2015), *The Second Treatise of Civil Government*, Canada: Broadview Press, s. 36.

¹⁸ *A.g.e.*, s. 40.

olarak okurlar.¹⁹ Tuckness tarafından geliştirilen alternatif bir yorum ise, aşağıdaki cümlelerde Locke'un odaklandığı doğal hukuk formülasyonunun olumlu olduğuna ve “*mümkün olduğunca*” insanlığın korunması gerektiğine dikkat çeker. Bu ikinci okumada, hükümet, doğal hukukun amaçlarını yerine getirmekle sınırlıdır; ancak bunlar, olumsuz hakların yanı sıra olumlu hedefleri de içerir. Bu görüşe göre, ortak iyiliği teşvik etme gücü, nüfusu arttırmak, orduyu geliştirmek, ekonomiyi ve altyapıyı güçlendirmek vb. için tasarlanan eylemlere kadar uzanır; ancak bu adımların toplumu koruma hedefine dolaylı olarak yararlı olması koşuldur.²⁰

Liberalizm'in beslendiği diğer bir kaynak ise İskoç Aydınlanması olmuştur. İskoç Aydınlanması, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İskoçya'da zihinlerin, fikirlerin ve yayınların bir Aydınlanma dönemine girdiği dönemdir. Özellikle bir grup entelektüelin bir araya gelerek -muhtemelen o dönem dünyasının en dinamik şehri olan- Edinburgh'a odaklanmıştır. En büyük bilim adamlarının, sanatçıların, filozofların, tasarımcıların, yazarların, ekonomistlerin ve daha fazlasının çoğu yan yana çalışmakta, fikirlerini ortaya koyarak özgür bir tartışma ortamı oluşturmaktaydılar. Hemen hemen bütün bilim dallarıyla ilgileniyorlardı. Çok ortak noktaları vardı, ancak hepsinden önemlisi iki ilkeyi paylaştılar: “*Gözlem ve Analiz*”. Onların keşifleri ve yeni düşünceleri, modern bir yaşam biçiminin temellerini attı. Sadece birkaç sokakta, dünyayı değiştirmeye devam edecek yeni düşünce biçimleri ortaya çıkmıştı. Edinburgh, gerçekten bir dahi şehriydi ve dünya, bir daha asla eskisi gibi olmayacaktı.

Bu süreçte yer alan düşünürler arasında Liberalizm'in etkilendiği iki önemli düşünür de vardır. David Hume ve Adam Smith, bu döneme ve daha sonraki liberal düşünce biçimlerine damga vuran iki önemli düşünürdür. David Hume, Locke gibi devletin meşruluğunu kabul etmiş, fakat devletin varlığını bir toplumsal sözleşmeye dayandırmamıştır. Ona göre, devletin otoritesi bireylerin çıkarlarına ve geleneklerine göre şekillenir. Aslında devlet yurttaşların bir alışkanlığı haline gelmiştir. Diğer taraftan, barış, özgürlük ve adaletin en gerekli siyasal değerler olduğunu çokça vurgulayan Hume, devletin en önemli görevinin o ülkede özgürlük ve adaleti sağlamak olduğunu savunmuş, liberal düşünceye bu şekilde katkıda bulunmuştur. İskoç Aydınlanması'nın bir diğer önemli düşünürü olan Adam Smith'e göre ise, bireyler, kendi çıkarlarını gözetken, mücadeleciler ve kendi mülkiyetine sahip olma istediği olan birer yurttaş olarak devleti bütün bunlara olanak sağlayan bir örgüt olarak görmek isterler. Adam

¹⁹ Nozick Robert (1974), *Anarchy, State and Utopia*, Princeton University Press, s. 90.

²⁰ Alex Scott Tuckness (2002), “The Coherence of a Mind: John Locke and The Law of Nature”, *Journal of the History of Philosophy*, Cilt 37, Sayı: 1, ss. 73-90.

Smith'in düşünceleri serbest ticareti destekleyen Ekonomik Liberalizm'in temellerini oluşturmuştur. Kendisi, modern ekonominin babası olarak kabul edilmektedir.²¹

Bütün bu liberal devlet tanımlamaları, tamamıyla sınırlı bir devlet anlayışına işaret etmektedir. “*Gece bekçisi devlet*” kavramına dayanan liberal görüş, devletin rolünü insan haklarını garanti altına almak olarak görür. Bu nedenle, devletler, toplumun günlük faaliyetlerinden uzak durmalı ve vatandaşların özgür faaliyetlerine müdahale etmemelidirler. Bir devletin birincil görevi, kamu düzenini sağlamak ve her türlü özgürlüğü güvence altına almaktır. Devlet ve toplum arasındaki hukuki ilişki, bireysel hakların sivil anayasalarla güvence altına alınmasıdır. Anayasalar, temel hak ve hukuk kurallarını desteklemeli, yasalar da bütün bireyleri eşit şekilde korumalıdır. Hukuk kuralları kesin ve etkin bir biçimde yürütülmeli ve yargının bağımsızlığına azami önem verilmelidir.

2. Farklı Liberal Tanımlar ve Devletin Dönüşümü

Klasik Liberalizm anlayışı, zaman içerisinde farklı yorumlanmış ve bu konuda değişik perspektifler oluşmuştur. Her ne kadar bütün liberal anlayışlar özgürlük, adalet, sınırlı devlet ve insan hakları gibi ortak bazı ilkeleri benimsese de, Liberalizm, zaman içerisinde farklı aşamalardan geçmiş ve farklı biçimler almıştır. Liberal düşüncenin farklı biçimlerinin ortaya çıkmasının nedenleri arasında, hem kökenleri oldukça eskiye dayanan ve uzun yıllardır var olan bir düşünce biçimi olması, hem de devletin konumuna dair değişen bakış açıları vardır. Örneğin, bazı liberaller devlet müdahalesine karşı hep mesafeli bir tavır takınırken, bazıları devlete daha yakın bir duruş sergilemiştir. Bazı liberallere göre “*gece bekçisi*” olan devlet, bazılarına göre ise özgürlüklerin önünde bir engeldir. Bazıları için devletin piyasaya müdahalesi birey özgürlüğü için bir engelken, bazıları içinse sosyal eşitliğin sağlanmasının bir yoludur.

Liberal görüş içerisinde farklılıkların ortaya çıkışında, tarihsel süreç içerisinde dünyada ortaya çıkan siyasi, sosyal ve ekonomik olayların etkisi büyüktür. 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'a kadar, Klasik Liberalizm görüşü, piyasaya devlet müdahalesinin karşısındaydı. Ancak Büyük Buhran, devletin piyasalara müdahalesini gerektirmiş ve devletlerin müdahaleci yaklaşımları ile pek çok ülke 1960'ların sonlarına kadar ekonomik refahlarını sağlamışlardır. Ancak 1970'li yıllardan itibaren yaşanan ekonomik sorunlar, uygulanan Keynesyen modele karşı şüphe oluşturmuştur. Özellikle Batı'da iktidarlar uyguladıkları özelleştirme yöntemleri ile kamu alanının küçülmesini sağlamış ve “*Yeni Sağ*” politikaların etkilediği toplumsal

²¹ Burak Özmaden (2019), “Liberal Felsefenin Sosyal ve Siyasal Yönden Eleştirisi”, s. 55.

yapının teorik temellerini yeni liberal görüşler ve bu ekseninde gelişen devlet anlayışları oluşturmuştur.

2.1. Devlet Müdahalesini Destekleyen Liberalizm Türleri

Klasik Liberalizm de dâhil olmak üzere, birçok farklı liberal anlayış, bir toplumda düzenin sağlanması ve bireysel özgürlüklerin korunması için devletin varlığını önemsemektedir. Ancak Tablo 1’de de gösterilen bu görüşlere göre, devletin piyasaya ve topluma müdahalesi oldukça sınırlı olmalıdır; çünkü liberallere göre demokrasi, insan hakları, piyasa özgürlüğü ve bireysel özgürlükler ancak bu şekilde sağlanabilir.

Tablo 1. Devlet Müdahalesini Destekleyen Liberaller

Teori	Temsilcileri	Devlet Anlayışı	Temel Felsefesi
Cumhuriyetçi Liberalizm	Micheal W. Doyle, Immanuel Kant, Woodrow Wilson	Sınırlı Devlet	Anayasacılık, Demokrasi
Ekonomik Liberalizm	Adam Smith	Sınırlı Devlet	Serbest Piyasa Ekonomisi
Neoliberalizm	Friedrick Hayek	Sınırlı Devlet	Uluslararası İş birliği
Sosyal Liberalizm	Keynes, John Rawls	Müdahaleci Devlet	Sosyal Refah, Eşitlik
Chicago Okulu	Milton Friedman	Müdahaleci Devlet	Monetarizm
Virginia Okulu	James Buchanan, Gordon Tullock	Sınırlı Devlet	Anayasal İktisat Teorisi

2.1.1. Cumhuriyetçi Liberalizm ve Devlet

Cumhuriyetçi Liberalizm, klasik liberal anlayışta olduğu gibi, teori üretiminde içten dışa bir yaklaşım benimser. Bundan dolayı, uluslararası ilişkilerde kapsamlı sonuçlar temel unsurlar konusundaki varsayımlardan çıkarılır.²² Bu yaklaşım, Realizm’de olduğu gibi, devleti çıkar temelli bir aktör olarak görür. Her devlet, aslında diğerleri için bir tehdit unsurudur. Ancak realist görüşün tersine, devletleri çıkarları için saldırganlaşan bir aktör olmaktan alıkoyduğuna inanılan bazı değerler ve normlar vardır. Bu normlar arasında demokrasi ve anayasal düzen vardır. Kökleri Wilson İlkeleri’ne kadar giden bu liberal gelenekte, otoriter devletlerin doğaları gereği saldırgan devletler oldukları, buna karşın demokratik devletlerin başka devletlerle olan ilişkilerinde ılımlı ve barışçıl oldukları ileri sürülmüştür.²³

²² Andrew Heywood (2011), *Küresel Siyaset*, 3. Baskı, Çev. Nasuh Uslu, Ankara: Liberte Yayınları, s. 96.

²³ Andrew Heywood (2018), *Siyasi İdeolojiler*, 11. Baskı, Çev. Levent Köker, Ankara: BB101 Yayınları, s. 85.

Cumhuriyetçi Liberalizm, görüşlerini Immanuel Kant'ın yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı sonrası 14 ilkeyi ortaya atan Wilson'un görüşlerine de dayandırır. Ayrıca Michael W. Doyle'un "*Demokratik Barışın Üç Sütunu*" (*Three Pillars of the Liberal Peace*) adlı makalesi Cumhuriyetçi Liberalizm ile doğrudan ilgilidir. Kendisi, bu makalede, serbest ve adil seçimlerin yanında, ülkede adaletin ifade özgürlüğü gibi birey özgürlüklerinin anayasa ile garanti altına alındığında sağlanabileceğine vurgu yapmıştır.²⁴ Ayrıca devlet müdahalesinin olmadığı bir ekonomiyi demokrasinin bir gereği olarak eklemiştir. Yine Michael W. Doyle'un "*Kant, Liberal Miraslar ve Dış İlişkiler*" (*Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs*) adlı makalesinde demokrasinin hüküm sürdüğü ülkelerin başka ülkelerle savaşmayacağını vurgulamıştır.²⁵

Bu Liberalizm biçimi, cumhuriyetçi ve demokratik yönetimlerle, demokrasi ve barış arasındaki bağı vurgulamaya çalışır. Otokratik devletler, özünde militarist bir yapıya sahiptirler. Demokratik devletlerden ise; kendi içlerinde ılımlı ve barışçıl bir yapıya sahip oldukları için, uluslararası ilişkilerde daha barışçıl olmaları beklenir. Bu bağlamda, Cumhuriyetçi Liberalizm'i benimseyenler için demokrasi bir barış garantisidir. Demokrasi, daha barışçıl ve uzlaşmacı bir dünya düzeni yaratmıştır. Bu düşüncenin daha net ifade edildiği tez tam olarak "*Demokratik Barış Teorisi*" olmuştur. Bu teze göre, barış ve demokrasi arasında doğal bir bağ vardır. İki demokratik devlet arasında hiç savaş çıkmamasından hareket eden bu görüş, demokrasi yayıldıkça askeri çatışmaların yerini uzlaşmaya bıraktığı barış kuşaklarından bahseder.²⁶ Demokratik ülkeler arasında kültürel bağlar da gelişir; çünkü demokrasiler, toplumdaki bazı normları beslerler. Bu normlar; anayasal yönetim, ifade özgürlüğü ve kişisel hakların güvence altına alınması gibi normlardır. Bu normlar sayesinde, bireyler, birbirlerini düşman değil, dost olarak görme eğilimindedirler.

Devletlerarası ilişkilerde barışı ve iş birliğini ön plana çıkaran bu liberal görüş, birey ve devlet arasındaki ilişkiyi de yine uzlaşma ve rıza üzerine temellendirir. Her ne kadar liberal düşüncenin toplum için geliştirdiği rıza esasına dayalı olan sözleşmecî yapı Liberalizm'in devlet teorisini için geçerli olsa da, toplumun gönüllülük esasıyla farklı grupları bir araya getiren çoğulcu karakteri, devlet için tekil bir yapıya dönüşür. Cumhuriyetçi Liberalizm, devlet iktidarının sınırlı ve kontrollü olması gerektiğini savunsa da, yasaları baskıcı bir araç

²⁴ Michael W. Doyle (2005), "Three Pillars of the Liberal Peace", *American Political Science Review*, Cilt 99, Sayı: 3, ss. 463-466.

²⁵ Michael W. Doyle (1983), "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", *Philosophy & Public Affairs*, Sayı: 2, ss. 323-353.

²⁶ Andrew Heywood (2011), *Küresel Siyaset*, s. 56.

olarak kullanabilecek tek yapıdır.²⁷ Dolayısıyla, devlet, bu noktada yasaları korumak ve anayasal düzeni sağlamak için daha müdahaleci bir yapıya işaret eder. Bu noktada, vazgeçilmez koşul anayasal bir rejimdir. Bir başka deyişle, hukuk devleti ilkesi devlete meşruluk kazandırır. Kanunlar ve anayasa, kamusal düzen için vardır. Bireylerin birbirleri ve devlet ile olan ilişkilerini kanunlar aracılığıyla düzenleyen kamusal alanda, devlet erki nihai söz sahibidir. Devlet, sorumluluklarını yerine getirmesi için güçlü olması gereken bir örgüttür. Etkili devletler toplumsal uyumu kanunlar aracılığıyla, bireyin özgürlüklerine müdahale etmeden sağlayabilenlerdir.

Bütün bu tanımlamalara baktığımızda, Cumhuriyetçi Liberalizm görüşünüm Klasik Liberalizm görüşüne kıyasla devleti konumlandırmak konusunda bazı farklılıklar gösterdiğini fark ederiz. Klasik liberal görüş, devleti bütün müdahalelerden uzakta görürken, Cumhuriyetçi Liberalizm devleti anayasal düzeni sağlamak için gerektiğinde müdahaleci davranabilen, nihai söz sahibi güçlü bir mekanizma olarak kabul eder. Cumhuriyetçi Liberalizm, devletin gücüne büyük önem atfeder. Devlet hem uluslararası ilişkilerde, hem de kendi ülke sınırlarında barış, uzlaşma ve iş birliğini, anayasal düzen çerçevesinde sağlamakla yükümlü güçlü bir mekanizmadır.

2.1.2. Ekonomik Liberalizm ve Devlet

Ekonomik Liberalizm, “*Ticari Liberalizm*” de denen ve ticarete büyük ağırlık veren bir görüştür. Sadece devletlerin savaşa girmesine değil, devletlerin çıkarlarının savaşı onların gözünde önemsizleştirecek şekilde tanımlanmasını sağladığı için serbest ticaretin önemine vurgu yapar. Ticaret, devletlere toprak genişlemesi yerine, ekonomik büyüme yoluyla daha iyi konumlara gelebilmeleri için olanak sağlar. Liberalizm’in bir kolu olan Ekonomik Liberalizm’in savunduğu serbest piyasa ekonomisidir. Liberal düşüncenin serbest piyasa ilkelerini savunmasının arkasında yatan sebeplerin ilki, mutlakiyetçi ve teokratik devletlere karşı çıkış sebebi ile aynıdır: Siyasal iktidarın sorumluluğu, sadece bireyin doğal haklarını korumak olmalıdır. Bu durumda, kişinin özel mülkiyetinin güvencesini sağlamak dışında, piyasaya herhangi bir müdahale olmamalıdır. İkinci sebep, liberal düşüncenin kapitalizmin işleyiş prensiplerine ve bunların liberal bireyin doğasına uygunluğuna olan güvenidir.

Bir Aydınlanma düşünürü olan ve aynı zamanda klasik iktisat teorisinin kurucuları arasında yer alan Adam Smith’e göre, temeli rekabete dayalı bir üretim modeli olan kapitalizmin işleyiş prensibi, serbest piyasada malların değişimiyle sağlanan kazancın arttırılmasıdır.

²⁷ Ömür Birler (2014), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Ankara: Yordam Yayınları, ss. 299-315.

Smith'e göre, bunun ön koşulu ise, bireylerin iktisadi girişimlerinin üzerinde hiçbir sınırlama olmamasıdır. Bu sağlandığı sürece bireylerin ve ulusların zenginliği artacaktır.²⁸ Smith'in önermesinin altında iki temel varsayım yatmaktadır. İlk varsayıma göre, toplumu oluşturan bireyler daima kendi çıkarlarını korumak yönünde hareket edecektir. Aynı zamanda liberal düşüncede insanın doğasının esasını oluşturan bu varsayım, kişilerin sadece azami kazanç sağlayabilecekleri yatırım imkânları doğrultusunda hareket etmekle kalmayıp, gerekirse bu tür fırsatlar için rekabete gireceklerini öngörür. Bu rekabetin kazananı olmayı hedefleyen bireyler, başta kişisel nitelikleri olmak üzere ellerinde bulunan diğer bütün araçların niteliklerini iyileştirmeye çabalayacak ve böylece sadece bireysel seviyede değil, toplumsal düzlemde gelişimi sağlayacaklardır. İkinci varsayım ise, kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bireylerin davranışlarının dışsal müdahalelerle düzenlenmesine ihtiyaç olmadığıdır. Smith'e göre, iktisadi aktivitelerin serbest bırakıldığı bir piyasa, çıkarların azami tatmini ilkesiyle hareket edeceği için kendi kendini düzenleyecektir.²⁹ Bu durumu, "Görünmez El" kavramıyla açıklayan Smith, bireylerin bencil ve rekabetçi davranışlarının piyasada bir karmaşa yaratmayacağını, aksine kendi kendini düzenleyen piyasanın bireylerin ekonomik durumunu iyileştirerek, sosyal uyumu arttıracığını savunmuştur. Bu sosyal uyum sayesinde, kendi içinde refah içinde yaşayan bir devlet, başka devletlerle savaşma yerine uyum içinde yaşama çabasına girecektir. Ayrıca devletler arasındaki ticari karşılıklı bağımlılık uzlaşma yolunu açacaktır.

Bir devlette ticaret yapan sınıfın etkinliğinin artması demek, yönetici sınıfın etkinliğinin azalması demektir. Devletin çatışmacı tarafını oluşturan yönetici sınıfın değil de, ticaret yapan kesimin güçlenmesinin dış politikaya yansımaları ise uluslararası ilişkiler açısından olumlu olacaktır. Şöyle ki, ticaret yapan sınıf, diğer devletlerle iş birliğine giderek diğer tüccarlarla aralarındaki iş birliği ve uyumu bozmak istemeyeceklerdir. Bunun adı "*karşılıklı bağımlılık*"tır. Ülkeler, karşılıklı bağımlılıktan çıkar ve kazanç elde ederler; bu yüzden savaşa değil, barışa destek verirler.

2.1.3. Neoliberalizm ve Devlet

Liberal düşünce geleneği, tarihsel süreç içerisinde önemli değişimler geçirmiştir. Neoliberalizm, eski liberal görüş üzerine şekillendirilmiş, 1980'ler sonrası özellikle küreselleşmenin etkisi ile ortaya çıkmış Liberalizm'in "yeni" halidir. 1980'lerden sonra siyasal hayat üzerinde hâkimiyet kurmaya başlayan bir teoridir. Neoliberal düşünce,

²⁸ Adam Smith (2011), *Milletlerin Zenginliği*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s. 76.

²⁹ Adam Smith (2011), *Milletlerin Zenginliği*, s. 25.

ekonomik kalkınma, küresel piyasa ve esnek üretim gibi söylemlerle toplum yaşamının hemen hemen tüm pratiklerine yansımıştır. Klasik liberal görüşün devlet ve kişi özgürlüğü arasında olumsuz bir ilişki olduğuna dair görüşü, burada yeniden geçerlilik kazanmıştır ve görüşlerini Liberalizm'in piyasaların kendi kendine düzenleyebileceğine inanan görüşleri üzerine kurmuştur. Neoliberalizm, liberal teoriyi, Realizm'in ve Neo-Realizm'in getirdiği eleştiriler doğrultusunda yeniden şekillendiren bir uluslararası politika perspektifidir. Uluslararası sistemin anarşik karakterini inkâr etmeden, iş birliği olanaklarını da vurgular.³⁰ Liberal ekonomik modelin suç, aile, seçim, güvenlik gibi insan hayatının ve toplumsal ilişkilerin bütün yönlerini açıklar. Bu çerçevede içerisinde, insan, ekonomik bir varlık olarak tanımlanır, serbest piyasa ekonomisi desteklenir ve bu süreçte devletin müdahale alanı oldukça sınırlı olarak düşünülür.

Neoliberal anlayışta üç önemli ilke vardır: deregülasyon, liberalizasyon ve özelleştirme. Deregülasyon, devletin piyasaya oldukça az müdahale etmesidir. Liberalizasyon, ticaret ve iş ilişkilerinin serbest hale gelmesidir. Özelleştirme ise, devlete ait olan ekonomik girişimlerin daha etkin olarak işlemesi için özel şirketlere devredilmesidir. Bu şekilde toplumsal refah artacaktır.³¹ 20. yüzyıldan itibaren Friedrich von Hayek ve Milton Friedman gibi liberal iktisatçılar, devletin müdahalelerine karşı çeşitli eleştiriler getirmişlerdir. Devlet müdahalesinin insanları köleliğe sürüklediğini iddia etmişlerdir. Bu müdahaleciliği “*toplum mühendisliği*” kavramı üzerinden eleştirmişlerdir. Devletin ekonomiye müdahalesinin enflasyonun yükselmesine neden olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Demir Perde'nin yıkılması ile uluslararası düzeyde ekonomiye yön veren kurum ve kuruluşlar Neoliberalizm'in düşüncelerini temel almışlardır. Böylece, bu düşüncenin ilkeleri ve kurumsal çerçevesi oluşmuştur.³²

Neoliberalizm karşı-devrimci olmuştur; 20. yüzyılda oldukça yaygın olan büyük yönetim ve devlet müdahalesi yönündeki gidişatı durdurmak için ortaya atılmıştır. Keynesyen iktisat görüşünün etkisiyle, devletin ekonomideki müdahalesinin arttığı bir dönemde bir ekonomik refah yaşanmıştır. Ancak 1970'lerde ortaya çıkan ve işsizlik ile enflasyonun bir arada yaşandığı stagflasyon, Keynesyen modele karşı tepki oluşturmuştur. Bunun üzerine, klasik liberal görüşün 20. yüzyıl temsilcileri olarak kabul edilen düşünürler ve iktisatçılar, neoliberal iktisadi düşüncüyü öne sürdüler. Neoliberal iktisadi düşünce, birey ve tercih özgürlüğü, özel mülkiyet hakkı, serbest piyasa ve müdahaleden uzak bir devleti işaret ediyordu.

³⁰ Andrew Heywood (2011), *Küresel Siyaset*, s. 94.

³¹ Yüksel Taşkın (2016), *Siyaset, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 45.

³² *A.g.e.*, s. 118.

Neoliberalerler, özellikle ekonomik hayattaki özgürlüğün önemine vurgu yaparak, piyasa ekonomisine büyük önem vermiş ve kolektivist sistemleri zararlı bulmuşlardır. Neoliberalere göre, kamu kesimi küçültülmeli ve devletin ekonomideki müdahalesi azaltılmalıdır.

Neoliberalizm'in öznesi ekonomik olarak özgür ayrıca çevresindeki koşullara göre kendini uyarlayabilen "*homo economicus*"tur. Elindeki iktisadi kaynakları en verimli şekilde kendine uyarlayabilen ve kullanabilen ve her daim kendi faydasını gözeten bu insan modeli, hep rekabet halindedir.³³ Neoliberal politikalar ışığında çalışma ve üretim politikaları da esnek hale gelmiş, iş ve istihdam olanakları ortaya çıkmış ve ucuz iş gücünü sağlamak için toplumun bütün kesimleri iş yaşamına dâhil edilmiştir. Kadınlar için düşünülen ev işleri ve çocuk bakımı gibi geleneksel roller istihdam ve iş gücü ihtiyacını karşılamak için yerini daha az cinsiyetçi bir role ve yaklaşıma bırakmıştır. İnsanı ekonomik bir varlık olarak tanımlayan neoliberal görüş, serbest piyasa ve rekabetin hep savunucusu olmuştur.

2.1.4. Sosyal Liberalizm ve Devlet

Sosyal Liberalizm, devlete karşı daha yakın bir tavır takınır. 19. yüzyıl sonrası sanayi kapitalizmi yeni adaletsizlik biçimleri ortaya çıkardığı için, toplumda farklı gruplar için adaleti sağlayacak devlet anlayışına ihtiyaç duyulmuştur. Devlet müdahalesi sayesinde bireylerin bu sosyal eşitsizliklerden kurtulacağına ve toplumsal refahın artacağına inanılmıştır. 20. yüzyılda ortaya çıkan yoksulluk ve hastalıklara karşı vatandaşlara refah desteği sağlayarak piyasaya ekonomisine müdahalede bulunan devletler, "*refah devleti*" durumunda olmuşlardır. Devletler, çalışma hakkı, konut hakkı ve emeklilik hakkı gibi bazı sosyal hakları sağlamakla yükümlü hale gelmiş, liberal yönetimler toplumsal refah davasına bağlı hale gelmişlerdir.

John M. Keynes, 1929 Büyük Buhranı'nın yarattığı büyük sorunlardan dolayı klasik liberal görüşe karşı çıkmış ve Sosyal Liberalizm ya da Refah Liberalizmi gibi farklı isimlerle dile getirilen Liberalizm biçimini ortaya atarak, bu konuda öncül olmuştur. Sosyal Liberalizm, bir ülkede adaletin sağlanması ve bireylerin kendilerini geliştirebilmeleri için devletin pasif değil, aktif olması gerektiğini vurgulamıştır. Devlet, piyasanın işleyişini düzenleme, denetleme, piyasaya müdahale etme ve sosyal adaleti sağlamak için müdahaleci olmalıdır. Özetle, sosyal liberaller, gelir eşitsizliğinin önüne geçilmesi için devletin müdahalesinin gerekli olduğunu savunmuşlardır.

³³ Derya Şaşman Kaylı (2016), "Neoliberalizmin Kadınlarla Dansına İlişkin Feminist Bir Okuma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 43, s. 1323.

Bu görüşün öncülerinden olan John Rawls, *Bir Adalet Teorisi (A Theory of Justice)* adlı eserinde “*hakkaniyet için eşitlik*” kavramına vurgu yapmıştır. Bu anlayışa göre; toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler en az avantajlı olana yarar sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Eşitlik ancak toplumdaki en dezavantajlı gruplar kayırıldığında ortadan kalkacaktır.³⁴ Eşitlik lehine olan bu varsayım, ortak fayda adına iş birliği yapan insanların bu iş birliğine iyi sonuçlanması ve bundan fayda sağlamak için eşit taleplerde bulunurlar. Cinsiyet, ırk gibi doğuştan gelen bazı özellikleri sonucunda cezalandırılmamaları gerektiğine inanan bu görüş, sosyal adalete oldukça önem verir.

Devlete karşı daha sempatik bir tutum takınan bu anlayış, dizginlenmemiş bir kapitalizmin yeni adaletsizliklerden başka bir şey üretemeyeceği inancından doğar. Bu nedenle, devlet müdahalesi ile bireylerin yaşamlarını çekilmez hale getirebilecek toplumsal fenalıklara karşı, güvenceye alınmasıyla özgürlüğün arttırılabileceğini iddia ederler. Klasik liberallerin özgürlüğü birey üzerinde kısıtlamaların yokluğu olarak negatif özgürlüklerle anlamlandırmalarına rağmen, sosyal liberaller özgürlüğü kişisel gelişim ve öz-gerçekleştirme (*self-realisation*) ile bağlantılı olarak algırlarlar.

2.1.5. Chicago Okulu ve Devlet

Chicago Okulu'nun kurucusu kabul edilen ve 1974 yılında Nobel İktisat Ödülü'nü alan Milton Friedman, devletin para ve maliye politikaları ile ekonomiye müdahale etmesine, kira kontrollerine, asgari ücret uygulamasına, bölgesel ve sektörel sübvansiyonlara, çalışma kanunları gibi koruyucu kanunlara karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre, bu tür kanunlar, politikaları etkisiz hale getirmekte ve rekabeti önleyerek, piyasanın işleyişini bozmaktadır. Bu anlayış, para miktarındaki değişmelerin kısa dönemde üretim, istihdam, gelir ve fiyatları etkilediğini, uzun dönemde ise gereğinden fazla artan para arzının fiyatlar genel düzeyini yükselterek, enflasyona yol açtığını iddia etmiştir.

Friedman'ın en bilinen katkısı, ekonomik büyümenin para arzı ile mümkün olduğunu savunan görüş olan “*monetarizm*”in kurucusu olmasıdır.1950'lerde Makroekonomi, John Maynard Keynes tarafından desteklenen teorilere bağlı olan teorisyenlerin egemenliğindeydi. Keynesyenler, konjonktür döngüsüne karşı koymak için hükümet destekli politikayı kullanmaya inanıyorlardı ve maliye politikasının, örneğin bir durgunluğun etkilerini nötralize etmede para politikasından daha etkili olduğuna inanıyorlardı. Friedman, Keynes'in “*paranın*

³⁴ John Rawls (1971), *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, s. 77.

önemi yoktur” görüşüne karşı çıktı; bunun yerine para arzındaki değişikliklerin kısa vadede reel ekonomik aktiviteyi ve uzun vadede fiyat seviyesini etkilediği teorisini savundu.³⁵

Chicago Okulu, ekonomik özgürlüğün kuralızsızlık demek olmadığına ve özgürlüklerin yasal çerçevede düzenlenmesi gerektiğine inanır. Devletin en önemli görevi, bir yurttaşı diğerinden korumaktır. Ayrıca organize olmuş güç gruplarının faaliyetleri sınırlanmalıdır. Hükümet, genel çıkarı korumak için belli grupların faaliyetlerine dur diyebilmelidir. Hukukun üstünlüğü çerçevesinde şekillenmiş birey hakları, toplumsal yaşamın temelini oluşturmaktadır.

2.1.6. Virginia Okulu ve Devlet

Virginia Okulu'nun kurucularından ve Amerikalı Nobel Ödüllü bir ekonomist olan James M. Buchanan, 1986 yılında “*kamu tercihi teorisi*”ne katkılarından dolayı ekonomi dalında bu ödülü kazanmıştır. Buchanan, kamu tercihi teorisini başka bir ekonomist olan Gordon Tullock ile birlikte kurdu. Teori, ekonominin politikacıların kararlarıyla nasıl bağlantılı olduğunu analiz ediyordu. Buchanan ve Tullock, genellikle kamu tercihi teorisinin mimarları olarak kabul edilir. Bu teori, ekonomiyi siyasi karar alma süreçlerine uygular ve politikacıların seçmenlerinin çıkarları doğrultusunda hareket ettiğine dair geleneksel kanıyı reddeder.³⁶

Anayasal iktisat teorisine göre, devletin varlığı toplumsal sözleşmeye dayanmakta ve bireylerin aralarında bir uzlaşma ile belirledikleri bir örgüt olarak düşünülmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak, devlete verilmiş olan bütün yetkilerin, bireyler tarafından her zaman ve her ölçüde sınırlanabilmesi olağandır. Bu teoriyi destekleyenlere göre, politikacılar ve bürokratlar, çoğunluğun çıkarlarına hizmet eden kişiler değildirler. Onlar da diğer insanlar gibi kendi çıkarlarını gözeten, ceza ve mükâfattan etkilenen kimselerdir. Politikacılar, oy maksimizasyonunu, bürokratlar rant kollamayı, seçmenler ise kişisel fayda maksimizasyonunu amaçlarlar. Bu yüzden, devletin ekonomik, politik hak ve yetkilerinin belirlenmesi ve sınırlanması gerekmektedir. Ayrıca, devletin vergi ve borç gibi eylemleri anayasa ile sınırlandırılmalıdır. Devlet, her daim kamu yararını gözetmeyebilir.

Bu teori, ekonomik anayasa kavramını ortaya atmıştır. Ekonomik anayasa, devletin ekonomik güç ve yetkilerinin anayasal kurallarla düzenlenmesi demektir. Bu da, tam olarak, devlet yetkilerinin anayasa ile düzenlenmesi ve sınırlanması demektir. Aksi takdirde, devlet giderek

³⁵ Paul Krugman (2007), “Who Was Milton Friedman?”, *New York Review of Books*, Cilt 54, Sayı: 2, s. 27.

³⁶ James M Buchanan (1975), “Public Finance and Public Choice”, *National Tax Journal*, Cilt 28, Sayı: 4, ss. 383-394.

büyüyecek, ekonomik ve politik yapı giderek yozlaşacak ve anti-demokratik bir yönetim biçimi oluşacaktır.³⁷

2.2. Devlet Müdahalesine Karşı Olan Liberal Görüşler

Piyasalara devlet müdahalesinin ekonomik krizlerle sonuçlandığı yıllarda, devleti tamamıyla yok sayan, ya da etkisini oldukça minimal düzeyde kabul eden liberal görüşler ortaya çıkmıştır. Genel olarak Liberteryenizm olarak adlandırılan Tablo 2’de de gösterilen bütün görüşler, devleti piyasaların gelişimi konusunda neredeyse bir engel olarak görür. Hatta tamamıyla devletsiz bir toplum hayal eden Anarko-kapitalizm ve Agorizm, Liberalizm’in Anarşizm’e kayan biçimleridirler.

Tablo 2. Devlet Müdahalesine Karşı olan Liberal Görüşler

Teori	Temsilcileri	Devlet Anlayışı	Temel Felsefesi
Liberteryenizm	Robert Nozick	Minimal Devlet	Gece bekçisi devlet, Güvenlik
Anarko-kapitalizm	Gustave de Molinari	Devletsiz Toplum	Bireyci Anarşizm
Agorizm	Samuel Edward Konkin	Devletsiz Toplum	Karşı Ekonomi

2.2.1. Liberteryenizm, Minimal Devlet ve Anarko-kapitalizm

Liberteryenizm, bireysel özgürlüklerin en iyi şekilde korunması ve gözetilmesi gerektiğini savunan bir liberal görüştür. Liberteryenler, bireysel özgürlüğe güçlü bir şekilde değer verirler ve bireysel özgürlüğün korunmasına çok önem verirler. Bireysel özgürlük ve özel mülkiyetin korunmasını desteklemenin yanında, eşcinseller gibi toplumun farklı gruplarının da eşit haklara sahip olmasını desteklerler. Sivil özgürlüklerin bir savunucusu olan bu görüş, sınırları kaldırmaktan yanadır.³⁸ Ayrıca her türlü askeri müdahale ve zorlamanın karşısındadırlar. İnsanların kişisel ve sosyal ilişkilerinde güçlü bireysel özgürlük hakları olduğu gibi, ekonomik ilişkilerinde de güçlü özgürlük haklarına sahip olduklarını öne sürerler. Bu nedenle, sözleşme ve takas özgürlüğü ve özel mülkiyet hakları çok ciddiye alınmaktadır. Bireyler, başkalarının özgürlük alanlarını sınırlandırmadıkları sürece, “*pür özgürlük*” onların hakkıdır. Bireylerin özgürlük alanını sınırlandıracak her türlü güç ve otorite tehlikelidir. Bu çerçevede, devlet, gücü elinde bulundurduğu için bireysel özgürlüklerin önündeki en büyük tehdittir.

³⁷Betül Hayrullahoğlu (2016), “Anayasal İktisat Teorisi Perspektifinden Yerel Mali Özerklik”, *Journal of Management & Economics*, Cilt 23, Sayı: .2, s. 3.

³⁸ Randy Barnett (1998), *The Structure of Liberty: Justice and the Rule of Law*, Oxford: Clarendon Press, s. 12.

Devleti bireysel özgürlüklerin önünde bir engel olarak gören klasik liberaller ile liberteryenler arasındaki fark, Klasik Liberalizm'in "sınırlı devlet" anlayışını benimsemesi; Liberteryenizm'in ise "minimal devlet" anlayışını benimsemesidir. Her ikisi de devletin varlığını reddetmez; ancak devleti bireylerin kendilerini gerçekleştirmeleri önünde bir engel olarak görürler.

Liberteryenlerin de devlete olan bakış açılarını, öncülüğünü Robert Nozick'in yaptığı minimal "Devlet Liberteryenizmi" ve öncülüğünü Gustave de Molinari'nin yaptığı "Anarko-kapitalizm" şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Minimal devlet, mümkün olan en az yetkiye sahip bir devlet demektir. Bu terim, devletin görevlerinin daha fazla azaltılamayacak kadar az olduğu siyaset felsefesinde kullanılan bir terimdir.³⁹ Libertenyelere göre, devletin görevi sadece vatandaşların korunması ve gözetilmesi gibi güvenlik konusu ile ilgilidir. Bu minimal devlet anlayışı, Klasik Liberalizm'in savunduğu sınırlı devletten daha da sınırlıdır. *Anarşi, Devlet ve Ütopya* adlı eserinde, Nozick, sadece minimal devlet anlayışının ahlaki olduğunu savunmuştur. Nozick, minimal bir devletle, esas olarak "gece bekçisi" olarak işlev gören, yetkileri yurttaşlarını şiddet, hırsızlık ve dolandırıcılığa karşı korumak için gerekli olanlarla sınırlı olan bir devleti tasvir eder. Nozick, devlete bu şekilde görev yükleyerek, anarşizmi çürütmeye çalışır. Nozick, vatandaşların ekonomik faaliyetlerini düzenlemek, refahı daha fazla eşitlik doğrultusunda yeniden dağıtmak ve eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetleri sağlamak gibi görevlerin bir devlet için vazgeçilmez görevler olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁰

Buna karşın, Anarko-kapitalizm tamamıyla devletin varlığına ve meşruiyetine karşıdır.⁴¹ "Devlete hayır Liberteryenizmi" olarak da kabul edilen bu görüş, devletsiz bir toplumu hayal eder. Anarko-kapitalizm veya serbest piyasa anarşizmi (bireyci anarşizmin bir biçimi), Anarşizm'i kapitalizmle uzlaştırmaya çalışan devlet karşıtı bir görüştür. Devletin ortadan kaldırılmasını savunur; zorunlu vergilendirme yerine serbest piyasada gönüllü olarak finanse edilen kolluk kuvvetleri, mahkemeler, ulusal savunma ve diğer tüm güvenlik hizmetlerinin sağlanması, kişisel ve ekonomik faaliyetlerin tamamen serbest bırakılması ve kendi kendini düzenleyen bir piyasa öngörür. Anarko-kapitalistler, bireysel özgürlük ve refahı en üst düzeye çıkarmak için özel mülkiyetin (para, tüketim malları, toprak ve sermaye malları dahil) ve

³⁹ *Oxford Reference* (2022), "Minimal State", Erişim Tarihi: 26.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.oxfordreference.com/search?q=minimal%20state>.

⁴⁰ Brian Duignan (2022), "Robert Nozick", *Encyclopedia Britannica*, Erişim tarihi:19.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/biography/Robert-Nozick>.

⁴¹ Coşkun Can Aktan (2019), "Devlet Felsefesi: Eleştirel Düşünceler", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 22, ss. 239-254.

hizmetlerin gönüllü ticaretine dayalı bir toplum hayal ederler; ancak aynı zamanda hayırseverlik gibi toplumsal düzenlemeleri de aynı şeyin parçası olarak görürler⁴². Özel (bireyselleştirilmiş/kamusal olmayan) mülkiyet hakkını ileri sürdükleri bilinse de, anarko-kapitalist bir toplumda devlet dışı ortak mülkiyet de var olabilir. Önemli olan, devletten yardım veya engelleme olmaksızın elde edilmesi ve aktarılmasıdır. Kökleri kapitalizme dayanan hayalî bir vizyondur; ancak gerçekleşmesi için hem insanların, hem de kurumların güç ve zorlamadan vazgeçmesi gerekir.

Bu görüşün öncülü olan Gustave de Molinari, güvenlik de dâhil olmak üzere herhangi bir mal veya hizmetin sağlanabileceği üç yol olduğuna dikkat çekmektedir. Birincisi, mal veya hizmet piyasası, zorunlu olarak tek bir sağlayıcı veya ayrıcalıklı sağlayıcılar grubuyla sınırlandırılabilir; bu, monarşiye tekabül eden tekeldir, İkincisi, piyasa bir bütün olarak toplum tarafından veya onun adına yönetilebilir; bu, endüstrinin fiilen kamuya ait olduğu komünizmdir. Üçüncüsü, piyasanın tam anlamıyla özgür olduğu anarşizmdir.⁴³

2.2.2. Agorizm ve Devlet

Agorizm adı verilen bir diğer radikal sağ ideoloji de devlet otoritesine tümüyle karşıdır. Politik ve ekonomik değişimi başarmak için, Agorizm, pratik politikadan kaçınır; hatta oy kullanmaktan kaçınır. Bu görüşün en önemli temsilcisi Samuel Edward Konkin'dir.⁴⁴ Konkin, Antik Yunan'dan esinlendiği “*agora*”nın, yani açık pazarın ilkelerinin uygulandığı Agorizm adı altında bir görüşü ortaya atmıştır. Agorizm, devlet müdahalesi ve zorlaması ile karakterize edilen egemen çerçevenin yasal kısıtlamalarına karşı çıkarak, “*karşı-ekonomi*” (*counter-economy*) kavramını ortaya atmıştır. Resmi olmayan ekonomik kurumlar ve girişimler inşa etmenin önemini vurgulayan agoristler, bu karşı-ekonomiyi, sınırsız, gönüllü mübadele ilkelerine dayalı özgür bir toplum inşa etme sürecinde, aynı anda hem devlet iktidarına meydan okuma, hem de ondan kaçınma yöntemi olarak şiddet içermeyen bir doğrudan eylem biçimi olarak görürler.⁴⁵ Karşı-ekonomi, zaten ekonomik ilişkileri boğmakta olan kuralların, düzenlemelerin ve ruhsatların hacmi göz önüne alındığında, neredeyse herkesin şu ya da bu şekilde, belki de tamamen farkında olmadan dâhil olduğu bir süreçtir. Tamamen gönüllü, karşılıklı yarar sağlayan ticareti yasaklamaya çalışan keyfi kurallara karşı çıkan agoristler,

⁴² *New World Encyclopedia* (2022), “Anarcho-capitalism”, Erişim Tarihi: 26.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.newworldencyclopedia.org/p/index.php?title=Anarcho-capitalism&oldid=1054317>.

⁴³ David Hart (1981), “Gustave de Molinari and the Anti-statist Liberal Tradition”, *Journal of Libertarian Studies*, Cilt 3, Sayı: 5, ss. 99-434.

⁴⁴ Coşkun Can Aktan (2019), “Devlet Felsefesi: Eleştirel Düşünceler”, s. 250.

⁴⁵ Samuel Edward Konkin III (1995), “The last, whole introduction to agorism”, *The Agorist Quarterly*, Cilt 1, Sayı: 1, ss. 3-10.

Agorizm'in mevcut iktidar yapısına teslim olmak olarak gördüğü siyasi eyleme başvurmadan toplumu değiştirme girişiminde bulunurlar. Agoristler, adaylar yürüterek ve hükümet yapılarında ve kanun yapmada reform yapmaya teşebbüs ederek, liberteryenlerin siyasetin tuzağına düştüklerine inanırlar. Onlara göre, sadece doğru kişiye seçerek veya doğru kanunu yürürlüğe koyarak özgürlüğü elde edebileceğimiz tam bir yanılıdır. Agoristler için, siyasetin süreçleri ve kurumları, değişmez bir şekilde yozlaşmış ve zorlayıcıdır. Böylece, Konkin, “devletçi araçlar, özellikle de siyasi partiler yoluyla özgür olmanın” imkânsız olduğunu savunmuştur. Konkin, bu görüşleri ile modern liberter hareketin gelişimindeki önemli şahsiyetler arasında yerini almıştır.

Sonuç

Kökenleri 17. yüzyıla, siyasi bir terim olarak kullanılması da 18. yüzyıla kadar uzanan liberal görüş, çok eski köklere sahip, ancak güncelliğini her daim koruyan bir siyaset felsefesi, bir kamu yönetimi görüşü ve bir Uluslararası İlişkiler teorisidir. Bilimselliğın, rasyonalizmin, özgürlüğün ve bireyselciliğın mutlak savunucusu olan bu görüş, demokrasi ve serbest ticaret gibi unsurların barışı getireceğini savunmuştur. Liberalizm, devlete karşı hep mesafeli bir görüş olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde dünyada var olan sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmeler Liberalizm'in devlete olan tavrında da değişikliklere neden olmuştur. Dünyada tarihsel süreçte yaşanan ekonomik krizler, her zaman devletin piyasaya olan müdahalesini arttırmıştır. Liberaller ise, devletin piyasaya müdahalesini her daim bireysel özgürlükler önünde engel olarak görmüşlerdir. Ancak Liberalizm'in devletle olan ilişkisi her daim aynı kalmamıştır. Bu bağlamda, liberal görüşler, devlet müdahalesini bir noktaya kadar gerekli görenler, ya da devletsiz bir toplumu düşleyenler olarak ikiye ayrılabilir.

Devlet müdahalesinin bir noktaya kadar gerekli olduğunu savunan liberaller için, devlet, toplum içinde rekabet halinde olan bireyleri uzlaştıran ve bireysel özgürlüklerin teminatını sağlayan bir yapıdır. Devlet, toplumun ihtiyacı olan adalet ve güvenliğı sağlayacak, toplum da kendinden beklenen yükümlülükleri yerine getirecektir. Dolayısıyla, toplum ve devlet arasındaki uzlaşma çok önemlidir. Devleti yöneten siyasi iktidarın elindeki gücü kötüye kullanmasını engellemek için anayasanın varlığı elzemdir. Devlet, yeri geldiğinde sosyal refahı ve adaleti sağlamak için piyasaya müdahale edebilen bir yapı olarak, bireylerin mutluluğunu ve refahını ön planda tutmalıdır. Diğer taraftan, devletin piyasaya müdahalesinin piyasalar üzerinde olumsuz etkisi olduğuna inanan oldukça minimal bir devlet anlayışını benimseyen liberal görüşler, özgür bir toplum inşa etmenin yolunun devletin olmadığı bir toplumdan geçtiğini düşünürler.

Liberalizm, her ne kadar farklı türleri ortaya çıkmış ise de, özünde kendisini birey özgürlüğüne dayandıran ve bireyin kendini geliştirmesi için her türlü engelden uzak olması gerektiğine inanan bir görüştür. Bireyin sınırlanmasına neden olan her türlü devlet baskısına karşı bireyin tarafındadır. Anarşizm'e kayan liberal görüşler dışında, devletin varlığını kabul etmekte, toplumsal ilişkilerin kaçınılmazlığına inanmakta ve devleti bireysel özgürlüklerin teminatı olarak görmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, Coşkun Can (2019), “Devlet Felsefesi: Eleştirel Düşünceler”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 22, ss. 239-254.
- Barnett, Randy (1998), *The Structure of Liberty: Justice and the Rule of Law*, Oxford: Clarendon Press.
- Birler, Ömür (2014), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Ankara: Yordam Yayınları.
- Buchanan, James M. (1975), “Public Finance and Public Choice”, *National Tax Journal*, Cilt 28, Sayı: 4, ss. 383-394.
- *Cambridge Dictionary* (2022), “Meaning of Liberal in English”, Erişim Tarihi: 17.01.2022, Erişim Adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/liberal>.
- Çetin, Halis (2001), “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 1, ss. 219-237.
- Çetin, Ünsal (2002), “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 1, ss. 79-96.
- Duignan, Brian (2022), “Robert Nozick”, *Encyclopedia Britannica*, Erişim Tarihi: 19.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/biography/Robert-Nozick>.
- Erdoğan, Mustafa (2003), *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gözen, Ramazan (2016), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hart, David (1981), “Gustave de Molinari and the Anti-statist Liberal Tradition”, *Journal of Libertarian Studies*, Cilt 3, Sayı: 5, ss. 99-434.
- Hayrullahoğlu, Betül (2016), “Anayasal İktisat Teorisi Perspektifinden Yerel Mali Özerklik”, *Journal of Management & Economics*, Cilt 23, Sayı: 2, ss. 337-351.
- Heywood Andrew (2011), *Küresel Siyaset*, 3. Baskı, Çev. Nasuh Uslu, Ankara: Liberte Yayınları.
- Heywood Andrew (2018), *Siyasi İdeolojiler*, 11. Baskı, Çev. Levent Köker, Ankara: BB101 Yayınları.
- Kalkan, Buğra (2017), *Siyasi İdeolojiler*, Ankara: Adres Yayınları.
- Kant, Immanuel (1992), *Perpetual Peace A Philosophical Essay*, Translated with an Introduction and Notes by M. Campbell Smith, Thoemmes Press.
- Keohane, Owen Robert (2002), *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Psychology Press.
- Konkin, Samuel Edward (1995), “The last, whole introduction to agorism”, *The Agorist Quarterly*, Cilt 1, Sayı: 1, ss. 3-10.
- Krugman, Paul (2007), “Who Was Milton Friedman?”, *New York Review of Books*, Cilt 54, Sayı: 2, ss. 27-30.
- Locke, John (2015), *The Second Treatise of Civil Government*, Canada: Broadview Press.
- Maliks, Reidar (2013), “Kant, the State, and Revolution”, *Kantian Review*, Cilt 18, Sayı: 1, ss. 29-47.

- *New World Encyclopedia* (2022), “Anarcho-capitalism”, Erişim Tarihi: 26.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.newworldencyclopedia.org/p/index.php?title=Anarcho-capitalism&oldid=1054317>.
- Nozick, Robert (1974), *Anarchy, State and Utopia*, Princeton University Press.
- *Oxford Reference* (2022), “Minimal State”, Erişim Tarihi:26.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.oxfordreference.com/search?q=minimal%20state>.
- Özmaden, Burak (2019), “Liberal Felsefenin Sosyal ve Siyasal Yönünden Eleştirisi”, *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 1, ss. 52-63.
- Ponting, Clive (2001), *World History: A New Perspective*, Random House.
- Rawls, John (1971), *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press.
- Smith, Adam (2011), *Milletlerin Zenginliği*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şaşman Kaylı, Derya (2016), “Neoliberalizmin Kadınlarla Dansına İlişkin Feminist Bir Okuma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 43, ss. 1322-1328.
- Taşkın, Yüksel (2016), *Siyaset, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tayyar, Ayşegül & Çetin, Birol (2013), “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı: 1, ss. 107-120.
- Tuckness, Alex Scott (2002), “The Coherence of a Mind: John Locke and The Law of Nature”, *Journal of the History of Philosophy*, Cilt 37, Sayı: 1, ss. 73-90.
- Türkmenoğlu, Tuğçe (2004), “Jean Jacques Rousseau’da Özgürlük Sorunu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- W. Doyle, Michael (1983), “Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs”, *Philosophy & Public Affairs*, Sayı: 2, ss. 323-353.
- W. Doyle, Michael (2005), “Three Pillars of the Liberal Peace”, *American Political Science Review*, Cilt 99, Sayı: 3, ss. 463-466.

NATO'NUN SİSTEM İÇERİSİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜ VE GELECEĞİ

Seda Gözde TOKATLI¹

Öz: İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Batı İttifakı içerisinde kolektif güvenliğin sağlanması, Batı cephesinde ortak hareket etme bilincinin oluşması ve uluslararası sorunların veya iç çatışmaların sona ermesinde büyük rol oynayan NATO, geçmişten günümüze büyük bir dönüşüm içerisine girmiştir. Uluslararası sistem içerisinde yaşanan yapısal değişiklikler, değişen tehdit algısı ve güvenlik ortamı karşısında, NATO, görev tanımını belirli dönemlerde revize etmek zorunda kalmıştır. Soğuk Savaş döneminde, NATO'nun kurumsal kimliği, stratejik misyonları ve operasyon kapasitesi savaş sonrası döneme nazaran daha belirgin olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ilk ciddi sınavını veren NATO, çok-kutuplu uluslararası sistem içerisinde varlığını devam ettirebilmek ve Batı İttifakı içerisinde kolektif güvenliğin ve uluslararası sistem içerisinde ise istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak için yeni stratejik misyonlar tanımlamıştır. Yeni Dünya Düzeni içerisinde kendisini revize etmeyi başaran NATO, küresel sorunların çözümünde, Avrupa kıtası içerisindeki birlik ve uyumun sağlanmasında ve genişleme politikaları kapsamında etki alanını genişletme noktasında başarılı sonuçlar elde etmiştir. 11 Eylül terör olayları sonrasında, Amerikan dış politika kararlarında yaşanan değişiklikler ve küresel tehdit anlayışının veya rakiplerin yön değiştirmesi, Transatlantik İttifak içerisinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Bu çalışmada, NATO'nun geçmişten günümüze değişen kurumsal misyonu, Transatlantik İttifak içerisinde oynadığı rol, NATO askeri örgütüne yönelik yapılan eleştiriler ve Batı İttifakı'nın geleceği hakkında yapılan tartışmalara yer verilecektir. Uluslararası sistem içerisinde yapısal değişiklikler çerçevesinde şekillenen NATO'nun stratejik misyon ve kapasitesine de bu çalışma kapsamında yer verilecektir. Bu çalışmada, metodolojik çoğulculuk ve tarihsel karşılaştırmalı araştırma yöntemleri kullanılarak nitel araştırma teknikleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası Sistem, Kolektif Güvenlik, Transatlantik İttifak, Askeri Güç, NATO.*

Article Category: International Relations

Date of Submission: 19.12.2021

Date of Acceptance: 21.05.2022

¹ Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.
Email: sedagozde@hotmail.com.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1880-1338>.

THE TRANSFORMATION OF NATO WITHIN THE SYSTEM AND ITS FUTURE

Abstract: After the Second World War, NATO, which played a major role in ensuring collective security within the Western Alliance, forming a common ability to act on the Western front, and ending international problems or internal conflicts, has undergone a great transformation from the past to the present. In the face of structural changes in the international system, changing threat perception and the security environment, NATO has had to revise its mission definition at certain periods. During the Cold War, NATO's corporate identity, strategic missions, and operational capacity were more prominent than in the post-war period. NATO, which gave its first serious test at the end of the Cold War, has defined new strategic missions to maintain its presence in the multipolar international system and contribute to ensuring collective security in the Western Alliance and stability in the international system. Having managed to revise itself within the New World Order, NATO has achieved successful results in solving global problems, ensuring unity and harmony within the European continent, and expanding its sphere of influence within the framework of enlargement policies. After the terrorist events of September 11, changes in American foreign policy decisions, a change in the global understanding of the threat or the direction of competitors have also begun to have an impact within the Transatlantic Alliance. In this study, the changing institutional mission of NATO from the past to the present, the role it plays in the Transatlantic Alliance, the criticisms made against the NATO military organization and the discussions on the future of the Western Alliance will be included. The NATO strategic mission and capacity, which are formed within the framework of structural changes in the international system, will be included as well in the scope of this study. In this study, qualitative research techniques will be implemented by using methodological pluralism and historical comparative research methods.

Keywords: *International System, Collective Security, Military Power, Transatlantic Alliance, NATO.*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya karşısında beraber hareket eden Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), savaş sonrası dönemde uluslararası sistem içerisinde rekabet içerisine sürüklenmiştir. ABD Başkanı Truman öncülüğünde, 4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşması veya Washington Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Kuzey Atlantik Savunma İttifakı (NATO) kurulmuştur. NATO, Batı Avrupa kıtasının güvenliğini garanti altına alırken, aynı zamanda ABD içerisinde ön savunma hattı oluşturan bir kurum görevi görmektedir. 1949 yılında kurulan Kuzey Atlantik Savunma İttifakı olarak, NATO, yaklaşık 45 yıl boyunca Doğu ve Batı blokları arasında kilit bir rol oynamıştır. NATO ittifakı, Birleşmiş Milletler (BM) kurucu anlaşmasının 51. maddesinde ifade edilen uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına yönelik önlemler ve iş birliği çerçevesinde oluşturulmuştur. NATO, ABD'nin güvenliğinden ziyade Batı Avrupa ülkelerinin güvenliğini sağlama amacıyla kurulmuştur. Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Avrupa'nın güvenliğini garanti altına alması, Avrupa ülkelerinin ekonomik ve sosyal bütünleşme süreçlerine daha fazla zaman ayırmasını sağlamıştır. NATO'nun Batı Avrupa içerisinde sunduğu güvenlik garantisi, Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınmasına ve Avrupa Birliği (AB) oluşumuna da zemin hazırlamıştır.

NATO'nun temel görevleri kapsamında; kriz yönetimi, Transatlantik İttifak'ın korunması, kolektif savunma/güvenliğin sağlanması ve barış inşası ve yapılandırma projeleri yer almaktadır. NATO üye ülkelerinin ulusal silahlı güçleri NATO çatısı altında ortak komuta ve denetim mekanizmasını kapsamında hareket etmektedir. Avrupa-Atlantik bölgesinde bulunan tüm ülkeler, üye olmak için gerekli standart ve yükümlülükleri karşılamaları sonucunda NATO'nun bir üyesi olma hakkına sahiptir. NATO kurumsal yapısı içerisinde ortak karar alma yöntemi kullanılırken, her üye ülkenin aynı zamanda veto yetkisi de bulunmaktadır. NATO, açık kapı politikası sonucunda üye sayısını 12 ülkeden 30 ülkeye çıkarmayı başarmıştır.

Soğuk Savaş döneminde, NATO, Batı İttifakı içerisinde yer alan ülkeler için kolektif güvenlik işlevi görürken, ittifak içerisinde yaşanan ayrılıkçı faaliyetlerin de önünü kesmiştir. NATO, iki kutuplu yapı içerisinde savunma, caydırıcılık ve dengeleme görevlerini üstlenerek, Sovyetler Birliği'nden gelebilecek olası tehdidin etkisini kırmayı amaçlamıştır. Soğuk Savaş döneminde hissedilen ortak tehdit algısı ittifak üyelerini bir arada hareket etmeye zorlarken, yapısal değişikliklerin yön değiştirmesi, tehdit algısının değişmesi ve çıkar odaklı yaklaşımların ön plana çıkması gibi gelişmeler, savaş sonrası dönemde değişiklikleri de

beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş döneminde NATO'nun Batı İttifakı içerisinde oynadığı birleştirici rol, savaş sonrası dönemde gözle görülür şekilde azalmaya başlamıştır. Bu nedenle, NATO savuma örgütü, yaşanan uluslararası gelişmeler çerçevesinde farklı güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurumsal misyonunu devamlı geliştirmek zorunda kalmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, NATO ittifakı içerisinde değişen siyasi ortam ve güvenlik algısında yaşanan değişim, sistem içerisinde dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Güvenlik ve risk algısında yaşanan değişim, birey güvenliğinin devlet güvenliği karşısında artan önemi ve değişen siyasi konjoktör sistem içerisinde yapısal değişimi zorunlu kılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde hızla artan milliyetçilik, kültürel değerlerde yaşanan yıpranma, liberal sistemin işlerliğinin sorgulanır hale gelmesi ve yabancı düşmanlığının hız kazanması, Batı İttifakı içerisinde birlik ruhunun zedelenmesine yol açarken, NATO kurumsal yapısı içerisindeki dönüşümü de hızlandırmıştır. NATO görev ve sorumlulukları da yapısal değişim ile beraber dönüşüm içerisine girmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, NATO, üye devletlerinin sadece askeri ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamasının yanında, teknolojik, kültürel ve insani ihtiyaçlarına da cevap vermek zorunda kalmıştır. Uluslararası yapı içerisinde yaşanan gelişmeler çerçevesinde kendine revize etmek zorunda kalan NATO, özellikle Bosna ve Kosova operasyonları sonrasında benimsediği güvenlik doktrinlerini yazılı metinler üzerinden değil, aynı zamanda pratikte de gösterme imkânı elde etmiştir. NATO'nun tarihsel gelişimi temel esas alınarak, sistem içerisindeki yaşanan yapısal ve güncel değişikliklerin NATO kurumsal yapısı içerisindeki dönüştürücü etkisi bu çalışma kapsamında incelenecektir. Transatlantik İttifak içerisinde yaşanan kırılma, ABD öncülüğünde kurulan QUAD ve AUKUS ittifaklarının NATO'ya ve Avrupa'ya yansımaları da keza bu çalışma içerisinde incelenecektir. Uluslararası sistem içerisinde güç dengelerinde yaşanan değişim ile, NATO, stratejik konsept ve görevlerini revize etmek zorunda kalmıştır.

Soğuk Savaş döneminde, NATO, askeri bir güç olmanın yanı sıra, AB üye devletlerinin benimsediği liberal ideolojinin komünizm karşısında yayılmasını sağlarken, benzer kimlik ve değer algılarının temsil edildiği bir oluşum olarak da karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, ideolojik tehdidinin ortadan kalmasıyla, NATO'nun liberal ve inşacı kimliği yerini realist temelli bakış açısına bırakmıştır. Bu çalışmada, NATO üye devletlerinin ortak tehdit unsurları karşısında yeniden beraber hareket etme bilincini ön plana çıkaran unsurlar, NATO üye devletlerinin kendi içerisinde yaşadıkları ulusal problemler ve devletlerin tek taraflı karar almasına yol açan faktörlere de değinilecektir. Bu çalışma, ABD'nin Soğuk Savaş

döneminden günümüze kadar olan dönem içerisinde dış politika kararlarında yaşanan köklü değişikliklerim altında yatan güç odaklı unsurlarının önemini ortaya koyarken, ulusal çıkar kavramının hâlâ geçerliliğini koruduğunu da göstermektedir.

1. Soğuk Savaş Döneminde NATO'nun Sistem İçerisinde Artan Önemi

Soğuk Savaş dönemi, iki kutuplu yapı içerisinde güç dengesinin süper güçler tarafından belirlendiği, süper güçlerin topyekûn savaş içerisine girmediği, fakat savaşın üçüncü dünya ülkeleri içerisinde yürütüldüğü “zorunlu barış dönemi” olarak tanımlanmaktadır.² İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan NATO, Sovyet tehdidi karşısında Batı Avrupa kıtası içerisinde kolektif güvenliği sağlama, rakip güç karşısında caydırıcı stratejiler yürütme ve üyeler arasında diyalog geliştirme süreçlerinde etkili bir rol oynamıştır. NATO'nun kurulmasıyla, Doğu Bloku ülkelere karşı güç dengesi sağlanmış ve Batı Bloku ortaya çıkmıştır. NATO, Amerika'nın barış zamanında Avrupa ülkeleri ile yaptığı ilk askeri ittifak olma özelliği taşımaktadır. ABD ve Avrupa ülkelerinin askeri güç ve savunma sanayisini Sovyetler Birliği'ne karşı kullanarak, Atlantik yapısı içerisinde gelebilecek olası tehlikelerin önüne geçmeyi amaçlamaktadır. ABD'nin Sovyetler Birliği karşısında izlediği caydırma ve çevreleme politikaları NATO askeri örgütünün sistem içerisindeki önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

NATO kolektif savunma örgütü, Batı Avrupalı ülkeler için bir güvenlik kalkanı görevi görmektedir. NATO'nun en önemli işlevi, Avrupa kıtası içerisinde inşa ettiği güvenlik kalkanı sayesinde Avrupa ekonomisinin gelişimine büyük katkı sağlamasıdır. NATO, Avrupa kıtası içerisinde kolektif güvenliği sağlayarak, barış ortamının oluşmasına zemin hazırlamış ve aynı zamanda demokratik kurumların inşa edilmesine öncülük ederek, bir ortak değerler bütünü ya da ortak kimlik oluşumunu sağlamıştır. Bu anlamda, bazı görüşlere göre, NATO'nun sadece bir askeri veya savunma örgütü gibi düşünülmemesi gerektiği ve aynı zamanda benzer kimlik ve değerlerin temsil edildiği bir siyasi oluşum olarak görülmesi gerektiği de savunulmaktadır.³

İki kutuplu yapısal düzende NATO'nun en önemli görevlerinden biri, Almanya'nın Avrupa'da yeniden silahlanmasının önüne geçmek ve yeniden kıta içerisinde güç yarışı içerisine girmesini engellemektedir. NATO güvenlik şemsiyesi, Avrupa kıtası içerisinde güvenlik ikilemini ortadan kaldırmış ve Avrupa kimliğinin yeniden inşa edilmesine olumlu yönde katkı sağlamıştır. NATO askeri ve savunma örgütü, ABD'nin Batı kıtası içerisindeki

² Ebru Canan Sokullu (2019), “Savaş Türleri”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, İstanbul, No: 22, s. 4.

³ Tarık Oğuzlu (2019), “Nato ve Yeni Dünya Düzeni”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No: 20, s. 2.

hâkimiyetini meşru hale getirmede noktasında da önemli işlevler üstlenmiştir. NATO üye devletlerinin ortak tehdit algısı karşısında beraber hareket etmeleri, NATO askeri örgütünün gerekliliğini ortaya koyarken, kurumsal imajın da güçlenmesinde önemli rol oynamıştır.

İki kutuplu dünya düzeninde, NATO askeri ve savunma örgütü, çeşitli stratejiler ve misyonlar benimsemiştir. Soğuk Savaş döneminde benimsenen ilk strateji olan “*Kitlesel Mukabele Stratejisi*”, üye ülkeler arasında mevcut tehdit karşısında askeri ve ekonomik koordinasyon sağlamak amacını taşımaktadır. NATO’nun temel görevinin rakip gücü caydırmak olduğu, caydırmanın başarılı olmaması durumunda ise NATO kuvvetlerinin kullanılması öngörülmektedir.⁴ Kore Savaşı sonrasında yeni stratejik kavram belirleyen NATO, 1952 yılında “*Entegre Kuvvetlerin Oluşturulması Stratejisi*”ni uygulamaya koymuştur. Bu strateji kapsamında, “*NATO ittifakının herhangi bir saldırı karşısında tüm hava, kara ve deniz güçlerini harekete geçirebileceğini*” öngörmektedir. NATO savunma örgütünün kuvvet kullanma ilkesi herhangi bir saldırıda başvurulacak ilk yöntem olarak belirlenmiştir.⁵ Nükleer silahlar da bu çerçevede NATO stratejisine entegre edilmiştir. NATO tarafından 1957 yılında tanımlanan “*Topyekûn Mukabele*” stratejisi, “*NATO’ya karşı bölge dışında oluşabilecek tehlikelerin de hesaba katılması gerektiğini vurgularken, nükleer silahların kullanımının tartışıldığı ilk resmi NATO belgesi olma özelliği*”ni taşımaktadır. NATO’nun 1968 yılında Roma Zirvesi’nde onaylanan “*Esnek Karşılık*” stratejisi, Soğuk Savaş sona erene kadar ittifakın ana stratejisi olarak belirlenmiştir. Esnek Karşılık veya Esnek Mukabele Stratejisi, “*ileriden savunmayı ve düşmana onun seçtiği saldırı yöntemiyle karşılık vermeyi öngörüyordu; bu stratejinin özü karşılaşılan saldırının niteliğine göre tepki gösterilmesidir*”.⁶ Esnek Karşılık stratejisi, herhangi bir saldırı karşısında ittifakın nükleer silahlara kademeli şekilde başvuracak olmasını, yani silahların niteliğinin yavaş yavaş arttırılacak olmasını öngörmektedir.⁷

1991 yılında Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle komünizm tehdidi ortadan kalkmış ve NATO’nun sistem içerisindeki yeni rolünün ne olacağı konusunda belirsizlikler ortaya çıkmıştır. İki kutuplu dünya düzeninde, ortak Sovyet tehdidinin varlığı Avrupa ülkeleri ile

⁴ North Atlantic Strategic Organization (2021), “Strategic Concepts”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm#:~:text=The%20current%20Strategic%20Concept,The%202010%20Strategic&text=After%20having%20described%20NATO%20as,crisis%20management%20and%20cooperative%20security.

⁵ NATO (1989), “Facts and Figures, NATO Archives”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: https://archives.nato.int/uploads/r/null/1/4/145727/0048_NATO_Facts_and_Figures_1989_ENG.Pdf.

⁶ A.g.e., ss. 217-218.

⁷ Çağrı Erhan (2001), “ABD ve NATO ile İlişkiler”, içinde Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Günümüze Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 570.

ABD'nin siyasi ve askeri alanlarda yakınlaşmasına sebep olmuştur. Uluslararası sistem içerisinde ortak tehdit algısı karşısında tek bir çatı altında hareket etmeye yönelik Batı İttifakı, tehdit algısında yaşanan değişim ile dış politikalarını revize etmeye yönelmiştir.

2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde NATO'nun Güvenlik Alanında Yaşadığı Değişim

İki kutuplu yapısal düzenin sona ermesiyle, uluslararası yapıyı tehdit eden tek aktörün devlet olmadığı ve yerel/toplumsal veya uluslararası örgütlerin de sistem içerisinde mevcut durumu tehdit eden önemli aktörler olduğu savunulmaya başlanmıştır. Uluslararası ilişkilerin temel analiz düzeyi olan “devlet” kavramı önemini yitirmeye başlamış ve insan ve toplum kavramları daha fazla ön plana çıkmıştır. Nitekim 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası istikrarın bozulmasına yol açan faktörler uluslararası çatışmalar değil, ulusların kontrol edemedikleri diğer majör sorunlar olmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sona ermesine karşın, uluslararası örgütler de aynı devletler gibi özerk aktörler olarak sistem içerisindeki varlıklarını devam ettirmişlerdir. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması sonucunda Sovyetler Birliği tehdidinin ortadan kalkmasıyla, NATO'nun gerekliliği, sorumluluk alanları ve sistem içerisindeki fonksiyonları tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde, NATO'nun en büyük rakibi olan Varşova Paktı'nın izleri silinmiş ve yeni bir döneme giriş yapılmıştır. NATO, Varşova Paktı'nın dağılma sürecine kadar daha çok güvenlik stratejileri kullanarak faaliyetlerine devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla, NATO askeri ve savunma örgütü, bu yeni dönemde çatışma odaklı söylemler yerine diyalog artırıcı ve barış inşa edici yeni çalışma alanlarını oluşturduğu yeni bir döneme girmiştir.

Çift kutuplu yapının sona ermesiyle, ABD, küresel sistem içerisinde kendi zaferini ilan etmiştir. 1990'ların ilk yarısındaki tek-kutupluluğun geçici bir aşama olduğu savlarının aksine, dönemin sonunda Amerikan hegemonyasının sorgulanamaz olduğu ve ABD'nin gücünü doğru kullanırsa bu düzenin süreceği düşüncesi giderek yaygınlık kazanan bir görüş haline gelmeye başlamıştır.⁸ Diğer bir ifadeyle, NATO'nun ABD öncülüğünde kurulması, kurum bütçesine en çok katkı payının ABD hükümeti tarafından verilmesi ve NATO politikalarının Amerikan dış politikaları ile paralellik göstermesi, ABD'nin sistem içerisindeki gücünü meşru zemine taşımada önemli rol oynadığını göstermektedir. NATO ittifakının sayılı günü olduğunu savunan önemli düşünürler karşısında, NATO'nun yeni dünya düzeninde

⁸ Joseph Nye (2002), “Limits of American Power”, *Political Science Quarterly*, Cilt 117, Sayı: 4, s. 570.

sistem içerisinde varlığını devam ettireceği yönündeki söylemlerde de son zamanlarda artış görülmeye başlanmıştır.⁹

Yapısal dönüşüm bağlamında ve değişen uluslararası konjonktür içerisinde, NATO, kurumsal yapısını yeniden inşa ederek görev tanımlarını revize etmiştir. NATO'nun 1991 yılında Roma Zirvesi'nde tanımladığı “*Yeni Stratejik Konsepti*”, halka açıklanmış olması ve ilk defa çatışma içermeyen bir belge olmasından dolayı diğerlerinden farklıdır. 1991 yılında yayınlanan stratejik konsept, yeni güvenlik sorunlarını ele alarak; kitle imha silahlarının yayılması, milliyetçilik ve etnik çatışmalar, ekonomik ve sosyal istikrarsızlıklar gibi konuları ön plana çıkarmıştır. Savaşın sonra ermesiyle savunma ve caydırıcılık misyonları sona ermiş, “*önleyici diplomasi*” ve “*kriz yönetimi*” gibi yeni misyonlar ön plana çıkarılmıştır. NATO'nun, BM ile beraber barış gücü operasyonlarında yer alabileceği de bu misyon içerisinde belirtilmiştir.¹⁰ Roma Zirvesi'nde değişime vurgu yapan NATO, diyalog ve iş birliği kavramlarının altını çizmiştir. NATO'nun üye ülkeler içerisinde yürüttüğü diyalog ve koordinasyon yeteneği, Avrupa kıtası içerisinde güç yarışının veya güvenlik ikileminin önünü kesmektedir. Robert Art, Avrupa'da NATO'nun ve Avrupa'nın birlikleri olmadan Avrupa devletlerinin kendi aralarında bir güvenlik yarışına gireceklerini savunmaktadır.¹¹ NATO ve Amerika'nın lider rolünü koruması, Avrupa Birliği'ndeki kurumları bozabilecek bir güvenlik rekabetinin önlenmesi için gereklidir.¹²

Avrupa ülkelerine komşu olan Balkan ülkeleri içerisinde yaşanan etnik çatışmalar da Avrupa güvenliği içinde büyük önem taşımaktadır. Balkanlar'da yaşanan iç savaşlar sonucunda ortaya çıkan çatışmalar sonucunda, “*ittifakın güvenliğinin ittifaka komşu bölgelerin istikrarına bağlı olduğu anlayışı kabul görmüştür*”.¹³ NATO ittifakının varlığı, çok-kutuplu dünya düzeni içerisinde bölgesel istikrarın devamlılığını sağlarken, küresel zeminde barışın devamlılığına hizmet etmektedir. NATO, Avrupa merkezli bir savunma ittifakından, küresel güvenlik ve barış sağlayıcısına dönüşmüştür. Soğuk Savaş döneminde askeri operasyonlarda yer almayan NATO, 1995 yılında Bosna Harekâtı içerisinde fiilen bulunarak, sıcak çatışma içerisinde de yer almıştır. NATO yönetimi, BM'nin pasif duruşu karşısında geç de olsa ilk kez kuvvet

⁹ Alexandra Gheciu (2005), *NATO in the 'New Europe': The Politics of International Socialization after the Cold War*, Stanford: Stanford University Press.

¹⁰ Fırat Purtaş (2005), “Soğuk Savaş Sonrası NATO'nun Dönüşümü ve Genişlemesi Çerçevesinde Türk Amerikan Askerî İlişkileri”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.savunmasanayiidergilik.com/public/images/uploads/Makale/GSD-2-Art-1-122005.pdf>.

¹¹ Robert J. Art (1996), “Why Western Europe Needs the United States and NATO”, *Political Science Quarterly*, Cilt 111, Sayı: 1, ss. 1-39.

¹² *A.g.e.*

¹³ Nadir Ateşoğlu (2006), *Güney, Batı'nın Yeni Güvenlik Stratejileri: AB-NATO-ABD*, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 36.

kullanma yetkisini kullanarak, 20 Aralık 1995 yılında Bosna Harekâtı'nda yer aldı ve sonrasında 60.000 mevcutlu Uygulama Gücü'nü (IFOR) ülkede konuşlandırdı.

NATO, Balkan topraklarında yaşanan insan hakları ihlallerini sona erdirmek amacıyla, 1999 yılında Kosova Hava Harekâtı'na katılmış ve bunun sonucunda yeni bir stratejik konsept yayınlanmıştır. 1999 yılında yayınlanan yeni stratejik konseptte, NATO'nun esas görevi olan üyelerinin güvenliğinin ve toprak bütünlüğünün savunulması işlevinin yanı sıra, eski stratejilere göre daha ağırlıklı olarak “kriz yönetimi” ve “barışın korunması operasyonlarına katılma” görevi büyük önem kazanmaktadır.¹⁴ 1999 yılında NATO üyeleri tarafından benimsenen yeni konsept, “iç içe geçmiş kurumlar sistemi” anlayışı çerçevesinde, uluslararası kriz ve çatışmaların önlenmesinde BM çatısı altında NATO güçleri ile beraber hareket etme ve NATO'nun barış güçlerine katkıda bulunması maddesini içermektedir.¹⁵

Devletlerin ulusal sorunlar veya iç ayaklanmalar karşısında etkin politikalar yürütememesi, insani müdahale kararlarında geç kalınması ve insan hakları ihlallerinin süreklilik göstermesi sonucunda ulusal sorunlar uluslararası zemine taşınmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, NATO, Batı İttifakı içerisindeki istikrarın sağlanması noktasında gösterdiği çabanın aynısını Avrupa dışındaki bölgelerde de göstererek, daha işlevsel bir kurum haline gelmeye başlamıştır. 1990 yılı ve sonrasında NATO ittifakının oluşturduğu ortaklık politikaları, operasyon kapasitesinin genişlemesi ve artan alan dışı operasyon kararları, Batı İttifakı içerisinde kolektif bir duruşun sergilendiğini göstermektedir. İnsani güvenliğinin devlet güvenliği kadar önemli hale geldiği bu dönemde, NATO'nun artan barış gücü ve barış inşası çalışmaları, artan birlik çağrıları ve diğer uluslararası örgütler ile beraber yürüttüğü dayanışma politikaları, küresel zeminde kurumsal imajına olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Balkanlar'da yaşanan iç çatışmalar, NATO'ya uluslararası sistem içerisinde varlığını tekrar kanıtlaması yönünde olanaklar da tanımıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası gelişmeler çerçevesinde kendisine yeni misyonlar tanımlayan NATO, Balkanlar'da, Ortadoğu'da, Afrika'da ve diğer bölgelerde ortaya çıkan etnik ya da iç çatışmalarda belirleyici rol oynamaya devam etmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde önemli konular arasında yer alan “alan dışı” kavramı birlik içerisinde önemli tartışmaları da beraberinde getirirken, günümüzde tehdidin daha az görünür olması sonucunda ortaya çıkan siber güvenlik, hibrit savaş veya yapay zekâ gibi kavramlar, küresel zeminde ortak tehditler kapsamında incelenmeye başlanmıştır.

¹⁴ Ülkü Demirtürk Demirdöğen (1993), “Soğuk Savaş Sonrasında Yeni NATO ve Yeni Stratejisi”, *İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 46, s. 159.

¹⁵ Joshua Shea (1992), “NATO's Role in Peacekeeping”, *Jason Magazine*, No: 6, ss. 22-23.

Soğuk Savaş döneminde askeri operasyonlarda yer almayan NATO, savaş sonrası dönemde uluslararası sistem içerisinde artan iç çatışmalar, etnik savaş ve ayaklanmalar karşısında barışı koruma ve yeniden düzeni sağlama adına çeşitli operasyonlara katılarak, BM ile yakın ilişkiler kurmayı başarmıştır. NATO'nun uluslararası yapı içerisinde diyalog artırma, iş birliği olanakları inşa etme ve ortak hareket etme misyonlarının yanında, çok-uluslu kriz yönetimi de en önemli görevleri arasında yer almaya başlamıştır.

3. Batı İttifakı İçerisinde Yaşanan Kırılmanın NATO İttifakı'na Olası Etkileri

Soğuk Savaş sonrası dönemde ulusal güvenliği direkt olarak tehdit eden ortak yaşamsal çıkarların yerini çok yönlü tehditler yer almaya başlamıştır. ABD Başkanı Bill Clinton yönetimi tarafından yumuşak güç araçlarının dış politika içerisinde artan önemi, insani müdahale kapsamında yürütülen bölgesel operasyonlar ve barış inşası projeleri, ABD ve AB üye devletlerini birlikte hareket etme bilinci kazandırmıştır.

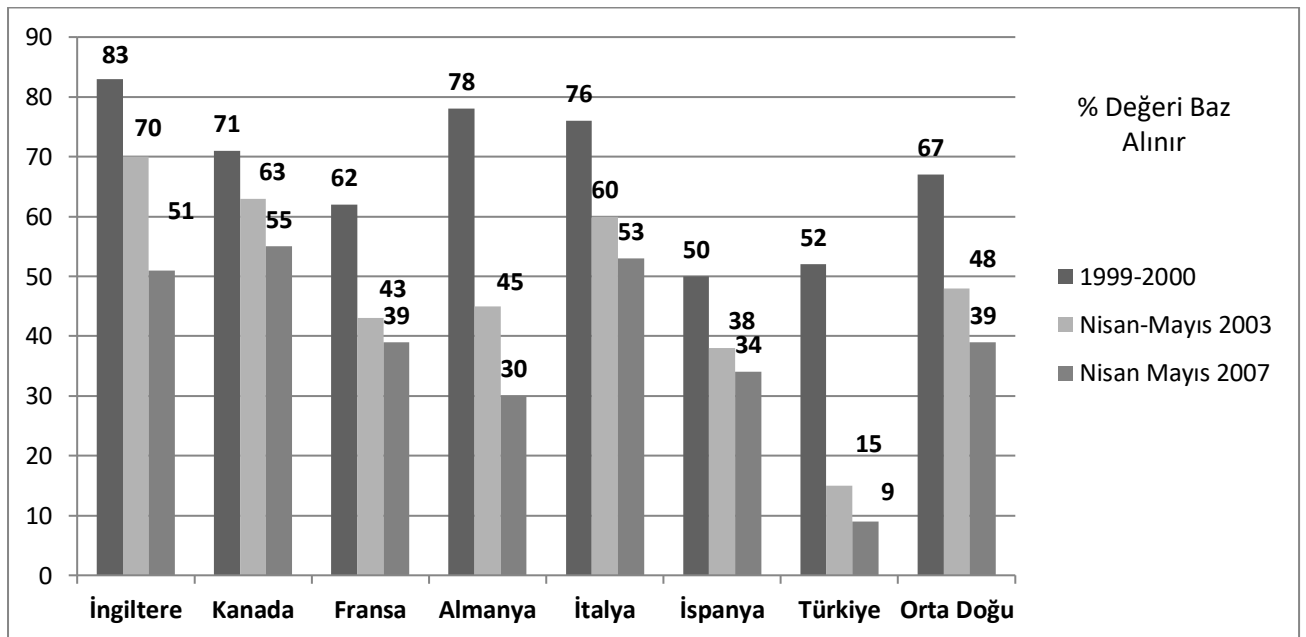
11 Eylül 2001 tarihinde ABD'nin İkiz Kuleleri'ne yönelik yapılan terör saldırısı, yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. NATO içerisinde ABD lehine işleyen güvenlik mekanizması, 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında daha belirgin bir hâl almıştır. 11 Eylül 2001 terör saldırısı sonrasında, Bush yönetimi, 5. maddeye, "*Herhangi bir NATO üyesine yapılacak saldırının tüm üyelere yapılmış bir saldırı olduğunu ve devletleri hemen harekete geçerek saldırılan taraf veya taraflara gerekli yardımı sağlamaları noktasında*" atıfta bulunarak, NATO üye devletlerine bir takım sorumluluklar yüklemiştir.¹⁶ 11 Eylül terör saldırıları sonrasında NATO askeri ittifakı içerisinde yaşanan dönüşümün en belirgin olanı "*alan dışı*" kavramının ortaya çıkması ve NATO'nun üye ülkeler dışında ve diğer uluslararası kuruluşlar ile yakın ilişki kurması olmuştur.¹⁷ NATO'nun 11 Eylül terör saldırısı sonrasında "*Mukabele Gücü*" kurularak yürüttüğü ilk alan dışı operasyon Afganistan topraklarında gerçekleştirilmiştir. NATO, Afganistan Operasyonu esnasında kendi sınırları dışarısına çıkarak ve 5. madde kapsamında ortak hareket etme çağrısı yaparak, üye devletler ile beraber kolektif bir savunma gücü inşa etmeyi amaçlamıştır. 1999 yılında son stratejik konseptin kabul edilmesinin ardından gerçekleşen Afganistan Harekâtı, Irak Savaşı, Rusya-Gürcistan Savaşı ile birlikte NATO'nun yeni stratejik konseptinde belirtilen teorik görevlerin pratik anlamda karşılığını bulmasını sağlamıştır.

¹⁶ NATO (2021), "Collective Defense: Article-5", Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm.

¹⁷ Tarık Oğuzlu (2012), "NATO'nun Dönüşümü ve Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı: 40, s. 13.

ABD yönetimi Afganistan ve Irak müdahalelerinde, NATO'nun imkân ve kapasitesini kullanması ve kendi çıkarını genelin çıkarı gibi göstermesi AB ülkeleri tarafından sert bir şekilde eleştirilmesine yol açmıştır. ABD yönetimi, bu ve benzeri operasyonlarda NATO askeri desteğini arkasına alarak aynı zamanda sert gücüne meşru zeminde karşılık aramaktadır. George Bush yönetiminin Irak/Afganistan müdahaleleri sonrasında benimsediği hukuk dışı yönetim anlayışı, çıkar/değer ikilemi arasında kalarak çıkar kavramına daha fazla yönelmesi ve saldırgan bir dış politika yürütmesi, Transatlantik İttifak içerisinde kırılmalara yol açmıştır. ABD yönetimi, yer aldığı askeri operasyonlar içerisinde barışın yeniden inşası sürecinde gerekli olan ekonomik ve askeri desteği NATO askeri örgütünün kaynaklarını ve silahlı kuvvetlerini kullanarak sağlamıştır. Örneğin, Afganistan Operasyonu'na NATO üyesi içerisinde yer alan devletler, askeri ve tıbbi yardımlar başta olmak üzere her türlü desteği sağlamıştır.¹⁸ Fakat, ABD yönetiminin 11 Eylül terör saldırıları sonrasında müttefiklerine gereksinim duymadan aldığı tek taraflı operasyon kararları NATO içerisinde güven boşluğunun oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Tablo 1: 1999-2007 yılları arasında NATO Müttefikleri'nin Kamuoyu Yoklaması (ABD'nin Dostlarını Kaybetmesi)¹⁹

ABD'nin Irak müdahalesi sonrasında, 2007 yılında NATO üye ülkelerin vatandaşlarına yönelik yapılan bir ankette, Amerika'nın küresel yapı içerisindeki etkisi “çoğunlukla

¹⁸ Ayşe Özkan (2002), “Uluslararası Hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 8, Sayı: 1, İlkbahar 2002, s. 248.

¹⁹ Ole R. Hosti (2008), *To See Ourselves as Others See Us*, Ann Arbor: Michigan Üniversitesi, s. 1.

olumsuz” olarak sonuçlanmıştır.²⁰ 1999-2007 yılları arasında yapılan kamuoyu yoklamasında, ABD’nin en yakın müttefikleri arasında yer alan İngiltere ve Kanada içerisinde de güven kaybının yaşandığı görülmektedir. AB ülkeleri arasında ABD’nin en fazla güven kaybı yaşadığı ülkeler arasında ise Almanya yer almaktadır.²¹ 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD’nin hukuksal dayanağı olmayan operasyon kararları, ulusal çıkarlarını NATO kimliği çatısı altında lanse etmesi ve tek taraflı önleyici savaş uygulamaları, Transatlantik İttifak ilişkilerini zedelemiştir. NATO ittifakının oluşumunda rol oynayan ortak çıkarlar ve değerler kavramı, yerini ulusal çıkarlar ve ulusal değerler kavramlarına bırakmıştır.

ABD yönetiminin NATO kimliğini kullanarak Afganistan ve Irak operasyonlarında yer alması ve ulusal tehdidi ortak tehdit başlığı altında lanse etmesi, uluslararası sistem içerisindeki olumlu imajının devam etmesi yönünde atılan önemli adımlar olarak yer almaktadır. ABD’nin Afganistan ve Irak müdahaleleri sonrasında, NATO aracılığıyla ulusal ve uluslararası düzlemde kazanmaya çalıştığı meşru yönetim algısı ittifak içerisinde çeşitli sorunları ve güven problemlerini ortaya çıkarmıştır. ABD, 11 Eylül terör saldırıları sonrasında idealist söylemleri ile ön plana çıkarken, realist eylemlere başvuran bir ülke olmuştur. 11 Eylül terör saldırıları sonrasında Amerika’nın ulusal çıkarlarını göz önünde tutarak teröre karşı küresel savaşı başlatması, çıkar temelli politikalar yürüttüğünü göstermektedir. George Bush dönemiyle Transatlantik İttifak’ın ilişkilerinde yaşanan kopma Obama yönetimi ile de devam etmiştir.

Barack Obama döneminde, NATO’nun kolektif güvenlik mi, yoksa kolektif savunma amacını taşıdığı noktasında üye ülkeler içerisinde görüş ayrılıkları devam etmiştir. Örneğin, Obama yönetimi, Libya müdahalesinde yeni bir Irak sendromu yaşamamak için pasif bir duruş sergilemiştir. Avrupa Birliği ile beraber ortak bir tutum izlemek istemeyen ABD, AB üye devletlerini bu operasyonda tek başına bırakmıştır. AB üye devletlerinin askeri ve siyasi olarak etkin politika yürütememeleri ise, NATO imkân ve kapasitelerine olan ihtiyacın önemini ortaya koymuştur. AB’nin dış politika alanında ortak bir tutum izleyememesi, ortak güvenlik ve savunma stratejisi geliştirmesini de zorlaştırmaktadır. Libya Krizi sonrasında, AB, yeni bir yapılanma olarak karşımıza çıkan Kalıcı Yapılandırılmış İş Birliği Savunma

²⁰ BBC (2007), “World View of US Role Goes from Bad to Worse”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/23_01_07_us_poll.pdf.

²¹ Ole R. Hosti (2008), *To See Ourselves as Others See Us*, s. 19.

Anlaşması'nın (PESCO) önemine daha fazla vurgu yapmaya başlamış, savunma alanında daha sıkı iş birliği ve koordinasyon amacının gerekliliğini ortaya koymuştur.²²

2010 yılında yayınlanan son stratejik konsept ile NATO'nun küresel rolü ön plana çıkarılmış, Avrupa dışındaki bölgelere de yeni sorumluluk alanları tanımlanmıştır. Böylece, NATO, 2010 konseptiyle birlikte artık Avrupa-Atlantik odaklı bir ittifak olmaktan çıkmaya başlamıştır.²³ Obama yönetimi ile belirlenen yeni stratejik konsept içerisinde; kitle imha silahlarının önlenmesi, silah kaçakçılığı, uyuşturucu veya göç gibi doğrudan tehditler yer alırken, yeni küresel tehditlerden olan siber güvenlik ve hibrit savaş kavramları da ilk kez yeni tehdit alanları içerisine dahil edilmiştir. Obama'nın "Asya'ya Dönüş" (*Pivot to Asia*) politikası, Asya Pasifik bölgesine verdiği önemi göstermektedir. Obama'nın Asya Pasifik bölgesine yönelmesi, yükselen güç Çin'in bölgedeki hâkimiyet alanını sınırlandırmayı amaçlamaktadır. Barack Obama döneminde, AB ile ABD arasındaki ilişkilerin yetersizliği ve ABD'nin farklı bölgelerdeki çıkarlarını iki taraf arasındaki ilişkilerinden öncelikli tutması, ilişkilerin istenilen düzeyde gelişmesini engellemiştir.²⁴ Her ne kadar, Başkan Obama, bir önceki Başkan Bush'un NATO'ya ilişkin eleştirel ve görmezden gelici tutumunu ciddi oranda revize etmişse de, ABD'nin NATO'ya vermekte olduğu önem giderek azalmaktadır.²⁵

Barack Obama'dan Amerikan yönetimini devir alan Donald Trump'ın göreve gelmesiyle ise, Transatlantik İttifak içerisinde önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Trump yönetimi, çok-uluslu örgütleri (Birleşmiş Milletler, AB, NATO) ve çok taraflı ticaret düzenini sorgulayarak, çok taraflı liberal düzene büyük zarar vermiştir. NATO askeri ve savunma ittifakı içerisinde ABD yönetiminin benimsediği pasif duruş, mevcut sorunların daha fazla büyümesini ve karşılıklı ilişkilerin zedelenmesini hızlandırmıştır. Batı İttifakı içerisinde yer alan ortak sorunlar (iklim değişikliği, çevre güvenliği, insani güvenlik, terör, göç ve siber güvenlik) karşısında ABD yönetiminin benimsediği izolasyonist dış politika anlayışı, Kuzey Atlantik Güvenlik İttifakı içerisinde üye devletleri tek başına hareket etmeye zorlamaktadır.

Donald Trump'ın Transatlantik İttifak içerisinde artan izolasyonist politikaları, ulusal çıkar kavramını küresel çıkar kavramına göre daha ön planda tutması ve fayda-maliyet hesaplaşmaları çerçevesinde artan dış politika uygulamaları, NATO ittifakı içerisinde yer alan

²² Özlem Madak & Ebru Gençalp (2020), "2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri Müdahale Girişimi", *Journal of Yaşar University*, No: 15, Special Issue on 3rd International EUREFE Congress, s. 18.

²³ Jens Ringsmose & Sten Rynning (2011), "NATO's New Strategic Concept: A Comprehensive Assessment", DIIS Report, Copenhagen: Danish Institute for International Studies, s. 8.

²⁴ Ekrem Akçay (2017), "Barack Obama Dönemi Avrupa Birliği-ABD İlişkileri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 4, s. 715.

²⁵ Tarık Oğuzlu (2012), "NATO'nun Dönüşümü ve Geleceği", s. 16.

üye devletlerin birlikte hareket etmesini zorlaştırmıştır. ABD'nin menfaatlerini önceleyen strateji, NATO ve AB üyeleri arasında güven problemi yaratmıştır. Örneğin, Donald Trump, 2014 yılında gerçekleşen Galler Zirvesi'nde alınan karara binaen, ülkesinin NATO'ya sağladığı yüklü miktarda katkı payını azaltacağını dile getirerek, diğer üye ülkelerin katkı payı oranlarını da ülke bazında GSYİH'lerinin % 2 oranına yükseltmelerini talep etmiştir. Trump yönetimi, Transatlantik güvenlik için gerekli olan ekonomik katkı payının adil dağıtılmadığını ve bu konuda rahatsız olduğunu açıkça ifade etmiştir. 2017 yılında düzenlenen Münih Uluslararası Güvenlik Konferansı'nda, ABD hükümeti, AB ülkelerinden beklenen desteğin gelmemesi durumunda NATO bütçesine sağladığı katkı payını azaltacağını dile getirmiş ve bu nedenle sert eleştirilere maruz kalmıştır.²⁶

2017 yılında Brüksel'de gerçekleşen zirve sırasında, Donald Trump'ın, "*Avrupa'ya güvenliği NATO sağlayacaksa maliyetleri sadece ABD'ye yüklemeyin*" mesajını vermesi, Transatlantik düzende yaşanan kırılmanın en belirgin göstergelerinden biridir.²⁷ Örneğin, ABD'nin 2019 yılında ittifak içerisindeki harcamaları 685 milyar dolar iken, Avrupalı müttefiklerin ve Kanada hükümetinin harcamaları 299 milyar dolardır.²⁸ 2020 yılında ABD yönetimin NATO içerisinde yaptığı toplam harcama miktarı ise 784,952 milyar dolar olarak belirlenmiştir.²⁹ AB üye ülkelerinin GSYİH'lerinin % 2 oranında NATO bütçesine katkı payı desteği vermelerini talep eden ABD yönetimi, 2020 yılında % 3,87 katkı payı ile ilk sırada yer almıştır.³⁰ Fakat Donald Trump yönetimi ile artan kemer sıkma politikaları, AB ülkelerinin kendi sorunları ile başa çıkmasını ve Avrupa'nın ABD'nin olmadığı bir dünya siyasetine ve güvenliğine hazırlanması gerektiğini ortaya konmuştur. Donald Trump yönetiminin koltuğu devir almasıyla, NATO ittifakı içerisinde yaşanan sorunlar en üst seviyeye ulaşmıştır.

Donald Trump yönetimi ile beraber ABD içerisinde ön plana çıkan "*America First*" (Önce Amerika) söylemlerine karşılık, AB de "*Helsinki First*" söylemlerine yönelmeye başlamıştır. 2019 yılında Almanya Başbakanı olan Angela Merkel'in bir konuşmasında "*Avrupalılar olarak kaderimizi elimize almalı ve kendi geleceğimiz için savaşmalıyız*" ifadelerine yer

²⁶ BBC (2019), "Münih Güvenlik Konferansı: ABD ve Avrupa'nın ayrışmasını ortaya koyan zirve", Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47333464>.

²⁷ Steven Pifer (2017), "Is Trump Undoing Trans-Atlantic Relations?", Brookings, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/05/31/is-trump-undoing-trans-atlantic-relations/>.

²⁸ NATO Public Diplomacy (2013-2020), "Defence Expenditure of NATO Countries Press Release", 21.09.2020, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/10/pdf/pr-2020-104-en.pdf.

²⁹ NATO (2020), "NATO 2030: United for a New Era Report", Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf.

³⁰ A.g.e.

vermesi, Avrupa kıtası içerisinde yer alan ülkelerin kendi güvenliğini sağlaması konusunda alternatif oluşumlara yönelmediklerini ortaya koymaktadır.³¹ Donald Trump yönetiminin, Avrupa ülkeleri ile beraber gelecekte karşılaşılabilecek olası sorunlar karşısında bütünleştirici olmak yerine ayrıştırıcı politikalar yürütmesi ve güven sorununun çözülmemesi, yükselen güçler ile baş etmesinin güç olacağını da göstermektedir.³²

2019 yılında gerçekleşen Londra Zirvesi'nde yer alan bildiriye, “NATO'nun hiçbir ülkeye tehdit oluşturmayan bir savunma ittifakı olduğu belirtilerek Rusya 'ortak düşman', Çin ise 'yeni rakip'” olarak isimlendirildi. Donald Trump yönetiminin NATO üye ülkeleri ile kurduğu geçici ittifak ilişkisi, NATO'nun zaman zaman varlığının sorgulamasını ve Batı İttifakı güvenlik kanadı içerisinde ayrışmaları da hızlandırmıştır.

ABD ve NATO ikili ilişkilerinde ve karar alma süreçlerinde yaşanan koordinasyon sorunu, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Örneğin, 2019 yılında Donald Trump yönetiminin NATO'ya danışmadan Suriye'den askerlerini çekmesini eleştiren Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, 2019 yılında verdiği bir röportajda “*Şu anda yaşadığımız NATO'nun beyin ölümüdür*” ifadelerini kullanmıştır.³³ Ayrıca, 2020 yılında düzenlenen 56. Münih Konferansı'nın ana teması “*Batısızlık*” başlığı altında tanımlanmıştır.³⁴

NATO savunma örgütünün mevcut itibarının zedelenmesi, Transatlantik İttifak içerisinde yaşanan önemli sorunların çözülmemesi ve ortak değerlerin yitirmeye başlanması, ortak güven ve kimlik temelli inşa edilen kurumsal yapının büyük bir sınavdan geçtiğini göstermektedir. Özellikle, İngiltere'nin, Brexit kararı sonrasında AUKUS paktına üye olması, ABD'nin NATO'nun kurucu üyesi olmasına rağmen AUKUS paktının kuruluşuna öncülük etmesi ve Japonya'nın ASEAN+3 (Çin, Japonya ve Kore)³⁵ platformu içerisinde yer almasına karşın QUAD ittifakı içerisinde bulunması, çıkar odaklı dış politikanın artan önemini biz kez daha ortaya koymuştur.

³¹ Giulia Paravicini (2019), “Angela Merkel: Europe Must Take ‘Our Fate’ into Own Hands”, *Politico*, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: www.politico.eu/article/angela-merkeleurope-cdu-must-take-its-fate-into-its-own-hands-elections-2017.

³² Sinem Kocamaz (2020), “Batı'nın Yeniden İnşa Etmenin Zorluğu Üzerine”, *Panorama Dergisi*, Uluslararası İlişkiler Konseyi, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/02/17/batiyi-yeniden-insa-etmenin-zorlugu-uzerine-sinem-unaldilar-kocamaz/>.

³³ *Sputnik Türkiye* (2019), “Macron: NATO'nun beyin ölümü gerçekleşiyor”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/20191107/macron-natonun-beyin-olumu-gerceklesiyor-1040575665.html>.

³⁴ Munich Security Conference Report (2020), “Westlessness”, MSCR, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: www.securityconference.org.

³⁵ Asean Plus Three (2021), “History”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://aseanplusthree.asean.org/>.

4. NATO 2030: Yeni Bir Çağ İçin Birliktelik Raporu

4 Aralık 2019 tarihinde Londra’da gerçekleşen liderler zirvesinde, NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg’in isteği üzerine hazırlanan değerlendirme raporu, NATO ittifakının siyasi ve stratejik rolünün artırma amacını taşımaktadır. 1 Aralık 2020 tarihinde NATO Dışişleri Bakanlığı toplantısında sunulan değerlendirme raporu üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde, NATO’nun ana misyonu ve vizyonlarına yer verilmektedir. İkinci bölümde, NATO’nun içinde bulunduğu koşullara etki edebilme gücü incelenirken, son bölümde ise NATO’nun siyasi hedefleri yer almaktadır. NATO 2030 Değerlendirme Raporu, birlik içerisinde siyasi uyumun yeniden sağlanması ve eşgüdümün artırılması amacıyla ortaya konmuştur. “*NATO 2030: Yeni Bir Çağ İçin Birliktelik*” raporunda yer alan önemli başlıklar arasında belirsiz zamanlarda stratejik çaba göstermek, değişime uyum sağlamak ve yeni bir çağa uyarlanmış yeni bir siyasi rol kazanmak amacı yer almaktadır. NATO’nun karşılaşılabileceği belirsizler karşısında zamana ayak uydurması gerektiği önemle vurgulanmaktadır. NATO’nun geçmişte karşılaştığı birtakım sınamalar karşısında, geleceğini, üyelerinin güvenliğini ve ittifakın siyasi birliğini koruması gerektiği ön plana çıkmaktadır. NATO’nun günümüzde bugüne başarılı olmasının altında yatan en önemli faktör ise değişime ayak uydurma ilkesi ile tanımlanmaktadır.

NATO’nun Balkanlar’da yürüttüğü insani müdahale örneklerindeki başarısı, ilk alan dışı operasyonunu gerçekleştirmesi ve 11 Eylül terör saldırısı sonrasında 5. maddenin harekete geçilmesi, ittifakın adaptasyon gücünü ortaya koymaktadır. “*NATO 2030: Yeni Bir Çağ İçin Birliktelik*” adlı raporda, NATO’nun değişen tehdit algılamaları karşısında kendi gücünü ortaya koyabileceği yeniden vurgulanmaktadır. Örneğin, Rus ve Çin tehdidinin yanı sıra, siber güvenlik, hibrit savaş ve yapay zekâ gibi yeni tehdit algılamaları karşısında ortak bir duruş sergilenmesi gerektiği önemle belirtilmektedir.³⁶ 21. yüzyılda, NATO, tehdit yelpazesinin geniş olmasından dolayı ortak savunma mekanizmasını harekete geçirmeyi, değişikliklere adapte olabilmeyi ve eylem ve söylemleri bir arada gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. “*NATO 2030: Yeni Bir Çağ İçin Birliktelik*” raporu, son başlığı altında yeni çağda uyarlanmış siyasi rolün önemi ortaya koymaktadır. Uluslararası tehdit algısında yaşanan değişiklikler, Rusya ve Çin’in sistem içerisinde artan meydan okumaları ve birlik içerisinde çoğalan görüş ayrılıkları siyasi uyumu, ortak karar alma bilincini ve müttefiklik ruhunu olumsuz yönde etkilemektedir. Raporda, NATO’nun, yeni çağın artan sınıma ve zorlukları karşısında ihtiyacı olan ittifak

³⁶ NATO (2020), “NATO 2030: United for a New Era Report”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf

ruhu, siyasi uyum ve diyalog geliştirme ilkelerine daha fazla önem vermesi gerektiği ortaya konmuştur.

“NATO 2030: Yeni Bir Çağ İçin Birliktelik” raporu çerçevesinde Transatlantik İttifak içerisinde yaşanan kırılmaların önüne geçmek, birlik içerisinde uyum ve mücadele ruhunu yeniden ortaya koymak ve kolektif savunmanın ağırlık merkezi olmak yeni hedefler arasında yer almaktadır.³⁷ Raporda, Çin’in yükselişinin bir tehdit olarak algılandığı ve sistemsel rekabete geri dönüş yapıldığı önemle vurgulanmıştır. 2019 yılından itibaren Çin’in yükselişi NATO belgelerinde tehdit olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Çin’in küresel sistem içerisinde askerî ve ekonomik alandaki yükselişi, NATO ittifakının önleyici diplomasi yürütmesinin önünü açmaktadır. NATO içerisinde yaşana tüm anlaşmazlıklara karşın, ittifakın dayanıklılığına olan güveni korumaları, anlaşmazlıkların üstesinden gelmeleri ve tehditler karşısında ortak hareket etmeleri, NATO’nun 2030’a güçlü ilerlemesi için zorunlu görülmüştür. “NATO 2030: Yeni Bir Çağ İçin Birliktelik” raporu, gelecekteki NATO stratejilerinin belirlenmesi konusuna ışık tuttuğu gibi, Çin’in gelecekteki rolünün belirlenmesi konusuna da büyük önem vermektedir.

NATO raporunda, Çin’in eşzamanlı jeopolitik ve ideolojik meydan okuması karşısında Rusya’nın da sistem içerisinde artan önemine vurgu yapılmaktadır. NATO, Rusya’ya karşı caydırıcılık stratejisine değinirken, nükleer silahların kullanımı karşısında ortak bir politika benimsemeye ve Rusya karşıtı ülkeler ile uyumun sağlanmasına vurgu yapmıştır. NATO, ittifak üyeleri arasında Rusya karşısında siyasi uyuma önemle ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

“NATO 2030: Yeni Bir Çağ İçin Birliktelik” raporu, NATO ittifakı içerisinde son zamanlarda üye ülkeler arasında artan uyuşmazlıkları, artan fayda-maliyet hesaplaşmalarını ve liderler arasında artan ayrılıkçı faaliyetlerinin önüne geçmeyi amaçlamaktadır. NATO 2030 raporu, kuruluş misyonunu yeniden canlandırmak, ortak mücadele ruhunu yeniden ortaya koymak, ittifakın dayanıklılığı arttırmak ve küresel tehditler karşısında birlik olma çağrısı yapmaktadır.³⁸

5. Batı İttifakı’nın Geleceği

NATO 2030 raporu çerçevesinde ortaya konan öneri ve iyileştirme faaliyetleri, ittifak üyelerinin kendi içerisinde kaybettiği güveni yeniden kazanması, Batı İttifakı’nın gücünü

³⁷ A.g.e.

³⁸ A.g.e.

yeniden ortaya koyması ve yükselen güçleri de bu çerçevede caydırmayı amaçlamaktadır. ABD’de Donald Trump’ın koltuğunu Joe Biden’a devretmesi, AB ülkelerinin ortak güvenlik politikalarını yeniden hayata geçirmesi ve ABD’nin izolasyonist dış politika anlayışını terk etmesi noktasında bir umut kapısı olmuştur. Batı İttifakı içerisinde ortak sorunların devam etmesi, güven boşluğunun yeniden inşa edilememesi ve Biden yönetiminin uzlaşma kültüründen uzak bir yaklaşım sergilemesi ise, zamanla AB içerisinde büyük bir hayal kırıklığına dönüşmüştür.

AB ile ikili ilişkilerinde, ABD Başkanı Biden, “*Önce Amerika*” söylemleri yerine “*Amerika geri döndü*” (*America is back*) söylemlerine sıkça yer verse de, söylemleri ile eylemleri aynı çizgide ilerlememiştir. NATO’nun ABD’nin küresel politikalarının aracısı ve meşrulaştırıcısı rolü, ittifaka olan güvenin azalmasında etkili olmuştur. NATO içerisinde yaşanan bütçe problemleri, istişare mekanizmasının işlevsiz hale gelmesi ve ABD’nin yeni oluşumlara öncülük etmesi, NATO’nun ciddi krizler ile karşı karşıya olmasının doğal bir sonucudur. Nitekim Donald Trump yönetiminde dış politika kararlarının fayda-maliyet analizi çerçevesinde alınması ve çıkar odaklı söylemlerin ön plana çıkması, Transatlantik ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.

ABD, yükselen güçler karşısında Asya kıtasındaki hâkimiyetini arttırmak amacıyla NATO dışında inşa ettiği alternatif oluşumlar içerisinde daha fazla yer almaya başlamıştır. ABD, yükselen Çin tehdidi karşısında Asya Pasifik bölgesindeki müttefikleriyle iş birliğine yönelerek tesis etmeye çalıştığı yeni oluşumlardan QUAD ve AUKUS ile ulusal güvenliğini garanti altına alırken, yükselen ve ya rakip güçlerin hareket alanını kısıtlamaktadır.

QUAD (*Quadrilateral Security Dialogue*) ittifakı ile ABD, Hindistan, Japonya ve Avustralya olmak üzere üç diğer devleti de yanına alarak, Asya kıtasında koordinasyonu artırma, deniz istihbaratının ve bilgi akışının güvenilirliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. 2007 yılından 2017 yılına kadar pasif bir duruş sergileyen QUAD ittifakı, Asya kıtasında Çin’in artan etkisi karşısında aktif bir rol oynamaya başlamıştır. ABD, QUAD ittifakı çerçevesinde Asya güçleri ile beraber koordineli olarak hareket ederek, yükselen Çin tehdidine karşı meydan okumaktadır. QUAD ittifakı, Asya Pasifik bölgesinde bölgesel yeni bir NATO mu kurulacak sorularını beraberinde getirirken, ABD’nin her iki oluşum içerisinde sahip olduğu gücün küresel zeminde yaratacağı etkiler de önemle vurgulanmaktadır. 1992 yılında ABD ile Hindistan arasında başlatılan “*Malabar*” adı verilen askeri tatbikatların süreklilik göstermesi, 2015 yılında Japonya’nın ve daha sonra Avustralya’nın da bu tatbikatlara dahil edilmesi, QUAD ittifakının Çin yönetimini baskı altına almaya yönelik girişimler arasında yer

almaktadır. 10 yıllık duraklama dönemine giren QUAD ittifakı üyeleri, 2017 yılında Filipinler'in başkenti Manila'da bir araya gelerek, "*QUAD'ın yeniden Doğuşu*"na imza attılar.³⁹ 2021 yılında ilk dördü zirve toplantısını gerçekleştiren QUAD ittifakı, güncel sorunların çözümüne yönelik çalışmalara yer vermiştir. Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Zhao Lijian ise, QUAD ittifakının zirve toplantısını eleştirerek, "*Hiçbir destek bulamayacak ve başarısız olmaya mahkûm*" ifadesini kullanmıştır.⁴⁰

ABD Başkanı Joe Biden'ın Afganistan topraklarından çekilme kararının ardından, 15 Eylül 2021 tarihinde, Avustralya, İngiltere ve ABD'nin imzaladığı nükleer denizaltı anlaşması (AUKUS), NATO ittifakı için önemli bir meydan okuma örneği olmuştur. Avrupa ülkeleri ve ABD arasında ortak güvenlik kalkını görevi gören NATO karşısında, ABD'nin Avusturya ile yaptığı 65 milyar dolarlık denizaltı anlaşması, Transatlantik müttefik ilişkilerinde yeni bir krizin yaşanmasını sebebiyet vermiştir. AUKUS anlaşması, nükleer denizaltıların geliştirilmesinin yanında, yapay zekâ, siber savaş ve uzun menzilli saldırı yeteneklerinin geliştirilmesi gibi güvenlik alanında yeni çalışma alanlarını içermektedir. ABD yönetimi, AUKUS anlaşması ile yükselen güç olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin Asya Pasifik kıtasındaki gücünü dengelemeye çalışırken, Transatlantik kıtası içerisinde kurulan güç dengesini riske atmaktadır. ABD'nin Afganistan'dan çekilme kararının ardından yaptığı AUKUS anlaşması, ABD'nin önemli müttefiki olan ve BM daimi üyesi olan Fransa hükümeti tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. AUKUS anlaşması sonrasında, Avustralya'nın, Fransa ile olan 96 milyar dolarlık denizaltı ihalesi iptal etmesi karşısında, Fransa, "*ihanete uğramış*" olarak hissettiğini açıkça ifade etmiştir.⁴¹ *France Info* radyosuna konuşan dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Jean Yves Le Drian, "*Avustralya ile güven ilişkisi kurmuştuk, bu güvene ihanet edildi*" ifadelerini kullanmıştır.⁴² Fransa'nın AUKUS anlaşması kapsamında yaşadığı ekonomik kayıp, NATO ittifakı içerisinde ve ABD ikili ilişkilerinde siyasi bir krizi de tetiklemiştir.

AUKUS anlaşması, ABD yönetiminin devam eden tek taraflı ve rasyonel politikalarının bir devamı niteliği taşırken, AB ortak güvenlik ve savunma politikalarında yeni bir sayfanın

³⁹ *Intell 4 Strategy News* (2021), "Quad ittifakında kimler var ve neden kuruldu", Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.intell4.com/quad-ittifaki-nedir-quad-ittifakinda-kimler-var-quad-ittifaki-neden-kuruldu-haber-191080>.

⁴⁰ *Euronews* (2021), "Çin'i dengelemeyi amaçlayan Quad ittifakı liderleri Beyaz Saray'da bir araya geldi", Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2021/09/25/cin-i-dengelemeyi-amaclayan-quad-ittifak-liderleri-beyaz-saray-da-bir-araya-geldi>.

⁴¹ *CRI News* (2021), "Fransa'nın 21. yy'da bunu yapabilme sansı yok", Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.criturk.com/fransanın-21-yuzyilda-bunu-yapabilme-sansi-yok>.

⁴² *BBC* (2021), "AUKUS Paketi: Çin; ABD, İngiltere ve Avustralya'nın savunma anlaşmasına Büyük sorumsuzluk' diyerek tepki gösterdi", Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58579603>.

açılmasını da hızlandırmıştır. AUKUS anlaşması, üye ülkelerin teknoloji paylaşımının dışında, NATO'nun kuruluş misyonu olan barış ve istikrarın sağlanması misyonunu da içermektedir.⁴³ AUKUS anlaşmanın ilerleyen dönemlerde kapsam genişletmesi, üye sayılarını arttırması ve yeni iş birliği alanlarına zemin hazırlaması yönünde sorular ön plana çıkmaktadır. AUKUS anlaşması, üye ülkeler arasında savunma ve güvenlik alanlarında iş birliğini temel alan bir ittifak örneği olarak karşımıza çıkarken, QUAD ittifakı, askeri konular dışında güncel konu başlıklarının tartışıldığı (iklim değişikliği, Covid-19 pandemisi, terörle mücadele ve afet yardımı) yeni bir oluşum olarak da ön plana çıkmaktadır. ABD'nin her iki oluşum içerisinde de yer alması, ittifak içerisinde alınan kararların ulusal dış politikası ile paralel yönde ilerlemesi ve ulusal çıkarlarını NATO dayanışması üzerinde tutması NATO ittifakının azalan önemini ortaya koymaktadır. ABD Başkanı Joe Biden yönetiminin Afganistan politikasının ardından Hint Pasifik bölgesinde güç gösterme yarışı içerisine girmesi ve yeni oluşumlar içerisinde yer alması, mevcut müttefikleri ile uzun yıllardır inşa ettiği güçlü ittifak ilişkisini zayıflatmakta ve aynı zamanda Batı İttifakı'nın geleceğini de riske atmaktadır. NATO ittifakının bel kemiğini oluşturan ABD olmadan Avrupa kıtası içerisinde siyasi ve askeri birliğin devamı zorlaşacak ve güvenliğin bölgeselleşmesi kaçınılmaz olacaktır. NATO ittifakının olmadığı bir dünyada her ne kadar ABD ülke bütçesine az miktarda tasarruf sağlasa da, jeopolitik açıdan küresel zeminde çok-kutuplu dünyanın kurulmasına öncülük eden yükselen güçler bu durumdan daha çok avantaj elde edecektir. ABD yönetimi, sistem içerisinde yükselişini sürdüren rakip güç olan Çin karşısında kendi çıkar ve güvenlik algısı çerçevesinde ulusal kararlar almaktadır. ABD dış politikasında çıkar temelli politikaların artan önemi, NATO ittifakı içerisinde ortak ittifak ruhunun zayıflaması ve güvenlik algısında yaşanan değişim güç dengeleri üzerinde dönüştürücü rol oynamaktadır. NATO ittifakının koruyucu şemsiyesi olmadan Avrupa içerisinde ayrışmalar hız kazanmakta, küresel zeminde oluşan güç boşluğu Rusya ve Çin tarafından ikame edilmektedir. “*NATO 2030: Yeni Bir Çağ İçin Birliktelik*” raporu, Transatlantik İttifak içerisinde son zamanlarda yaşanan istikrarsızlıkların son bulması, ortak sorunların çözülmesi ve bozulan ilişkilerin tamir edilmesi amacını taşımaktadır.

Günümüzde, NATO ittifakı içerisinde 5. maddenin daha fazla sorgulanır hale gelmesi, NATO'nun küresel sorunlar karşısında izlediği pasif duruş, ABD-AB içerisinde koordinasyon ve uyumun giderek zayıflaması ve ABD'nin son zamanlarda artan tek taraflı uygulamaları,

⁴³ AA News (2021), “Küresel Güç Dengelerinde AUKUS Sarsıntısı”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kuresel-guc-dengelerinde-aucus-sarsintisi/2373759>.

Transatlantik İttifak'ın ruhunu zayıflatmaktadır. ABD'nin, Asya Pasifik kıtasında Çin'in yükselişini kendisine yönelik bir tehdit olarak algılaması ve Asya kıtasındaki müttefikleri ile alternatif iş birliği oluşumlarına yönelmesine, Atlantik kıtasındaki müttefikleri ile mevcut ilişkilerinin ise kötüye gitmesine sebep olmuştur. Batı İttifakı içerisinde istişare mekanizmasının işlevsiz hale gelmesi sonucunda, AB üye devletleri, kendi geleceklerini kendileri belirlemeye yönelmiş ve kendi özerk oluşumlarını inşa etme girişimi içerisinde girmişlerdir. Son zamanlarda, NATO'nun örgüt içerisindeki birleştirici rolünün azalması, AB üye devletleri içerisinde birlik olma yönünde çağrılarını arttırmıştır. NATO ittifakı içerisinde oluşan çatlağın büyümeye devam etmesi, yükselen veya rakip ülkelerin sistem içerisinde alternatif dünya düzeni inşa etmesine imkân tanıyacaktır.

Sonuç

Soğuk Savaş döneminde, NATO, Sovyet bloku karşısında üye devletlere karşı kolektif savunma garantisi hedefleyerek askeri müttefiklik amacı taşımış ve küresel yönetim içerisinde Transatlantik yapının ağırlık merkezi olmuştur. NATO tarafından yürütülen farklı strateji ve yöntemler, Avrupa içerisindeki bölünmüşlüğü sona ermesinde, Avrupa kıtasında güvenliğinin yeniden inşa edilmesinde ve rakip güç olarak tanımlanan Sovyetler Birliği'nin politikalarının baskı altında tutulabilmesinde önemli rol oynamıştır. NATO üyeleri tarafından hissedilen ortak tehdit algısının yön değiştirmesi, çıkar kavramının değer kavramına göre daha fazla ön plana çıkması ve devletlerin fayda-maliyet hesapları çerçevesinde ilişkilere yön vermesi ise, üye ülkeler arasındaki siyasi uyumun ve bütünlüğün aşınmasına yol açmıştır.

NATO stratejik konseptlerinde yer alan kararların ABD'nin Balkanlar, Irak veya Afganistan operasyonlarında aldığı dış politika kararları ile benzerlik göstermesi, ABD himayesi altında işleyen bir sistemin varlığını ön plana çıkarmaktadır. ABD liderlerinin sistemik yapı içerisindeki değişkenler üzerinden yürüttüğü dış politika anlayışı çıkar ve değer kavramları çerçevesinde ilerlerken, çıkar kavramı daha fazla ön planda yer almıştır. ABD ve NATO ittifakı içerisinde devam eden sorunlar her geçen gün daha da ileri bir boyuta taşınmaktadır. George Bush yönetiminin 11 Eylül terör saldırıları sonrasında önleyici savaş doktrini çerçevesinde tek taraflı olarak hareket etmesi, NATO üyeleri arasındaki çatlakların oluşmasına zemin hazırlamış; daha sonra yönetime gelen liderler tarafından tamir edilmesi ise zor bir sürecin başlamasına yol açmıştır. NATO üye devletleri arasında değişen politik ortam ve riskler çerçevesinde yeni görev tanımının ne olacağı, alan dışı operasyonların içerisindeki yetki ve sorumlularının ne olacağı ve NATO'nun kurumsal dönüşümü kolektif güvenlik mi, yoksa kolektif savunma amacı mı taşıması gerektiği noktasında görüş ayrılıkları ortaya

çıkmiştir. NATO üye devletleri arasında dönemsel olarak yaşanan sorunlar mevcut ittifakın birlik ruhunu her geçen gün zayıflatmıştır.

NATO ittifakı içerisinde yaşanan güven boşluğu, Batı değerlerinde yaşanan aşınma ve ortak hareket etme bilincinin kaybedilmesi sonucunda 2020 yılında yayınlanan “*NATO 2030: Yeni Bir Çağ İçin Birliktelik*” raporunun gerekliliğini ön plana çıkartılmıştır. NATO 2030 raporu, sistem içerisinde siyasi uyumu, üye ülkeler içerisinde koordinasyonu ve ortak savunma bilincini yeniden aşılmasını, mevcut tehditler karşısında beraber hareket etmeyi veya rakip ülkelerin sistem içerisindeki mevcut etkisini kırmayı amaçlamaktadır. NATO’nun işlevselliğinin ve gerekliliğinin daha fazla sorgulanır hale gelmesi ve ABD’nin alternatif bölgesel oluşumlara öncülük ederek daha fazla yer almaya başlaması, Transatlantik İttifak içerisindeki güç boşluğunu daha belirgin hale getirmiştir. Avrupa ülkelerinin kendi savunma örgütünü kurma yönünde artan eğilimi, yaklaşık 70 yıldır faaliyetlerine devam NATO ittifakının geleceğine büyük zarar verecektir. Avrupa ve ABD arasında askeri ve siyasi bağın oluşmasına imkân tanıyan NATO ittifakı içerisinde yaşanabilecek herhangi bir güç boşluğu, Avrupa ülkelerinin kendi içlerinde ayrışmalarına, toplu savunma sisteminin yok edilmesine ve Rusya ve Çin’in Avrupa kıtasının güvenliği konusunda kendi pozisyonlarını güçlendirmesine yol açacaktır.

AB ile ABD arasındaki Transatlantik bağların giderek gevşediği ve hatta sarsıldığı bir dönemden geçerken, Rusya ile Ukrayna arasında 20 Şubat 2014 tarihinde başlayan Ukrayna Savaşı ikili ilişkilerin geleceğine dair bir umut olmuştur. Ukrayna Krizi, müttefik ülkeleri yeniden bir araya getirirken, ortak tehditler ve ya mücadele alanlarında yeniden birlik olabileceklerini göstermiştir. Ukrayna Krizi, Batı kanadındaki ülkelerin Rusya karşısında beraber hareket etmelerini sağlarken, Transatlantik İttifak içerisinde uzun süredir var olan güvenin yeniden inşa edilmesine de olanak sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Art, Robert J. (1996), “Why Western Europe Needs the United States and NATO”, *Political Science Quarterly*, Cilt 111, Sayı: 1, ss. 1-39.
- Ateşoğlu, Nadir (2006), *Güney, Batı'nın Yeni Güvenlik Stratejileri: AB-NATO-ABD*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Akçay, Ekrem (2017), “Barack Obama Dönemi Avrupa Birliği- ABD İlişkileri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 4, ss. 713-731.
- *AA News* (2021), “Küresel Güç Dengelerinde AUKUS Sarsıntısı”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kuresel-guc-dengelerinde-aucus-sarsintisi/2373759>.
- *BBC* (2007), “World View of US Role Goes from Bad to Worse”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/23_01_07_us_poll.pdf.
- *BBC* (2019), “Münih Güvenlik Konferansı: ABD ve Avrupa'nın ayrışmasını ortaya koyan zirve”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47333464>.
- *BBC* (2021), “AUKUS Paketi: Çin; ABD, İngiltere ve Avustralya'nın savunma anlaşmasına Büyük sorumsuzluk' diyerek tepki gösterdi”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58579603>.
- *CRI News* (2021), “Fransa'nın 21. yy'da bunu yapabilme sansi yok”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.criturk.com/fransanın-21-yuzyilda-bunu-yapabilme-sansi-yok>.
- Demirdöğen, Ülkü Demirtürk (1993), “Soğuk Savaş Sonrasında Yeni NATO ve Yeni Stratejisi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 46, ss. 153-162.
- Erhan, Çağrı (2001), “ABD ve NATO ile İlişkiler”, içinde Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Günümüze Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 522-575.
- *Euronews* (2021), “Çin'i dengelemeyi amaçlayan Quad ittifakı liderleri Beyaz Saray'da bir araya geldi”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2021/09/25/cin-i-dengelemeyi-amaclayan-quad-ittifak-liderleri-beyaz-saray-da-bir-araya-geldi>.
- Ghenciu, Alexandra (2005), *NATO in the 'New Europe': The Politics of International Socialization after the Cold War*, Stanford: Stanford University Press.
- Hosti, Ole R. (2008), *To See Ourselves as Others See Us*, Ann Arbor: Michigan Üniversitesi,
- *Intell 4 Strategy News* (2021), “Quad ittifakında kimler var ve neden kuruldu”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.intell4.com/quad-ittifaki-nedir-quad-ittifakinda-kimler-var-quad-ittifaki-neden-kuruldu-haber-191080>.
- Kocamaz, Sinem (2020), “Batı'nın Yeniden İnşa Etmenin Zorluğu Üzerine”, *Panorama Dergisi*, Uluslararası İlişkiler Konseyi, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/02/17/batiyi-yeniden-insa-etmenin-zorlugu-uzerine-sinem-unaldilar-kocamaz/>.

- Munich Security Conference Report (2020), “Westlessness”, MSCR, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: www.securityconference.org.
- Madak, Özlem & Gençalp, Ebru (2020), “2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği’nin Askeri Müdahale Girişimi”, *Journal of Yaşar University*, No: 15, Special Issue on 3rd International EUREFE Congress, ss. 1-20.
- NATO (1989), “Facts and Figures, NATO Archives”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: https://archives.nato.int/uploads/r/null/1/4/145727/0048_NATO_Facts_and_Figures_1989_ENG.Pdf.
- NATO (2020), “NATO 2030: United for a New Era Report”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf.
- NATO Public Diplomacy (2013-2020), “Defence Expenditure of NATO Countries Press Release”, 21.09.2020, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/10/pdf/pr-2020-104-en.pdf.
- Nye, Joseph (2002), “Limits of American Power”, *Political Science Quarterly*, Cilt 117, Sayı: 4, ss. 545-559.
- Oğuzlu, Tarık (2012), “NATO’nun Dönüşümü ve Geleceği”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı: 40, ss. 8-18.
- Oğuzlu, Tarık (2019), “Nato ve Yeni Dünya Düzeni”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No: 20.
- Özkan, Ayşe (2002), “Uluslararası Hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 8, Sayı: 1, İlkbahar 2002, ss. 238-257.
- Paravicini, Giulia (2019), “Angela Merkel: Europe Must Take ‘Our Fate’ into Own Hands”, *Politico*, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: www.politico.eu/article/angela-merkeleurope-cdu-must-take-its-fate-into-its-own-hands-elections-2017.
- Pifer, Steven (2017), “Is Trump Undoing Trans-Atlantic Relations?”, Brookings, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/05/31/is-trump-undoing-trans-atlantic-relations/>.
- Ringsmose, Jens & Rynning, Sten (2011), “NATO’s New Strategic Concept: A Comprehensive Assessment”, DIIS Report, Copenhagen: Danish Institute for International Studies.
- Purtaş, Fırat (2005), “Soğuk Savaş Sonrası NATO’nun Dönüşümü ve Genişlemesi Çerçevesinde Türk Amerikan Askerî İlişkileri”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.savunmasanayiidergiler.com/public/images/uploads/Makale/GSD-2-Art-1-122005.pdf>.
- Shea, Joshua (1992), “NATO’s Role in Peacekeeping”, *Jason Magazine*, No: 6, ss. 22-23.
- Sokullu, Ebru, Canan (2019), “Savaş Türleri”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, İstanbul, No: 22.
- *Sputnik Türkiye* (2019), “Macron: NATO’nun beyin ölümü gerçekleşiyor”, Erişim Tarihi: 19.11.2021, Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/20191107/macron-natonun-beyin-olumu-gerceklesiyor-1040575665.html>.

FRANSA-BREZİLYA İLİŞKİLERİ: UZAK KOMŞULARSegâh TEKİN¹Zehra KORKMAZ KÖKDERE²

Özet: Fransa-Brezilya ilişkilerinin tarihi, sömürgecilik döneminde Fransızlar, Portekizliler ve yerli topluluklar arasındaki ilişkilere uzanmaktadır. 19. yüzyılın başlarından bu yana, bağımsız Brezilya ve Fransa arasındaki ekonomik ilişkilerin derinleşmesine kültürel etkileşim ve Fransız düşünürlerin ve Fransa'daki siyasal akımların Brezilya'daki siyasal, kültürel ve toplumsal gelişmeler üzerindeki etkisi eşlik etmiştir. Günümüzde, Fransa'nın denizaşırı bölgelerinden Fransız Guyanası ve Brezilya, Fransa'nın en uzun kara sınırını paylaşmaktadır. 19. yüzyıldan bu yana ekonomik ortak ve küresel müttefik olmalarına rağmen, ikili ilişkiler 1990'lardan itibaren özel ivme kazanmıştır. Fransa ile Brezilya ve Fransız Guyanası ile Brezilya arasındaki var olan bağları derinleştirmeye ve ilişkileri savunma sanayisinden kültürel alışverişe farklı alanlara yaymaya yönelik karşılıklı çabalar, ilerlemeyle sonuçlanmıştır. Fransa ve Brezilya, 2008'de stratejik ortaklık anlaşması imzalamışlar ve Fransız Guyanası ile komşusu Brezilya arasındaki ilk karayolu bağlantısını sağlayan köprü, 2017'de hizmete girmiştir. Maamafih, ilişkiler gerilimden uzak değildir. Amazon Ormanları'ndaki yangınlar ve ormansızlaşma, Fransız Guyanası ve Brezilya arasındaki sınır güvenliğine ilişkin sorunlar ve iki ülke arasındaki ticari ilişkileri etkileyecek olan AB-Mercosur Anlaşması, Fransa'yı endişelendiren başlıca sorunlardır. Diğer taraftan, Fransa'nın Brezilya'daki çevresel sorunlar hakkındaki buyurgan söylemi ve Amazon bölgesine yönelik tarihsel ilgisi, Brezilya'da güvenlik endişelerine sebep olmaktadır. Bu kapsamda, çalışma, güncel Fransa-Brezilya ilişkilerinin temel dinamiklerini iki ülke ilişkilerinin işbirlikçi ve çatışmacı tarihine atıfla tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Brezilya, Fransa, Fransız Guyanası, Amazon Ormanları, Istakoz Savaşı.*

Article Category: International Relations

Date of Submission: 23.04.2022

Date of Acceptance: 12.05.2022

¹ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya, Türkiye.

Email: segahtekin@gmail.com.

² Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya, Türkiye.

Email: zkorkmazkokdere@gmail.com.

FRANCE-BRAZIL RELATIONS: THE DISTANT NEIGHBORS

Abstract: The history of France-Brazil relations dates back to the interactions between the French, the Portuguese, and the indigenous communities during the colonial period. Since the early 19th century, the deepening of economic ties between independent Brazil and France accompanied the cultural interaction and influence of French thinkers and political movements in France on political, cultural, and social developments in Brazil. Today, French Guiana -an overseas department of France- and Brazil share France's longest land border. Despite their being economic partners and global allies since the late 19th century, bilateral relations gained specific momentum starting in the 1990s. Reciprocal attempts to deepen the existing ties between France and Brazil and French Guiana and Brazil and expand the scope of cooperation to various areas from the defense industry to cultural exchange resulted in progress. France and Brazil signed a strategic partnership agreement in 2008 and the bridge establishing the first road connection of French Guiana with its neighbor Brazil came into service in 2017. Nevertheless, the relationship is not without tensions. Fires and deforestation in the Amazon Rainforest, border security issues between French Guiana and Brazil, and the EU-Mercosur Agreement, which will affect the trade relations between the countries, are the main issues of concern for France. On the other hand, France's domineering discourse on the environmental problems in Brazil and its historical interest in the Amazon region raises security concerns in Brazil. Within this context, this paper discusses the central dynamics of contemporary France-Brazil relations, with reference to the cooperative and conflictual history of their bilateral relations.

Keywords: *Brazil, France, French Guiana, Amazon Rainforest, Lobster War.*

Giriş

Fransa-Brezilya ilişkilerinin kökleri 16. yüzyıla, Güney Amerika’da Fransızlar, Portekizliler ve yerliler arasında gelişen ilişkilere uzanmaktadır. Halihazırda Fransa’nın denizaşırı bölgelerinden Fransız Guyanası (FG) ve Brezilya arasındaki sınır, Fransa’nın en uzun kara sınırını oluşturur ve Fransa-Brezilya arasındaki komşuluk ilişkisini tesis eder. Fransa’nın günümüz Brezilya topraklarındaki sömürgecilik girişimleri ve yerlilerle kurduğu ticari ilişkilerin yanı sıra, özellikle 17. yüzyıldan bu yana gerçekleşen entelektüel, siyasi ve sanatsal etkileşim, iki ülkeyi ve iki toplumu yakınlaştırmıştır.³ 16.-19. yüzyıllar arasında, ilişkilerde, ticaret ve Fransa düşünce hayatındaki gelişmelerin Latin Amerika ve Karayipler geneline yayılması önemli yere sahiptir.⁴ Brezilya’nın da bu süreçte geçirdiği toplumsal ve siyasi dönüşümlerde Fransa’da ortaya çıkan düşünce akımlarının yansımaları görülmüştür. Brezilya İmparatorluğu (1822-1889) ve 1889’da ilan edilen cumhuriyetin erken dönemlerinde, modern Brezilya’nın inşasına yönelik idealler besleyen kadrolar, Fransa kaynaklı çeşitli siyasi görüşlerden etkilendiler. Özellikle August Comte’un düşünceleri ve Pozitivizm felsefesi, Brezilya’da imparatorluktan cumhuriyete geçiş ve erken cumhuriyet dönemlerinde asker ve sivil yönetici çevrelerce benimsendi. Bu dönemin mirası olarak Brezilya bayrağının üzerinde “*ordem y progresso*” (düzen ve ilerleme) ibaresi halen yer almaktadır.⁵ İki ülke arasındaki tarihsel etkileşim ve güncel ortaklıklar, toplumsal ve kültürel ilişkiler başta olmak üzere diğer alanlara da yansımıştır.⁶ Sanat, Güney Amerika coğrafyasında paylaşılan ortak tarihsel geçmiş, kültür politikaları ve eğitim, Fransa ile Brezilya için günümüze dek önemli bir ortaklık çerçevesi sunmuştur. Fransa, Brezilya’nın bu alanda en önemli Avrupalı ortaklarından biridir. Özellikle 20. yüzyılda Fernand Braudel, Claude Lévis-Strauss ve Roger Bastide gibi isimlerin Latin Amerika’nın en büyük üniversitelerinden biri olan São Paulo Üniversitesi’nin kuruluşuna katılması ve Fransa ve Brezilya arasında var olan akademik bağlantıları güçlendirmek için çalışmaları eğitim ve

³ Andrea Daher (2004), “A Conversão dos Tupinambá entre Oralidade e Escrita nos Relatos Franceses dos Séculos XVI e XVII”, *Horizontes Antropológicos*, Yıl: 10, Sayı: 22, ss. 67-68.

⁴ Ministère des Affaires Etrangères et Europeennes (2018), “France et l’Amérique latine”, 01.06.2018, Erişim Tarihi: 05.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/ameriques/amerique-latine/la-france-et-l-amerique-latine/>.

⁵ Segâh Tekin (2017), *Brezilya Dış Politikası: Gelenek ve Değişim*, İstanbul: Der Yayınevi, s. 53.

⁶ André Caparelli, (2016), “Critical Transfers between Brazil and France and the Nineteenth-Century”, içinde (editörler: Regina R. Félix & Scott D. Juall) *Cultural Exchanges Between Brazil and France*, Indiana: Purdue University Press, s. 87; Regina R. Félix & Scott D. Juall (2016), “Introduction to Cultural Exchanges Between Brazil and France”, içinde (editörler: Regina R. Félix & Scott D. Juall) *Cultural Exchanges Between Brazil and France*, Indiana: Purdue University Press, s. 9

kültür alanındaki ortaklığın simgesel ve önemli bir göstergesidir.⁷ Üstelik Fransa, yalnızca Brezilya’da değil, Latin Amerika ve Karayipler’in genelinde siyasal, kültürel, sanatsal düşünce akımları ve gelişmeler üzerinde derin izler bırakmıştır. Gabriel García Márquez’den Mario Vargas Llosa’ya, Fernando Botero’dan Fernando Henrique Cardoso’ya dek çok sayıda Latin Amerikalı entelektüel ve siyasetçi, yaşamlarının bir döneminde Fransa’da bulunmuş ve bu ülkenin kültürel ve siyasal özelliklerinden etkilenmiştir. Latin Amerikalı gençlerin önceki yüzyıllarda entelektüellerin temelde eğitim ve seyahat için gittikleri Fransa, 1950’li yıllarda başlayan darbelerle birlikte sürgüne zorlanan birçok Latin Amerikalı için de önemli bir ev sahibi ülke olmuştur.⁸ Günümüzde ise, Brezilya, Fransa ile bilim ve kültür alanındaki etkileşimde bu ülkenin Latin Amerika ve Karayipler’deki bir numaralı ortağı olmayı sürdürmektedir.⁹

Günümüzde de ilişkileri etkileyen kültürel ve toplumsal yakınlık paralelinde, Brezilya’nın 1889’da cumhuriyet rejimine geçmesini müteakip, modern uluslararası sisteme katılma çabasındaki Batı yarımküresinin en büyük iki demokrasinden biri olan Brezilya ile Avrupa’nın büyük güçlerinden Fransa arasındaki ilişkiler, temel olarak iki ana eksende şekillendi. İlki, 19. yüzyıldan itibaren iki ülke arasında tesis edilen küresel ölçekte iş birliği nedeniyle küresel politikalar eksenidir. İkincisi ise, Fransa’nın Güney Amerika’da varlığını devam ettiren tek Avrupalı güç olarak Fransız Guyanası üzerindeki hâkimiyeti nedeniyle bölgesel gelişmeler eksenidir. Brezilya, her iki dünya savaşına da Fransa’nın müttefiki olarak katıldı. Bununla beraber, gerek Brezilya, gerekse de Güney Amerika, uzun yıllar Fransa dış politikasında öncelik teşkil etmedi. İki ülkenin Soğuk Savaş dönemindeki siyasal ilişkileri aynı blokta yer almalarına rağmen yavaş gelişti ve çeşitli anlaşmazlıklar çerçevesinde seyretti. Tarihsel iş birliği alanı olan ekonomik ilişkiler ise, özellikle Fransız şirketlerinin yatırımlarını da içerecek şekilde devam etti. Siyasal ve askeri ilişkiler bakımından 1990’larda başlayan yakınlaşma, 2000’lerde hız kazandı.

Günümüzde, Fransa ile Brezilya, G20 gibi ortak küresel platformlarda yer alan, uluslararası toplumun demokrasi ve hukuka saygı prensipleri çerçevesinde gelişimi düşüncesini paylaşan ve çeşitli uluslararası örgütlere üyelikleri ve katıldıkları anlaşmalar çerçevesinde de ortak hedefleri ve faaliyetleri bulunan önemli ekonomik güçlerdir.¹⁰ Öte yandan, Brezilya’nın

⁷ Ambassade de France au Brésil (2021), “La France et le Brésil”, 17.12.2021, Erişim Tarihi: 18.12.2021, Erişim Adresi: <https://br.ambafrance.org/La-France-et-le-Bresil>.

⁸ Ministère des Affaires Etrangères et Européennes (2018), “France et l’Amérique latine”.

⁹ Ambassade de France au Brésil (2021), “La France et le Brésil”.

¹⁰ Bruno Muxagato (2010), “Le rapprochement franco-brésilien: une relation stratégique au-delà d’un partenariat militaire?”, *La Chronique des Amériques*, Observatoire Des Amériques Montréal, Sayı: 7, s. 1.

Amapá eyaletiyle Fransa'nın denizaşırı bölgelerinden FG'yi birbirinden ayıran 730 km uzunluğundaki sınır, Fransa'nın en uzun kara sınırır. Bu durum, küresel iş birliğinin dışında, özel komşuluk ilişkilerinin tesisini de gerektirmiştir. Günümüzde, bölgesel güç ve orta büyüklükteki küresel güç konumu, gelişen ekonomisi ve komşuluk ilişkileri nedeniyle, Brezilya, Fransız dış politikasında büyük önem taşımaktadır. Brezilya için ise, Fransa, bir komşu olmanın ötesinde güçlü bir ekonomik ortak ve Brezilya-Avrupa ilişkilerinin gelişimi adına özel önem taşıyan bir ülkedir. Bu bağları ileriye taşımak isteyen Fransa ile Brezilya, 2008'de stratejik ortaklık anlaşması imzalamışlar ve ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir. İki ülke, ekonomiden nükleer teknolojiye, savunma sektöründen kültürel faaliyetlere pek çok alanda iş birliği içindedir.¹¹ Diğer taraftan, Amazon Ormanları'nın korunması başta olmak üzere çeşitli konularda görüş ayrılıkları yaşanmaktadır. Bu çerçevede, çalışma, Fransa-Brezilya ilişkilerini komşuluk ilişkileri ve küresel iş birliği kapsamında iki yönden ele almaktadır. Köklü tarihsel bağlara rağmen, ekonomik ilişkiler dışındaki alanlarda iş birliğinin gelişmesi, kısmen 1960'lardan itibaren Fransa dış politikasındaki gelişmekte olan ülkelerle yakınlaşma düşüncesi, fakat daha ziyade Brezilya'nın askeri yönetimden demokrasiye geçişi (1984) ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi paralelinde 1990'lardan itibaren ivme kazanmıştır. FG ise, yalnızca Surinam ve Brezilya ile komşu ve onlarla da nehirler ve ormanlardan geçen aşılması zor kara sınırlarına sahiptir ve nispeten kıtadaki diğer ülkelerden izoledir. FG ve Brezilya arasındaki toplumsal ve ekonomik ilişkilerin artırılması da yine 1990'lardan itibaren Fransa-Brezilya ilişkilerinin geliştirilmesi hedefi çerçevesinde önem kazanmıştır. Bu kapsamda, çalışma, 1990'larda başlayan yakınlaşma süreci ekseninde Fransa-Brezilya ilişkilerinin gelişimini komşuluk ve küresel ortaklık perspektiflerinden ele almaktadır. Öncelikle, Fransa'nın Güney Amerika'daki tarihsel varlığı çerçevesinde Brezilya-FG komşuluğu ve Brezilya'nın Güney Amerika'daki jeopolitik ve ekonomik konumu bağlamında Fransa-Brezilya ilişkileri değerlendirilecektir. Ardından, ön plana çıkan iş birliği alanlarında siyasal, askeri, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla ikili ilişkiler incelenecektir.

1. Fransa'nın Güney Amerika Politikasında Brezilya'nın Yeri ve Fransız Guyanası-Brezilya Komşuluğu

Köklü tarihsel bağlara ve Fransa'nın Güney Amerika'daki fiziksel varlığına rağmen, genel olarak Latin Amerika ve Karayipler bölgesi, 1990'lara kadar Fransa dış politikasında geri

¹¹ Ministère des Affaires Etrangères et Europeennes (2007), "France and Brazil Political Relations", 20.06.2007, Erişim Tarihi: 02.12.2021, Erişim Adresi : https://web.archive.org/web/20071018095759/http://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files_156/brazil_444/france-and-brazil_2515/political-relations_2631.html.

planda kalmıştır.¹² Bölgeye yönelik 1990’larda başlayan ilgi ise, jeopolitik ve ekonomik önemi nispetinde öncelikle Brezilya ile yakınlaşmayla sonuçlandı. Brezilya, Güney Amerika’nın en önemli gücü olmasını sağlayan coğrafi, askeri, demografik ve ekonomik üstünlüklere sahiptir. 8,5 milyon km²’lik yüzölçümüyle dünyanın beşinci büyük ülkesidir. 214 milyonluk nüfusuyla Latin Amerika’nın en kalabalık ülkesi ve yine en büyük ekonomisidir. Atlantik’e en uzun kıyıya sahip ülke olmasının yanında, Güney Amerika’da stratejik kıtasal derinliğe sahiptir.¹³ Bu özellikleri, Fransa için Brezilya’yı şüphesiz önemli bir ortak olarak değerlendirmeyi gerekli kılmıştır. Dolayısıyla, Fransa ve Brezilya ortaklığının, altta yatan jeopolitik etkenler tarafından açıkça desteklendiği görülmektedir. Brezilya, Güney Amerika bölgesinde istikrarı sağlama konusunda tarih boyunca önemli bir konumda bulunmuştur. Fransa’nın Brezilya ile günümüzde kurduğu ilişkilerde, özellikle topraklarının doğrudan komşusu olan FG’ye yakınlığı önem taşımakta ve Fransa’nın Güney Amerika’ya uzanan kendi ulusal topraklarının güvenliğini tesis etmesi ve garanti altına alması, bir gereklilik olarak görülmektedir.¹⁴ Bu çerçevede, FG’nin hem komşusu, hem de bölgenin en önemli jeopolitik ve askeri gücü olan Brezilya ile ilişkiler, Fransa adına özel önem taşımaktadır.

FG, Guyana olarak adlandırılan ve tarihte Brezilya, Hollanda, Fransa ve İngiltere tarafından egemenlik iddiasında bulunulan bölgenin bir parçasıdır. Guyana bölgesi, Güney Amerika’nın kuzeydoğusundadır ve büyük ölçüde Amazon Ormanları’ndan müteşekkildir. Günümüzde farklı ülkelerin hâkimiyeti altındaki Guyana bölgesi içinde, Brezilya’nın kuzeydoğusu, Surinam (eski Hollanda Guyanası), Guyana (eski İngiliz Guyanası) ve FG yer almaktadır. FG, Fransa’nın farklı kıtalara yayılmış denizaşırı bölgelerinden biri olup, doğrudan Fransa hâkimiyetindedir. Brezilya ve Fransa arasındaki Guyana bölgesi üzerindeki sınır anlaşmazlığı 1900’de hakemlik aracılığıyla çözülmüş ve Brezilya-FG sınırı kesinleşmiştir.¹⁵

Çeyrek milyon civarında nüfusa sahip olan FG’nin 83.846 km²’lik yüzölçümünün % 95’i Amazon Ormanları ile kaplıdır. Balıkçılık ve kereste sektörleri için büyük değere sahip bölge, elması da içeren çeşitli doğal kaynaklara ve kozmetik ve ilaç sanayisi gibi sektörlerin

¹² Laurent Fabius (2013), “Latin America - a major foreign policy objective”, *Le Figaro*, 20.02.2013, Erişim Tarihi: 05.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/americas/latin-america/france-and-latin-america/article/latin-america-a-major-foreign>.

¹³ Alexis Baconnet (2008), “Le partenariat stratégique franco-brésilien et la géopolitique brésilienne”, *MULTIPOL-Réseau d’analyse et d’information sur l’actualité internationale*, 31.12.2008, <http://reseau-multipol.blogspot.com/2008/12/note-le-partenariat-strategique-franco.html>.

¹⁴ Bruno Muxagato (2010), “Le rapprochement franco-brésilien: une relation stratégique au-delà d’un partenariat militaire?”, s. 2.

¹⁵ Lana Patrícia de Matos dos Santos & Emmanuel Raimundo Costa Santos (2016), “Catraias Do Rio Oiapoque E Dinâmica Territorial Transfronteiriça Franco-Brasileira”, *XVIII Encontro Nacional de Geógrafos, A Construção do Brasil: Geografia, Ação Política e Democracia*, http://www.eng2016.agb.org.br/resources/anais/7/1467661003_ARQUIVO_Catraias_ENG_2016.pdf, s. 1.

hammaddesini sağlayan zengin biyolojik çeşitliliğe sahiptir.¹⁶ Günümüzde FG'nin Fransa için taşıdığı ekonomik ve stratejik önemi etkileyen bir diğer unsur da, uzay çalışmaları için sağladığı elverişli coğrafi konumdur. FG'de 1964'te kurulan Uzay Merkezi, 1975'ten bu yana Fransa ve Avrupa Birliği (AB) Uzay Ajansı tarafından uydu gönderimi için kullanılmaktadır. Hem Fransa'nın, hem de merkezi paylaştığı AB'nin buradaki faaliyetleri günümüze dek artarak devam etmiş ve yeni yatırımlarla mevcut tesisler geliştirilmiştir. Bu tercihte; FG'nin Ekvator'a yakınlığı, uydu yollamayı kolaylaştıran ve depremler ve kasırgalar gibi uzay çalışmalarını olumsuz etkileyecek afet kuşakları üzerinde bulunmayan coğrafi konumu ve benzeri lokasyonların aksine bir AB ülkesinin doğrudan egemenliği altında bulunması etkilidir. Merkez, AB uydularının yanı sıra, ticari amaçlarla uydu gönderimi için ABD, Kanada, Brezilya, Hindistan ve Japonya'ya da kapılarını açmaktadır.¹⁷ Diğer taraftan, FG, eğitim oranının düşüklüğü, altyapının ve kamu hizmetlerinin yetersizliği, sınır güvenliğinin coğrafi engeller nedeniyle sağlanmasındaki zorluklar gibi bölge halkını etkileyen önemli sorunlarla karşı karşıyadır.¹⁸

Atlantik kıyısında yer alan FG'nin kara komşuları Brezilya ve Surinam'dır. Her iki ülkeden de nehirler ve ormanlarla ayrılmaktadır. Surinam-FG sınır hattında bir karayolu geçiş noktası yer almamaktadır. FG-Brezilya sınırı da Amazon Ormanları'ndan ve Oiapoque (Oyapock) Nehri'nden geçmektedir ve yine yakın zamana kadar iki ülkeyi birbirine bağlayan bir karayolu bulunmamaktaydı. Seyrek nüfuslu sınır yerleşimleri arasındaki gidiş-gelişler nehir taşımacılığı ile yapılıyordu. 1990'larda, Fransa-Brezilya siyasal yakınlaşması çerçevesinde, nehir üzerinde bir köprü inşa edilmesi kararlaştırıldı. 1970'lerden itibaren yapımı söz konusu edilen köprünün müjdesi dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve Brezilya Devlet Başkanı Fernando Henrique Cardoso tarafından 1997'de verildi. Chirac'ın 1997'de Brezilya'ya yaptığı ziyaret esnasında iki lider sınıra giderek henüz inşa edilmemiş köprü için bir tür açılış töreni düzenlediler. İnşaata dair resmi anlaşma ise 2005'te yapıldı¹⁹, 2011'de yapımı tamamlandı ve bir süre âtil durumda bekledikten sonra 2017'de hizmete girdi. Köprü, Brezilya tarafındaki Oiapoque ve FG tarafındaki Saint-Georges kasabalarını birleştirmektedir. FG'nin başkenti Cayenne ile Saint-Georges arasında inşa edilen bağlantı yolu sayesinde,

¹⁶ European Commission, "French Guiana", 24.10.2017, Erişim Tarihi: 09.03.2022, Erişim Adresi: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/outermost-regions/pdf/rup_2017/rup_partner_guyana_en.pdf.

¹⁷ European Space Agency, "Europe's Spaceport", Erişim Tarihi: 09/03/2022, Erişim Adresi: https://www.esa.int/Enabling_Support/Space_Transportation/Europe_s_Spaceport/Europe_s_Spaceport2.

¹⁸ European Commission, "French Guiana".

¹⁹ Gerardo Lissardy (2016), "A ponte entre Brasil e Guiana Francesa que ninguém pode cruzar", 03.01.2016, BBC, Erişim Tarihi: 21.02.2022, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/portuguese/noticias/2016/01/160103_ponte_brasil_guiana_francesa_rb.

karayoluyla Cayenne'den Brezilya'ya ulaşım mümkün hale gelmiştir. Brezilya tarafındaysa sınırı ekonomik merkezlere bağlayacak benzeri bir ulaşım ağı inşa edilmemiştir. Ayrıca, Brezilya'dan FG'ye köprü üzerinden araçla geçişlere yönelik hukuki ve mali düzenlemeler üzerinde anlaşmazlıklar mevcuttur. Yüksek maliyetli bir yatırım olan köprü'nün iki yakasında ekonomik kalkınma ve insan hareketliliğine katkı sunması beklenmekte, fakat bunun ancak uzun vadede gerçekleşebileceği öngörülmektedir.²⁰ Bununla beraber, Oiapoque üzerindeki köprü, iki ülke arasındaki tek karayolu geçiş noktası ve aynı zamanda FG'yi dış dünyaya bağlayan tek kara sınırı geçiş noktası olarak Fransa-Brezilya ilişkilerinin gelişiminde 1990'lardan itibaren başlayan fakat pürüzsüz olmayan yaklaşmanın sembolü olarak da görülebilir.

FG ve Brezilya arasındaki sınırın Amazon Ormanları ve Oiapoque Nehri üzerinden geçmesi nedeniyle sınır güvenliğinin sağlanmasında zorluklar yaşanmaktadır. İnsan hareketliliğini ve ticareti arttırarak sınırın iki yakasındaki bölgelerin ekonomik gelişimine katkıda bulunma ve çevrenin korunması gibi düşünceler, sınır bölgesine yönelik Fransa-Brezilya iş birliği yönünde çalışmalara yol açmıştır. Örneğin, 2009'da iki devlet, Amazon biokütlesinin sürdürülebilir gelişimi için bir iş birliği protokolü imzalamış ve Fransa-Brezilya Amazon Biyoçeşitliliği Merkezi kurulmuştur. Bu merkez aracılığıyla, iki ülkenin bilimsel altyapılarını kullanarak bölgedeki doğal kaynakları değerlendirilmesi ve kereste üretiminin kontrol edilmesi amaçlanmaktadır. Bu protokolün beraberinde, Amazon Ormanları bölgesinde yasadışı altın madenciliği ve balıkçılığın karşı mücadele konusunda da bir anlaşma imzalanmıştır.²¹ Günümüzde Brezilya ve FG sınır yerleşimleri arasında karşılıklı günlük geçişler yapılmaktadır. Sınır yerleşimleri arasında toplumsal iletişim ve ticari ilişkiler bulunmakla beraber, Oiapoque yerleşimi Brezilya'nın ve FG'nin ekonomik ve siyasal merkezlerine uzaktır.²² Bu da, sınırdaki etkileşimin ekonomik potansiyelinin FG-Brezilya ilişkileri adına en azından halihazırda kayda değer düzeyde olmamasına yol açmaktadır. Üstelik atılan iş birliği adımlarına rağmen, Amazon Ormanları'nın sürdürülebilirliği ve sınır güvenliğinin sağlanması konusunda iki ülke arasında anlaşmazlıklar mevcuttur.

²⁰ Andres Schipani (2017), "Brazil's Oiapoque: a bridge too far", 19.09.2017, *Financial Times*, Erişim Tarihi: 15.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.ft.com/content/c0e0195e-7eb6-11e7-ab01-a13271d1ee9c>.

²¹ Bruno Muxagato (2010), "Le rapprochement franco-brésilien: une relation stratégique au-delà d'un partenariat militaire?", ss. 2-3.

²² Flavia Carolina de Resende Fagundes (2019), *Políticas de Segurança e Defesa nas Fronteiras Internacionais do Brasil*, Boas Vista, Roraima: Editora UFRR, s. 189.

Amazon biyomu²³, günümüzde Brezilya ve FG'nin yanı sıra, Venezuela, Guyana, Bolivya, Surinam, Ekvador, Kolombiya ve Peru tarafından paylaşılmaktadır. Biyomun Brezilya içindeki kısmı, ülkenin toprak büyüklüğünün % 58,9'una tekabül etmektedir.²⁴ Yalnızca ülke veya Güney Amerika için değil, küresel sistem için de büyük önem taşımakta olup, Brezilya'nın egemenlik konusunda büyük hassasiyet gösterdiği bir alandır. Özellikle biyomun Amazon Ormanları'nı içeren kısmının kerestecilik faaliyetleri ve madencilik ve tarıma alan açmak için tahrip edilmesi, küresel bir endişe kaynağıdır. Fakat bu konuya yönelik uluslararası talepler veya görüş bildirimleri, Brezilya tarafından egemenlik haklarına müdahale olarak addedilmekte ve tepki görmektedir. Nitekim, Amazon Ormanları'nın Brezilya hakimiyetindeki kısmının tahribatı ve Brezilya'dan kaçak yollarla FG'ye geçerek madencilik yapılması ve tabiata zarar verilmesi, iki ülke arasında gerilime yol açmaktadır. Yaşanan sorunlar, özellikle halihazırdaki Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ve Brezilya Devlet Başkanı Jair Bolsonaro'nun liderlikleri döneminde iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde güvensizlik sorununu doğurmuştur. Bu durumu tetikleyen en önemli etken, Amazon Ormanları'nda çıkan yangınlar ve bunlara Brezilya devletinin müdahalesinin ve alınan önlemlerin zayıf kaldığının düşünülmesidir.

Yangınların küresel gündemi meşgul ettiği 2019'da, Brezilya ve Fransa arasında gerilim de dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bu süreçte, Macron, Bolsonaro'yu çevresel taahhütleri hakkında “*yalan söylemekle*” suçlayarak, Paris Anlaşması uyarınca ormansızlaşma konusundaki taahhüdünü yerine getirmesi için baskı yapmıştır. Diplomatik krize dönüşen gerilimdeki tartışmalarda, Bakanlar ve diplomatlar da karşılıklı olumsuz söylemlerde bulundular. Bolsonaro ise, Fransa'nın tutumunu “*21. yüzyılda modası geçmiş sömürgeci zihniyet*” olarak adlandırdı ve olayların Fransız yöneticiler tarafında kişisel siyasi çıkarları doğrultusunda kullanıldığını ve Brezilya'ya karşı nefreti körüklediğini ifade etti.²⁵ Fransa, gerilimi küresel platformlara da taşımıştır. Örneğin, Ağustos 2019'da, Macron, Biarritz'de düzenlenen G7 Zirvesi sırasında uluslararası toplumu Brezilya'ya baskı yapmak konusunda harekete geçirmeye çalıştı. Brezilya ise, Amazon topraklarındaki egemenliğinin sorgulandığını düşünerek, yangınlarla mücadele için G7 ve Fransa tarafından yapılan yardım

²³ Amazon biyomu, dünyanın en geniş orman kütleli olan Amazon Ormanları'nı ve Amazon nehri havzasını içerir.

²⁴ IBGE (Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística), “Amazônia Legal”, Erişim Tarihi: 16.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.ibge.gov.br/geociencias/informacoes-ambientais/vegetacao/15819-amazonia-legal.html?=&t=o-que-e>.

²⁵ Bruno Meyerfeld & Mark Semo (2019), “Les incendies en Amazonie provoquent une crise diplomatique entre la France et le Brésil”, 24.08.2019, *Le Monde*, Erişim Tarihi: 13.12.2021, Erişim Adresi: https://www.lemonde.fr/international/article/2019/08/24/les-incendies-en-amazonie-provoquent-une-crise-diplomatique-entre-la-france-et-le-bresil_5502423_3210.html.

tekliflerini reddetti.²⁶ Bolsonaro ile yaşadığı ile gerilime rağmen, Macron, Brezilya'nın eski Devlet Başkanlarından Lula ile süregelen yakın ilişkilere sahiptir. Lula, hakkındaki yolsuzluk suçlamaları nedeniyle tutuklanarak hapse konulmuş ve 2019 Başkanlık seçimlerinin dışında kalmıştır. 2021'de suçlamaların düşmesinin ardından hapisten çıkan ve yeniden siyasete dönen Lula, gerçekleştirdiği yurtdışı ziyaretleri çerçevesinde Fransa'ya gitmiş ve Macron tarafından kabul edilmiştir. Macron, resmi görevi bulunmayan ve Bolsonaro'nun bir numaralı siyasi rakibi olan Lula'yı üst düzeyde ağırlarken, Başkanlık Sarayı'ndan ziyaretin ardından yapılan açıklamada üstü kapalı olarak Bolsonaro hükümeti eleştirilmiş ve Brezilya'yı "küresel sistemden ve önemli uluslararası anlaşmalardan geri bıraktığı" ifade edilmiştir.²⁷

Amazon Ormanları'nın korunması konusundaki Fransa hassasiyetinde, şüphe yok ki FG ve Brezilya'nın aynı ekosistemi paylaşmaları etkilidir. Öte yandan, hem Brezilya, hem de Fransa için Amazon bölgesinde yer alan toprakları, zengin doğal kaynakları nedeniyle önemli fakat kalkınmada ve kamu hizmetlerinde geride bırakılmış yerlerdir. Gerek genel olarak, gerek FG, gerekse sınırın Brezilya tarafındaki Amapá eyaleti, ekonomik açıdan geri kalmış, düşük nüfus yoğunluğuna sahip, coğrafya ve iklim koşullarının zorluklarını yaşayan, ticaret ve sanayi merkezlerinden uzak ve kamu yatırımlarından az pay alan bölgelerdir. FG'deki ekonomik sorunlar ve Fransa'nın bölgeye ayırdığı kaynakların yetersizliği, yerel halk ile Fransa arasında sorunlara yol açmaktadır.²⁸ Genel bir değerlendirme yapıldığında, Fransa'nın Amazon Ormanları konusundaki hassasiyetini ve yangınları bir diplomatik krize dönüştürmesini, FG'nin geleceğine dair kaygılardan ziyade güçlenen Brezilya'nın Fransa gözündeki algısı ve ikili ilişkileri ilgilendiren farklı sorunların bu konuya yansıtılması açısından değerlendirmek mümkündür.

2. Siyasi ve İlişkiler

Brezilya'nın 1822'de Portekiz'den bağımsız olmasının ardından, kendisini 1825'te tanıyan Fransa ile ilişkileri bağımsızlık sonrasında daha yakın hale geldi. Aralarındaki ilk resmi antlaşma, 1826'da imzalanan Dostluk, Seyrüsefer ve Ticaret Antlaşması'dır.²⁹ Brezilya'nın 1889'da imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde ve takip eden on yıllarda, Fransa;

²⁶ Ambassade de France au Brésil (2021), "La France et le Brésil".

²⁷ Reuters (2021), "Macron hosts Brazil's Lula at French presidential palace in apparent dig at Bolsonaro", 17.11.2021, Erişim Tarihi: 19.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/world/macron-hosts-brazils-lula-french-presidential-palace-apparent-dig-bolsonaro-2021-11-17/>.

²⁸ BBC (2017), "French Guiana: The part of South America facing a total shutdown", 10.04.2017, Erişim Tarihi: 01.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-europe-39557670>.

²⁹ MRE Brasil (Ministério das Relações Exteriores) (2021), "República Francesa", 10.06.2021, Erişim Tarihi: 19.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.gov.br/mre/pt-br/assuntos/relacoes-bilaterais/todos-os-paises/republica-francesa>; Ambassade de France au Brésil (2021), "La France et le Brésil".

siyasal, toplumsal, askeri ve kültürel açıdan Brezilya'yı etkiledi. Brezilya Ordusu'nun modernleştirilmesine yönelik girişimler çerçevesinde davet üzerine 1919-1940 arasında Fransız askeri yetkililer Brezilya'da görev yaptılar.³⁰

Fransa-Brezilya ilişkilerinin şekillenmesinde her iki dünya savaşı da önemli rol oynadı. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları esnasında, Fransa ve Brezilya aynı tarafta mücadele ederken, Soğuk Savaş döneminde Brezilya, ABD etkisini dengelemek için özellikle askeri alanda Fransa ile yakınlaştı.³¹ Bu nedenle, Brezilya'nın Fransa ile ilişkilerini geliştirmesinin temelinde dış politikasının önemli bir ayağı olan ABD ile ilişkilerinde bir dengeleyici bulmak hedefinin varlığından söz edilebilir.³² Bununla beraber, Fransa ve Brezilya arasındaki 1960'larda yaşanan gerilim ve Brezilya dış politikasında yaşanan ortakları çeşitlendirme arayışı, Brezilya açısından Fransa'dan beklenen dengeleyici konumunun gerçekleşmediğini göstermektedir.

20. yüzyılın ilk yarısını müttefik olarak geçiren ve Soğuk Savaş'ta aynı blokta yer alan Fransa ve Brezilya, 1960'larda sıcak çatışmanın eşiğine geldiler. Güney Amerika'nın kuzeydoğu Atlantik kıyılarına yakın bölgede ıstakoz avlayan Fransız balıkçı gemileri ve Brezilya Devleti arasındaki gerilim bir silahlı çatışmaya dönüşmese de, tarihe "*Istakoz Savaşı*" adıyla geçti. 1961-1963 arasında süren gerilimin sebebi, Brezilya'nın karasularında ıstakoz avlayan Fransız balıkçıları bundan men etmesi ve avlanmanın nerede yapılabileceği konusunda çıkan anlaşmazlıktı. Fransa'nın sert tepki vermesi ve geri adım atmamasıyla sorun diplomatik krize dönüştü. Fransa, Şubat 1963'te balıkçılara eşlik etmesi için bir savaş gemisi gönderirken, Brezilya da karşı hamle olarak kendi savaş gemilerini ülkenin kuzeydoğu Atlantik kıyılarına gönderdi. Mart 1963'te Fransız savaş gemisinin geri çağrılmasının ardından sorun için hakemliğe gidildi ve nihai olarak barışçıl yollardan çözüme ulaşıldı.³³ İddialara göre, kriz sürerken 1962'deki diplomatik görüşmeler esnasında veya aynı tarihlerde bir gazeteciye verdiği mülakatta, gayriresmi bir ortamda, dönemin Fransa Cumhurbaşkanı

³⁰ Jorge Luis Mialhe (2010), "O Contrato da Missão Militar Francesa de 1919: direito e história das relações internacionais, *Cadernos de Direito*, Piracicaba, Cilt 10, Sayı: 18, ss. 90-91.

³¹ Rodrigo Nabuco de Araujo Framespa (2008), "Politique Etrangere Dans Les Amerique: Entre Crises et Alliances, Les relations militaires franco-brésiliennes (1951-1961): influences, enjeux, strategies", *Rencontre des doctorants*, Paris, Institut Des Ameriques, ss. 39-49, https://www.academia.edu/7142132/Relations_franco_bresiliennes.

³² SciencesPo (2021), "La France et L'Amérique Latine, Observatoire politique de l'Amérique latine et des Caraïbes", Erişim Tarihi: 13.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.sciencespo.fr/opalc/content/la-france-et-l-amerique-latine.html>; Ministère des Affaires Etrangères et Européennes (2018), "France et l'Amérique latine".

³³ Antônio Carlos Lessa (1999), "A guerra da Lagosta e outras guerras: conflito e cooperação nas relações França-Brasil (1960-1964)", *Cena Internacional*, Cilt 1, Sayı: 1, ss. 112-117.

Charles de Gaulle, “*Brezilya ciddi bir ülke değildir*” ifadesini kullandı.³⁴ Gerçekliği tartışmalı olsa da, Brezilyalıların hiç unutmadığı bu söylem, Fransa’nın buyurgan tavrının Brezilya siyaseti ve toplumunda iz bırakmasına neden oldu.

20. yüzyıl boyunca Fransa-Brezilya siyasi ilişkileri yavaş seyretti. 20. yüzyılda karşılıklı ilk üst düzey ziyaret De Gaulle’ün 1964’teki Brezilya ziyaretidir. Fakat De Gaulle, 1959-1969 yılları arasındaki Cumhurbaşkanlığı sürecinde bir tür Latin Amerika açılımı başlatarak, çoğu bölge ülkesini ziyaret etti. Bu gelişme, Fransa’nın Soğuk Savaş döneminde bölgeye verdiği önemi ve yakınlaşma çabasını göstermekle beraber³⁵, Brezilya’ya verilen özel bir önemden söz etmek mümkün değildir. Yine De Gaulle’ün Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı yıllar boyunca Brezilya’da değişik siyasal görüşlere sahip dört farklı Devlet Başkanı iktidara geldi ve askerinin siyaset üzerindeki gölgesinin etkisindeki Brezilya’da 1964’te bir darbe gerçekleşerek ABD destekli askeri yönetim kuruldu.³⁶ Brezilya’nın içinde bulunduğu koşullar, Istakoz Savaşı gerilimi ve sonrasında De Gaulle’ün gelişmekte olan dünyayla yakınlaşma girişimlerinin parçası olan Brezilya ziyareti bir arada düşünüldüğünde, Fransa-Brezilya ilişkilerinin bu dönemde diplomatik ilişkilerdeki yoğunlaşmaya rağmen, istikrarlı ve karşılıklı güvene dayalı bir siyasal ortaklık zeminine yerleşmediği görülmektedir.

İki ülke arasındaki ikinci üst düzey ziyaret, 30 yıldan fazla zaman sonra, 1997’de Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac’ın resmi gezisiyle gerçekleşti. Chirac’ın da tıpkı De Gaulle gibi dış politikada açılımlar ön gören bir lider olması³⁷, Soğuk Savaş sonrası dönemin küresel konjonktürü çerçevesinde bölgeyle ilgilenmesine neden oldu. Özellikle Güney Amerika’daki demokratikleşme dalgası ve neoliberalizme geçişin Fransa’ya siyasal ve ekonomik imkânlar sağlayacağı düşüncesi bu tutuma zemin hazırladı. Chirac’ın 2006’daki ikinci ziyaretinin ardından, halefleri Nicolas Sarkozy (2008 ve 2009’da) ve François Hollande (2013 ve 2016’da) Brezilya’yı ziyaret ettiler. 2001’de Fransa’ya giden Fernando Henrique Cardoso ise Fransa’ya resmi ziyarette bulunan ilk Brezilya Devlet Başkanı oldu. Halefleri Luiz Inácio Lula da Silva (2005 ve 2009’da) ve Dilma Rousseff (2013’te ve 2015’te) de Fransa’yı ziyaret ettiler. Bir kısmı her iki ülkede düzenlenen uluslararası etkinliklere liderlerin katılımı

³⁴ Túlio de Souza Muniz (2013), “A “Guerra da Lagosta”: um Laboratório para o Golpe Militar de 1964 e suas Abordagens na Imprensa Regional”, *Brasiliiana – Journal for Brazilian Studies*, Cilt 2, Sayı : 2, s. 356; Fernando Gabeira (2020), “O Brasil de De Gaulle”, *Veja*, 28.07.2020, Erişim Adresi: <https://veja.abril.com.br/coluna/augusto-nunes/o-brasil-de-de-gaulle/>.

³⁵ SciencesPo (2021), “La France et L’Amérique Latine”; Ministère des Affaires Etrangères et Europeenes (2018), “France et l’Amérique latine”.

³⁶ Daniel Afonso da Silva (2016), “A presença do general (ou notícias da visita do presidente Charles de Gaulle ao Brasil em outubro de 1964)”, *Revista Tempo e Argumento*, Florianópolis, Cilt 8, Sayı: 19, ss. 307- 337.

³⁷ Ozan Örmeci (2019), “Emmanuel Macron Dönemi Fransa-ABD İlişkileri”, içinde (editörler: Ozan Örmeci & Temmuz Yiğit Bezmez) *Fransa Siyaseti ve Dış Politikası*, İstanbul: Bilgesam Yayınları, ss. 351-374, 359.

çerçevesinde gerçekleşen bu ziyaretlerin yanı sıra, 2001'den itibaren Başbakan ve Bakanlar düzeyinde de ziyaretler gerçekleşti. Bu yakınlaşma çerçevesinde, 2005, Fransa'da "*Brezilya Yılı*" ve 2009, Brezilya'da "*Fransa Yılı*" ilan edildi. Halihazırdaki Devlet Başkanları Macron ve Bolsonaro ise, yalnızca 2019'da Japonya'da düzenlenen G20 Zirvesi'nde bir görüşme gerçekleştirdiler.³⁸

Görüldüğü üzere, 1990'ların sonlarından itibaren karşılıklı ziyaretler çerçevesinde gelişen ilişkiler, ortaklık zeminini hazırladı. 2000'li yıllara gelindiğinde, Brezilya-Fransa ilişkileri çeşitli alanlarda imzalanan iş birliği anlaşmalarıyla pekiştirildi. Bunların başında askeri teknolojiler, havacılık ve iklim değişikliği konuları gelmektedir. 2004'ten başlayarak, her iki ülke de BM bünyesinde Haiti'ye gönderilen uluslararası barış gücüne (MINUSTAH) destek verdi.³⁹ Brezilya, Haiti'deki MINUSTAH güçlerinin komutasını üstlendi ve barış gücünde görevli askerlerin eğitimi için Fransa'dan da yardım alınarak bir eğitim okulu oluşturuldu.⁴⁰ Bu iş birliği, iki ülkeyi BM'nin faaliyetleri konusunda bir araya getiren tek gelişme değildir. Brezilya, 2000'lerde Lula'nın liderliğinden itibaren BM Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) daimî üyelik talebini yinelemektedir. BMGK'nın beş daimî üyesinden biri olan Fransa ise, bu talebin meşru bir istek olduğu noktasında görüş bildirmiştir.⁴¹ Brezilya'nın BMGK daimî üyeliği gerçekleşirse, Fransa'nın Konsey'de bir müttefik kazanacağı⁴² ileri sürülmektedir. Fransız resmi makamları da Fransa'nın Brezilya'yı küresel bir oyuncu ve BMGK daimî üyeliği için meşru bir aday olarak tanıdıklarını⁴³ ilan etmişlerdir.

21. yüzyılda Fransa-Brezilya ilişkileri stratejik ortaklık seviyesine yükselmiş ve bu gelişmede Lula ve Chirac'ın katkıları belirleyici olmuştur. İki lider, 2006'daki görüşmelerinde ülkeleri arasında stratejik ortaklık tesis edilmesi için girişimleri başlattılar. 2008'de Lula ve Sarkozy tarafından imzalanan stratejik ortaklık anlaşmasında; teknoloji, ekonomi, enerji, askeri, eğitim, üçüncü ülkelere kalkınma yardımı ve malzeme gibi alanlarda ortak girişimler yoluyla bilgi birikimi ve uzmanlığın paylaşılması hedefleri yer almaktadır.⁴⁴ 2008'de kurulan stratejik ortaklık, iki ülke ilişkilerinin yakın geçmişindeki en önemli gelişmedir. Fransa'nın küresel

³⁸ MRE Brasil (2021), "República Francesa"; Le Portail de la Coopération Décentralisée (2005), Brésil-Brésils: L'année Du Brésil En France, 22.11.2005, Erişim Tarihi: 17.12.2021, Erişim Adresi: <https://cites-unies-france.org/Bresil-Bresils-l-annee-du-Bresil>.

³⁹ United Nations (2022), "MINUSTAH: Mission des Nations Unies pour la Stabilisation en Haïti", Erişim Tarihi: 22.04.2022, Erişim Adresi: <https://peacekeeping.un.org/fr/mission/minustah>.

⁴⁰ Bruno Muxagato, (2010), "Le rapprochement franco-brésilien: une relation stratégique au-delà d'un partenariat militaire?", s. 6.

⁴¹ MRE Brasil (2021), "República Francesa"; Ambassade de France au Brésil (2021), "La France et le Brésil".

⁴² Alexis Baconnet (2008), "Le partenariat stratégique franco-brésilien et la géopolitique brésilienne".

⁴³ Ambassade de France au Brésil (2021), "La France et le Brésil".

⁴⁴ A.g.e.

güç olma hedefindeki Brezilya'ya desteğini ifade ederken, aynı zamanda Fransa; bölgenin önde gelen pazarına ihracatta ve yatırımda erişim kolaylığı sağlama, paylaşılan ortak demokratik değerler kapsamında dostane ilişkileri geliştirme, en uzun kara sınırı olan FG'nin refahını arttırma ve güvenliğini sağlama gibi avantajlar elde etmiştir.⁴⁵

Yakın geçmişte Fransa-Brezilya siyasi ilişkilerinin gelişmesine katkısı olan diğer önemli bir olay, Fransa'nın 2011'de G8 Dönem Başkanlığı esnasında; Brezilya, Çin, Hindistan, Meksika, Güney Afrika ve Mısır gibi gelişmekte olan ülkeleri dahil ederek G8'i G14'e dönüştürmeye hazır olduğunu ifade etmesidir. Muxagato'ya göre, G8'in genişletilmesi talebi, diğer ülkelerle beraber, Brezilya'nın siyasi ve küresel bir platformda söz sahibi olmasının yolunu açacaktır. Bu nedenle, Fransa'nın bu çağrısı Brezilya ile ilişkileri geliştirmek istemesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Yine Fransa'nın, Rio de Janeiro'nun 2016 Olimpiyat Oyunları'na ev sahipliği yapma adaylığına verdiği destek de Brezilya'da yankı uyandırmıştır.⁴⁶ Fransa'nın Brezilya'nın küresel güç olma gayretleri ve uluslararası görünürlüğünü arttırma girişimlerine yönelik destekleyici tutumu, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi çabalarına katkı sağlamıştır; fakat sembolik düzeydedir. Brezilya halihazırda G8 üyelerinin de içinde bulunduğu G20'nin üyesidir. Brezilya'nın BMGK'ya daimî üyeliği talebi ise yakın gelecekte karşılanması beklenen bir hedef değildir. Üstelik, tıpkı Brezilya gibi, BMGK'nın yapısı ve işleyişini eleştiren ve benzer talepleri olan Almanya, Japonya ve Türkiye gibi ülkeleri de içeren kapsamlı bir tartışma sürmektedir. BMGK'nın yapısında köklü bir değişiklik gerçekten gündeme gelirse, Fransa'nın Brezilya'ya ne derecede destek sağlayacağını öngörmek de mümkün değildir. Nitekim, Fransa'nın Brezilya'ya küresel platformlar konusundaki desteğinin değişken olduğu ve verili kabul edilemeyeceği Brezilya'nın OECD'ye kabulü gündeme gelince ortaya çıkmıştır. Fransa Dışişleri Bakanlığı bir nota yayınlamış ve tüm aday ülkelerin ormanların tahribatı ve iklim değişikliğiyle mücadele alanlarındaki ilerlemelerine bağlı olarak üyelikleri konusunda karar vereceğini ilan etmiştir. Yeni üyelerin kabulüne oy birliğiyle karar verilen OECD için, Fransa'nın bu yaklaşımının, dolaylı olarak adaylar içinde, bu konular üzerinde gerilim yaşadığı Brezilya'yı hedef aldığı açıktır.⁴⁷ Sonuç olarak, Fransa'nın Brezilya'ya küresel platformlara dahil olması

⁴⁵ Jean-Pierre Langellier (2008), "Le Brésil veut devenir la puissance militaire régionale", *Le Monde*, 19.12.2008, Erişim Tarihi: 15.12.2021, Erişim Adresi: https://www.lemonde.fr/ameriques/article/2008/12/19/le-brasil-veut-devenir-la-puissance-militaire-regionale_1133103_3222.html.

⁴⁶ Bruno Muxagato, (2010), "Le rapprochement franco-brésilien: une relation stratégique au-delà d'un partenariat militaire?", ss. 6-9.

⁴⁷ Thiago Bethônico (2022), "França diz que não vai aprovar Brasil na OCDE sem ações climáticas concretas", *Folha de Sao Paulo*, 28.01.2022, Erişim Tarihi: 24.03.2022, Erişim Adresi:

için destek verdiği konuların çoğu doğrudan bu ülkenin tercihleriyle değişebilecek düzenlemeler olmayıp, iki ülke arasındaki siyasal alanda vizyon paylaşımını ortaya koymakla beraber Brezilya'nın küresel beklentilerini karşılayacak somut sonuçlara ulaşmamıştır. Bir diğer yönüyle de, Fransa'nın Brezilya'nın küresel platformlarda yer almasına yönelik teşvik edici tutumu, ikili ilişkilerine seyrine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

3. Askeri İlişkiler ve Savunma Sektöründe İş birliği

Stratejik ortaklık kapsamında ilişkilerin en çok dikkat çektiği ve somut sonuçlar elde edilen alan, savunma sektörüdür. Fransa-Brezilya iş birliğinde gerçekleşen ve teknoloji transferini de içeren savunma sanayisi iş birliği, uydu teknolojisinden nükleer kapasitenin kullanımına, helikopter üretiminden denizaltı üretimine dek farklı alanlarda projeleri barındıran ve ortak üretim yapmayı da içeren geniş kapsamlı ve uzun vadeli bir girişimdir.⁴⁸

1964-1985 yılları arasında askeri rejimle yönetilen Brezilya'da, demokrasiye geçişin ardından ordu ve buna bağlı olarak savunma sektörü geri planda bırakılmıştır. Fakat Brezilya'nın 2000'lerde başlayan ekonomik ve siyasi yükselişi, ülkeyi askeri alanda yeni planlamalar yapmaya ve ulusal savunmasını güçlendirmeye yöneltti. Geniş topraklarını ve gerek karada, gerekse denizdeki doğal kaynaklarını koruma düşüncesi ön plana çıktı.⁴⁹ Karada, Amazon Ormanları ve onu da içeren Amazon biyomunun kapsadığı Brezilya topraklarının geniş kısmı genel itibarıyla seyrek nüfusludur ve yer yer kara yoluyla ulaşımında doğal engeller barındırmaktadır. Bu nedenle, hava kuvvetlerinin teknolojik altyapı ve hava aracı sayısı bakımından güçlendirilmesi, Brezilya'nın sınır güvenliği ve doğal kaynaklarla çevrenin korunması ve kontrolü bakımından özel önem taşımaktadır. Yine Atlantik'e en uzun kıyıya sahip ülke olması ve petrol ve doğalgaz başta olmak üzere "*Mavi Amazon*" olarak adlandırılan, ülkenin Atlantik kıyılarındaki doğal kaynakların korunması hedefi nedeniyle deniz güvenliğinin sağlanması önceliklidir.⁵⁰ Bu çerçevede, Brezilya'nın güncel askeri hedeflerinin en önemli ayaklarını hava ve deniz güvenliği oluşturmaktadır.

Fransa-Brezilya iş birliği kapsamında, Brezilya, mevcut olan ancak endüstriyel ölçekte geliştirilmemiş nükleer teknolojisini kullanma yönünde Fransa'dan destek aldı. Yine askeri

<https://www1.folha.uol.com.br/mercado/2022/01/franca-diz-que-nao-vai-aprovar-brasil-na-ocde-sem-aco-es-climaticas-concretas.shtml>.

⁴⁸ Ministério da Defesa do Brasil (2015), "França quer reforçar parceria estratégica com Brasil na área de Defesa", 12.03.2015, Erişim Tarihi: 15.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.gov.br/defesa/pt-br/centrais-de-conteudo/noticias/ultimas-noticias/franca-quer-reforçar-parceria-estrategica-com-brasil-na-area-de-defesa>.

⁴⁹ Republica Federativa do Brasil (2012), Livro Branco de Defesa Nacional, Brasil, Erişim Adresi: <https://www.gov.br/defesa/pt-br/arquivos/2012/mes07/lbndn.pdf>, ss.11, 195, 233; Jean-Pierre Langellier (2008), "Le Brésil veut devenir la puissance militaire régionale".

⁵⁰ Segâh Tekin (2017), *Brezilya Dış Politikası: Gelenek ve Değişim*, ss. 178-179.

helikopterlerin üretimi noktasında Fransa'dan yardım alınırken, ordunun modernizasyonu konusunda bir reform programı başlatıldı. İki ülkeden şirketler arasındaki ortaklıklara izin verilerek, uzun vadeli teknolojik iş birliğinin yolu açıldı.⁵¹ Savunma sanayisi alanındaki iş birliği örnekleri öncelikle hava savunması alanında gerçekleşti. Fransa, Brezilyalı üretici Helibras'ın Brezilya'nın Minas Gerais eyaletindeki Itajuba'da üreteceği 51 adet Super Cougar helikopteri için destek sağladı.⁵² Yine stratejik ortaklık çerçevesinde Fransa'nın Brezilya'ya silah satışı planlandı.⁵³ Savunma sanayisi sektöründeki iş birliği deniz güvenliği alanına da yayıldı. Fransa-Brezilya ortak yapımı Tupi ve Riachuelo denizaltıları 2018'de denize indirildi.⁵⁴

Savunma sektöründeki ilişkilerin geliştiği gerçek olmakla beraber, geleceği tartışmalı bir alandır. Örneğin, konuyu Fransa'nın çıkarları açısından değerlendiren Baconnet'ye göre, savunma sektörünün gelişimi ve silah satışı konusundaki anlaşmalar, stratejik önemi sebebiyle iki ülke arasında karşılıklı güvenin tesis edildiğini göstermektedir. Ancak, bu ortaklık sadece Brezilya'nın çıkarına hizmet etmemektedir. Bahsi geçtiği üzere, Brezilya'nın artan küresel önemi ve jeopolitik konumu Fransa için Brezilya ile ilişkileri geliştirmeyi çekici hale getirmektedir. FG üzerinden Brezilya ile sınır paylaşımı olan Fransa, bu iş birliği sayesinde yarının önemli bir gücü olarak yükselen bir ülkeyle ilişkiler kurarken, kendi güvenliğini de garanti altına almış olmaktadır.⁵⁵

Brezilya ise, iş birliğinin avantajlarından yararlanmakla birlikte, Fransa'nın, ulusal güvenliği açısından uzun vadede tehdit oluşturabileceği ihtimalini tartışmaktadır. Nitekim Brezilya Savunma Bakanlığı bünyesindeki eğitim faaliyetleri kapsamında bir akademik çalışması olarak hazırlanan ve Brezilya için gelecekteki tehditleri ele alan *Savunma Senaryoları 2040* belgesinde, Fransa'nın Brezilya topraklarını işgal etme ihtimaline yer verilmiştir. Çalışmada yer alan senaryolardan birine göre, Fransa, 2035'te Koruma Yükümlülüğü (*Responsibility to Protect*) doktrini çerçevesinde Brezilya'nın Amazon bölgesindeki yerli Ianomâmi topluluğunun bağımsızlığını sağlamak üzere Brezilya topraklarının bir kısmını işgal edecektir. Senaryoda, Fransa'nın 2037'de FG'yi silahlandırarak deniz, kara ve hava güçleri

⁵¹ Bruno Muxagato (2010), "Le rapprochement franco-brésilien: une relation stratégique au-delà d'un partenariat militaire?", ss. 2-3.

⁵² Jean-Pierre Langellier (2008), "Le Brésil veut devenir la puissance militaire régionale".

⁵³ Alexis Baconnet (2008), "Le partenariat stratégique franco-brésilien et la géopolitique brésilienne".

⁵⁴ MRE Brasil, "República Francesa"; Ministério da Defesa Marinha do Brasil (2018), "Embaixador da França no Brasil embarca no Submarino "Tupi", 21.07.2018, Erişim Tarihi: 12.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.marinha.mil.br/noticias/embaixador-da-franca-no-brasil-embarca-no-submarino-tupi>.

⁵⁵ Alexis Baconnet (2008), "Le partenariat stratégique franco-brésilien et la géopolitique brésilienne".

yerleştirmesine de yer verilmiştir.⁵⁶ Brezilya'nın elit askeri kadrolarını yetiştiren Yüksek Askeri Okul tarafından hazırlanan bu çalışma, Brezilya basınında geniş yankı uyandırmıştır. Gelişmeler üzerine açıklama yapmak durumunda kalan Brezilya Savunma Bakanlığı ise, söz konusu belgenin bir plan değil, bir akademik çalışma olduğunu ve resmi görüşleri yansıtmadığını vurgulamıştır. Bakanlık, ayrıca, iki ülke arasındaki savunma sektörü iş birliğine önem verildiğini açıklamıştır.⁵⁷ Bununla beraber, 2019'da Amazon Ormanları hakkında yaşanan Bolsonaro-Macron gerilimi ve Brezilya'nın doğal kaynaklarını ve egemenliğini koruma konusundaki hassasiyeti düşünüldüğünde, senaryo çalışması ve yankılarının Brezilya'daki askeri ve siyasi kadroların en azından bir kısmında Fransa'dan güvenlik tehdidi algılama potansiyeli bulunduğunu göstermektedir.

4. Ekonomik İlişkiler ve Stratejik Ortaklık

Fransa ve Brezilya arasındaki ekonomik ilişkiler geçmiş yüzyıllara dayanmaktadır ve dinamizmini kaybetmeden günümüze dek devam etmiştir. 2000'li yıllardan itibaren stratejik ortaklığın tesisıyla ekonomik ilişkiler de artmıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler siyasal ve askeri ilişkileri de içeren “*stratejik ortaklık*” altında derinleşmiş olsa da, sadece savunma sektörüne dayalı değildir; kapsamlı bir ticaret ilişkisini ve yatırımları içermektedir.

Brezilya, Fransa'nın Latin Amerika genelindeki en önemli ticari ortaklarından biridir ve yükselen ekonomik güç Brezilya için bu ortaklık özellikle Fransız yatırımları bağlamında, önem teşkil etmektedir.⁵⁸ Her ne kadar Covid-19 salgını etkisinde iki ülkedeki ekonomik faaliyetlerdeki düşüş nedeniyle ticari ilişkiler halihazırda gerilemiş gibi görünse de, iki ülke ilişkilerinin ekonomik boyutu öncelikli önemini korumaktadır.⁵⁹ Bu süreçte Brezilya'nın sağladığı geniş pazar, Fransa'nın doğrudan yatırımlarının arttırmış, ikili ekonomik ilişkileri geliştirmek de yine küresel kriz ortamında Fransa'nın ekonomik durumunu iyileştirmenin bir yolu olarak görülmüştür.⁶⁰

Brezilya-Fransa ticaret hacmi 2019 itibariyle 6 milyar \$ (dolar) olarak gerçekleşmiştir. Fransa Brezilya'nın ihracat yaptığı ülkeler arasında 36. sırada ve ithalat yaptığı ülkeler arasında 24.

⁵⁶ “Cenários da Defesa 2040” (2019), Erişim Adresi: <https://politica.estadao.com.br/blogs/fausto-macedo/wp-content/uploads/sites/41/2020/02/CENARIOS-MILITARES-DE-DEFESA-2020-2040-20-DEZ-2019-ESG-1.pdf>, ss. 18-19.

⁵⁷ Ministério da Defesa do Brasil (2020), “Nota do Ministério da Defesa”, 07.02.2020, Erişim Tarihi: 17.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.defesanet.com.br/doutrina/noticia/35694/Cenarios-de-Defesa-2040---Descricao-Cenarios-/>.

⁵⁸ Jean-Pierre Langellier (2008), “Le Brésil veut devenir la puissance militaire régionale”.

⁵⁹ Direction Générale du Trésor (2021), “Brésil: Relation Bilatérales”, 18.10.2021, Erişim Tarihi: 08.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tresor.economie.gouv.fr/Pays/BR/relations-bilaterales>.

⁶⁰ Alexis Baconnet (2008), “Le partenariat stratégique franco-brésilien et la géopolitique brésilienne”.

sıradadır.⁶¹ İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin diğer önemli dinamiği, Fransız şirketlerinin Brezilya'daki yatırımlarıdır. Ulusal İstatistik ve Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü-INSEE'ye göre, Fransız çok uluslu şirketler 2018'de Brezilya'da 435.000 kişiyi istihdam etmiş ve Brezilya'daki maaşlı işgücü açısından ABD ve Çin'den sonra Fransa'yı üçüncü en büyük yabancı varlığı haline getirmiştir.⁶² Ayrıca Fransız şirketleri, yaklaşık 900 yan kuruluşu ve 500.000 işçisiyle Brezilya'da faaliyet göstermektedir. Fransa, 2018'de 23.658 milyon avroluk doğrudan yabancı yatırım stoku ile Brezilya'nın önde gelen yatırımcılarından biriydi ve 2019 yılında, Fransa, Brezilya'daki beşinci büyük yatırımcı oldu.⁶³ Fransız şirketlerinin Brezilya'daki toplam yatırım varlığı 34 milyar \$ (dolar) olarak hesaplanmaktadır. Paris Borsası'na kayıtlı en büyük 40 şirketten 38'inin Brezilya'da yatırımlarının bulunması, Fransa'daki ekonomik aktörler açısından Brezilya'ya verilen önemi ortaya koymaktadır. Fransa'nın ülkede yatırım yaptığı başlıca alanlar arasında perakende satışa yönelik ürünlerin imalatının yanı sıra, telekomünikasyon, metalürji, gıda, elektrik, bilgi teknolojileri ve otomotiv sektörleri de bulunmaktadır.⁶⁴

İki ülkenin geçmişten günümüze sürdürdüğü ekonomik ilişkilerin temelinde her iki ülkenin de bu iş birliğinden fayda sağladığı görülmüştür. Brezilya, gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik gücü bakımından önemli konumda bulunmaktadır ve Embraer, Petrobrás, Companhia Vale do Rio Doce ve Natura gibi Brezilya şirketleri petrol sanayisi, gıda, uçak üretimi gibi çeşitli alanlarda küresel ölçekte önde gelen şirketlere sahiptir. Ayrıca, Fransa, Brezilya'nın yakın geçmişteki ekonomik büyümesinin sürdürülebilir olduğunu öngörmektedir.⁶⁵ Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda, Fransa ile Brezilya arasındaki ekonomik ilişkileri karşılıklı çıkarların korunduğu uzun vadeli bir ortaklık olarak değerlendirmek mümkündür.

Bununla beraber, tıpkı savunma sektöründeki iş birliği gibi karşılıklı ekonomik ilişkiler de pürüzsüz olmaktan uzaktır. AB ile Brezilya'nın kurucu üyeleri arasında yer aldığı Mercosur (Güney Ortak Pazarı) arasında kapsamlı ortaklık kurulması ve karşılıklı ticaret engellerinin kaldırılmasına yönelik görüşmeler 1995'te başlamıştır. Uzun müzakereler sonucunda, 2019'da karşılıklı ticareti teşvik eden tedbirleri de içeren, fakat bir serbest ticaret alanı

⁶¹ MRE Brasil, "República Francesa".

⁶² Direction Général du Trésor (2021), "Brésil: Relation Bilatérales".

⁶³ Ambassade de France au Brésil (2021), "La France et le Brésil".

⁶⁴ MRE Brasil (2021), "República Francesa".

⁶⁵ Bruno Muxagato, (2010), "Le rapprochement franco-brésilien: une relation stratégique au-delà d'un partenariat militaire?", s. 7.

kurmayan Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır.⁶⁶ Brezilya-Fransa arasındaki Amazon Ormanları konusunda yaşanan siyasi gerilim AB-Mercosur ilişkilerine ve anlaşmanın onay sürecine de yansımıştır. Fransa, anlaşmanın onay sürecinde, AB'nin Mercosur bölgesindeki orman alanlarının tahribi, iklim değişikliğine karşı yeterli önlemlerin alınmaması gibi sorunlar nedeniyle süreci gözden geçirmesi ve Mercosur ülkelerine bu konuda yönlendirmeler yapması gerektiğini ileri sürmüştür. Aynı zamanda, Fransa, anlaşmanın onayı için AB'ye çevrenin korunmasıyla ilgili güvenceler verilmesini talep etmiştir.⁶⁷

Brezilya'nın çevrenin korunması konusunda gerekli tedbirleri almamasından ötürü, anlaşmanın onaylanmasının imkânsız olduğunu vurgulayan Fransa'nın bu tutumu, içinde bulunduğumuz süreçte AB-Mercosur anlaşmasının geleceğini belirsizlikte bırakmaktadır. Diğer taraftan, Brezilya Devlet Başkanı Bolsonaro'nun da belirttiği gibi, Fransa'nın anlaşmanın onay sürecini bloke etmesinin arka planında “*ekonomik çıkarlar*” konusundaki endişeler bulunmaktadır.⁶⁸ AB-Mercosur anlaşmasının dünyanın sayılı tarım ve hayvancılık ürünleri üreticileri arasında bulunan Mercosur üyeleri Brezilya, Arjantin, Paraguay ve Uruguay'a AB pazarını açacağı ve AB ülkeleri çiftçilerinin olumsuz etkilenebileceği uzun süredir tartışılmaktadır. Yine Mercosur üyesi ülke üreticilerinin uygunluk sağladıkları standartlarla AB'nin üretim standartlarının uyumu ve çalışma koşulları hakkında da endişeler söz konusudur. Nitekim Fransa içinden çeşitli siyasetçiler ve üretici birlikleri, ticaretin serbestleşmesi halinde ülkedeki çiftçilerin Güney Amerika ülkelerinden gelen ürünlerle rekabet edemeyeceklerini gündeme getirmektedirler.⁶⁹ Fransa, Brezilya'yı kendisine rakip olarak gördüğü sürece, iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler gerilimli bir zeminde ilerleyecektir.

Sonuç

⁶⁶ Mercosur (2019), “Acuerdo de Asociación Estratégica Mercosur-UE”, Erişim Tarihi: 14.04.2022, Erişim Adresi: <https://www.mercosur.int/documento/mercotur-ue/>.

⁶⁷ Silvia Ayuso (2020), “França freia acordo entre UE e Mercosul, “preocupada” com seu impacto no desmatamento”, *El País Brasil*, 18.09.2020, Erişim Tarihi: 18.02.2022, Erişim Adresi: <https://brasil.elpais.com/brasil/2020-09-18/franca-freia-acordo-entre-ue-e-mercotur-preocupada-com-seu-impacto-no-desmatamento.html>.

⁶⁸ Israel Medeiros (2021), “Bolsonaro: França boicota Mercosul e UE por “interesses econômicos”, *Correio Braziliense*, 20.05.2021, Erişim Tarihi: 18.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.correiobraziliense.com.br/politica/2021/05/4925947-bolsonaro-franca-boicota-mercotur-e-ue-por-interesses-economicos.html>.

⁶⁹ FAO (Food and Agricultural Organization of the United Nations) (2018), “EU-Mercosur Agreement draws criticism from the French Agricultural Sector”, 19.03.2018, Erişim Tarihi: 25.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.fao.org/in-action/agronoticias/detail/en/c/1109688/>; Sofia S. Manzanaro (2019), “EU-Mercosur deal: Is the agreement a threat to European agriculture?”, *Euronews*, 03.07.2019, Erişim Tarihi: 25.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.euronews.com/2019/07/03/eu-mercotur-deal-is-the-agreement-a-threat-to-european-agriculture>.

Fransa ve Brezilya arasındaki ilişkiler, iki ülkenin tarihsel ekonomik ve kültürel bağlarıyla 19. yüzyılın sonlarından beri süregelen ve gerek her iki dünya savaşı, gerekse Soğuk Savaş döneminde müttefik olmalarıyla neticelenen ortak küresel politikalara dayanmaktadır. İkili ilişkileri özel kılan ise, Fransız Guyanası nedeniyle aralarındaki komşuluk ilişkileri ve Atlantik'e en uzun kıyıya sahip ülke ve bir bölgesel güç olan Brezilya'nın Güney Amerika'daki stratejik konumudur. Brezilya, aynı zamanda Fransa'nın ticaret ve yatırımlar bağlamında yoğun ekonomik ilişkilere sahip olduğu geniş bir pazar, Güney Amerika pazarı için bir kapı ve küresel ölçekte bir ekonomik ortaktır. İkili ilişkiler, hem Fransa'nın Güney Amerika politikası açısından, hem de küresel aktör olarak genel dış politikası bağlamında özel önem arz etmektedir.

Fransa'nın, Brezilya da dahil olmak üzere Güney Amerika ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme yönünde 20. yüzyılın ikinci yarısında adımlar attığı görülmektedir. Bununla beraber, Brezilya'nın 1985'te askeri yönetimden demokrasiye geçişi ve ülke ekonomisinde yapılan neoliberal düzenlemeler, Fransa'ya Brezilya ile siyasal ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek yönünde önemli fırsatlar sunmuş ve özellikle 1990'lardan itibaren karşılıklı ziyaretlerle bu yönde adımlar atılmıştır. Böylelikle, geçmişten gelen kültürel, toplumsal ve ekonomik ilişkiler derinleşmiş ve farklı alanlara da yayılmıştır. Yine 1990'lardan itibaren, her iki ülkenin de küresel alanda paylaştıkları ortak vizyonla BM ve G20 gibi platformlardaki iş birlikleri nedeniyle siyasal alanda, karşılıklı üst düzey ziyaretlerin paralelinde ilerlemiştir. Gelişen iş birliği, 2008'de imzalanan stratejik ortaklık anlaşmasıyla somutlaşmıştır. Bu çerçevede, 2000'li yılların başında imzalanan protokoller kapsamında Fransa ve Brezilya arasında ticaret, savunma sanayisi, teknoloji ve nükleer enerji alanları başta olmak üzere iş birliği gerçekleşmiş ve karşılıklı ticaret hacmi giderek artmıştır. Dikkat çekilmesi gereken husus, 1990'larda Fransa'da Chirac ve Brezilya'da Cardoso liderlikleri döneminde ortaya konan yakınlaşma hedefi bağlamında ikili ilişkiler özellikle savunma sanayisi, ticaret, kültür ve eğitim alanlarında gelişirken, küresel iş birliği noktasında gelgitler yaşandığıdır. Fransa'nın, Brezilya'nın OECD'ye kabulü ve AB-Mercosur anlaşmasının onay süreci hakkındaki tepkili söylemleri, ilişkilerdeki iniş-çıkışların göstergesidir.

FG-Brezilya ilişkileri ve Brezilya'nın Güney Amerika'nın bölgesel gücü olmasının Fransa ile ilişkiler üzerindeki etkisiyse farklı değerlendirmelere açıktır. FG, kıtanın fiziksel olarak izole bir bölgesindedir, siyasal ve ekonomik açıdan da bölgedeki bütünleşme hareketinin dışındadır. Brezilya'nın ülkeyle sınır oluşturan Amapá eyaleti de Brezilya için izole konumda ve ekonomik açıdan zayıf bir bölgedir. Üstelik Amapá-FG arasındaki ulaşım tarihsel olarak

nehir üzerinden teknelerle gerçekleşirken, kara ulaşımı ancak 2017’de sağlanabilmiştir. Bu nedenle, komşuluk ilişkilerinin, halihazırda özel bir ekonomik önem arz etmemekle beraber, ilerleyen yıllarda inşa edilen ulaşım ağlarının etkin kullanımıyla farklılıklar görülebilir. Diğer yandan, iki ülkenin paylaştıkları Amazon Ormanları’ndaki yangınlar, tahribat ve orman ve nehirlerden geçen uzun sınırı kaçak madenciler ve yasa dışı geçişlerden korumanın zorluğu sorunlara yol açmaktadır. Aralarındaki savunma sanayisine yönelik iş birliğinden ve geleneksel müttefik konumlarından anlaşılacağı üzere, Brezilya ve Fransa arasında küresel düzeyde veya Güney Amerika’da ve Atlantik’te üçüncü taraflara karşı güvenliğin korunması noktasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Bununla beraber, Amazon Ormanları’nın korunması ve sınırdaki kontrol zorlukları, Brezilya ve Fransa arasında zaman zaman sorunlara yol açmaktadır.

Istakoz Savaşı gerilimi, iki ülke arasında doğal kaynaklar üzerindeki bir anlaşmazlığın onları savaşı eşiğine getirmesi bağlamında, özel önem taşımaktadır. Üstelik günümüz koşullarında Fransa’nın da Fransız Guyanası aracılığıyla Amazon Ormanları’nın bir kısmı üzerinde hak sahibi olduğu düşünüldüğünde, Amazon Ormanları üzerindeki tartışmaların ileride farklı anlaşmazlıklara yol açma potansiyeli bulunmaktadır. Brezilya içinde bazı kesimlerin gelecekte Fransa’nın ulusal güvenliğe tehdit oluşturabileceği yönündeki görüşleri de Fransa’nın bölgeye yönelik tarihsel ve güncel ilgisinden kaynaklanmaktadır.

Brezilya’nın Güney Amerika’nın en büyük ekonomisi, en kalabalık ve geniş ülkesi olması, bölgesel politikalar üzerindeki ağırlığını göstermektedir. Brezilya’nın da parçası olduğu Mercosur aracılığıyla oluşan geniş ticaret bloku korumacı bir yapıdadır. Bu kapsamda, Mercosur-AB serbest ticaret alanı oluşturulmasına yönelik uzun müzakereler, tarım sektörünü koruma konusunda hassas davranan Fransa ve dünyanın en önemli gıda üreticileri arasında yer alan Mercosur üyeleriyle ilişkilerini etkilemiştir. Sonuç olarak bakıldığında, Brezilya-Fransa ilişkilerinin gelişmekte olduğu ve gelecek için ticaret, yatırımlar, savunma sanayisi gibi farklı alanlarda derinleşme potansiyelinin bulunduğu görülmektedir. Bununla beraber, Brezilya’nın küresel siyasal ve ekonomik etkinliğindeki yükselişin ve Mercosur-AB ekonomik ilişkilerinin seyrinin iki ülkeye gerek Latin Amerika ve Karayipler’de, gerekse Afrika ve Ortadoğu gibi ortak ilgi alanları olan bölgelerde iş birliği fırsatları sunmasının yanı sıra, görüş ayrılıklarına ve çıkar çatışmalarına yol açması da kaçınılmazdır. 2019’da Bolsonaro ve Macron arasında yaşanan gerginliği yalnızca orman yangınları konusundaki bir anlaşmazlık olarak görmeyip, bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Bununla beraber, siyasal liderlikteki değişimler, tutum değişikliklerini de beraberinde getirir. Özellikle 2022

sonbaharında düzenlenecek olan Başkanlık seçimlerinde Brezilya'da yaşanacak bir lider değişikliği, Fransa-Brezilya ilişkilerinde yeni bir sayfa açma potansiyelini taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ambassade de France au Brésil (2021), “La France et le Brésil”, 17.12.2021, Erişim Tarihi: 18.12.2021, Erişim Adresi: <https://br.ambafrance.org/La-France-et-le-Bresil>.
- Ayuso, Silvia (2020), “França freia acordo entre UE e Mercosul, “preocupada” com seu impacto no desmatamento”, *El País Brasil*, 18.09.2020, Erişim Tarihi: 18.02.2022, Erişim Adresi: <https://brasil.elpais.com/brasil/2020-09-18/franca-freia-acordo-entre-ue-e-mercosul-preocupada-com-seu-impacto-no-desmatamento.html>.
- Baconnet, Alexis (2008), “Le partenariat stratégique franco-brésilien et la géopolitique brésilienne”, *MULTIPOL-Réseau d’analyse et d’information sur l’actualité internationale*, 31.12.2008, <http://reseau-multipol.blogspot.com/2008/12/note-le-partenariat-strategique-franco.html>.
- BBC (2017), “French Guiana: The part of South America facing a total shutdown”, 10.04.2017, Erişim Tarihi: 01.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-europe-39557670>.
- Bethônico, Thiago (2022), “França diz que não vai aprovar Brasil na OCDE sem ações climáticas concretas”, *Folha de Sao Paulo*, 28.01.2022, Erişim Tarihi: 24.03.2022, Erişim Adresi: <https://www1.folha.uol.com.br/mercado/2022/01/franca-diz-que-nao-vai-aprovar-brasil-na-ocde-sem-aco-es-climaticas-concretas.shtml>.
- “Cenários da Defesa 2040” (2019), Erişim Adresi: <https://politica.estadao.com.br/blogs/fausto-macedo/wp-content/uploads/sites/41/2020/02/CENARIOS-MILITARES-DE-DEFESA-2020-2040-20-DEZ-2019-ESG-1.pdf>.
- Caparelli, André (2016), “Critical Transfers between Brazil and France and the Nineteenth-Century”, içinde (editörler: Regina R. Félix & Scott D. Juall) *Cultural Exchanges Between Brazil and France*, Indiana: Purdue University Press, ss. 85-99.
- Da Silva, Daniel Afonso (2016), “A presença do general (ou notícias da visita do presidente Charles de Gaulle ao Brasil em outubro de 1964)”, *Revista Tempo e Argumento*, Florianópolis, Cilt 8, Sayı: 19, ss. 307-337.
- Daher, Andrea (2004), “A Conversão dos Tupinambá entre Oralidade e Escrita nos Relatos Franceses dos Séculos XVI e XVII”, *Horizontes Antropológicos*, Yıl: 10, Sayı: 22, ss. 67-92.
- De Matos dos Santos, Lana Patrícia & Costa Santos, Emmanuel Raimundo (2016), “Catraias” Do Rio Oiapoque E Dinâmica Territorial Transfronteiriça Franco-Brasileira”, *XVIII Encontro Nacional de Geógrafos, A Construção do Brasil: Geografia, Ação Política e Democracia*, http://www.eng2016.agb.org.br/resources/anais/7/1467661003_ARQUIVO_Catraias_ENG_2016.pdf.
- De Resende Fagundes, Flavia Carolina (2019), *Políticas de Segurança e Defesa nas Fronteiras Internacionais do Brasil*, Boas Vista, Roraima: Editora UFRR.
- De Souza Muniz, Túlio (2013), “A “Guerra da Lagosta”: um Laboratório para o Golpe Militar de 1964 e suas Abordagens na Imprensa Regional”, *Brasiliiana – Journal for Brazilian Studies*, Cilt 2, Sayı: 2, ss. 345-370.

- Direction Général du Trésor (2021), “Brésil: Relation Bilatérales”, 18.10.2021, Erişim Tarihi: 08.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tresor.economie.gouv.fr/Pays/BR/relations-bilaterales>.
- European Commission, “French Guiana”, 24.10.2017, Erişim Tarihi: 09.03.2022, Erişim Adresi: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/outermost-regions/pdf/rup_2017/rup_partner_guyana_en.pdf.
- European Space Agency, “Europe’s Spaceport”, Erişim Tarihi: 09.03.2022, Erişim Adresi: https://www.esa.int/Enabling_Support/Space_Transportation/Europe_s_Spaceport/Europe_s_Spaceport2.
- Fabius, Laurent (2013), “Latin America - a major foreign policy objective”, *Le Figaro*, 20.02.2013, Erişim Tarihi: 05.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/americas/latin-america/france-and-latin-america/article/latin-america-a-major-foreign>.
- FAO (Food and Agricultural Organization of the United Nations) (2018), “EU-Mercosur Agreement draws criticism from the French Agricultural Sector”, 19.03.2018, Erişim Tarihi: 25.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.fao.org/in-action/agronoticias/detail/en/c/1109688/>.
- Félix Regina R. & Juall, Scott D. (2016), “Introduction to Cultural Exchanges Between Brazil and France”, içinde (editörler: Regina R. Félix & Scott D. Juall) *Cultural Exchanges Between Brazil and France*, Indiana: Purdue University Press, ss. 1-15,
- Gabeira, Fernando (2020), “O Brasil de De Gaulle”, *Veja*, 28.07.2020, Erişim Adresi: <https://veja.abril.com.br/coluna/augusto-nunes/o-brasil-de-de-gaulle/>.
- IBGE (Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística), “Amazônia Legal”, Erişim Tarihi: 16.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.ibge.gov.br/geociencias/informacoes-ambientais/vegetacao/15819-amazonia-legal.html>.
- Jean-Pierre Langellier (2008), “Le Brésil veut devenir la puissance militaire régionale”, *Le Monde*, 19.12.2008, Erişim Tarihi: 15.12.2021, Erişim Adresi: https://www.lemonde.fr/ameriques/article/2008/12/19/le-bresil-veut-devenir-la-puissance-militaire-regionale_1133103_3222.html.
- Le Portail de la Coopération Décentralisée (2005), Brésil-Brésils: L’année Du Brésil En France, 22.11.2005, Erişim Tarihi: 17.12.2021, Erişim Adresi: <https://cites-unies-france.org/Bresil-Bresils-l-annee-du-Bresil>.
- Lessa, Antônio Carlos (1999), “A guerra da Lagosta e outras guerras: conflito e cooperação nas relações França-Brasil (1960-1964)”, *Cena Internacional*, Cilt 1, Sayı: 1, ss. 109-120.
- Lissardy, Gerardo (2016), “A ponte entre Brasil e Guiana Francesa que ninguém pode cruzar”, 03.01.2016, *BBC*, Erişim Tarihi: 21.02.2022, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/portuguese/noticias/2016/01/160103_ponte_brasil_guiana_france_sa_rb.
- Manzanaro, Sofia S. (2019), “EU-Mercosur deal: Is the agreement a threat to European agriculture?”, *Euronews*, 03.07.2019, Erişim Tarihi: 25.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.euronews.com/2019/07/03/eu-mercosur-deal-is-the-agreement-a-threat-to-european-agriculture>.

- Medeiros, Israel (2021), “Bolsonaro: França boicota Mercosul e UE por "interesses econômicos", *Correio Braziliense*, 20.05.2021, Erişim Tarihi: 18.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.correiobraziliense.com.br/politica/2021/05/4925947-bolsonaro-franca-boicota-mercosul-e-ue-por-interesses-economicos.html>.
- Mercosur (2019), “Acuerdo de Asociación Estratégica Mercosur-UE”, Erişim Tarihi: 14.04.2022, Erişim Adresi: <https://www.mercosur.int/documento/mercosur-ue/>.
- Meyerfeld, Bruno & Semo, Mark (2019), “Les incendies en Amazonie provoquent une crise diplomatique entre la France et le Brésil”, 24.08.2019, *Le Monde*, Erişim Tarihi: 13.12.2021, Erişim Adresi: https://www.lemonde.fr/international/article/2019/08/24/les-incendies-en-amazonie-provoquent-une-crise-diplomatique-entre-la-france-et-le-bresil_5502423_3210.html.
- Mialhe, Jorge Luis (2010), “O Contrato da Missão Militar Francesa de 1919: direito e história das relações internacionais, *Cadernos de Direito*, Piracicaba, Cilt 10, Sayı: 18, ss. 89-119.
- Ministère des Affaires Etrangères et Européennes (2007), “France and Brazil Political Relations”, 20.06.2007, Erişim Tarihi: 02.12.2021, https://web.archive.org/web/20071018095759/http://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files_156/brazil_444/france-and-brazil_2515/political-relations_2631.html.
- Ministère des Affaires Etrangères et Européennes (2018), “France et l’Amérique latine”, 01.06.2018, Erişim Tarihi: 05.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/ameriques/amerique-latine/la-france-et-l-amerique-latine/>.
- Ministério da Defesa do Brasil (2015), “França quer reforçar parceria estratégica com Brasil na área de Defesa”, 12.03.2015, Erişim Tarihi: 15.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.gov.br/defesa/pt-br/centrais-de-conteudo/noticias/ultimas-noticias/franca-quer-reforcar-parceria-estrategica-com-brasil-na-area-de-defesa>.
- Ministério da Defesa do Brasil (2020), “Nota do Ministério da Defesa”, 07.02.2020, Erişim Tarihi: 17.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.defesanet.com.br/doutrina/noticia/35694/Cenarios-de-Defesa-2040---Descricao-Cenarios-/>.
- Ministério da Defesa Marinha do Brasil (2018), “Embaixador da França no Brasil embarca no Submarino “Tupi”, 21.07.2018, Erişim Tarihi: 12.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.marinha.mil.br/noticias/embaixador-da-franca-no-brasil-embarca-no-submarino-tupi>.
- MRE Brasil (Ministério das Relações Exteriores), “República Francesa”, 10.06.2021, Erişim Tarihi: 19.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.gov.br/mre/pt-br/assuntos/relacoes-bilaterais/todos-os-paises/republica-francesa>.
- Muxagato, Bruno (2010), “Le rapprochement franco-brésilien: une relation stratégique au-delà d’un partenariat militaire?”, *La Chronique des Amériques*, Observatoire Des Amériques Montréal, Sayı: 7, ss. 1-12.
- Nabuco de Araujo Frampesa, Rodrigo (2008), “Politique Etrangere Dans Les Amerique: Entre Crises et Alliances, Les relations militaires franco-brésiliennes (1951-1961): influences, enjeux, strategies”, *Rencontre des doctorants*, Paris, Institut Des Amériques, ss. 39-49, https://www.academia.edu/7142132/Relations_franco_bresiliennes.

- Örmeci, Ozan (2019), “Emmanuel Macron Dönemi Fransa-ABD İlişkileri”, içinde (editörler: Ozan Örmeci & Temmuz Yiğit Bezmez) *Fransa Siyaseti ve Dış Politikası*, İstanbul: Bilgesam Yayınları, ss. 351-374.
- Republica Federativa do Brasil (2012), Livro Branco de Defesa Nacional, Brasil, Erişim Adresi: <https://www.gov.br/defesa/pt-br/arquivos/2012/mes07/lbdn.pdf>.
- Reuters (2021), “Macron hosts Brazil’s Lula at French presidential palace in apparent dig at Bolsonaro”, 17.11.2021, Erişim Tarihi: 19/02/2022, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/world/macron-hosts-brazils-lula-french-presidential-palace-apparent-dig-bolsonaro-2021-11-17/>.
- Schipani, Andres (2017), “Brazil’s Oiapoque: a bridge too far”, 19.09.2017, *Financial Times*, Erişim Tarihi: 15.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.ft.com/content/c0e0195e-7eb6-11e7-ab01-a13271d1ee9c>.
- SciencesPo (2021), “La France et L’Amerique Latine, Observatoire politique de l’Amerique latine et des Caraibes”, Erişim Tarihi: 13.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.sciencespo.fr/opalc/content/la-france-et-l-amerique-latine.html>.
- Tekin, Segâh (2017), *Brezilya Dış Politikası: Gelenek ve Değişim*, İstanbul: Der Yayınevi.
- United Nations (2022), “MINUSTAH: Mission des Nations Unies Pour la Stabilisation en Haïti”, Erişim Tarihi: 22.04.2022, Erişim Adresi: <https://peacekeeping.un.org/fr/mission/minustah>.

**TARIMSAL EMEĞİN GÖRÜNMEYEN YÜZÜ:
TARIMDA KADIN TEMSİLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Ayşe KAŞIKIRIK¹

Öz: Dünyanın hemen her bölgesinde, kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden dolayı eğitime, istihdama, karar alma mekanizmalarına ve kaynaklara eşit düzeyde erişememektedir. Benzer eşitsizlikler tarım sektörü için de geçerlidir. Dünya genelinde, tarım, kadın emeğinin en yoğun olduğu, bununla birlikte cinsiyete dayalı iş bölümünün en yaygın görüldüğü sektördür. Aynı zamanda, tarım sektörü kayıt dışı istihdamın merkezi konumundadır. Bu çalışma “tarımın görünmeyen kahramanları” olan kadınların, tarımdaki karar alma mekanizmalarında yaşadıkları “eksik temsil” sorunu üzerinedir. Kadınların seçimle ve atama ile gelinen karar alma mekanizmalarındaki eksik temsili, dünya genelinde yaygın bir insan hakları ihlalidir. Oysa, nüfusun yarısını oluşturan kadınların seçim ve atama ile gelinen tüm karar alma mekanizmalarında eşit temsili temel bir insan hakkıdır; demokrasinin ve sürdürülebilir kalkınmanın vazgeçilmez unsurudur. Bu bağlamda, tarımsal emeğin çoğunluğunu oluşturan kadınların tarım politikalarının belirlenmesinde ön sıralarda yer alması ve öncü olması beklenmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de tarıma yön veren üst çatı kuruluş olan Tarım ve Orman Bakanlığı’nın ilgili birimlerindeki kadın temsili araştırılmaktadır. Bu çalışmanın, kadınların emeğinin görünür olmasına ve tarımda üst yönetimlerdeki kadın temsiline katkı sunması öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tarım, Tarım ve Orman Bakanlığı, Kadın Emeği, Kadın Temsili, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği.*

Article Category: Political Science

Date of Submission: 25.12.2021

Date of Acceptance: 22.07.2022

¹ İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi.
Email: aysekasikirik@yahoo.com.
ORCID: 0000-0003-0624-1107.

THE INVISIBLE FACE OF AGRICULTURAL WORK:**A RESEARCH ON WOMEN REPRESENTATION IN AGRICULTURE**

Abstract: In almost every region of the world, women cannot access education, employment, decision-making mechanisms, and resources on an equal basis due to gender inequalities. Similar inequalities apply to the agricultural sector as well. Worldwide, agriculture is the sector where women labor is the most intense, however, the gender-based division of labor is the most common. At the same time, the agricultural sector is the center of informal employment. This study is about the problem of “under-representation” experienced by women, who are the “unseen heroes of agriculture”, in decision-making mechanisms in agriculture. The underrepresentation of women in elected and appointed decision-making mechanisms is a common human rights violation around the world. However, equal representation of women, who make up half of the population, in all decision-making mechanisms through elections and appointments is a fundamental human right, an indispensable element of democracy and sustainable development. In this context, women, who make up the majority of agricultural labor, are expected to be at the forefront and pioneer in determining agricultural policies. In this study, the representation of women in the relevant units of the Ministry of Agriculture and Forestry, which is the top umbrella organization that directs agriculture in Turkey, is investigated. It is anticipated that this study will contribute to the visibility of women’s labor and to increase the representation of women in agriculture in top management.

Keywords: *Agriculture, Ministry of Agriculture and Forestry, Women's Labor, Representation of Women, Gender Equality.*

Giriş

Toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadınların varlığı özel alana karşılık gelen ev içi ile sınırlandırılmış ve kamusal alanın dışında bırakılmıştır. Toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişiklik gösteren toplumsal cinsiyet rolleri, karşılıksız bakım emeğini (yemek, temizlik, çocuk, yaşlı ve özel ihtiyaç sahibi kişilerin bakımı vb.) kadınların omuzlarına yüklemiştir. Özellikle kırsal alanlarda, kadınlar, ev içinde üstlendikleri bakım emeği ile tarımda “*ücretsiz aile işçisi*” konumuna sürüklenerek, sistemli olarak emek sömürüne maruz bırakılmıştır. Böylece, tarım sektörü kadın emeğinin en görünmez olduğu ve sistematik olarak sömürüldüğü bir alan olmuştur. Oysa, kadınlar, tarladan mutfağa uzanan üretim her aşamasına katkı sağlayan, tarımın en önemli aktörüdür ve en büyük güç kaynağıdır.

Dünya genelinde hiçbir ülke cinsiyet eşitliğini tam anlamıyla sağlayamamıştır. Dünya Ekonomik Forumu’nun 2021 Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu’na göre², cinsiyet eşitliği için bir nesil beklemek gerekmektedir. Covid-19 pandemisi devam ederken, küresel cinsiyet farkının kapatılması için gereken süre 99,5’ten 135,6 yıla yükselmiştir. Bu durum, kadın haklarındaki ilerlemenin neredeyse çeyrek yüzyıl geriye gittiğini ve eşitliğin sağlanmasının çok uzun yıllar alacağını göstermektedir. Oysa, kadın hakları insan haklarıdır ve kadın haklarındaki gerileme herkesi etkilemektedir. Sağlık, eğitim, ekonomiye katılım ve siyaset hayatta temsil açısından ülkeleri mercek altına alan rapora göre, Türkiye, 156 ülke arasında 133. sırada yer almaktadır.

Kadınların tarımdan hizmet sektörüne, sanattan siyasete kadar neredeyse tüm alanlarda karar alma mekanizmalarında eksik temsili söz konusudur. Halbuki, tüm karar alma süreçlerinde kadınların eşit temsili temel bir haktır. Demokratik ve kapsayıcı bir toplumun başat unsurudur. Bu çalışmada, kadın emeğinin en yoğun olduğu alanların başında gelen tarım sektöründe kadınların üst yönetimlerdeki temsili araştırılmaktadır. Araştırma kapsamında, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı özelinde karar alma mekanizmalarındaki kadın temsili ortaya konulmaktadır. Bir diğer ifadeyle, tarımın ana aktörü olan Tarım ve Orman Bakanlığı’nın “*temsilde eşitlik*” karnesi hazırlanmaktadır. Aynı zamanda, ulusal ve uluslararası üst politika belgelerinde tarımdaki kadınlara yönelik politikalar analiz edilmektedir. Bu çalışmanın, tarımda görünmeyen kadın emeğinin görünür olmasına ve gelecek yıllarda tarım sektöründe üst yönetici pozisyonlarında daha fazla kadının yer almasına katkı sunması beklenmektedir.

² World Economic Forum (2021), *Global Gender Gap Report*, Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021>.

1. Tarımda Kadın Emeği

Tarih boyunca tarımsal üretimin yükü kadınların omuzunda olmuştur. Ücretsiz aile işçisi olarak, kadınlar, tarımda her aşamada görev almıştır. Ancak kadınların emeği istatistiklere yansımamaktadır. Kayıt dışı istihdam ve ücret adaletsizliği gibi sorunlar, en yaygın olarak tarım sektöründe yaşanmaktadır. Kadınların toprak üzerindeki kullanım hakkı, kontrol gücü ve mülkiyet sahipliği oldukça sınırlıdır. Üstelik, kadınlar, tarım endüstrisinin temelini oluşturmasına rağmen, genellikle daha düşük ücret almaktadır.³

Tarım eşitsizliklerin, adaletsizliklerin ve ayrımcılıkların en yaygın yaşandığı sektördür. Kadınlar 18 saate kadar süren çalışma saatleri, zorlu çalışma koşulları ve nicesi ile mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Kadınlar emek yoğun işlerde mesai harcarken, erkekler genellikle tarımda teknoloji ve makine kullanımının yoğun olduğu işlerde çalışmaktadır. Tarım sektöründe kadınlar aleyhine derin eşitsizler mevcuttur. Kadınların başta toprak hakkı olmak üzere, ekipman ve finansal kaynaklara erişimi erkeklerle eşit düzeyde değildir.

1980’li yıllardan itibaren tarım sektörü gelir getirici bir ekonomik faaliyet olma özelliğini aşamalı olarak kaybetmiştir. Bu durum özellikle kadınlar üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Tarımda güvencesiz istihdamın yaygınlığı ve bu sektördeki kadın emeğinin görünmezliği dikkate alındığında, kadınların çok büyük katkı yaptıkları bir üretim sürecinden eşit olarak faydalanamadıkları aşikardır. Aynı zamanda, kadınların “insana yakışır işlere” erişimi açısından kırsal ve kentsel alanlar arasında kronik eşitsizlikler yaşanmaktadır.⁴ Tarımda kadın emeğinin görünmezliği kadın yoksulluğunu ve yoksunluğunu her geçen gün arttırmaktadır. Özellikle, Covid-19 pandemisi nedeniyle artan belirsizlikler tarımda çalışan kadınları olumsuz etkilemiştir ve kadınların kırılganlıklarını arttırmıştır.

2. Dünyada Tarımda Kadın Emeği

Kadınlar, dünya genelinde tarım sektöründe istihdamın çoğunluğunu oluşturmakta ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarımsal faaliyetlere önemli katkılar sunmaktadır. Kadınların tarım sektöründeki rolleri bölgeler arasında ve bölgeler içinde önemli ölçüde değişiklikler göstermektedir.⁵

³ Ayşe Kaşıkırık (2021), “Tarımda Kadınların Görünmeyen Emeği”, Uluslararası Ekonomik, Sosyal, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Erişim Tarihi: 20.12.2021, Erişim Adresi: <https://ulesam.org/tarimda-kadinlarin-gorunmeyen-emeği.html>.

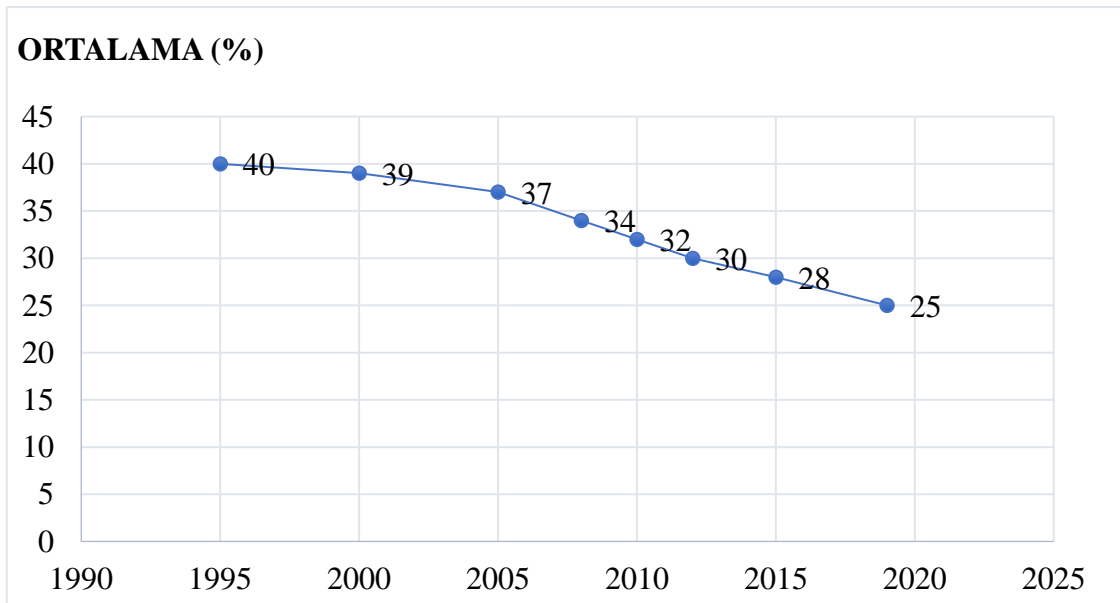
⁴ Esin Candan & Semiha Özalp Günel (2013), “Tarımda Kadın Emeği”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, Cilt 19, Sayı: 1-2, ss. 93-101.

⁵ Işıl Alkan (2019), *Tarımda Kadın Emeği*, Ankara: Gazi Kitabevi, ss. 39-53.

1991'den 2019 yılına kadar tarımda kadın istihdamındaki değişim oranı Tablo 1'de gösterilmektedir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren, dünya genelinde tarımda kadın istihdamı düşüş eğilimi göstermektedir. Grafik 1'de görüldüğü üzere, dünya genelinde 1991 yılında % 42 olan tarımda kadın istihdamı oranı, 2000'de % 39, 2005'te % 36, 2010'da % 32 ve 2019'da % 25 olmuştur. İstatistiklerin ortaya koyduğu üzere, tarımda kadın istihdamı yıllar içerisinde düşüş eğilimi göstermektedir.

Tarım sektöründeki teknolojik dönüşüm ve neo-liberal tarım politikaları bu düşüşte etkili olmuştur. Bu durum, emek gücünün değerinin kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte emeğin aleyhine değişmesiyle açıklanabilir. Bu bağlamda, kadın emeğinin değeri her geçen gün erimiştir. Bir başka ifadeyle, kadın emeği, hem üretim sürecinde, hem de hane içinde görünmemektedir.⁶ Tarımdaki modernizasyon seviyesi arttıkça -çoğunlukla kadınlar tarafından üstlenilen- hasat gibi emek yoğun alanlarda çalışan kadınlar işlerini kaybetmiştir. Ancak, tarımda makineleşme ile erkekler teknoloji ve sermaye yoğun işlere kaymıştır.⁷

Grafik 1: Tarımda Kadın İstihdamının Yüzdesi⁸

Dünyada tarımda kadın istihdamının farklı bölgelerdeki durumu yıllara göre Tablo 1'de yer almaktadır. Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde tarımda kadın istihdamının yüksek olduğu gözükmemektedir. Bununla birlikte, Dünya Bankası'nın 2019 verilerine göre, tarımda

⁶ Esin Candan & Semiha Özalp Günel (2015), "Türkiye'de Tarımda Kadın Emeği", *Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*, Sayı: 16, ss. 10-12.

⁷ Food and Agriculture Organization of the United Nations (2016), "Tarımsal ve Kırsal Geçimin Ulusal Cinsiyet Profili: Türkiye", Erişim Tarihi: 20.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.fao.org/3/i6192tr/I6192Tr.pdf>, s. 48.

⁸ World Bank (2021), "Employment in Agriculture", Erişim Tarihi: 20.12.2021, Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.FE.ZS?end=2019&start=1991&view=chart>.

kadın istihdamında Burundi % 94, Somali % 84, Malavi’de % 82, Mozambik % 80, Uganda % 77, Nepal % 74, Çad % 73, Güney Sudan % 73 ve Ruanda % 71 ile öne çıkmaktadır. ⁹

Tablo 1: Tarım Sektöründe Kadın İstihdam Oranları (%)¹⁰

	2000	2010	2015	2019
Güney Asya	74	68	61	57
Arap Dünyası	42	34	29	24
Doğu Asya ve Pasifik	43	32	25	22
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	32	27	22	16
Merkez Avrupa ve Baltıklar	21	13	10	8
Latin Amerika ve Karayipler	11	8	7	7
Avrupa Birliği	9	5	4	3
OECD Ülkeleri	5	4	3	3

Kadınların geçimi neredeyse tamamen toprağa veya doğal kaynaklara bağlıdır. Ancak, dünya genelinde kadınların tarımda mülkiyet sahipliği oranı sadece % 14’tür. Bu oran, Afrika ve Doğu Asya bölgelerinde çok daha düşüktür.¹¹

Aslında, tarımda kadınların durumu emeğin metalaşmasının en açık örneğidir. Meta kavramı, Marx’ın, sömürü ve sınıf oluşumunu, yani işgücünün metalaşmasını anlatmak için kullandığı anahtar bir terimdir. Uzun soluklu olarak tarıma ilişkin en önemli sorunlardan biri emeğin nasıl piyasada satılan işgücü haline geldiğidir.¹² Ataerkil kapitalist dünyada kadınların görünmeyen emeği, hem kapitalist sisteme, hem de ataerkil zihniyete hizmet etmektedir.

3. Türkiye’de Tarımda Kadın Emeği

Türkiye’de kadınların istihdama katılımında derin eşitsizlikler mevcuttur. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle tarımda kadınlar kaynaklara ve fırsatlara erişimde sorunlar

⁹ World Bank (2022), “Employment in Agriculture, Female (% of Female Employment)”, Erişim Tarihi: 28.05.2022, Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.FE.ZS>.

¹⁰ World Bank (2021), “Employment in Agriculture, Female (% of Female Employment)”, Erişim Tarihi: 28.12.2021, Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.FE.ZS?end=2019&start=1991&view=chart>.

¹¹ Sosyal Ekonomi (2021), “Kadınların Toprak Hakkı”, Erişim Tarihi: 27.12.2021, Erişim Adresi: <https://sosyalekonomi.org/kadinlarin-toprak-hakki/>.

¹² Çağlar Keyder & Zafer Yenil (2020), *Bildiğimiz Tarımın Sonu*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 27-34.

yaşamaktadır. Tablo 2’de görüldüğü gibi, Türkiye’de kadınların işsizlik oranı erkeklerden yüksektir. Kadınların istihdam oranı % 28,9’dur. Ekonomik faaliyete göre incelendiğinde; istihdam edilen kadınların % 22,7’si tarımda, % 16,8’i sanayide, % 1’i inşaat sektöründe ve % 59,5’i hizmet sektöründe çalışmaktadır.¹³

Tablo 2: Mevsim etkisinden arındırılmış temel işgücü göstergeleri (%), 15+ yaş, Ekim 2021

	Ekim 2021		
	Toplam	Erkek	Kadın
İşgücüne katılma oranı	52	70,9	33,6
İstihdam oranı	46,2	63,9	28,9
İşsizlik oranı	11,2	9,9	13,8
Tarım dışı işsizlik oranı	12,9	11,0	17,1

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren neoliberal politikaların uygulanması ve tarımda modernizasyon ve dijitalleşme nedeniyle tarım sektörü geri planda kalmış ve tarımdaki istihdam oranı her geçen yıl azalmıştır. TÜİK Ekim 2021 İşgücü İstatistiklerine göre, istihdam edilenlerin sayısı bir önceki aya göre tarım sektöründe 33 bin kişi azalmıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, tarım sektörü, kadınlar için istihdama giriş kapısı olmaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde, kadınlar istihdama katılmak istediklerinde, ilk ve genellikle tek yol tarımdan geçmektedir.

Tarım, hem kadınlar, hem de erkekler için kayıt dışı istihdamın en yoğun yaşandığı sektördür. Ancak, kadınların sosyal güvencesiz çalışma oranı erkeklerden daha yüksektir. TÜİK Ekim 2021 İşgücü İstatistiklerine göre, esas işinden dolayı sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların oranı son 7 yıl ve cinsiyet bazlı olarak Tablo 3’te yer almaktadır.¹⁴

¹³ TÜİK (2021), “İşgücü İstatistikleri Ekim 2021”, Erişim Tarihi: 18.12.2021, Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ekim-2021-37491>.

¹⁴ TÜİK (2021), “İşgücü İstatistikleri Ekim 2021”, Erişim Tarihi: 18.12.2021, Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ekim-2021-37491>.

Tablo 3: Esas İşinden Dolayı Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıt Olmayanların Oranı

Yıllar	Toplam	Tarım	Tarım dışı	Erkek			Kadın		
				Toplam	Tarım	Tarım dışı	Toplam	Tarım	Tarım dışı
2021-Ekim	29,5	84,7	18,1	26,4	77,3	17,8	36,2	94,9	18,9
2020-Ekim	31,8	82,5	20,7	28,8	74,7	20,3	38,8	94,3	21,7
2019-Ekim	36,2	88,5	24,7	32,7	81,9	24,1	43,8	97,1	26,2
2018-Ekim	33,2	82,1	22,7	29,4	76,5	21,6	41,4	88,8	25,4
2017-Ekim	33,9	83,7	22,5	28,9	75,5	21,0	44,9	93,2	26,5
2016-Ekim	34,5	81,0	23,5	30,1	71,5	22,6	44,6	92,6	25,8
2015-Ekim	33,8	78,3	22,7	28,8	66,4	22,0	45,3	92,2	24,9

Tablo 3'te görüldüğü üzere, tarımda çalışan erkeklerin % 70'ten fazlası ve kadınların % 90'dan fazlası kayıt dışı çalışmaktadır. Bu durum, kadınların tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olduğunun en temel göstergesidir.

4. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarında Tarımda Kadınlar

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), bir başka ifadeyle Küresel Amaçlar, kimsenin geride kalmadığı, eşit, kapsayıcı ve adil bir dünya için evrensel eylem çağrısıdır.¹⁵ Şekil 1'de yer aldığı gibi, bu 17 amaç arasında yoksulluğun son erdirilmesi, iklim değişikliği ile mücadele edilmesi, eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin azaltılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınlar ile kız çocuklarının güçlendirilmesi bulunmaktadır.

¹⁵ UNDP Türkiye, "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları", Erişim Tarihi: 28.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>.

Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları¹⁶

Küresel amaçlar bütüncüdür; yani bir amaçtaki başarı, diğer amaçlardaki ilerlemeye bağlıdır. Küresel amaçların lokomotif unsuru ise “*Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*”dir. Bu amaç, hem 17 SKA içerisinde bir amaç olarak (amaç 5), hem de diğer 16 amaçtan 10’unun hedefleri arasında yer almaktadır.¹⁷ SKA’lar ve tarımda kadınların güçlendirilmesine yönelik alınan hedefler ile performans göstergeleri Tablo 4’te yer almaktadır. Kadınların tarımsal arazi üzerinde mülkiyetinin olması, toprak üzerinde kontrol gücüne sahip olması ve düzenli gelir kaynaklarına ulaşması ile yoksulluğun önlenebileceğini söylemek yerinde olacaktır.

¹⁶ UNDP Türkiye, “Küresel Amaçlar”, Erişim Tarihi: 28.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.kureselamaclar.org>.

¹⁷ Ayşe Kaşıkırık (2021), “Eşitlik Eşittir Gelişim”, Uluslararası Ekonomik, Sosyal, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Erişim Tarihi: 01.12.2021, Erişim Adresi: <https://ulesam.org/esitlik-esittir-gelisim.html>.

Tablo 4: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Tarımda Kadın

SKA No	SKA	Alt Hedef	Performans Göstergesi
1	Yoksulluğa Son	<i>“1.4. 2030’a kadar özellikle yoksullar ve kırılğan durumdaki insanlar olmak üzere, bütün erkek ve kadınların ekonomik kaynaklara ulaşma, temel hizmetlere erişim, toprak ve diğer mülk türlerine sahip olma ve üzerinde kontrol kurabilme, miras, doğal kaynaklar, uygun yeni teknolojiler ve mikrofinansı da kapsayan finansal hizmetler gibi konularda eşit haklara sahip olmalarının güvence altına alınması”</i>	<i>“1.4.2. Cinsiyete göre ve tasarruf biçimlerine göre, yasal olarak tanınmış belgelerle toprak üzerinde tasarruf etme hakkı olan ve toprak üzerindeki haklarının güvende olduğunu algılayan toplam yetişkin nüfusun oranı”</i>
2	Açlığa Son	<i>“2.3. 2030’a kadar tarımsal verimliliğin ve özellikle kadınlar, yerli halklar, çiftçilikle uğraşan aileler, göçebe çobanlar ve balıkçılar olmak üzere küçük çaplı gıda üreticilerinin toprağa, diğer verimli kaynaklara ve girdilere, bilgiye, finansal hizmetlere, piyasalara ve değer temini ve tarım dışı istihdam olanaklarına güvenli ve eşit erişiminin sağlanması aracılığıyla gelirlerinin iki katına çıkarılması”</i>	<i>“2.3.2. Küçük ölçekli gıda üreticilerinin cinsiyet ve yerellik kırılımına göre ortalama gelirleri”</i>
5	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	<i>“5.a. Kadınların ekonomik kaynaklara ulaşma, toprak ve diğer mülk türlerine sahip olma ve üzerlerinde kontrol kurabilme, finansal hizmetler, miras ve doğal kaynaklara erişimleri gibi konularda ulusal yasalara uygun olarak eşit haklara sahip olmaları için reformlar</i>	<i>“5.a.1. (a) Cinsiyet ayrımında, tarımsal arazi üzerinde mülkiyet veya güvenceli haklara sahip toplam tarımsal nüfus oranı ve (b) kullanım hakkı ayrımında, tarım arazisi</i>

		<p><i>yapılması”</i></p>	<p><i>sahipleri veya hak sahipleri arasında kadınların oranı”</i></p> <p><i>“5.a.2. Toprak sahipliği ve/veya kontrolünde kadınların eşit haklarını garantileyen yasal çerçeveleri olan (örf ve adet hukuku dahil) ülkelerin oranı”</i></p>
--	--	--------------------------	--

2030 yılına kadar açlık ve yetersiz beslenmeyi sona erdirmeyi amaçlayan SKA 2’deki başarı, kadınların tarımda eşit kaynaklara ve fırsatlara ulaşmasına da bağlıdır. Kadınlar, tarım, beslenme ve kırsal kalkınmadaki değişimin kilit unsurları olabilir. Bilgiye, eğitime ve teknolojiye daha iyi erişim sağlayan kadınlar, toprak ve kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması için gıda üretimini ve tüketimini değiştirebilme gücüne sahip olabilir.¹⁸

5. Üst Politika Belgelerinde Tarımda Kadınlar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin ilk kalkınma planı olan ve 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı’nda, öncelikli gelişme alanları arasında tarım sektörü de yer almaktadır.¹⁹ Planda, kadınların tarım sektöründe güçlenmesine yönelik politika ve tedbirler “*Öncelikli Gelişme Alanları*” ve “*Kırsal Kalkınma*” başlıkları altındadır.

Öncelikli Gelişme Alanları başlığı altında;

“418.1. Başta kadın ve genç çiftçilere yönelik olmak üzere, üretim maliyetlerinin düşürülmesi, teknoloji kullanımı, kaliteli ve sağlıklı ürün üretimi konularında eğitim verilecek, yayım ve sertifika programları ile tarımsal becerinin geliştirilmesine yönelik kurslar düzenlenecektir.”,

“451.3. Kooperatif Destek Sistemi hayata geçirilecek ve finansal destek araçları geliştirilecektir. Bu çerçevede, kooperatiflerin makine ve ekipman alımı, nitelikli personel istihdamı, demirbaş alımları ile tanıtım amaçlı giderleri sübvansiyonlu kredi olarak desteklenecektir. Plan döneminde başta tarım satış kooperatifleri, kadın kooperatifleri ile

¹⁸ World Bank (2017), “Women in Agriculture: The Agents of Change for the Global Food System”, Erişim Tarihi: 12.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2017/03/07/women-in-agriculture-the-agents-of-change-for-the-food-system>.

¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019), *11. Kalkınma Planı*, ss. 91-97.

sosyal nitelikli kooperatifler olmak üzere öncelikli sektörlerde faaliyette bulunan kooperatiflere destek sağlanacaktır.”

Kırsal Kalkınma başlığı altında;

“709.2. Kırsal alanda yaşayan kadın ve genç çiftçiler tarımsal eğitim-yayım faaliyetleri, kırsal destek projeleri ve tarımdaki iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinde öncelikli olarak desteklenecektir.”

Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023)’e göre²⁰, tarımda çalışan kadınları güçlendirmeye yönelik faaliyetler yer almaktadır:

“1.4. Başta tarım sektörü olmak üzere kadınların sosyal güvenlik kapsamına girmelerini kolaylaştırıcı mevzuat düzenlemeleri gerçekleştirilecektir.”

“3.7. Kadın kooperatiflerinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar arttırılarak devam edecektir.”

“3.10. Başta tarım sektörü olmak üzere kayıtlı kadın istihdamını geliştirmeye yönelik farkındalık artırma çalışmaları gerçekleştirilecektir.”

“6.1. Mevsimlik gezici kadın tarım işçilerine yönelik mesleki ve beceri eğitim programları geliştirilecektir.”

“6.3. Tarıma dayalı iş kollarında, özellikle teknolojik imkanlardan ve gelişmelerden yararlanarak kadın girişimciliğinin özendirilmesi sağlanacaktır.”

Tarım ve Orman Bakanlığı'nın 2019-2023 Stratejik Planı²¹ hazırlanırken, *Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023)*'ün dikkate alındığı belirtilmiştir. Stratejik Amaç 1 (Kırsal alanda refahı yükseltmek, tarımsal üretimde verim ve kaliteyi artırarak istikrarlı gıda arzını sağlamak) altında tarımdaki kadınlara yönelik faaliyetler yer almaktadır:

“Performans göstergesi 1.4.4. Tarımsal ve ev ekonomisi konularında eğitilen kadın sayısı”,

“Performans göstergesi 1.5.5. Kadın çiftçilere yönelik gerçekleştirilen toplam proje sayısı”.

Üst politika belgelerinde tarımda çalışan kadınların eğitim vb. araçlarla kapasitelerinin arttırılması ve sosyal güvenlik kapsamına girmelerinin sağlanması öne çıkmaktadır. Ancak,

²⁰ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2018), *Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023)*, Ankara, ss. 122-144.

²¹ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2019), “Tarım ve Orman Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı”, Erişim Tarihi: 25.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/stratejikplan.pdf>.

kadınların tarımsal arazi üzerindeki mülkiyet hakkına, eşit değerde işe eşit ücret ilkesine, kadınların ücretsiz bakım emeği yükünün azaltılmasına ve tarım sektöründeki karar alma mekanizmalarındaki temsiline yönelik herhangi bir politikaya rastlanmamaktadır.

6. Türkiye’de Tarımda Kadınların Karar Alma Mekanizmalarındaki Temsili Üzerine Bir Araştırma

Tarım ve Orman Bakanlığı’nın görevleri arasında “Çiftçinin örgütlenmesi ve bilinçlendirilmesi, tarımsal desteklemelerin etkin bir şekilde yönetilmesi, tarımsal piyasaların düzenlenmesi gibi ana faaliyet konularının gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak; tarım ve hayvancılığa yönelik genel politikaların belirlenmesi amacıyla çalışmalar yapmak, uygulanmasını izlemek ve denetlemek” yer almaktadır.²² Bu bağlamda, nüfusun yarısını ve tarımsal emeğin çoğunluğunu oluşturan kadınların tarım politikalarını belirleyen kurumlarda eşit temsili temel bir haktır. Bu araştırma, Türkiye’de tarım politikalarını belirleyen en yetkili kurum olan T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı’ndaki kadın temsili üzerindedir. Bu araştırmanın özgün yönünü, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı’ndaki temsili üzerine akademik çalışmaların ve saha araştırmalarının eksikliği oluşturmaktadır.

6.1. Araştırmanın Amacı ve Sorusu

Bu araştırma ile Türkiye’de geçmişten günümüze tarıma yön veren en yetkili kuruluş olan T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı’nda kadınların karar alma süreçlerindeki temsil durumunun analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmada, “Nüfusun yarısını ve tarımsal emeğin çoğunluğunu oluşturan kadınlar, tarımsal politikaların belirlendiği en üst düzey kurumda - seçimle ve atama ile gelinen karar alma mekanizmalarında- eşit temsil edilmekte midir?” temel sorusuna cevap aranmaktadır.

6.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, bir tarama çalışması niteliğindedir. Araştırmada ikincil verilerden faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı’nın 2019-2023 Stratejik Planı ve internet sitesi taranmıştır. Bununla birlikte, ilgili kurum ve kuruluşların web siteleri de tek tek incelenmiştir.

6.3. Araştırmanın Sınırlılığı

²² *Resmî Gazete* (2018), “Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Kararname Numarası:1”, Erişim Tarihi: 28.12.2021, Erişim Adresi: https://www.tarimorman.gov.tr/PERGEM/Lists/KutuMenu/Attachments/124/ORTAK_KONULAR.pdf.

Araştırma, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'nın hizmet birimleri, bağlı kuruluşları ile ilgili kuruluşları ile sınırlıdır. Bakanlığın yetki alanı geniş olduğu ve bağlı kuruluşlarının sayısı çok fazla olduğu için, 81 İl Müdürlüğü, 921 İlçe Müdürlüğü, 15 Bölge Müdürlüğü ve 81 Şube Müdürlüğü araştırma kapsamına dahil edilmemiştir.

6.4. Araştırmanın Bulguları

Tarım ve Orman Bakanlığı'nın 5.878'i merkez teşkilatında, 59.989'u taşra teşkilatında olmak üzere toplam 65.867 personeli bulunmaktadır. Personelin cinsiyet durumuna göre dağılımı incelendiğinde, merkez teşkilatı memurlarının 1.666'ı kadın ve 2.809'u erkek, işçilerinin 504'ü kadın ve 899'i erkektir. Merkez teşkilatı çalışanlarının % 36'sı kadındır. Taşra teşkilatında çalışanlardan memurların 12.307'si kadın ve 35.147'i erkek, işçilerin 2.334'ü kadın ve 10.201'i erkektir. Taşra teşkilatında çalışanların % 24'ü kadındır. Kırsalda kadın çalışanların sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Genel toplamda 65.867 personelin 49.056'sı erkek (37.956 memur ve 11.100 işçi) ve 16.811'i kadın (13.973 memur ve 2.838 işçi) çalışanlardır. Genel toplama göre personelin % 25'i kadın ve % 75'i erkektir.²³ Çalışanlar arasında kadınların dörtte bir oranında yer aldığını ve eşit temsilden uzak bir tablonun olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Tablo 5'te yer aldığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren geçen neredeyse 100 yıllık sürede 79 Bakan atanmıştır. Ancak, 1 tane bile kadın Tarım ve Orman Bakanı olmamıştır. Bu durum, tarımdaki eril politikaların köklerinin çok eskilere dayandığını göstermektedir.

Tablo 5: T.C. Tarihi Boyunca Tarım Bakanları²⁴

	Yıllar	Bakan Sayısı
Tarım Bakanlığı	1923-1974	29
Orman Bakanlığı	1969-1980	12
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı	1974-1980	7
Tarım ve Orman Bakanlığı	1980-1983	1
Tarım, Orman ve Köyleri Bakanlığı	1983-1991	3

²³ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2019), "Tarım ve Orman Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı", Erişim Tarihi: 27.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/stratejikplan.pdf>.

²⁴ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2021), "Bakanlarımız Listesi", Erişim Tarihi: 20.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Bakanlik.aspx?OgeId=4&Liste=Bakanlik>.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	1991-2011	10
Orman Bakanlığı	1991-2003	9
Çevre ve Orman Bakanlığı	2003-2011	2
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı	2011-2018	4
Orman ve Su İşleri Bakanlığı	2011-2018	1
Tarım ve Orman Bakanlığı	2018-	1
TOPLAM		79

2021 yılı itibariyle 4 Bakan Yardımcısı'ndan 1'i kadındır. Tarım ve Orman Bakanlığı'nın zengin bir kurumsal yapısı mevcuttur. Taşrada 81 İl Müdürlüğü, 921 İlçe Müdürlüğü, 15 Bölge Müdürlüğü ve 81 Şube Müdürlüğü ile 158 Kuruluş Müdürlüğü bulunmaktadır.²⁵

Tarım ve Orman Bakanlığı'nın hizmet birimleri müdürlük ve daire başkanlığı bazında incelendiğinde, kadınların karar alma mekanizmalarındaki durumu için eksik temsilin ötesinde “yokluk sendromu” geçerlidir. Tablo 6'da görüldüğü üzere, elde edilen bilgiler doğrultusunda sadece 1 Genel Müdür'ün (Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Müdürlüğü) kadın olduğu tespit edilmiştir. Genel Müdür Yardımcıları arasında da kadınlara rastlanmamıştır. Daire başkanlıklarında ise kadınların az da olsa yer aldığı saptanmıştır.

Tablo 6: Hizmet Birimleri

Birim	Genel Müdür	Genel Müdür Yardımcısı	Daire Başkanı
Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü	Kadın	2 Erkek 0 Kadın	2 Erkek 4 Kadın
Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü	Erkek	2 Erkek 0 Kadın	0 Kadın 5 Erkek
Bilgi Teknolojileri Genel Müdürlüğü	Erkek	-	-

²⁵ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2021), “Organizasyon Şeması”, Erişim Tarihi: 28.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=13>.

Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü	Erkek	0 Kadın 3 Erkek	
Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı	-	-	Erkek
Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü	-	-	-
Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı	-	-	-
Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü	Erkek	0 Kadın 3 Erkek	
Hayvancılık Genel Müdürlüğü	Erkek	2 Erkek 0 Kadın	6 Erkek 0 Kadın
Strateji Geliştirme Başkanlığı	Erkek	-	2 Kadın 5 Erkek
Su Yönetimi Genel Müdürlüğü	-	-	-
Şeker Dairesi Başkanlığı	Erkek	-	0 Kadın 2 Erkek
Tarım Reformu Genel Müdürlüğü	Erkek	5 Erkek 0 Kadın	
Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü	Erkek	0 Kadın 3 Erkek	
Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı	Erkek	-	4 Erkek 0 Kadın

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı olan “İlgili Kuruluşlar” arasında Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Et ve Süt Kurumu Genel Müdürlüğü, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ve Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü yer almaktadır. Bu kuruluşların hiçbirinde kadın Genel Müdür bulunmamaktadır.

Tablo 7’de görüldüğü gibi, Yönetim Kurulu üyeleri arasında ise sadece 1 kadın (Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü) vardır.

Tablo 7: İlgili Kuruluşlar

	Genel Müdür	Yönetim Kurulu Üyeleri
Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü²⁶	Erkek	4 Erkek 0 Kadın
Et ve Süt Kurumu Genel Müdürlüğü²⁷	Erkek	5 Erkek 0 Kadın
Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü²⁸	Erkek	5 Erkek 0 Kadın
Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu²⁹	Erkek	-
Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü³⁰	Erkek	1 Kadın 3 Erkek

Tablo 8’de görüldüğü üzere, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı’nın 4 tane “Bağlı Kuruluş”u bulunmaktadır. Bu kuruluşların Müdürleri arasında kadın yoktur. Müdür Yardımcılarından 2 tanesi ise kadındır.

Tablo 8: Bağlı Kuruluşlar

	Müdür	Müdür Yardımcısı
Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü³¹	Erkek	Erkek

²⁶ Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 25.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.caykur.gov.tr/Pages/Kurumsal/KurumHakkinda.aspx?ItemId=15>.

²⁷ Et ve Süt Kurumu Genel Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 20.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.esk.gov.tr/tr/13214/Yonetim-Kurulu>.

²⁸ Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 20.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tigem.gov.tr/Sayfalar/Detay/8ebb2acf-c8ad-4ebd-bea8-c344d444529e>.

²⁹ Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (2021), Erişim Tarihi: 10.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tkd.gov.tr/Kurumsal/Baskanlik>.

³⁰ Toprak Mahsulleri Ofisi (2021), Erişim Tarihi: 22.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tmo.gov.tr/yonetim-kurulu>.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü³²	Erkek	1 Kadın 3 Erkek
Orman Genel Müdürlüğü³³	Erkek	4 Erkek 0 Kadın
Türkiye Su Enstitüsü³⁴	Erkek	2 Kadın 2 Erkek

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, Türkiye’de tarım politikasını belirleyen asli kuruluş olan Tarım ve Orman Bakanlığı’nda personelin geneli açısından kadınların eksik temsil edildiği, üstelik karar alma mekanizmalarında kadınların neredeyse hiç olmadığı tespit edilmiştir. Daire başkanlığı düzeyinde ise kadınların az da olsa yer aldığı saptanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Tarih boyunca, kadınlar, hayatın her alanında yaşadıkları ayrımcılıklar nedeniyle istihdama ve kaynaklara erkeklerle eşit düzeyde erişememiştir. Sağlık, mülkiyet, mali ve diğer hizmetlere eşit olmayan erişim sonucunda çok düzeyli eşitsizliklerle karşı karşıya kalmıştır. Oysa, nüfusun yarısını geride bırakarak sürdürülebilir kalkınmaya ulaşabilmek mümkün değildir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak, kadınları ve kız çocukları hayatın her alanında güçlendirmek, sürdürülebilir kalkınmaya ve kapsayıcı büyümeye önemli katkılar sunacaktır. Bununla birlikte, günümüzün en önemli sorunlarından “*kadın yoksulluğu*”nun önlenmesinin de anahtarı olacaktır.

Kadınların seçimle ve atama ile gelinen tüm karar alma mekanizmalarındaki eksik temsili, dünya genelinde yaygın bir insan hakları ihlalidir. Daha eşit, kapsayıcı, sürdürülebilir ve adil bir dünya için kadınların hayatın her alanında eşit temsil edilmesi bir tercih değil, tam tersine bir zorunluluk olmalıdır. Bu araştırma ile kadınların karar alma mekanizmalarındaki eksik temsilinin tarım sektörü için de geçerli olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’de tarıma yön veren en üst kuruluş olan Tarım ve Orman Bakanlığı’nda kadın temsilinin eşitlikten çok uzak

³¹ Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 22.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.aoc.gov.tr/Portal/TeskilatSemasi>.

³² Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 23.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/693>.

³³ Orman Genel Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 25.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.ogm.gov.tr/tr/kurulusumuz/yonetim>.

³⁴ Türkiye Su Enstitüsü, Erişim Tarihi: 24.12.2021, Erişim Adresi: <https://suen.gov.tr/Suen/page.aspx?pg=organizasyon>.

olduğu ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca bir kez bile kadın Bakan olmaması ayrıca dikkat çekmektedir. Özellikle, üst yönetimde kadınların temsil sorunu daha da şiddetli hissedilmektedir. Halbuki, tarımsal emeğin yükünü omuzlayan kadınların tarımsal politikalarının belirlenmesinde aktif rol alması gerekmektedir.

Sonuç olarak, tarımdaki küresel cinsiyet uçurumu kapatılırsa, dünya genelinde gıda üretimi artabilir, yoksulluk ve açlık sona erebilir. Böylece, hepimiz için sürdürülebilir bir gelecek mümkün olur. Bunun gerçekleşmesinin yolu, tarımdaki kayıt dışı istihdamın önlenmesinden, eşit değerde işe eşit ücret ilkesinin benimsenmesinden, kadınların zorlu çalışma koşullarının iyileştirilmesinden, kadınların omuzundaki ücretsiz bakım emeği yükünün azaltılmasından ve kadınların karar alma mekanizmalarında eşit temsil edilmesinden geçmektedir. Aynı zamanda, kadınların örgütlü olarak kooperatifler aracılığı ile güçlendirilmesi de çok önemlidir. Kimsenin geride kalmadığı bir dünya için eşitlik ve kapsayıcılık temelinde tarımsal politikalar belirlenmelidir. Bu politikalar belirlenirken kadınların nesne değil “özne olduğu” hak temelli bir yaklaşım modeli dikkate alınmalıdır. Bir başka ifadeyle, tarım politikalarının belirlendiği karar alma mekanizmalarında -olması gerektiği gibi- kadınlar eşit temsil edilmelidir. Ezcümle, kararların alındığı tüm koltuklarda kadınlar eşit temsil edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Alkan, Işıl (2019), *Tarımda Kadın Emeği*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 22.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.aoc.gov.tr/Portal/TeskilatSemasi>.
- Candan, Esin & Özalp Günal, Semiha (2013), “Tarımda Kadın Emeği”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, Cilt 19, Sayı: 1-2, ss. 93-101.
- Candan, Esin & Özalp Günal, Semiha (2015), “Türkiye’de Tarımda Kadın Emeği”, *Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*, Sayı: 16, ss. 10-12.
- Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 25.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.caykur.gov.tr/Pages/Kurumsal/KurumHakkinda.aspx?ItemId=15>.
- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 23.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/693>.
- Et ve Süt Kurumu Genel Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 20.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.esk.gov.tr/tr/13214/Yonetim-Kurulu>.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (2016), “Tarımsal ve Kırsal Geçimin Ulusal Cinsiyet Profili: Türkiye”, Erişim Tarihi: 20.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.fao.org/3/i6192tr/I6192Tr.pdf>.
- Kaşıkırık, Ayşe (2021), “Eşitlik Eşittir Gelişim”, Uluslararası Ekonomik, Sosyal, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Erişim Tarihi: 01.12.2021, Erişim Adresi: <https://ulesam.org/esitlik-esittir-gelisim.html>.
- Kaşıkırık, Ayşe (2021), “Tarımda Kadınların Görünmeyen Emeği”, Uluslararası Ekonomik, Sosyal, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Erişim Tarihi: 20.12.2021, Erişim Adresi: <https://ulesam.org/tarimda-kadinlarin-gorunmeyen-emegi.html>.
- Keyder, Çağlar & Yenal, Zafer (2020), *Bildiğimiz Tarımın Sonu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orman Genel Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 25.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.ogm.gov.tr/tr/kurulusumuz/yonetim>.
- *Resmî Gazete* (2018), “Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Kararname Numarası:1”, Erişim Tarihi: 28.12.2021, Erişim Adresi: https://www.tarimorman.gov.tr/PERGEM/Lists/KutuMenu/Attachments/124/ORTAK_KONULAR.pdf.
- Sosyal Ekonomi (2021), “Kadınların Toprak Hakkı”, Erişim Tarihi: 27.12.2021, Erişim Adresi: <https://sosyalekonomi.org/kadinlarin-toprak-hakki/>.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2018), *Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023)*, Ankara.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2019), “Tarım ve Orman Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı”, Erişim Tarihi: 25.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/stratejikplan.pdf>.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2021), “Bakanlarımız Listesi”, Erişim Tarihi: 20.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Bakanlik.aspx?OgeId=4&Liste=Bakanlik>.

- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2021), Organizasyon Şeması, Erişim Tarihi: 28.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=13>.
- Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (2021), Erişim Tarihi: 20.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tigem.gov.tr/Sayfalar/Detay/8ebb2acf-c8ad-4ebd-bea8-c344d444529e>.
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (2021), Erişim Tarihi: 10.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tkd.gov.tr/Kurumsal/Baskanlik>.
- Toprak Mahsulleri Ofisi (2021), Erişim Tarihi: 22.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tmo.gov.tr/yonetim-kurulu>.
- TÜİK (2021), “İşgücü İstatistikleri Ekim 2021”, Erişim Tarihi: 18.12.2021, Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ekim-2021-37491>.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019), *11. Kalkınma Planı*.
- Türkiye Su Enstitüsü, Erişim Tarihi: 24.12.2021, Erişim Adresi: <https://suen.gov.tr/Suen/page.aspx?pg=organizasyon>.
- UNDP Türkiye, “Küresel Amaçlar”, Erişim Tarihi: 28.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.kureselamaclar.org>.
- UNDP Türkiye, “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlar”, Erişim Tarihi: 28.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>.
- World Bank (2017), “Women in Agriculture: The Agents of Change for the Global Food System”, Erişim Tarihi: 12.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2017/03/07/women-in-agriculture-the-agents-of-change-for-the-food-system>.
- World Bank (2021), “Employment in Agriculture, Female (% of Female Employment)”, Erişim Tarihi: 28.12.2021, Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.FE.ZS?end=2019&start=1991&view=chart>.
- World Bank (2022), “Employment in Agriculture, Female (% of Female Employment)”, Erişim Tarihi: 28.05.2022, Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.FE.ZS>.
- World Economic Forum (2021), *Global Gender Gap Report*, Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021>.

LATİN AMERİKA'DA İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'LE ETKİLEŞİMİ

Onur AĞKAYA¹

Öz: Bu çalışmada, Latin Amerika'da insan haklarının gelişimi tarihsel bir perspektifle ele alınmakta ve Birleşmiş Milletler'in bölgedeki faaliyetlerinin etkisi analiz edilmektedir. Çalışma, insan haklarının Latin Amerika'daki gelişiminin ve uygulamaların tarihsel süreçteki birçok ihlalin sonucunda şekillendiğini ve ironik biçimde, dünyaya belli açılardan örnek teşkil ettiğini ve farklı bölgelerdeki vakalara normatif anlamda katkıda bulunduğunu savunmaktadır. Çalışmada, insan hakları bağlamında Latin Amerika'da gözlemlenen önemli ilerlemelere rağmen demokratik konsolidasyonun sağlanamadığı ve sosyo-ekonomik eşitsizliğin demokratikleşme yolunda önemli bir engel teşkil ettiği savunulmaktadır. Ayrıca, BM'nin, Latin Amerika'da insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine yönelik katkıları spesifik örnekler üzerinden gösterilmekte ve değerlendirilmektedir. Nihayetinde, BM'nin ve diğer uluslararası insan hakları örgütlerinin Latin Amerika'da insan haklarının gelişimine katkıda bulunduğu ve karşılıklı etkileşim içinde, uluslararası insan hakları normlarına bu bölgeden tarih boyunca yapılmış olan katkıların potansiyel olarak artacağı sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İnsan Hakları, Latin Amerika, Birleşmiş Milletler, Uluslararası Örgütler, Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi.*

Article Category: International Relations

Date of Submission: 02.01.2022

Date of Acceptance: 18.01.2022

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Araştırma Görevlisi Doktor.
E-posta: onuragkaya@gmail.com.
ORCID: 0000-0003-3044-5978.

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS IN LATIN AMERICA AND ITS INTERACTION WITH THE UNITED NATIONS

Abstract: In this study, the development of human rights in Latin America is elaborated through a historical perspective and the impact of the United Nations' activities in the region is analyzed. The study argues that many violations in the historical process have shaped the development and practices of human rights in Latin America and, ironically, set an example to the world in certain respects and contribute normatively to the cases in different regions. It is further argued that despite the significant progress observed in Latin America in the context of human rights, democracy has not been consolidated and socio-economic inequality remains an essential obstacle to democratization. Followingly, the study specifies and assesses the UN's contributions to protecting and promoting human rights in Latin America through specific examples. Finally, the study concludes that the UN and other international human rights organizations have made significant contributions to the development of human rights in Latin America; in mutual interaction, the region's contributions to international human rights norms may potentially increase over time.

Keywords: *Human Rights, Latin America, United Nations, International Organizations, The Inter-American Court of Human Rights.*

Giriş

Şiddetin farklı formları, yüzyıllar boyunca Latin Amerika² tarihinde merkezi bir yere sahip olmuştur. Dünyanın diğer bölgeleriyle kıyaslandığında, düşük-silah teknolojisiyle ve küçük ordularla gerçekleştirilen birkaç istisnai örnek haricinde, devletler arası savaş nispeten az gerçekleşmiş ve Latin Amerika ülkeleri birbirleriyle savaşmaktan kaçınmış olsalar da³, 1970'lerden itibaren iç savaşlar ve kriminal faaliyetler bu bölgede doruğa ulaşmış, siyasal istikrarsızlık, şiddet ve insan hakları ihlalleri bölgenin kronik sorunları hâline gelmiştir.⁴

Latin Amerika ülkeleri, Avrupalılar tarafından fethedilmek ve sömürgeleştirilmek, aynı tarihlerde bağımsızlıklarını kazanmak, aynı özgün politik eğilimlerle şekillenmek gibi birçok tarihî süreci birlikte yaşamalarına ek olarak⁵, insan haklarının gelişimi konusunda birbirine benzer tecrübelerle ortak olmuştur. Öncelikle, Latin Amerika, 1960'lardan itibaren, dünyanın diğer bölgelerinden ayrılır derecelerde ağır insan hakları ihlallerine ve yoğun terör eylemlerine maruz kalmıştır. Bu açıdan, söz konusu terörizm olduğunda, Latin Amerika, araştırmacıyı kavrama mesafeli yaklaşmak zorunda bırakır. Çünkü, Latin Amerika'daki şiddet eylemlerinin çoğu, devletlerin politikaları biçiminde tezahür etmiştir.⁶ Bölgede yüz binlerce insan katledilmiş, milyonlarca yerinden edilmiş, her yaşta ve her cinsiyetten insan işkenceye maruz kalmış, yerleri sabit olmayan göçmen merkezleri kurulmuş ve bugün dahi cesetleri hâlâ bulunamamış sayısız birey kaybolmuştur.⁷ Yine aynı süreçte, bölgede, baskının

² “Latin Amerika” terimi, yaklaşık 550 milyon beşerî nüfusun yaşadığı, kuzeyde Meksika-ABD sınırından başlayarak, güney yarım kürede Arjantin ve Şili'nin sınırlarının içinde kalan Patagonya bölgesine kadar uzanan bir bölgeyi işaret eden, makro-mekânsal bir kavrama karşılık gelmektedir. Latin Amerika terimi, bir jeopolitik ya da jeostratejik anlamdan ziyade, kültürel bir alana işaret etmektedir. Latin Amerika ülkeleri, yalnızca Güney Amerika'dan ibaret değildir; burada kastedilen, ağırlıklı olarak eski İspanyol ve Portekiz kolonilerinin bugünkü hâlidir (İbero-Amerika). Örneğin, Meksika, Kuzey Amerika'da kabul edilirken, El Salvador, Guatemala, Honduras ve Nikaragua Orta Amerika'da, Dominik Cumhuriyeti ve Küba Karayipler'de, diğer ülkeler (Arjantin, Brezilya, Haiti, Kolombiya, Şili vd.) Güney Amerika'da konumlanmaktadır. Yine coğrafi olarak Güney Amerika'da yer alan Guayana, Fransız Guyanası ve Surinam, teknik olarak Latin değildir.

³ Matthias vom Hau (2014), “New Perspectives on Violence and State Power in Latin America”, *Latin American Politics and Society*, Cilt 56, Sayı: 4, ss. 159-167.

⁴ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2019), “Global Study on Homicide 2019, Executive Summary”, Erişim Tarihi: 01.8.2021, Erişim Adresi: <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh/Booklet1.pdf>.

⁵ John Charles Chasteen (2012), *Latin Amerika Tarihi: Kanla ve Ateşle Yoğrulmuş Toprakların Öyküsü*, İstanbul: Say Yayınları, s. 14.

⁶ Ruth Blakeley (2010), “State terrorism in the social sciences: theories, methods and concepts”, içinde (editörler: Richard Jackson, Eamon Murphy ve Scott Poynting) *Contemporary State Terrorism: Theory and Practice*, New York: Routledge, s. 19; Laura Westra (2012), *Faces of State Terrorism*, Leiden: Brill, ss. 129-134.

⁷ “Kaybolmak”la atıfta bulunulan “desaparecidos”tur. İspanyolca'dan “kaybolmuş” veya “kayıp” şeklinde çevrilebilecek bu terim, bir insan hakları ihlali olarak “genellikle” devlete bağlı birimler tarafından gözetlince alındıktan sonra kendisinden haber alınamayan insanlara göndermede bulunmaktadır. Latin Amerika'da son on yıllarda aynı kaderi paylaşan ve bugün bile kendilerinden haber alınamayan binlerce kişi, gözetlince alındıktan sonra güvenlik güçlerinin elinde “zorla” kaybedilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde “kaybolmak”la aynı terime atıfta bulunulacaktır.

en yoğun olduğu zamanlarda dahi binlerce vatandaşın protestolarına ve sayısız insan hakları örgütünün kurulmasına tanıklık edilmiştir. Bugün de, bu mücadele, geçmişe dönük hakikatlerin ortaya çıkarılması ve adaletin sağlanmasına yönelik sistematik girişimler olarak sürmektedir. Bu doğrultuda, yargılanma serbestliğine ve insan hakları ihlallerinin cezasız kalmasına karşı dünyaya emsaller sunan hakikat komisyonlarının ilk örnekleri yine Latin Amerika'dadır.⁸

İnsan hakları alanı, sosyal bilimlerin ve uluslararası hukukun en tartışmalı alanlarından biridir. Her şeyden önce, insan hakları, bir sosyalizasyon sürecidir ve hem devletlerin kendi içinde, hem bölgesel düzeyde, hem de uluslararası seviyede sürekli olarak yeniden üretilmektedir. İnsan haklarının gelişiminin ve güncel pratiklerin anlaşılabilmesi için, tarihsel arka planın sunulması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu tarihsel süreç göz önünde bulundurularak, Latin Amerika'da insan haklarının gelişimi konu edilmektedir. Bölgenin insan haklarının gelişimine sunduğu örnekler ve katkıları, Birleşmiş Milletler'le etkileşimi üzerinden analiz edilmektedir. Bununla birlikte, insan haklarının ve Latin Amerika'daki tarihsel gelişiminin tüm yönlerinin bu kısa yazıda ortaya konulması gerçekçi bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Buna mukabil, çalışmanın sınırlı yeri ve kapsamı, makro düzeyde bir okumayı zaruri kılmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Latin Amerika'da insan haklarının gelişimi ve insan hakları alanını çalışmanın *sui generis* zorluklarından bahsedilecektir. Kısaca değinmek adına; Latin Amerika'da insan haklarını ele alan çalışmalar, genellikle, bölgenin tarihinde yaşanan son derece ağır ihlallerle, söz konusu ihlalleri gerçekleştiren ülkelerin insan hakları normları alanındaki yapıcı katkılarını incelemek arasında kalmaktadır. Bu doğrultuda, yazıda, Latin Amerika'da görülen ağır insan hakları ihlallerine değinilecek ve aynı zamanda, bölge ülkelerinin insan hakları normlarına katkılarının göz ardı edilmemesine ehemmiyet verilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünün odağını, insan hakları alanında Latin Amerika'nın uluslararası sistemle etkileşimi ve Birleşmiş Milletler'in etkisi oluşturmaktadır.

1. Latin Amerika'da İnsan Haklarının Gelişimine Genel Bakış

Latin Amerika'da, insan haklarının gelişimi ve tarihsel süreç büyük bir ironi arz etmektedir. Bu çalışmada, yaklaşımından sıklıkla yararlanan Cardenas, Latin Amerika'da insan haklarının gelişimini yerinde bir ifadeyle “*terör ve umut içeren*” bir durum olarak

⁸ Ellen Lutz & Kathryn Sikkink (2001), “The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America”, *Chicago Journal of International Law*, Cilt 2, Sayı: 1, s. 14.

nitelendirmektedir.⁹ Bu doğrultuda, bölümün ilk alt başlığında, Latin Amerika’da yaşanan insan hakları ihlallerine çalışmanın yerinin ve kapsamının sınırına bağlı olarak seçici bir anlatı ile değinilecek, daha sonra, bölgede insan haklarının gelişimini konu edinen çalışmaların özgün zorlukları tartışılacaktır. İkinci alt başlıkta, Latin Amerika ülkelerinin uluslararası insan hakları normlarına katkıları değerlendirilecektir. Bölümün son alt başlığında, Latin Amerika’da insan haklarının bölgesel düzeyde gelişimi ve bu doğrultuda atılan adımlar ele alınacaktır.

1.1. Modern Latin Amerika Tarihinde İnsan Hakları İhlalleri

İnsan hakları ihlalleri genel olarak, birçok Latin Amerika ülkesindeki askerî darbelerin, kaçırılmaların, kaybolmaların, ölüm mangalarının ve kanlı iç savaşların eseridir. Makro bir bakışla, 1900’den 2000’e dek Latin Amerika’daki 20 ülkede tam 167 darbe gerçekleştiği görülmektedir.¹⁰ Bağımsızlığını kazandıktan sonra, tarihte, askerî yönetim altına girmemiş tek bir Latin Amerika ülkesi bulunmamaktadır.¹¹

Tablo 1: Latin Amerika’da askerî yönetim süreleri

Ülkeler	Yıllar
Arjantin	1930–32; 1943–46; 1955–58; 1966–73; 1976–83.
Bolivya	1839–1843; 1848; 1857–61; 1861; 1864–72; 1876–79; 1899; 1920–21; 1930–31; 1936–40; 1946–47; 1951–52; 1964–66; 1970–82.
Brezilya	1964–85.
Dominik Cumhuriyeti	1899; 1930–61.
Ekvador	1876–1883; 1935–38; 1947; 1963–66; 1972–79.
El Salvador	1885–1911; 1931–82.
Guatemala	1944–45; 1954–57; 1957–66; 1970–1986.
Haiti	1950; 1956–57; 1957–90; 1991–94.
Honduras	1956–57; 1967–79.
Kolombiya	1953–58.

⁹ Sonia Cardenas (2010), *Human Rights in Latin America: A Politics of Terror and Hope*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

¹⁰ Peter H. Smith (2005), *Democracy in Latin America: Political Change in Comparative Perspective*, Oxford: Oxford University Press, s. 77.

¹¹ Latin Amerika’nın modern tarihindeki askerî darbeleri ve askerî yönetim dönemlerini inceleyen Türkçe’ye çevrilmiş önemli bir çalışma için bakınız; Alain Rouquié (1986), *Latin Amerika’da Askerî Devlet*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Kosta Rika	1868–1870; 1876–1882; 1917–19.
Küba	1933; 1952–59.
Meksika	1876; 1877–1880; 1884–1911.
Nikaragua	1937–56; 1967–79.
Panama	1968–1989.
Paraguay	1940–1948; 1954–1989.
Peru	1842–44; 1865–67; 1872; 1879–81; 1914–15; 1930–31; 1948–50; 1962–63; 1968–80.
Şili	1973–90.
Uruguay	1865–68; 1876–79; 1933–38; 1973–85.
Venezuela	1858–59; 1859–61; 1861–63; 1908–13; 1922–29; 1931–35; 1948–58.

Latin Amerika modern tarihinin en çok bilinen askerî darbeleri ve müteakip cunta dönemleri, yakın zamanda gerçekleşmiş olmalarının da etkisiyle, Şili’de ve Arjantin’de yaşananlardır. Latin Amerika’nın en güçlü demokrasilerinden biri olarak görülen Şili’de, 1970 Başkanlık seçimlerini kazanan sosyalist aday Salvador Allende, 11 Eylül 1973’te Şili Ordusu tarafından Latin Amerika tarihinin en kanlı darbelerinden biriyle devrilmiştir. Darbeden hemen sonra Allende’nin başında olduğu *Unidad Popular*’ı (Halk Birliği) destekleyen binlerce aydın, öğrenci, sanatçı, köylü birliği üyeleri ve vatandaş Şili Ulusal Stadyumu’na götürülmüş, işkence görmüş ve kaybedilmiştir.¹² Darbeden sonra ülkeyi 17 yıl boyunca yöneten Augusto Pinochet dönemi boyunca 3.000’den fazla vatandaş ölmüş ya da kaybedilmiştir.¹³

Arjantin’de ise, 1966 ve 1973 yılları arasında, gerilla hareketleri *escuadrón de la muerte* (ölüm mangaları) stratejileri ile bastırılma yoluna gidilmiş ve bu dönemde yaklaşık 20.000 kişi kaybedilmiştir.¹⁴ 1946 ve 1955 yılları arasında Başkanlık yaptıktan sonra askerî darbeyle görevine son verilen ve kendisi de eski bir Albay olan Juan Domingo Perón’un 1973’te sürgünden dönerek ikinci kez Başkan seçilmesiyle sivil yönetime tekrar geçilmiştir. Ancak, Perón, bu dönemde 10 ay bile geçmeden ölünce, yerine Başkan Yardımcılığı görevini sürdüren eşi Isabel Perón gelmiştir. Ülkenin ilk kadın Başkanı olan Perón da 1976’da bir

¹² John Charles Chasteen (2012), *Latin Amerika Tarihi*, s. 330.

¹³ Çalışmalarını 1991’de tamamlayan *Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación*’un (CNVR) (Hakikat ve Uzlaşma Ulusal Komisyonu) nihai raporuna göre, Şili’de 1973 ve 1989 yılları arasında kaybolan, öldürülen, işkence edilen ve kaçırılanların sayısı 3.428’dir. Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación [CNVR] (1991), Erişim Tarihi 31.12.2021, Erişim Adresi: https://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/commissions/Chile03-Charter_decree1040.pdf.

¹⁴ John Charles Chasteen (2012), *Latin Amerika Tarihi*, s. 325.

askerî darbeye görevden alınmış ve Arjantin, 7 sene sürecek bir başka cunta dönemine girmiştir. 1983-1984'te 9 aylık bir çalışma yürüten *Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas*'ın (Kişilerin Kaybolmasına Dair Ulusal Komisyon), daha sonra “*Nunca Más*” (Bir Daha Asla) adıyla yayınlanan raporuna göre, cunta rejiminin muhalefete ve gerilla hareketlerine karşı sürdürdüğü “*kirli savaş*”¹⁵ boyunca 8.960 kişinin kaybolduğu belgelenmiş, buna ek olarak, kayıpların yakınlarından alınan bilgiler doğrultusunda bu sayının 10.000 ile 30.000 arasında olduğu tahmin edilmiştir.¹⁶ 30 Nisan 1977'de yakınlarını kaybeden annelerin daha sonra oluşuma adını verecek olan meydanda toplanmasıyla başlayan ve farklı coğrafyalardaki toplumsal hareketlerin repertuarına ilham verecek şekilde küreselleşen *Las Madres de Plaza de Mayo* hareketi¹⁷, şiddet içermeyen yöntemler ve sembollerle sessiz, ancak etkili bir mücadeleye girişmiştir. Bu şekilde, kurbanların yakınları dünya kamuoyunun dikkatini kirli savaş boyunca gerçekleştirilen insan hakları ihlallerine çekmeyi başarmıştır. Daha sonra, dikta rejiminin kullandığı yöntemlerin; ağır fiziksel işkence, otomatik silahlarla kurşuna dizme, uçurumdan atma, kurbanları yüksek irtifadan uçaktan denize atmaya dayanan *vuelo* (uçuş), uyuşturucuya zorla alıştırma, bebek kaçırma gibi pratikler olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁸

1980'lerden itibaren, Latin Amerika'daki insan hakları ihlalleri Orta Amerika'da yoğunlaşmıştır. 1954'ten sonra askerî hükümetlerin neredeyse aralıksız yönettiği Guatemala'da gerilla hareketleri ve muhalif eylemler yine kirli savaş stratejileriyle bastırılmaya çalışılmıştır. 1960'tan 1996'ya kadar süren iç savaş boyunca, hükümet güçleri yalnızca başta *Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca*'nın (Guatemala Ulusal Devrim Birliği) olduğu solcu milis güçlerine karşı değil, bunlara destek veren ve genellikle ülkenin geri kalanından daha fakir olan Maya yerlilerine karşı da emsalsiz şiddet yöntemlerine başvurmuştur. 1996'ta imzalanan barış anlaşmasıyla biten savaş boyunca,

¹⁵ Kirli savaş kavramı, çok genel bir ifadeyle, Arjantin'de 1976 ve 1983 yılları arasındaki askerî diktatörlük rejiminin muhalif gruplara karşı uyguladığı sistematik “*devlet terörizmi*”ni anlatmak için kullanılmıştır. Ancak, zaman içinde Paraguay (1954-1989), Brezilya (1964-1985), Bolivya (1971-1981), Uruguay (1973-1985) ve Şili'deki (1973-1990) süreçler de birer kirli savaş olarak anılmaya başlanmıştır. Ayrıca, kavram, yalnızca Latin Amerika'daki süreçlere özgü değildir ve başta Afrika kıtası olmak üzere dünyanın farklı bölgelerindeki terör stratejilerine dayanan, genellikle devlet-kaynaklı baskıcı politikaları ve uygulamalarını içeren tarihsel süreçleri anlatmak için kullanılabilir hâle gelmiştir. Genel olarak Latin Amerika'da gerçekleşen kirli savaş örneklerini inceleyen bir çalışma için bakınız; Ester Ruben & Onur Ağkaya (2021), “Meksika'nın ‘Bilinmeyen Kirli Savaşı’: Latin Amerika'da ‘İstisnai’ Bir Örnek”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 45, Sayı: 2, ss. 449-448.

¹⁶ Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas [CONADEP] (1984), Erişim Tarihi 31.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.usip.org/publications/1983/12/truth-commission-argentina>.

¹⁷ Ayfer Genç-Yılmaz (2014), “Toplumsal Hareketin Kalbinde Bir Yeni Özne: Anneler; Türkiye’de Cumartesi Anneleri ve Arjantin’de Mayıs Meydanı Anneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 1, s. 54.

¹⁸ Marguerite Feitlowitz (2011), *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*, New York: Oxford University Press, ss. 68-69.

yüzde 93'ünün hükümet güçleri ve bunlarla bağlantılı paramiliter grupların eylemleri sonucunda 200.000'den fazla insan öldürülmüştür. Öldürülenlerin yüzde 83'ünün Maya yerlisi, yüzde 17'sinin de *Ladino*¹⁹ kökenli olduğu belgelenmiştir.²⁰ 1,5 milyondan fazla insanın yerinden edildiği ve 150.000 kadarının da sürgüne gönderildiği bu süreçte, Guatemala Ordusu, Maya yerlilerine karşı açıkça ve soykırıma varan şiddet eylemleri gerçekleştirmiştir.²¹

Orta Amerika'da devlet terörünün on binlerce insanın hayatına mal olduğu bir diğer savaş El Salvador'da yaşanmıştır. 1920'lerden sonra uygulanan toprak politikalarının kırsal kesimlerdeki yoksulların açlıktan ölmesine neden olduğu ülkede, 1970'lerden itibaren, Salvador Kilisesi, oligarşik yapılanmaya karşı anti-komünist pozisyonundan uzaklaşarak yoksullardan yana özgürlük hareketini benimsemiştir.²² Bu değişimde, anti-komünist ölüm mangalarının yoksullar için çalışan kilise temsilcilerini hedef alması çok büyük bir etken olmuştur. Hem kiliseyi, hem de gerilla hareketini hedef alan mücadelenin sloganının “*Yurtsever Ol, Bir Rahip Öldür*” hâline gelecek kadar şiddet ortamının tırmandığı El Salvador'da, *Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional* (Farabundo Martí Ulusal Kurtuluş Cephesi) ile ordu arasındaki çatışmalar, 1992'de imzalanan Chapultepec Barış Anlaşması'yla son bulmuştur. *Çılgınlıktan Umuda: El Salvador'da 12 Yıllık Savaş* adıyla yayımlanan hakikat komisyonunun raporuna göre, sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, 1980 ve 1992 arasındaki iç savaş sırasında işlenen on binlerce cinayetin failleri yüzde 85 oranında devlet görevlileridir.²³ Yine aynı dönemde, bir başka Orta Amerika ülkesi Nikaragua'da 42 yıldır ülkeyi yöneten Somoza Ailesi'nin hanedanlığına son vererek yönetimi ele geçiren devrimci *Sandinistalar*'la yeni rejime karşı olan *Contralar* arasında kirli savaş taktiklerine başvuru çatışmalar 30.000 insanın hayatına mal olmuştur.²⁴

Bağımsızlığını kazandıktan sonra uzun yıllar cuntanın başta olduğu Peru'da, baskıcı yönetim ve sosyo-ekonomik eşitsizliklere karşı, 1980 yılında *Sendero Luminoso* (Aydınlık Yol Hareketi), aşırı Maoist bir doktrinle birlikte oldukça aşırı şiddet yöntemlerini içeren bir

¹⁹ Ladino, Guatemala'da genel olarak yerli kökenli olmayan, İspanyolca konuşmakla birlikte bazı yerli geleneklerini de benimsemiş etnik grup için kullanılmaktadır.

²⁰ Comisión para el Esclarecimiento Histórico [CEH] (1999), Erişim Tarihi: 31.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.usip.org/publications/truth-commission-guatemala>.

²¹ Victoria Sanford (2003), *Buried Secrets: Truth and Human Rights in Guatemala*, New York: Palgrave Macmillan, s. 14.

²² John Charles Chasteen (2012), *Latin Amerika Tarihi*, ss. 340-341.

²³ Comisión de la Verdad Para El Salvador [CVES] (1993), *From Madness to Hope: The 12-Year War in El Salvador: Report on the Truth for El Salvador*, Erişim Tarihi: 30.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.usip.org/publications/truth-commission-el-salvador>.

²⁴ Thomas C. Wright (2017), *Latin America since Independence: Two Centuries of Continuity and Change*, Lanham: Rowman & Littlefield, s. 264-270.

isyan hareketi başlatmıştır. 1982’de, bir diğer radikal devrimci grup *Movimiento Revolucionario Túpac Amaru* da (MRTA) (Túpac Amaru Devrimci Hareketi), zaman zaman sivilleri de hedef alan eylemlerine başlamıştır. Aynı derecede ağır şiddet yöntemlerine başvuran orduyla iki oluşum arasındaki çatışmaların sonucunda, 61.007 ila 77.552 kadar insan hayatını kaybetmiş ve yüzbinlerce kişi yerinden edilmiştir. 1990 ve 2000 yılları arasında ülkeyi dikta rejimiyle yöneten Alberto Fujimori’nin görevini bırakmasından sonra göreve gelen geçici yönetimin izniyle kurulan hakikat komisyonunun yaklaşık 2 yıl süren çalışmaları sonucunda yayınladığı raporda, ölümlerin yüzde 54’ünden *Sendoro Luminoso*’nun, yüzde 1.5’inden MRTA’nın ve kalanlardan, en başta Fujimori yönetimi olmak üzere, hükümet güçlerinin sorumlu olduğu açıklanmıştır.²⁵

Kolombiya, insan hakları ihlallerinin en uzun süreli yaşandığı Latin Amerika ülkelerinden biridir. 1948’de Kolombiya Liberal Partisi Başkan adayı Jorge Eliécer Gaitán’ın öldürülmesiyle başlayan ve başkent Bogotá’da gerçekleşmesine atfen *El Bogotazo* olarak anılan isyan, daha sonra ülkenin geneline yayılmış, yönetimdeki Kolombiya Muhafazakâr Parti yanlılarıyla Liberal Parti yanlıları 10 yıl süren bir savaşa girişmiştir. “*La Violencia*” olarak anılan bu dönemde yaklaşık 250.000 kişinin öldürüldüğü ve yüz binlercesinin de yerinden edildiği tahmin edilmektedir. Sonraki dönemde de, ülke; kutuplaşma, sosyal eşitsizlik, uyuşturucu kartellerinin kriminal faaliyetleri ve şiddetinin yanında *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia* (FARC) ve *Ejército de Liberación Nacional* (ELN) gerillaları ile hükümet güçleri ve onun kontrolündeki ölüm mangaları arasındaki çatışmalarda kayıp on yıllar yaşamıştır. Özellikle 1984 ve 1993 yılları arasında, Kolombiya’yı yeniden iç savaşın eşiğine getiren uyuşturucu kartellerinin sınır tanımayan şiddet eylemleri “*narko-terör dönemi*” olarak anılmaya başlanmıştır.²⁶ Zaman zaman gerilla örgütlerinin de karıştığı uyuşturucu trafiği bütün Latin Amerika’ya ve ABD’yle Kanada’ya yayılan uluslararası bir sorun hâline gelmiş ve yalnızca Kolombiya’da, tahminen 50.000 kişinin ölümüne neden olmuştur.²⁷ Yaklaşık 250.000 kişinin ölümüne ve 6 milyondan fazla insanın yerinden edilmesine neden olan Kolombiya hükümetleri ile FARC arasındaki yarım asırlık savaş, 23

²⁵ Comisión de la Verdad y Reconciliación [CVR] (2003), “Supreme Decree No. 065-2001-PCM”, Erişim Tarihi: 27.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.usip.org/publications/truth-commission-peru-01>.

²⁶ Angélica Durán-Martínez (2018), *The Politics of Drug Violence: Criminals, Cops, and Politicians in Colombia and Mexico*, New York: Oxford University Press.

²⁷ Sonia Cardenas (2010), *Human Rights in Latin America*, ss. 39-40.

Haziran 2016'da imzalanan ateşkes anlaşmasıyla son bulmuştur²⁸; ancak, çeşitli silahlı grupların varlığı ve faaliyetleri, iç savaşın tamamen sonlanmasına engel teşkil etmektedir.²⁹

Latin Amerika'da, kriminal faaliyetlerin yoğunluğu ve narko-terörizm konusunda Kolombiya'dan sonraki en sorunlu ülke Meksika'dır. O kadar ki, “*Meksika'nın Kolombiyalılaşması*” sıklıkla tartışılan bir konu hâline gelmiştir.³⁰ Meksika, bugün, insan hakları ihlallerinin sıradanlaştığı, yolsuzluğun, rüşvetin, vatandaşlara karşı polis şiddetinin ve özellikle kadın cinayetlerinin korkunç boyutlara ulaştığı bir ülke görünümündedir. Meksika'da kartel savaşlarının yalnızca 2006'dan sonraki on yıllık bilançosu sayıları 23.000'den fazla olan zorla kaybedilmiş kişidir.³¹

Brezilya, güvenlik güçlerinin vatandaşlara yönelik şiddetinin enformel bir kurum olarak varlığını sürdürdüğü bir diğer Latin Amerika ülkesidir.³² 1964 ve 1985 yılları arasındaki askerî yönetim döneminde, ölüm mangalarının gerçekleştirdiği cinayetler ve gözaltındaki vatandaşlara yönelik işkenceler, o dönemki rejimin karakteriyle özdeşleşmiştir. 1946'dan 1988'e kadar ülkede gerçekleştirilen insan hakları ihlallerini araştıran ulusal hakikat komisyonunun 2014'te tamamladığı raporlara göre, 434 kişinin askerî yönetim yetkililerince öldürüldüğü ya da kaybolduğu ve 20.000'den fazla kişinin de işkence gördüğü açıklanmıştır.³³ Yine, raporlara göre, dikta döneminde 8.300'den fazla yerlinin askerî yönetim tarafından öldürüldüğü tahmin edilmektedir.³⁴

Latin Amerika'da insan hakları ihlallerinin en yoğun yaşandığı ülkelerden bir diğeri olan Haiti, 1950 ve 1990 yılları arasındaki dönemin yaklaşık 35 yıl boyunca askerî diktatörlükle yönetilmiştir. Ülkenin demokratik seçimle göreve gelen ilk Başkanı Jean Bertrand Aristide, göreve başladıktan 8 ay sonra bir askerî darbeyle iktidardan düşürülerek sürgüne gönderilmiştir. Darbeyi gerçekleştiren General Raoul Cédras, 1991'den 1994'e kadar ülkeyi

²⁸ Sibylla Brodzinsky & Jonathan Watts (2016), “Colombia and Farc rebels sign historic ceasefire deal to end 50-year conflict”, *The Guardian*, Erişim Tarihi: 22.9.2020, Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/23/colombia-farc-rebel-ceasefire-agreement-havana>.

²⁹ Human Rights Watch (2021), “Colombia: Events of 2020”, Erişim Tarihi: 31.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/colombia>.

³⁰ Christopher Paul & Colin P. Clarke & Chad C. Serena (2014), *Mexico Is Not Colombia: Alternative Historical Analogies for Responding to the Challenge of Violent Drug-Trafficking Organizations—Supporting Case Studies*, Santa Monica, California: RAND Corporation, RR-548/2, 2014.

³¹ Jan Martínez Ahrens (2015), “La ONU se pide que se interroge a los militares del caso Ayotzinapa”, *El País*, Erişim Tarihi: 13.7.2021, Erişim Adresi: http://internacional.elpais.com/internacional/2015/09/16/actualidad/1442366479_791660.html.

³² Gretchen Helmke & Steven Levitsky (2006), “Introduction”, içinde (editörler: Gretchen Helmke ve Steven Levitsky) *Informal Institutions and Democracy: Lessons from Latin America*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, s. 4.

³³ Henrique Tavares Furtado (2015), “Against state terror: lessons on memory, counterterrorism and resistance from the Global South”, *Critical Studies on Terrorism*, Cilt 8, Sayı: 1, s. 86.

³⁴ *A.g.e.*

ağır insan hakları ihlallerinin yoğunlaştığı bir rejim altında *de facto* yönetmiştir. ABD yönetiminin güç kullanma tehdidinden sonra, Cédras, görevini tekrar Aristide'e bırakmıştır. 1995'te kurulan Haiti Ulusal Hakikat ve Adalet Komisyonu'nun 1996 tarihli nihai raporuna göre, aralarında cinsel saldırıya ve işkenceye uğrayan birçok kadının ve gazetecinin bulunduğu 8.667 kişi, askerî yönetim dönemin tarafından gerçekleştirilen ve sayısı 18.629'u bulan insan hakları ihlaline maruz kalmıştır.³⁵

Bu alt başlıkta, Latin Amerika'da başlıca insan hakları ihlalleri, bazı ülkeler üzerinden genel hatlarıyla anlatılmıştır. Makalenin sınırlı yeri ve kapsamı, belli ülkeler ve emsaller üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Her biri tek başına birer literatür yaratan bu emsaller ve bölgede gerçekleşen, ancak, burada değinilemeyen diğer insan hakları ihlallerinin hiçbirinin diğerlerinden daha az önemli olduğu savunulmamaktadır. Örneklerin seçiminde, genelde, insan hakları ihlallerinin birer hakikat komisyonu raporuyla belgelenmiş olmasına ehemmiyet verilmiştir. Burada amaçlanan, Latin Amerika'daki insan hakları ihlalleri hakkında genel bir fikir sağlanmasıdır. Çalışmanın diğer bölümlerinde, başka emsallere ve burada bahsedilenlere mümkün oldukça farklı yönlerden tekrar değinilecektir.

1.2. Latin Amerika'nın İnsan Hakları Normlarına Katkıları

Bir önceki alt başlıkta ele alınan insan hakları ihlallerinin, hemen hepsinin insanlığa karşı işlenen suçlar kategorisi altında, evrensel olarak kabul gördüğüne dikkat çekilmesi gerekmektedir. Ayrıca, istatistiksel veriler her ne kadar gerçekleştirilen ihlallerin büyüklüğünü gösterir nitelikte olsa da, insan hakları çalışmalarında kantitatif yöntemlere başvurmak, insan hayatlarının sayısallaştırılmasına bağlı olarak yaşananları, en azından, sıradanlaştırma sakıncasını içermektedir. Çalışmanın başında dikkat çekildiği üzere, bu kadar geniş bir coğrafyada, uzun sayılabilecek bir tarih aralığını ele alan bu çalışmanın makro bir yaklaşımı zaruri kıldığı hatırlanmalıdır. Bu noktada, Latin Amerika'da insan hakları konusunda yapılan çalışmalardaki birinci zorluk kendini göstermektedir: Otoriter yönetimlere dayalı siyasi tarihi, Latin Amerika'da insan haklarının gelişimini konu edinen çalışmaları anlaşılır sebeplerle, yalnızca bölgedeki ağır ihlallerin anlatıldığı tek yönlü bir tasvire götürmektedir. Ne var ki, bu tür çalışmalar, ekseriyetle eksik kalmaktadır. Çünkü, Latin Amerika'da insan haklarının gelişimi yalnızca aşırı derecelerdeki insan hakları ihlallerini değil, bölge ülkelerinin uluslararası insan hakları normlarına yaptıkları katkılar incelenmeden anlayamaz.

³⁵ Commission Nationale de Vérité et de Justice [CNVJ] (1996), Erişim Tarihi: 1.1.2022, Erişim Adresi: <http://www.usip.org/publications/truth-commission-haiti>.

Latin Amerika insan haklarının dünyadaki gelişimine pek de bilinmeyen eşsiz katkılar sunmuştur. Mirasları yüzyıllara dayanan bu tarihî gelişimler: 1-) felsefi olarak: insanlar arasında eşitlik ve yerli halkların haklarına dayanan fikirlerin kökleri, Bartolomé de las Casas'ın etkisinde yatmaktadır; 2-) kurumsal olarak: ekonomik ve sosyal hakların dünya gündemine girmesi Meksika'nın 1917 devrimci anayasasının etkisiyle başlamıştır; ve 3-) siyasal olarak: uluslararası hukuki belgelerin hazırlanmalarında insan hakları normlarının küresel olarak gündeme getirilmesinde Latin Amerika ülkelerinin gayretleri özellikle 1940'larda önemli değişimlere yol açmıştır.³⁶

Bartolomé de las Casas, şüphesiz, yerli hakları konusundaki fikirleriyle, modern insan hakları kavramı üzerinde silinmez bir iz bırakmıştır. İspanyol bir keşiş olan de las Casas, “*Yeni Dünya'nın fethi ve Hristiyanlaştırılması*” sürecine doğrudan katılmış ve hem 1518 ve 1548 yılları arasında kaleme aldığı eserlerinde ortaya koyduğu fikirlerle, hem de bir erken dönem aktivisti olarak yerlilerin haklarının ateşli bir savunucusu olarak ünlenmiştir. Eserlerinin arasından en ünlüsü *Historia de las Indias*'tır (Yerlilerin Tarihi)³⁷. De las Casas'ın fikirleri, örneğin Afrikalılar'ın köleleştirilmesine karşı çıkmaması gibi tutarsızlıklar içerse bile, hem yazılarının, hem de aktivizminin eleştirelliği, döneminin çok ilerisindedir.³⁸

Latin Amerika ülkelerinin insan hakları normlarına kurumsal anlamdaki etkisi de uzun bir geçmişe sahiptir. Bağımsızlıklarından 2006'ya kadar, 20 Latin Amerika ülkesi toplam 251 adet ulusal anayasa düzenlemiştir ve bunların 234'ü, 1977 yılına kadar yapılmıştır.³⁹ Söz konusu sayılar, tek başına, bölgenin siyasal dinamizminin ve değişim hızının kurumsal yansımalarının anlaşılabilmesi açısından önemli bir ipucu vermektedir. Ne var ki, Latin Amerika'da düzenlenen anayasalar, sayıları itibariyle değil, düzenledikleri haklar sebebiyle dünyaya birer model oluşturmuşlardır. Bağımsızlıktan sonra bölgede ilk anayasalar yapılırken, Avrupa Aydınlanması fikirlerinden, Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi'nden ve nispeten daha az nebzede olsa da ABD'deki anayasal haklar modelinden esinlenilmiştir. Dolayısıyla, Latin Amerika'daki ilk anayasaların çoğu, bireysel haklar ve özgürlükler kavramlarını ABD modelinden ve bunun yanında, vatandaşların eşitliği ve ödevlerini Kıta Avrupası'ndan alarak bir araya getirmiştir. Simón Bolívar'ın özellikle benimsediği bu melez model itibariyle, özgürlük, eşitlik ve özel mülkiyet haklarının

³⁶ Sonia Cardenas (2010), *Human Rights in Latin America*, s. 6.

³⁷ De Las Casas'ın Türkçe'ye çevrilmiş derleme bir çalışması için bakınız; Bartolomé de las Casas (2015), *Kızılderililer Nasıl Yok Edildi*, İstanbul: Şule Yayınları.

³⁸ Sonia Cardenas (2010), *Human Rights in Latin America*, ss. 7-8.

³⁹ Paul Drake (2009), *Between Tyranny and Anarchy: A History of Democracy in Latin America, 1800-2006*, Stanford: Stanford University Press, s. 29.

dokunulmazlığı kutsal sayılmış; kölelik insanlığa karşı saygının, utanç verici bir ihlali olarak kınanmış; yönetimlerin, hakların güvence altına alınmasında etkin sorumluluğu desteklenmiştir. Yüzyıl kadar devam eden bu melez anayasa deneyiminden sonra, bugün hâlâ yürürlükte olan 1917 Meksika Devrimci Anayasası ile birlikte, ekonomik ve sosyal hakların anayasada düzenlenmesi, insan hakları alanında çığır açıcı bir adım olmuştur. Bu doğrultuda, bir ulusal anayasa ilk kez çalışma hakları ve adil çalışma koşullarını düzenleyerek hem bölgede, hem de dünyada yapılacak yeni anayasalar için bir zemin hazırlamıştır. Cardenas'ın belirttiği gibi Meksika Anayasası'nın arazilerin kamulaştırılmasını ve yeniden dağıtılmasını öngörmekle, temelinde toplumun faydasını gözeten tanımlarının insan haklarına yaptığı katkı dikkat çekicidir.⁴⁰ Bölgede düzenlenen anayasalar, bu bağlamda, dışarıdan ithal edilen vatandaşlık hakları ve ödevlerinin birleştirilmesinde ve hem özellikle yerli halklar gibi grup haklarına, hem de sosyal ve ekonomik haklara verdiği önemle dünyadaki yeni anayasalara model oluşturan Latin Amerika ülkelerinin ulusal anayasaları, insan hakları normlarına eşsiz katkılar sağlamıştır.

Latin Amerika'daki ulusal anayasaların insan hakları normlarına katkıları, aynı zamanda bölgede insan haklarının gelişimini konu alan çalışmaların ikinci zorluğunu da ortaya koymaktadır: insan hakları sorunlarının çoğu, bölgedeki sosyo-ekonomik eşitsizliklere dayanmaktadır. Zira, verilen birçok örnekte aşikâr olduğu üzere, gerek devrimci gerilla hareketlerinin ideolojik referansları, gerek organize suç örgütlerinin kendilerini yaşatabilecek ve faaliyetlerini genişletebilecek alanlar bulmaları, temelde Latin Amerika toplumlarında yüzyıllar içinde şekillenerek kökleşen sosyo-ekonomik katmanlaşmalara dayanmaktadır. Bu bağlamda, anayasaların işlerliği önemli bir tartışma konusu olarak sivrilmektedir. Söz konusu Latin Amerika olduğunda, Drake'in ifade ettiği gibi yazılı anayasaların yerine pratiğin işlediği görülmektedir.⁴¹ Özellikle neoliberal politikalara geçildikten sonra, anayasalarda öngörülen ekonomik ve sosyal hakların daha da aşındığı gözlemlenmektedir.⁴²

Latin Amerika'da demokrasi ve insan haklarının gelişimi de yine sosyo-ekonomik eşitsizlik üzerinde şekillenmektedir. İnsan haklarının gelişiminin demokratikleşmeyle ilişkisi, bugün üzerinde en çok araştırma yapılan konulardan biridir. Genel yaklaşıma göre, ülkeler demokratikleştikçe insan hakları ihlalleri o derecede azalmaktadır. Bu kadar kapsamlı bir tartışmanın derinlerine inmek, bu çalışmanın kapsamını ve amacını aşmaktadır. Bu

⁴⁰ Sonia Cardenas (2010), *Human Rights in Latin America*, s. 10.

⁴¹ Paul Drake (2009), *Between Tyranny and Anarchy*, s. 32.

⁴² Michelle D. Bonner (2019), "What democratic policing is ... and is not", *Policing and Society*, DOI: 10.1080/10439463.2019.1649405.

doğrultuda, yalnızca Latin Amerika ülkelerinde demokrasiye yüklenen farklı anlamların temelinde yine sosyo-ekonomik sebeplerin yattığından kısaca bahsedilmekle yetinilecektir.

1960'lardan itibaren Siyaset Bilimi literatüründe demokratikleşme ve kalkınma üzerine yapılan tartışmalarda model olarak en çok incelenen bölgelerden biri olan Latin Amerika'daki ülkelerin birçoğu⁴³, 1980'lerden itibaren hızlı biçimde demokrasiye geçmiştir. Fakat, bu ülkelerdeki demokrasilerin niteliği ve gücü önemli bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Pratikte de görüldüğü üzere, Latin Amerika'daki ülkelerin hepsi birbirlerinden farklı demokrasi tanımlarına sahiptir.⁴⁴ Birçok yönetimde askerî güçlerin etkisi azalmakla birlikte, temel hak ve özgürlükler genişletilmiş, ancak, insan hakları ihlalleri sürdürülmüştür. Bunun yanında, Latin Amerika ülkelerinin önünde, demokrasiye geçildikten sonraki en önemli sorunlardan biri ise demokrasinin konsolidasyonu olmuştur.⁴⁵ Örneğin, Haiti, konsolidasyon sorununun en zor yoldan tecrübesini 1990-1991 seçimlerinden sonra yaşamıştır ve ülkede demokrasi açığı bugün dahi sürmektedir. Yine bu noktada, asıl dikkat çekici unsur, sosyo-ekonomik eşitsizliğin yansımalarının Latin Amerika'da demokrasiye yüklenen anlamlardan en az siyasal eşitlik kadar refah beklentisinde de kendini göstermesidir. Örneğin, birçok Latin Amerikalı, ekonomi kötüyse, demokrasinin feda edilmesini bir sorun olarak görmemektedir.⁴⁶ Örnek vermek adına; iç savaştan çıkan birçok Latin Amerika ülkesinden biri olan El Salvador'da, nüfusun yüzde 50'den fazlası yoksulluk sınırının altındadır ve El Salvadorlular, diğer milyonlarca Latin Amerikalı gibi geçinebilmek için ABD'de kaçak olarak çalışarak ailesine para göndermekten başka çıkar yol görmemektedir. Bu durum: "*Artık, işkenceler yok; belirgin insan hakları ihlalleri yok. Pazar ekonomisinin belirlediği kurallar içinde, fakat, demokratik bir sistem içinde yaşıyor. Yiyecek yok, ancak, oy hakkı var.*" şeklinde yorumlanmaktadır.⁴⁷ Her ne kadar demokrasiyi yalnızca seçimlerde oy vermek olarak yorumlayan sınırlı bir perspektif olsa da, Rueschmayer'ın işaret ettiği gibi "*siyasal eşitlik, ekonomik ve sosyal eşitlikle doğrudan bağıntılıdır*"⁴⁸ ve bu eşitliği dengeleyebilme güçlüğü, bugün, Latin Amerika ülkelerinde insan haklarının gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak görünmektedir.

⁴³ Sabri Sayarı & Hasret Dikici Bilgin (2015), "Karşılaştırmalı Siyaset Alanının Gelişimi", içinde (editörler: Sabri Sayarı & Hasret Dikici Bilgin) *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss.13-16.

⁴⁴ Paul Drake (2009), *Between Tyranny and Anarchy*, ss. 201-202.

⁴⁵ Terry Lynn Karl (1990), "Dilemmas of Democratization in Latin America", *Comparative Politics*, Cilt 23, Sayı: 1, s. 1.

⁴⁶ Paul Drake (2009), *Between Tyranny and Anarchy*, s. 208.

⁴⁷ Andrea Bilbao (2007), "God Bless El Salvador", *Punto y Coma*, Sayı: 4, s. 12.

⁴⁸ Dietrich Rueschmayer (2004), "Addressing Inequality", *Journal of Democracy*, Cilt 15, Sayı: 4, s. 76.

Latin Amerika ülkelerinin uluslararası insan hakları normlarına olan, özellikle de BM bünyesindeki uluslararası hukuki belgelerin hazırlanmasındaki katkıları ve gayretlerine çalışmanın ikinci bölümünde değinilecektir.

1.3. Latin Amerika’da İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Gelişimi

Latin Amerika’da insan haklarının bölgesel anlamda korunması ikili bir kurumsal mekanizma üzerinden sağlanmaktadır. İşbirliği içinde çalışan bu iki kurum, Amerikan Devletler Teşkilatı (ADT) çatısı altında faaliyetlerini yürüten Amerikalılararası İnsan Hakları Komisyonu (AİHK) ve Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi’dir (AAİHM).

2 Nisan 1948 Bogotá Konferansı’nda kabul edilen ve 1951’de yürürlüğe giren ADT Kurucu Şartı ve Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Beyannamesi’nin Latin Amerika’da insan haklarının korunmasının iki kurucu belgesi olduğu kabul edilmektedir.⁴⁹ BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nden yaklaşık 8 ay daha önce kabul edilen ve toplam 38 maddeden oluşan Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Beyannamesi’nin ilk 28 maddesi; yaşama, özgürlük, kişisel güvenlik, kanun önünde eşitlik, özel ve aile yaşamını ve itibarını koruma, kadınlara çocuklarını koruma, konut dokunulmazlığı, sağlığın ve refahın korunması, kültürel hakların korunması, çalışma ve sosyal güvenlik, adil olarak dinlenme ve maaş, seçme ve seçilme, toplantı ve gösteri, dernek kurma, dilekçe verme, adil yargılanma, iltica gibi hakların, aynı zamanda din, ifade, yerleşme ve seyahat etme ve eğitim alma hürriyetinin sağlanmasını öngörmektedir. Daha önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, Latin Amerika’da ulusal anayasalarda kişisel ve siyasal hakların yanında, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların da korunması yaklaşımının, bölgesel anlaşmalarda da düzenlendiği görülmektedir. Beyannamenin kalan 10 maddesinde ise, vatandaşlara; topluma, çocuklara ve ailesine karşı, (en azından ilkokul seviyesinde) eğitim alma ve verme, oy verme, kanunlara uyma, ülkesine hizmet etme, sosyal güvenliği ve refahı sağlama, vergi verme, çalışma ve yabancı ülkelerde siyasal eylemlerden kaçınma ödevleri yüklenmektedir.⁵⁰ Daha sonra San José Paktı olarak anılacak Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Beyannamesi, 1967 tarihli Buenos Aires Protokolü uyarınca yapılan değişiklikle bağlayıcı hâle getirilmiştir.⁵¹ Ancak, ABD, Kanada

⁴⁹ Corte Interamericana de Derechos Humanos [CorteIDH] (2016a), “I/A Court History”, Erişim Tarihi: 22.9.2021, Erişim Adresi: <https://www.corteidh.or.cr/historia.cfm?lang=en>.

⁵⁰ Organización de los Estados Americanos [OAS] (1948), “Declaración Americana de los Derechos y Deberes del Hombre”, Erişim Tarihi: 22.9.2021, Erişim Adresi: <http://www.oas.org/es/cidh/mandato/Basicos/declaracion.asp>.

⁵¹ Organización de los Estados Americanos [OAS] (1969), “American Convention on Human Rights ‘Pact of San Jose, Costa Rica’”, Erişim Tarihi: 23.9.2021, Erişim Adresi: https://www.oas.org/dil/access_to_information_American_Convention_on_Human_Rights.pdf.

ve Küba'nın imzalamadığı bildirgeden, imzacı ülkeler Trinidad ve Tobago ve Venezuela da daha sonra çekildiklerini açıklamıştır.

Tablo 2: Latin Amerika'da İnsan Haklarının Korunmasına Yönelik Düzenlemeler

Kaynak: OAS

1948	Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Beyannamesi
1969	Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi
1985	İşkencenin Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Amerikalılararası Sözleşmesi
1988	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara Dair San Salvador Ek Protokolü
1990	İdam Cezasının Kaldırılması Protokolü
1995	Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Amerikalılararası Sözleşmesi
1996	Zor Kullanılarak Kaybolan Bireylere Dair Amerikalılararası Sözleşmesi
1999	Engelli İnsanlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Amerikalılararası Sözleşmesi

1.3.1. Amerikalılararası İnsan Hakları Komisyonu (AİHK)

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Beyannamesi'nin etkin biçimde uygulanabilmesi amacıyla 1959 yılında AİHK'nın kurulması kararı alınmış ve ADT'nin onaylamasıyla birlikte komisyon 1960'ta faaliyetlerine başlamıştır.⁵² Merkezi Washington'da bulunan AİHK, insan hakları alanında yetkinliğiyle tanınan ve 4 yıllığına ADT Genel Kurulu tarafından seçilen 7 bağımsız üyeden oluşmaktadır. Üyelerden üçü, 2 yılda bir yenilenmektedir ve üyeler ikinci kez seçilebilme hakkına sahiptirler.

İlk kurulduğunda, Komisyon'un amacı insan hakları konusunda genel araştırmalar yapmak ve insan haklarına itibarı arttırmak olarak öngörülmüştür. İlerleyen süreçte, AİHK, kendisine yapılan insan hakları ihlalleri başvurularıyla ilgilenmeye ve bunlar hakkında bağlayıcı olmayan raporlar hazırlayarak ADT Genel Kurulu'na sunmaya başlamıştır. Komisyon, insan hakları ihlalleriyle ilgili bireysel ve aynı zamanda, üçüncü kişilerden ya da kuruluşlardan yapılan başvuruları kabul etmekte, araştırmakta ve soruşturma yapmaktadır. Ayrıca, gerekli gördüğü durumlarda, AİHK, kendi inisiyatifiyle de soruşturma gerçekleştirebilir.

⁵² Organización de los Estados Americanos [OAS] (2016a), "Inter-American Commission on Human Rights", Erişim Tarihi: 24.09.2021, Erişim Adresi: <https://www.oas.org/en/iachr/>.

İnsan hakları ihlallerine yönelik başvurular, 1969 Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalayıp imzalamamasına bakılmaksızın ADT üyesi her devlete karşı yapılabilmektedir. Yapılan başvuruları inceleyen Komisyon, başvurunun geçerli olduğu sonucuna ulaştığı takdirde, öncelikle tüm iç hukuk yollarının tüketilip tüketilmediğini denetler ve bu süreçte şikayete taraf olan hükümetle de görüşmeler gerçekleştirir. Genel olarak yapılan başvurulara 90 gün içinde cevap verilmesi beklenir ve bazı durumlarda bu süre 180'e güne kadar uzatılabilir. Yapılan başvuruya hükümetlerin cevap vermesinden sonra, başvuru sahibine karşılık vermesi için 30 günlük bir süre tanınır ve bu süre içinde (varsa) ihlale yönelik kanıtları ve tanıkları Komisyon'la paylaşması beklenir. Bundan sonra, Komisyon, kanıtları değerlendirir, tanıklarla görüşür ve gerekli hâllerde saha incelemeleri yapar. Söz konusu çalışmaların sona ermesiyle, Komisyon, taraf olan hükümete tavsiyelerini iletir. Başvuruya taraf olan hükümet Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ni onaylamışsa uzlaşma yolu denir; uzlaşma sağlanırsa Komisyon ADT Sekreteri tarafından yayınlanmak üzere bir özet rapor hazırlar. Uzlaşmanın sağlanamadığı durumda ise, AİHK, bulguları ve tavsiyeleri içeren bir rapor hazırlar ve bunu AAİHM'ye sunmadan önce taraflara 3 ay mühlet verir. Bu sürenin sonunda da başvuruya taraf hükümete uyması beklenen tedbirler listesi ve takvimi resmî bir rapor biçiminde iletilir.

Son olarak, bir devlet hem Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ni, hem de AAİHM'nin yetkisini onaylamışsa, taraf devlet ya da Komisyon davayı Mahkemeye götürme kararı alabilir. Eğer söz konusu durumun gerçekleşme ihtimali yoksa, AİHK maddi tazminat ödenmesini de mümkün kılan bir tavsiye raporu yayınlar. Ne var ki, Komisyon'un tavsiyeleri, Mahkeme'nin kararlarının aksine, bağlayıcı değildir.⁵³ Soruşturmalardan başka, insan haklarıyla ilgili bilgilendirici faaliyetler sürdürmek (konferanslar, seminerler düzenlemek, anketler yapmak, yıllık, tematik ve devletlere dair yayınlar yapmak vb.), devletlere insan hakları konusunda sorumluluklarına dair tavsiyelerde bulunmak ve insan hakları ihlalleriyle ilgili araştırmaların gerçekleştirilebilmesi için gereken koşulların ve tedbirlerin sağlanmasını devletlerden istemek gibi çalışmalar AİHK'nın diğer görevleridir. Komisyon'un bir diğer önemli sorumluluğu da bireysel dava başvurularını AAİHM'ye sunmak ve Mahkeme'den görüş istemektir.⁵⁴

⁵³ Organización de los Estados Americanos [OAS] (2010), "Petition and Case System, Informational Brochure", ss. 16-22. Erişim Tarihi: 01.11.2021, Erişim Adresi: http://www.oas.org/es/cidh/docs/folleto/CIDHFolleto_eng.pdf.

⁵⁴ Organización de los Estados Americanos [OAS] (2016c), "The OAS and the Evolution of the Inter-American Human Rights System", Erişim Tarihi: 01.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/intro.asp>.

1.3.2. Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi

1969 San José Paktıyla kurulması öngörülen AAİHM'nin işlerlik kazanması 1979'da mümkün olmuştur. Kosta Rika'nın mahkemenin merkezinin başkenti San José'de bulunması yönündeki talebi 1978'de ADT Genel Kurulu'nda alınan kararla kabul edilmiştir. AAİHM insan hakları alanında yetkinliğiyle tanınan hukukçular arasından 6 yıllık süre için ADT Genel Kurulu tarafından seçilen 7 hâkimden oluşmaktadır. Hâkimlerden üçü, 3 yıl sonunda yenilenmekte, aynı zamanda, 6 yıllık süresi dolanlar ise yeniden seçilebilmektedir.⁵⁵ Mahkeme, yalnızca üye devletler ya da AİHK tarafından kendisine iletilen davalara bakmaktadır. Bu açıdan, Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa'daki benzerinden farklı olarak bireysel başvuruları yalnızca Amerikalılararası İnsan Hakları Komisyonu tarafından yönlendirildiği takdirde kabul etmektedir. Mahkemenin kararları Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ve dolayısıyla yargı alanını kabul eden devletleri bağlayıcıdır. Söz konusu devletler, AAİHM'nin kararlarını genel olarak veya bir konuya ilişkin davalar şeklinde kabul edebilirler. Bugüne dek 17 Latin Amerikalı devlet, AAİHM'nin emsal teşkil edecek genel kararlarını kabul etmiştir.

AAİHM'nin siyasal konjonktürden etkilenmediğini gösteren önemli bir emsal Lori Berenson Davası'dır.⁵⁶ Peru'da, 1995'te yakalandıktan sonra Túpac Amaru Devrimci Hareketi'ne yardım suçundan tutuklanan ABD vatandaşı Berenson hakkındaki yerel mahkemenin vermiş olduğu mahkumiyet kararı, tutukluluğun bazı aşamalarında kişisel itibarın korunmasına yönelik ihlallerin gerçekleştirildiği kabul edilmekle beraber, hukuki sürecin aslına uygunluğu gözetilerek 2002'de AAİHM tarafından haklı bulunmuştur.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Latin Amerika'daki bölgesel insan hakları sisteminin işlevsel olarak Avrupa'daki benzerinden bir nebze daha geride olduğu söylenebilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bireysel başvuruları doğrudan kabul ederken, mevcut durumda Komisyon, Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi'nin önünde bir tür filtreleme görevi icra etmektedir. Bu durum, iki mahkemenin elindeki dava sayılarına bakıldığında da anlaşılmaktadır. 2015 yılı itibariyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin önünde 64.850 dava beklerken, Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi için aynı yılın sonunda bu sayı 25'tir ve 14 yeni dava mahkeme tarafından kabul edilmiştir.⁵⁷ Ayrıca, Avrupa'daki

⁵⁵ Corte Interamericana de Derechos Humanos [CorteIDH] (1979), "Statute of the I/A Court", Erişim Tarihi: 1.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.corteidh.or.cr/estatuto.cfm?lang=en>.

⁵⁶ Sonia Cardenas (2010), *Human Rights in Latin America*, s. 96.

⁵⁷ Corte Interamericana de Derechos Humanos [CorteIDH] (2016b), "Annual Report 2015", ss. 20-24, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: http://www.corteidh.or.cr/sitios/informes/docs/ENG/eng_2015.pdf.

örneğinden farklı olarak, Latin Amerikalı devletler, Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarını otomatik olarak iç hukuklarına iktibas etmemektedir. Bu da, AAİHM'nin etkinliğini azaltan bir başka unsurdur.⁵⁸ Bu eksikliklere rağmen, Latin Amerika'da insan haklarının korunmasına yönelik kurumların ve girişimlerin, küresel olarak ele alındığında gelişmiş olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, çalışmanın başında belirtildiği gibi insan hakları sürekli olarak yeniden üretilen bir sosyalizasyon sürecidir ve Latin Amerika'da yapılan düzenlemelerin ne kadar gelişmiş olduğu düşünülse dahi bu kadar hassas bir alanda çok daha efektif kurumlara, düzenlemelere ve daha iyiye doğru atılacak adımlara olan ihtiyacın her geçen gün arttığı bir gerçektir.

1.3.3. Latin Amerika'da İnsan Haklarının Korunmasına Yönelik Diğer Kurumlar

İnsan haklarının korunmasına yönelik bölgesel düzeydeki kurumlardan bir diğeri de Amerikalılararası Kadın Komisyonu'dur (AKK). Günümüzde, faaliyetlerine ADT çatısı altında devam eden Komisyon'un geçmişi, kadınların durumlarının iyileştirilmesi ve kadınlara oy hakkının sağlanması amacıyla 1922'de kurulan Kadınların İlerlemesi için Pan-Amerikan Derneği'ne kadar uzanmaktadır. Süreç içinde, 1933'te Montevideo'da gerçekleştirilen VII. Amerikalı Devletler Uluslararası Konferansı'nda, tarihte ilk kez kadınların eşit haklarının tanınmasına yönelik uluslararası bir metin Amerikalı devletler tarafından imzalanmıştır.⁵⁹ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra BM Kadın Statüsü Komisyonu'nun kurulmasında da aktif bir rol oynayan AKK, bugün de 34 üye ülkeden bir delegenin katılımıyla kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi, toplumun her alanında kadınların ve erkeklerin eşit katılımının sağlanması ve kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi için çalışmalarını sürdürmektedir.⁶⁰

Daha önce değinildiği gibi, ekonomik eşitsizlik, Latin Amerika'daki insan hakları ihlalleriyle doğrudan ilintilidir ve bu bağlamda, ADT çatısı altındaki Amerikalılararası Entegral Kalkınma Konseyi'nin dolaylı olarak insan haklarının korunmasına yönelik çalışmalarının bulunduğu dikkat çekilmesinde fayda görülmektedir. ADT'nin söz konusu organı, eğitim, kültür, bilim ve teknoloji, sosyal kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, limanlar ve turizm komiteleri vasıtalarıyla kültürel gelişme, verimli istihdam, ekonomik çeşitlilik, entegrasyon ve ticari liberalizasyon, demokratik kurumların güçlendirilmesi, bilimsel ve teknolojik

⁵⁸ Sonia Cardenas (2010), *Human Rights in Latin America*, s. 88.

⁵⁹ Organización de los Estados Americanos [OAS] (2015), "A Brief History of the Inter-American Commission of Women", Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.oas.org/en/cim/history.asp>.

⁶⁰ A.g.e.

değişim, telekomünikasyon, turizme yönelik kalkınma, sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunmasına yönelik faaliyetler gerçekleştirmektedir.⁶¹ Bu doğrultuda, Konsey, yalnızca ADT ile değil, Dünya Bankası, BM Kalkınma Programı ve UNICEF gibi uluslararası kuruluşlarla da ortak çalışmalar yürütmektedir.

Son olarak, Latin Amerika’da insan hakları alanında etkin çalışmalar ve araştırmalar gerçekleştiren önemli sivil toplum kuruluşlarına (STK), çalışmanın sınırlı yeri ve kapsamı itibarıyla yalnızca isimleri yazılmak suretiyle değinilecektir. Bu alanda faaliyet gösteren önemli uluslararası ve bölgesel ölçekli STK’lar: *Amnesty International* (Uluslararası Af Örgütü), *Human Rights Watch*, *Human Rights First*, *Washington Office on Latin America* (WOLA), *International Commission of Jurists*, *Comisión Andina de Juristas* (CAJ), *Save the Children*, *Physicians for Human Rights*, *World Organization Against Torture*, *Federación Latinoamericana de Asociaciones de Familiares de Detenidos-Desaparecidos* (FEDEFAM); bunların yanında Latin Amerika’da insan hakları ihlallerine karşı büyük mücadele veren dinî örgütler: *Vicaría de Solidaridad* (Şili), *Tutela Legal* (El Salvador), *Servicio Paz y Justicia* (Arjantin), *World Council of Churches* (Dünya Kiliseler Konseyi) olarak sayılabilir.

2. Birleşmiş Milletler’in Latin Amerika’da İnsan Haklarına Etkisi

Bu bölümde, ilk olarak Latin Amerika’nın uluslararası hukuki belgelerde insan haklarının geliştirilmesine yaptığı katkılardan bahsedilecek, bir sonraki alt başlıkta ise BM’nin Latin Amerika’daki insan hakları ihlalleri esnasında ve sonrasındaki faaliyetleri ele alınacaktır.

2.1. Latin Amerikalı Ülkelerin Uluslararası İnsan Hakları Kavramına Katkısı

Çalışmanın bir önceki bölümünde değinildiği gibi, Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Beyannamesi, BM Uluslararası İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nden daha önce yürürlüğe girmiştir. Sikkink, Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Beyannamesi’nin küresel insan hakları rejiminin başlangıç noktası olarak görüldüğüne dikkat çekerek, Latin Amerikalı ülkelerin “uluslararası insan hakları” kavramının öncülerini olduğunu savunmaktadır.⁶² Latin Amerikalı ülkelerin küresel insan hakları rejimine asıl katkısı ise, BM Şartı’na uluslararası insan hakları atıflarını dahil ettirmeleri olmuştur.⁶³ 4 büyük ülkenin –ABD, Çin, İngiltere ve SSCB– Dumbarton Oaks Görüşmeleri’nden çıkan BM’nin kurucu anlaşmasını oluşturacak

⁶¹ Organización de los Estados Americanos [OAS] (2016b), “Inter-American Committees”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: https://www.oas.org/en/cidi/Comisiones_interamericanas.asp.

⁶² Kathryn Sikkink (2014), “Latin American Countries as Norm Protagonists of the Idea of International Human Rights”, *Global Governance*, Cilt 20, Sayı: 3, s. 390.

⁶³ Mary Ann Glendon (2003), “The Forgotten Crucible: The Latin American Influence on the Universal Human Rights Idea”, *The Harvard Human Rights Journal*, Sayı: 16, ss. 38-39.

taslak metninde insan haklarına dair yalnızca tek bir atıf bulunmaktaydı. Bu süreçte, savaş sonrasında uluslararası sistemde kendilerine daha çok söz hakkı verilmesi gerektiğini düşünen 20 Latin Amerika ülkesi, San Francisco Konferansı'ndan önce, Şubat 1945'te Mexico City'de toplanmıştır. Konferansta, savaş sonrası uluslararası sistemi düzenleyecek bir teşkilatın devlet egemenliğine, demokrasiye ve insan haklarına daha fazla önem atfetmesi gerektiği konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Bu doğrultuda, insan haklarının uluslararası seviyede korunmasını isteyen –özellikle Uruguay, Şili, Panama ve Meksikalı– Latin Amerikalı delegeler San Francisco Konferansı'nda bu yönde etkin bir tutum izlemişlerdir. Sayı çoğunluğu itibarıyla de en önemli veto bloğu hâline gelen Latin Amerikalı ülkelerin kararlı diplomasisi, başta Britanya olmak üzere birçok devlet nezdinde de karşılık bulmuş, BM Şartı'nın dibacesinden başlayarak insan haklarına saygının ve yüceltilmesi gereği vurgusunun yanında, 55. ve 56. maddelerde ekonomik ve sosyal hakların önemi anlaşmada yer almıştır. Konferansta, ayrıca, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından bir insan hakları komisyonu kurulması yönünde karar alınmıştır. Daha sonra İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ni hazırlama görevi verilen, Eleanor Roosevelt'in başkanlık ettiği 18 kişilik bu komisyonda, Şili, Uruguay ve Panama'dan birer temsilci görev yapmıştır. Komisyon, öncelikle kültürel ve diğer farklılıkların uzlaştırılması için bir haklar bildirgesi çağrısında bulunmuştur. Kendisine, Beyannameyi yazma görevi verilen John Humphrey, Komisyon'a sunulan modellerden en çok Şili ve Panama'nın taslaklarından faydalanmıştır.⁶⁴ Şili tarafından sunulan taslak, daha önce 1948 Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Beyanname'si'nin hazırlanmasında ise temel olarak alınmıştır.⁶⁵

Evrensel İnsan Hakları Beyanname'si'nin, 1948'de BM Genel Konseyi'nde oylanmasından önce yapılan bir toplantıda Dominik Cumhuriyeti delegesi, erkek ve kadınların eşitliğine vurgu yapmış, Beyannamenin hem erkeklere, hem de kadınlara ithaf edilmesi gerektiğini savunarak önemli bir katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Latin Amerikalı diğer delegelerin katkılarıyla Beyannameye ailenin korunması, sürgün edilmekten korunma ve temel anayasal haklarının ihlallerine karşı hakların çiğnenmesine karşı ulusal mahkemeler yoluyla yargıya başvurma hakkı (*amparo* kurumu) ifadeleri (BM Şartı 8. madde) eklenmiştir. Irksal eşitliğin öneminin vurgulanması için gayret gösteren Latin Amerika ülkelerinin gayretiyle, evlenme ve aile kurma hakkını düzenleyen BM Şartı'nın 16. maddede “*ırk, yurttaşlık ya da din*

⁶⁴ Paolo G. Carozza (2003), “From Conquest to Constitutions: Retrieving a Latin American Tradition of the Idea of Human Rights”, *Human Rights Quarterly*, Cilt 25, Sayı: 2, s. 285, Erişim Adresi: https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/581.

⁶⁵ Sonia Cardenas (2010), *Human Rights in Latin America*, s. 10.

bakımlarından herhangi bir sınırlamaya uğramaksızın” ifadesinin eklenmesini sağlamıştır.⁶⁶ Özetle, Latin Amerikalı ülkeler, BM Şartı’na insan haklarının evrenselliği vurgusunun eklenmesinde büyük bir rol oynamış, aynı zamanda anlaşmada kullanılan dil ve yapılan atıflarda devletlerin egemenlik haklarının yanında, bireysel hakların cinsiyet, ırk, milliyet ve din ayrımı yapılmaksızın korunması ifadesine birçok maddede yer verilmesini sağlamışlardır.

2.2. BM’nin Latin Amerika’daki İnsan Hakları İhlallerine Yönelik Faaliyetleri

İnsan hakları ihlallerine uğrayan bireyler, haklarını aramak için ulusal hukuk mekanizmalarını tükettiğinde, insan haklarını korumayı amaçlayan bölgesel ve uluslararası kurumlara olan ihtiyaç ve adalet inancı daha da belirginleşir. Söz konusu Latin Amerika olduğunda ise, bu durum daha karmaşık bir hâl almaktadır. Çünkü, insan hakları ihlallerinin çoğu devlet yönetimini elinde tutan iktidarlar ve bunlara bağlı birimler tarafından gerçekleştirilmiştir. İhlalleri gerçekleştiren yönetimler değişse dahi, bölgesel ve uluslararası kurumların tarafsızlığına ve konunun dünyaya duyurulmasındaki rolüne daha çok güven duyulmaktadır. Latin Amerika’da insan haklarının korunmasına yönelik bölgesel anlaşmalara ve kurumlara ek olarak BM de bu alanda yürüttüğü faaliyetlerle uluslararası seviyede tamamlayıcı bir mekanizma rolü üstlenmektedir.

Latin Amerika, insan hakları ihlallerinin en ağır seviyelerde ihlal edildiği bir bölge olmuştur. Bunun yanında, uluslararası insan hakları normlarının gelişmesine de pek bilinmeyen eşsiz katkılar sağlamıştır. Söz konusu katkılardan bir diğeri, yaşanan insan hakları ihlallerinden sonra kurulan hakikat ve adalet komisyonlarıdır. İronik biçimde, bölgede gerçekleşen insan hakları ihlalleri tecrübeleri, bu komisyonların kurulmasını bir noktada zorunlu kılmıştır. *Pars destruens, pars construens* ağır insan hakları ihlallerinin ardından, Latin Amerika ülkelerinin, dünyanın geri kalanından önce pratik üzerinden geliştirdiği modeller, en başta Afrika’daki iç savaşları takip eden süreçlerde atılacak adımlar için birer referans noktası hâline gelmiştir. BM’nin insan haklarının gelişimine yaptığı en kritik katkılardan biri, Latin Amerika’daki hakikat ve adalet komisyonlarında rol almasıdır. BM’nin hakikat komisyonlarına bir şekilde müdahil olması, en başta, raporların resmî olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.⁶⁷ Ayrıca, BM, her koşulda hakikat komisyonunu tamamen organize edip yönetmek yerine ihtiyaçlara yönelik çalışma grupları oluşturarak, uzman desteği de sağlamaktadır. Böyle durumlarda, hakikat komisyonu ulusal bir mekanizmadan fazlası hâline gelmekte ve yayınlanan raporların tarafsızlığına ve doğruluğuna dair güven artmaktadır.

⁶⁶ Paolo G. Carozza (2003), “From Conquest to Constitutions”, s. 287.

⁶⁷ Victoria Sanford (2003), *Buried Secrets*, s. 256.

BM'nin Latin Amerika'da gerçekleşen insan hakları ihlallerine yönelik önemli faaliyetlerinin başında, 1980'lerde Arjantin'de yaşanan kirli savaş sonrasında sayıları on binlere ulaşan kaybolmuş kişilerin tahkikatine yönelik özel çalışma grubu gelmektedir. 5 uzmandan oluşan grup, doğrudan yetki almamasına rağmen, kaybolmuş kişilerin (veya onlardan geriye kalanların) bulunması amacıyla binlerce soruşturma yürütmüş, görece az sayıda şikâyeti aydınlatmasına rağmen resmî yetkililerden bilgi alabilmek konusunda oldukça verimli olmuştur. Ayrıca 1985'te, BM tarafından bölgeye işkence konusunda bir özel gözlemci atanmıştır.⁶⁸ Gerekli görülen durumlarda ülkeleri ziyaret eden, acil durumları hükümetlerle paylaşan ve yıllık raporlar yayınlayan gözlemcinin temel farkı, bireylerin iç hukuk yollarını tüketmeden de kendisiyle iletişime geçebilmesidir. Görevi bugün itibariyle yürüten Arjantinli avukat ve insan hakları aktivisti Juan Méndez'in kendisi de ülkesinde askerî yönetim tarafından işkenceye maruz kalmıştır.⁶⁹

Orta Amerika'da 1989 ve 1992 yılları arasında özellikle Nikaragua ve El Salvador'daki çatışmaların sona erdirilmesine ve insan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik olarak BM, önce ONUCA (BM Orta Amerika Gözlemci Grubu) Barış Koruma Gücü görevini ifa etmiştir. El Salvador, Guatemala, Honduras, Kosta Rika ve Nikaragua sınırları arasında mobilize olarak görev yapan az sayıdaki ONUCA birlikleri, Nikaragua'da *Contras*'ın ateşkes şartlarına uygun olarak dağılmasından sonra iç savaşın sona erdiği El Salvador'da, ONUSAL'a (BM El Salvador Gözlemci Misyonu) lağvedilmiştir. El Salvador'daki BM misyonu, hem ateşkesin doğrudan bu örgüt tarafından sağlanması hem de sonrasında kurulan CVES'in (*Comisión de la Verdad Para El Salvador*) doğrudan BM Genel Sekreteri tarafından organize edilmiş olması nedeniyle özel bir öneme haizdir.⁷⁰ Öte yandan, BM, Guatemala'da iç savaş sonrasında kurulan *La Comisión para el Esclarecimiento Histórico*'nun (CEH) (Tarihsel Gerçekleri Açığa Kavuşturma Komisyonu) kurulmasında ve çalışmasında, aynı zamanda bu süreçte barışın korunmasında MINIGUA (*UN Mission in Guatemala*) adı altında aktif görev yapmıştır.⁷¹

BM'nin Latin Amerika'da insan haklarına karşı en doğrudan ve en uzun dönemli sorumluluk aldığı ülke Haiti'dir. Ülkede 1993'ten sonra önüne geçilemeyen insan hakları ihlalleri ve

⁶⁸ Sonia Cardenas (2010), *Human Rights in Latin America*, ss. 85-86.

⁶⁹ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner [OHCHR] (2016), "Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment", Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Torture/SRTorture/Pages/SRTortureIndex.aspx>.

⁷⁰ United Nations [UN] (2003/a), "ONUCA, Resolution of the Security Council, 1989-1992", Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/onucare.html>.

⁷¹ United Nations [UN] (2003/b), "United Nations Verification Mission in Guatemala, MINIGUA", Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/minugua.htm>.

yolsuzluğa karşı ülkenin normalleştirilmesi amacıyla başlayan ilk BM misyonunun – UNMIH– (*UN Mission in Haiti*) önceliği, ilk etapta Haiti güvenlik güçlerinin modernize edilmesi ve yeni bir polis gücünün kurulması olmuştur. 1994'ten sonra, Haiti'de tarafların işbirliğinden uzak durması sebebiyle misyon başarısızlığa uğramıştır. Bunun üzerine, 1994 (940 sayılı) ve 1995 (975 sayılı) BM Güvenlik Konseyi kararlarıyla misyon revize edilmiş ve ABD'nin liderlik ettiği uluslararası barış gücünün gözetiminde, Haiti'nin demokratik yönetiminin anayasal sorumluluklarını yerine getirebilmesi için gerekli tedbirler alınmıştır.

1995'te Haiti'de Başkanlık seçimleri demokratik olarak gerçekleştirilebilmiş ve yeni seçilen René Préval'in isteği üzerine misyon 1996 Şubat'ına kadar uzatılmıştır.⁷² 1996'dan sonra, BM ülkede polis gücünün profesyonelleştirilmesine, kurumların yapılandırılmasına ve ekonomik yeniden yapılandırılmanın sağlanmasına yardımcı olmak üzere UNSMIH (BM Haiti Destek Misyonu) adı altında yeniden sorumluluk almıştır. 6 ay sürmesi öngörülen misyon, iki kez uzatıldıktan sonra Temmuz 1997'de sona ermiştir.⁷³ Yine, 1997'de polis gücünün profesyonelleştirilmesine ve güçlendirilmesine yönelik UNTMIH (BM Haiti Geçiş Süreci Misyonu), 1997 ve 2000 yılları arasında gönüllü sivillerden polis gücü oluşturularak profesyonelleştirilmesi amacıyla MIPONUH (BM Haiti Sivil Polis Misyonu) ve 2000-2001'de Haiti'de insan haklarının geliştirilmesi adına polis gücünün ve yargının kurumsal olarak verimliliğinin artırılmasına yönelik MIPONUH (Haiti Uluslararası Sivil Destek Misyonu) tamamlanmıştır. BM'nin en uzun süreli misyonlarından biri olan MINUSTAH (*Mission des Nations Unies pour la stabilisation en Haiti*) (Haiti İstikrarlaştırma Misyonu) 2004'te başlamış ve devam ettirilmiştir.

Bunlara ek olarak, Haiti'de 2004'te gerçekleşen darbe sonrasında Başkan Jean-Bertrand Aristide zorla sürgün edilmiş ve daha sonra ülkeyi geçici olarak 2006'ya kadar yönetecek olan Yüce Mahkeme Başkanı Boniface Alexandre'nın talebi üzerine toplanan BM Güvenlik Konseyi, Haiti'deki şiddet ortamının uluslararası barışa ve güvenliğe karşı bir tehdit olduğuna hükmederek bir barış gücünün buraya gönderilmesine karar vermiştir.⁷⁴ 6.700 askerden oluşan ilk barış gücü 30 Nisan 2004'te göreve başlamıştır. Binlerce Haitilinin ve 96 BM personelinin de hayatını kaybettiği⁷⁵ 2010'daki depremden sonra misyonun uzatılmasına

⁷² United Nations [UN] (2003/c), "United Nations Mission in Haiti, UNMIH (1993-1996)", Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmih.htm>.

⁷³ United Nations [UN] (2003/d), "United Nations Support Mission in Haiti, UNSMIH (1996-1997)", Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unsmih.htm>.

⁷⁴ United Nations [UN] (2004), "Resolution 1529 (2004)", Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1529\(2004\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1529(2004)).

⁷⁵ United Nations [UN] (2010), "Earthquake in Haiti", Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/minustah/memorial.shtml>.

karar verilmiştir. MINUSTAH, BM'nin en uzun misyonlarından biri olmasının yanında, diğer birçok barış gücü misyonundan çok daha sorunlu olmasıyla gündemdedir.

Haiti'deki çetelere ve isyancılara yönelik operasyonlarda aktif rol alan barış gücü askerleri 2005'te yapılan bir baskında sivillerin ölümüne neden olmakla suçlanmıştır. 2010'da 16 yaşındaki Jean-Gilles Gérard isimli Haitili, MINUSTAH kampında kendini asmış hâlde bulunmuş ve misyona ait askerler birçok farklı olayda, defalarca Haiti vatandaşlarına işkence etmekle suçlanmıştır.⁷⁶ Bunların ötesinde, Haiti'deki BM barış gücü askerleri sık sık çocuklara cinsel istismarda bulunmakla suçlanmıştır ve söz konusu eylemlerin devam ettiği ileri sürülmektedir.⁷⁷ Akabinde, BM personelinin ülkelerindeki varlığı birçok Haitili siyasal parti ve sivil toplum kuruluşu tarafından protesto edildiği ve organizasyonun “işgalcilik”le suçlandığı bilinmektedir.⁷⁸

BM'nin insan hakları alanında en uzun dönemli ve en çok mesai yaptığı bir diğer Latin Amerika ülkesi Kolombiya'dır. Kolombiya hükümet güçleri ile başta FARC (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia* – Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri) ve ELN (*Ejército de Liberación Nacional* – Ulusal Kurtuluş Ordusu) gerillaları, ayrıca uyuşturucu kartelleri arasında süren yaklaşık 50 yıllık çatışmanın bilançosu en başta 5 milyona yakın zorla yerinden edilmiş kişi olmuş, yalnızca kayıtların tutulmaya başlandığı 1985 yılından itibaren çatışmalardan etkilenen insan sayısı 8 milyonu geçmiştir.⁷⁹ BM, bu süreçte, Kolombiya'da insan hakları alanında, başta yerinden edilen, öldürülen, kaybolan kişilere, şiddet gören kadın ve çocuklara, çatışmalar nedeniyle yaşamaları imkânsız hâle gelen yerlilerin durumuna dikkat çeken onlarca rapor yayınlamış, çatışmalardan etkilenenlere en başta sağlık alanında ve daha sonra yeniden yerleştirme konularında teknik ve mali yardımlarda bulunmuştur. Kolombiya'daki ilk BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi 1996'da açılmış ve öncelikli olarak ülkede insan haklarının durumunun gözlemlenmesi, daha sonra da devlet yetkililerine, devlet kurumlarına ve sivil toplum kuruluşlarına insan

⁷⁶ Deepa Panchang (2011), “MINUSTAH: Keeping the Peace or Conspiring against It?”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://otherworldsarepossible.org/minustah-keeping-peace-or-conspiring-against-it>.

⁷⁷ Lisa Armstrong (2015), “United Nations in Haiti: Justice Invisible for Victims of Rape”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.kogainon.com/100Reporters/MINUSTAH/3.html>.

⁷⁸ Justin Podur (2012), *Haiti's New Dictatorship: The Coup, The Earthquake, and the UN Occupation*, Londra: Pluto Press, ss. 109-124.

⁷⁹ Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC) (2021), “Colombia: Country Information”, Erişim Tarihi: 1.1.2022, Erişim Adresi: <https://www.internal-displacement.org/countries/colombia>.

haklarının korunması için gereken eğitimlerin verilmesi ve teknik yardımda bulunma görevlerini sürdürmüştür.⁸⁰

2013'te Kolombiya hükümeti ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği arasında imzalanan anlaşmayla, Komiserliğin ülkedeki görevi uzatılmıştır. Aktif olarak 8 ofisiyle ülkedeki faaliyetlerine devam eden İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, insan haklarının korunması önceliğinin gözetilmesi normlarının, aralarında Adalet ve Barış Hukuku ve Ordu Adaleti Yasası'nın da bulunduğu yeni hukuki düzenlemelere dahil edilmesi başarısını göstermiştir.⁸¹ BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (MYK) ise, Kolombiya hükümetinden gelen başvuru doğrultusunda 1997'de bu ülkedeki ilk ofisini açmıştır.

1999'da Kolombiya hükümeti ve BM-MYK arasında imzalanan Bogotá Anlaşması uyarınca, Yüksek Komiserliğin öncelikli görevi zorla yerinden edilen kişilere yardım etmek olarak belirlenmiş ve personelinin korunması amacıyla uluslararası bir askerî buraya gönderilmesi kararları onaylanmıştır. Kolombiya'da kurulan ofisler, aynı zamanda komşu ülkelere yerleştirilen Kolombiyalı mültecilerin uluslararası seviyede korunmalarına da katkıda bulunmaya çalışmaktadır. BM-MYK'nin Kolombiya'da öncelikli stratejisi mülteci rejiminin güçlendirilmesi adına hem bu ülkede hem de Kolombiyalı mültecilerin sığındıkları komşu ülkelerde –başta Ekvador ve Venezuela'da– devlet yetkilileri ve sivil toplum kuruluşlarıyla ortak çalışmalar yürütmek olmuştur.⁸²

Bunlara ek olarak, BM Kolombiya'daki çatışmaların sona erdirilmesi ve barışın sağlanmasına yönelik birçok girişimde de bulunmuştur. Bu doğrultuda, yine Kolombiya hükümetinin 1999'daki talebi üzerine bölgeye BM Genel Sekreterliği tarafından özel danışman atanmıştır. Zaman zaman kesintiye uğrayan ateşkes görüşmelerinden sonra, Kolombiya hükümeti ve FARC'ın 19 Ocak 2016 tarihli uluslararası gözlemci ortak talebine, BM Güvenlik Konseyi tarafından 25 Ocak 2016'da 2261 sayılı kararla olumlu yanıt verilmiştir. Karar uyarınca, silahsız uluslararası gözlemcilerden oluşacak politik misyonun, görüşmeleri izlemesi,

⁸⁰ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner [OHCHR] (2006), "OHCHR in Colombia (2006-2007)", Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.ohchr.org/EN/Countries/LACRegion/Pages/COSummary.aspx>.

⁸¹ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner [OHCHR] (2009), "OHCHR in Colombia (2008-2009)", Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.ohchr.org/EN/Countries/LACRegion/Pages/COSummary0809.aspx>.

⁸² UN Refugee Agency [UNHCR] (2006), "Country Operations Plan: Overview, Colombia 2006", Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.unhcr.org/protection/cops/43253fec2/unhcr-country-operations-plan-2006-colombia.html?query=colombia>.

silahların bırakılmasını onaylaması ve nihai barış anlaşmasının hazırlanarak imzalanmasına kadar devam edecek süreçte üçlü mekanizmanın işleyişini yönetmesi öngörülmüştür.⁸³

BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon'un ifade ettiği gibi Kolombiya'daki barış süreci daha önce örneği olmayan süreçlerden biridir ve BM'nin güncel ajandasında ve aynı zamanda tarihindeki en önemli konulardan birini teşkil etmektedir. Birçok BM uzman kuruluşunun çalışmalarını sürdürdüğü Kolombiya'daki barış sürecinde, (yalnızca son yıllarda) savaştan etkilenen 230.000 çocuğun ve Kolombiya'nın en önemli sorunlarından biri olan FARC bünyesindeki çocuk gerillaların topluma yeniden entegre edilmesine yönelik UNICEF'in hazırladığı rapor ve bu doğrultudaki öneriler hem Kolombiya hükümeti, hem de FARC tarafından kabul edilmiştir.⁸⁴ 23 Haziran 2016'da Küba'nın başkenti Havana'da Kolombiya hükümeti ve FARC arasında nihai barış anlaşması imzalanma törenine BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon da katılmıştır. Havana Anlaşması'nın uygulanmasının gözlemlenmesi görevi, yine ülkede mevcut BM misyonu tarafından yerine getirilmektedir.

Son olarak, Latin Amerika'da insan hakları ihlallerinin en çok gözlemlendiği kronik sorunlardan biri kadınlara ve kız çocuklarına karşı şiddettir. Kadınlara ve kız çocuklarına karşı şiddet, Latin Amerika'nın modern tarihinde ve bugün de sıklıkla eleştirilen ve iyileşmenin gözlemlenmediği bir problemdir. Konu, kadınların ve kız çocuklarının yalnızca fiziksel olarak şiddete maruz kalmaları, öldürülmeleri (*femicide*) ve cinsel istismara uğramaktan korunamamaları gibi ağır insan hakları ihlalleri değildir; bölgenin sosyo-ekonomik yapısının sonucu olarak kadınlar ve kız çocukları, ekonomik anlamda da sömürülmektedir. Bunlara ek olarak, on binlerce Latin Amerikalı kadın organize suç örgütleri tarafından kaçırılmakta ve seks işçisi olarak zorla çalıştırılmaktadır.

*Maquiladoras*⁸⁵ olarak adlandırılan ve el emeğine dayalı endüstrileşmenin yoğun olduğu, özellikle ABD sınırındaki bölgelerde, ABD'li şirketler çok ucuz ücretler karşılığında yerel işçileri çalıştırmayı tercih etmektedir. Bu, yüksek stres altındaki sağlıksız çalışma

⁸³ United Nations [UN] (2016/a), "The mandate of the Mission is set out in a Security Council Resolution", Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <http://colombia.unmissions.org/en/mandate>.

⁸⁴ United Nations [UN] (2016/b), "Colombia: Agreement to Reintegrate Children from FARC Welcomed by UN Envoy", Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <https://colombia.unmissions.org/en/colombia-agreement-reintegrate-children-farc-welcomed-un-envoy>.

⁸⁵ "*Maquiladora*" veya kısa kullanımıyla "*maquila*", İspanyolca'da tarihsel olarak buğdayın una dönüştürülmesi için öğütülmesi anlamına gelen "*maquilar*" fiilinden gelmektedir. Kelimenin modern anlamı ise daha çok, bir malın asıl üreticisinin dışında kalan, montaj veya paketleme gibi fason süreçleri içeren el emeğinin yoğun olduğu üretim faaliyetlerini anlatmak için kullanılmaktadır. Bakınız; Alicia Gaspar de Alba (2010), "Poor Brown Female: The Miller's Compensation for "Free" Trade", içinde (editörler: Alicia Gaspar de Alba & Georgiana Guzmán) *Making a Killing Femicide, Free Trade, and La Frontera*, Austin: University of Texas Press, s. 90.

koşullarında, kadın işçiler, erkek işçilerden daha düşük ücretleri kabul etmeleri ve daha kolay yönetilebilmeleri sebepleriyle şirketlerin önceliği hâline gelmektedirler. Kadın işçiler, *maquiladora* tesislerinde işe alınmadan önce kendilerinden hamilelik testi istenmekte, çalışma dönemlerinde gebeliği önleyici ilaçlar kullanmaya zorlanmakta, hamile kalması durumunda ise işten çıkarılmaktadırlar.⁸⁶ Bugün dahi dünyanın en tehlikeli şehirlerinden olan özellikle Ciudad Juárez ve Chihuahua⁸⁷ gibi yerlerde kadınlar zaten organize suç örgütlerine ve hatta seri katillere karşı savunmasız durumdadır. BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından 1994'te 45 sayılı kararla oluşturulan Kadına Karşı Şiddet Özel Gözlemcisi 2004 ve 2005'te, bölgeyi ziyaret etmiş ve konunun dünya gündemine taşınmasına yardımcı olmuştur. 2003 ve 2009 yılları arasında bu görevi sürdüren Yakın Ertürk, ziyareti sırasında resmî yetkililerle ve cinayete kurban giden kadınların ve kız çocuklarının aileleriyle de bir araya gelmiştir. Bu ziyaretlerden sonra, Ertürk, şiddete uğrayan yerli kadınların durumlarına da dikkat çekmiştir.⁸⁸ Söz konusu durum, bugün de BM, Avrupa Birliği ve başta Uluslararası Af Örgütü olmak üzere birçok sivil toplum kuruluşu tarafından yakinen takip edilmektedir.⁸⁹

Genel bir değerlendirme yapıldığında, BM'nin yardımcı uzman kuruluşlarıyla birlikte, Latin Amerika'da insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine yönelik birçok program yürüttüğü görülmektedir. Bunların en başında BM Mülteciler Yüksek Komiserliği gelmektedir. Yukarıda değinildiği üzere, başta Kolombiya olmak üzere, yerlerinden zorla edilen milyonlarca Latin Amerikalı'ya, Yüksek Komiserlik tarafından sağlık, hukuki ve teknik destek sağlanmaktadır. Yine, UNICEF, çatışmalardan etkilenen çocukların eğitim görmeleri yönünde ve çalıştırılmalarına karşı mücadele sürdürmektedir. Ayrıca, çocukların, kara mayınlarından korunmaları için yoğun çaba sarf etmektedir.⁹⁰ Aynı zamanda Dünya Sağlık Örgütü'nün bölgesel kolu olan Pan-Amerikan Sağlık Örgütü de yeterli sağlık hizmetine ulaşamayan bölgelerde, temel sağlık hizmetlerini yerine getirmeye ve buralarda

⁸⁶ Sonia Cardenas (2010), *Human Rights in Latin America*, ss. 120-121.

⁸⁷ Bu iki şehirde 1993 ve 2003 yılları arasında, “yalnızca kayıtlara geçen sayılar” itibariyle öldürülen kadın sayısı 370'tir ve kurbanların üçte birinin cinsel istismara uğradığı düşünülmektedir. Uluslararası Af Örgütü (2005), “Mexico: Justice fails in Ciudad Juarez and the city of Chihuahua”, Erişim Tarihi: 01.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.amnestyusa.org/reports/mexico-justice-fails-in-ciudad-juarez-and-the-city-of-chihuahua/>.

⁸⁸ United Nations [UN] (2005), “Violence against women in Mexico prompts UN gender expert to voice concern”: Erişim Tarihi: 01.01.2022, Erişim Adresi: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=13507#.V5FUU7h97IV>.

⁸⁹ Avrupa Parlamentosu (2007), “On the murders of women (femicides) in Central America and Mexico and the role of European Union in fighting this phenomenon, 20.09.2007”, Erişim Tarihi: 01.01.2022, Erişim Adresi: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2007-0338+0+DOC+XML+V0//EN>.

⁹⁰ Sonia Cardenas (2010), *Human Rights in Latin America*, s. 86.

farkındalık yaratmaya çalışmakta, ayrıca, HIV/AIDS hastalarına yönelik özel yardım çalışmaları yürütmektedir.

Son olarak, dünyanın diğer bölgeleriyle kıyaslandığında, BM'nin Latin Amerika'da nicelik bakımında daha az barış koruma operasyonu düzenlediği görülmektedir. İlki, 1965 ve 1966 yıllarında Dominik Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen toplam 9 barışı koruma operasyonundan sonuncusu, şu anda Haiti'de devam etmektedir.

Sonuç

Latin Amerika, insan hakları alanında, son derece ağır ihlallerin yanında normatif yaklaşımlar ve modeller sunmuştur. Latin Amerika ülkelerinin uluslararası insan hakları normlarına katkıları ironik olduğu kadar anlaşılır temellere dayanmaktadır. 1970'lerden 2000'lerin başına kadar gerçekleşen insan hakları ihlalleri örneklerine bugün aynı ağırlıkta rastlanmasa bile, Latin Amerika'da insan haklarının hâlihazırda sorunsuz biçimde korunduğu ve geliştirildiği de tutarlı bir argüman değildir.

Latin Amerika'da, genel itibariyle eski askerî yönetim geleneğinden uzaklaşıldığı görülmektedir; ancak, demokrasi kusursuz olarak işlememektedir. Üstelik, bölgedeki insan hakları ihlallerinin birincil sebeplerinden olan Latin Amerika'nın sosyo-ekonomik eşitsizlik sorunu bugün de katlanarak sürmektedir. Buna bağlı olarak, en başta uyuşturucu kartelleri olmak üzere organize suç örgütlerinin faaliyetleri ve etkinlik sağladığı alanlar artmakta, hükümetlerin bunlara karşı mücadelesinde güvenlik ve bireylerin haklarının dokunulmazlığı arasındaki tercihler daha çok birinciye doğru kaymaktadır. ABD'nin de yoğun destek verdiği Latin Amerika ülkelerinin uyuşturucuya ve suça karşı savaşına, Birleşmiş Milletler, özel kuruluşu UNODC (*United Nations Office on Drugs and Crime*) vasıtasıyla katkıda bulunmaktadır.

Latin Amerika'da kurulan ve BM'nin, birçoğunda aktif olarak sorumluluk aldığı hakikat ve adalet komisyonlarının, *prima facie*, başarılı olduğu söylenebilir. Ne var ki, adaletin sağlanması, birçok durumda bundan çok daha tartışmalı bir konudur. Sanford'un işaret ettiği gibi, hakikat komisyonlarının raporları, ihlalleri belgelemiş olsa dahi, uzlaştırmanın sağlanması, toplumsal barış ya da ortak iyi olarak görülerek yargılanmadan feragat edilmiştir; -ki, bu da, toplumsal barış için gerekli bir fedakârlık olarak görülmüştür.⁹¹ Söz konusu fedakârlığın anlamı, devlet yetkilileri ve bunların emrindeki paramiliter grupların ve ayrıca gerillaların şiddetine doğrudan veya dolaylı olarak maruz kalmış milyonlarca Latin Amerikalı

⁹¹ Victoria Sanford (2003), *Buried Secrets*, s. 256.

kurbanın sessiz kalması ya da bırakılmasıdır. Bu bağlamda, bugün itibariyle başta Meksika, Kolombiya ve Orta Amerika'dakiler olmak üzere, birçok Latin Amerika toplumunda suçların cezasız kalması, adalete olan güveni aşındırmaktadır. Kaldı ki, insan hakları ihlallerini gerçekleştirenlerin yargılanıp yargılanmayacakları, (ve eğer cevap evet'se) emirleri verenlerin mi, yoksa uygulayanların mı yargılanacağı, cezaların boyutları (işkence edenlere karşılık işkence, hatta idam) veya "kurbanlara tazminat ödenerek adalet sağlanabilir mi?" gibi sorular hâlâ tartışma konusudur. İnsan hakları ihlallerine maruz kalan ve ihlalleri gerçekleştiren bireylerin aynı toplumda yaşamaları da Latin Amerika'nın insan hakları alanındaki yakın tarihinin bugüne ve bundan sonraki nesillere bıraktığı mirastır. Atılan önemli adımlara rağmen, bugün en başta yerli toplumlar, marjinal olarak görülen GLBT (gey, lezbiyen, biseksüel ve transseksüel) gruplar ve sosyo-ekonomik erişimi kısıtlı birçok Latin Amerikalı, nispeten, insan hakları ihlallerine karşı daha savunmasız oldukları bir gerçektir.

Olumsuzluklara rağmen Latin Amerika, insan hakları alanında gelişim sağlamış, aynı zamanda uluslararası insan haklarının gelişimine katkı sağlayabilmiş bir bölgedir. Latin Amerika ülkelerinin, insan haklarının evrenselliğine, uluslararası insan hakları normlarına ve anlaşmalarına, BM'nin kuruluşundan önce ve sonrasında yaptığı katkılar göz ardı edilemez. Bunun yanında, bölgede, kurumsal anlamda da insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik inanç, artık, bir söylemin ötesinde pratikte de gözlemlenmektedir. En başta yerli halkların korunmasına yönelik düzenlemeler, 1980'lerin sonundan itibaren kurulan ombudsmanların bölgede artması, yakın zamana kadar birçok ülkede gerçekleşmesine ihtimal verilemeyecek düzeyde yapılan demokratik seçimler, güvenlik güçlerine verilen insan hakları eğitimleri gibi gelişmeler verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Bölge ülkelerinin büyük çoğunluğu, aynı zamanda, önemli uluslararası insan hakları anlaşmalarını imzalayıp onaylamıştır (Ek. 1).

BM'nin, Latin Amerika'da insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine yönelik katkılar sunduğu katkılar somut biçimde gözlemlenebilmektedir: Başta BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, UNICEF, Dünya Sağlık Örgütü'nün bölgesel kolu –Pan-Amerikan Sağlık Örgütü– gibi uzman kuruluşlar, insan hakları ihlallerine maruz kalmış milyonlarca Latin Amerikalı'ya teknik ve mali destek sağlamaktadır.

İnsan hakları ihlalleri karşısında BM'ye bir *deus ex machina* görevi yüklemek tutarlı bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Nihayetinde, BM, faaliyetlerini çoğu zaman devletlerin çizdiği sınırlar içinde sürdürebilmektedir. Tüm diğer uluslararası insan hakları kurumları gibi BM temsilcileri de ülkeleri, devletlerin davetiyle ziyaret edebilmekte ve kendilerine gösterilen

alanlarda çalışmalarını sürdürmektedirler. Latin Amerika gibi insan hakları ihlallerinin birincil faillerinin devletler olduğu bir bölgede ise durum çok daha karmaşık hâle gelmektedir. Ne var ki, insan haklarının bölgedeki gelişiminin seyrine bakıldığında, Latin Amerika devletlerinin, genelde, kendi toprakları içinde sürdürdükleri otoriter yönetimlerin meşruiyetinin, en azından uluslararası siyasette sorgulanması riskini almamayı tercih ederek BM kurumlarıyla işbirliğine gittikleri görülmüştür. Bu tercihte, performansları ekonomiye sıkı sıkıya bağlı olan yönetimlerin, dış dünyayla ticari ve askerî ilişkilerinin, insan hakları uygulamalarına bağlı olduğunun bilincinde olmalarının etkisi de büyüktür.

Sonuç olarak, yeri ve kapsamı sınırlı olan bu çalışmada değinilen tüm unsurlar göz önünde bulundurularak Latin Amerika'da insan haklarının korunmasında ve geliştirilmesinde BM'nin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bunlar arasında, BM'nin yaptığı gibi, birçok ülkede gerçekleştirilen ağır insan hakları ihlallerine ve kurbanların durumuna uluslararası kamuoyunun dikkatinin çekilmesi, hatırı sayılır farklar yaratmaktadır. Bu tür bir yardım, ihlallerin anında ve nihai olarak durdurulmasını sağlamamakla birlikte, ilk aşamada en azından yavaşlatıcı bir etki yaratabilmektedir. Uzun vadede ise, kurbanların seslerini duyurabilecekleri platformlar yaratılması, hakikatlerin ortaya çıkarılması, ihlalleri gerçekleştirenlerin yargılanmaları ve kurbanlara tazminat ödenmesi, süreç boyunca kendilerine teknik ve hukuki destek verilmesi oldukça önemlidir. Daha sonraki aşamada ise, aynı ihlallerin yeniden yaşanmaması için yapılacak siyasal ve hukuki düzenlemelerde başta BM olmak üzere uluslararası insan hakları örgütleri önemli sorumluluklar üstlenmektedirler. Bu bağlamda, BM'nin ve diğer uluslararası insan hakları örgütlerinin Latin Amerika'da insan haklarının gelişimine katkıda bulunacağı ve karşılıklı etkileşim içinde, uluslararası insan hakları normlarına bu bölgeden tarih boyunca yapılmış olan katkıların artacağı söylenmesi mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ahrens, Jan Martínez (2015), “La ONU se pide que se interroge a los militares del caso Ayotzinapa”, *El País*, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: http://internacional.elpais.com/internacional/2015/09/16/actualidad/1442366479_791660.html.
- Armstrong, Lisa (2015), “United Nations in Haiti: Justice Invisible for Victims of Rape”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.kogainon.com/100Reporters/MINUSTAH/3.html>.
- Avrupa Parlamentosu (2007), “On the murders of women (femicides) in Central America and Mexico and the role of European Union in fighting this phenomenon, 20.09.2007”, Erişim Tarihi: 01.01.2022, Erişim Adresi: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2007-0338+0+DOC+XML+V0//EN>.
- Bilbao, Andrea (2007), “God Bless El Salvador”, *Punto y Coma*, Sayı: 4, ss. 10-13.
- Blakeley, Ruth (2010), “State terrorism in the social sciences: theories, methods and concepts”, içinde (editörler: Richard Jackson & Eamon Murphy & Scott Poynting) *Contemporary State Terrorism: Theory and Practice*, New York: Routledge, ss. 12-27.
- Bonner, Michelle D. (2019), “What democratic policing is ... and is not”, *Policing and Society*, DOI: 10.1080/10439463.2019.1649405.
- Brodzinsky, Sibylla & Watts, Jonathan (2016), “Colombia and Farc rebels sign historic ceasefire deal to end 50-year conflict”, *The Guardian*, Erişim Tarihi: 22.09.2020, Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/23/colombia-farc-rebel-ceasefire-agreement-havana>.
- Cardenas, Sonia (2010), *Human Rights in Latin America: A Politics of Terror and Hope*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Carozza, Paolo G. (2003), “From Conquest to Constitutions: Retrieving a Latin American Tradition of the Idea of Human Rights”, *Human Rights Quarterly*, Cilt 25, Sayı: 2, Erişim Adresi: https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/581.
- Chasteen, John Charles (2012), *Latin Amerika Tarihi: Kanla ve Ateşle Yoğrulmuş Toprakların Öyküsü*, İstanbul: Say Yayınları.
- Comisión de la Verdad Para El Salvador [CVES] (1993), *From Madness to Hope: The 12-Year War in El Salvador: Report on the Truth for El Salvador*, Erişim Tarihi: 30.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.usip.org/publications/truth-commission-el-salvador>.
- Comisión de la Verdad y Reconciliación [CVR] (2003), “Supreme Decree No. 065-2001-PCM”, Erişim Tarihi: 27.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.usip.org/publications/truth-commission-peru-01>.
- Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación [CNVR] (1991), Erişim Tarihi 31.12.2021, Erişim Adresi: https://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/commissions/Chile03-Charter_decree1040.pdf.

- Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas [CONADEP] (1984), Erişim Tarihi 31.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.usip.org/publications/1983/12/truth-commission-argentina>.
- Comisión para el Esclarecimiento Histórico [CEH] (1999), Erişim Tarihi: 31.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.usip.org/publications/truth-commission-guatemala>.
- Commission Nationale de Vérité et de Justice [CNVJ] (1996), Erişim Tarihi: 01.01.2022, Erişim Adresi: <http://www.usip.org/publications/truth-commission-haiti>.
- Corte Interamericana de Derechos Humanos [CorteIDH] (1979), “Statute of the I/A Court”, Erişim Tarihi: 01.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.corteidh.or.cr/estatuto.cfm?lang=en>.
- Corte Interamericana de Derechos Humanos [CorteIDH] (2016a), “I/A Court History”, Erişim Tarihi: 22.09.2021, Erişim Adresi: <https://www.corteidh.or.cr/historia.cfm?lang=en>.
- Corte Interamericana de Derechos Humanos [CorteIDH] (2016b), “Annual Report 2015”, ss. 20-24, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: http://www.corteidh.or.cr/sitios/informes/docs/ENG/eng_2015.pdf.
- Drake, Paul (2009), *Between Tyranny and Anarchy: A History of Democracy in Latin America, 1800-2006*, Stanford: Stanford University Press.
- Durán-Martínez, Angélica (2018), *The Politics of Drug Violence: Criminals, Cops, and Politicians in Colombia and Mexico*, New York: Oxford University Press.
- Feitlowitz, Marguerite (2011), *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*, New York: Oxford University Press.
- Furtado, Henrique Tavares (2015), “Against state terror: lessons on memory, counterterrorism and resistance from the Global South”, *Critical Studies on Terrorism*, Cilt 8, Sayı: 1, ss. 72-89.
- Gaspar de Alba, Alicia (2010), “Poor Brown Female: The Miller’s Compensation for “Free” Trade”, içinde (editörler: Alicia Gaspar de Alba & Georgiana Guzmán) *Making a Killing Femicide, Free Trade, and La Frontera*, Austin: University of Texas Press, ss. 63-93.
- Genç-Yılmaz, Ayfer (2014), “Toplumsal Hareketin Kalbinde Bir Yeni Özne: Anneler; Türkiye’de Cumartesi Anneleri ve Arjantin’de Mayıs Meydanı Anneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 1, ss. 51-74.
- Glendon, Mary Ann (2003), “The Forgotten Crucible: The Latin American Influence on the Universal Human Rights Idea”, *The Harvard Human Rights Journal*, Sayı: 16, ss. 27-39.
- Helmke, Gretchen & Levitsky, Steven (2006), “Introduction”, içinde (editörler: Gretchen Helmke & Steven Levitsky) *Informal Institutions and Democracy: Lessons from Latin America*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, ss. 1-32.
- Human Rights Watch (2021), “Colombia: Events of 2020”, Erişim Tarihi: 31.12.2021, Erişim Adresi: <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/colombia>.

- Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC) (2021), “Colombia: Country Information”, Erişim Tarihi: 01.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.internal-displacement.org/countries/colombia>.
- Karl, Terry Lynn (1990), “Dilemmas of Democratization in Latin America”, *Comparative Politics*, Cilt 23, Sayı: 1, ss. 1-21.
- Lutz, Ellen & Sikkink, Kathryn (2001), “The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America”, *Chicago Journal of International Law*, Cilt 2, Sayı: 1, ss. 1-33.
- Organización de los Estados Americanos [OAS] (1948), “Declaración Americana de los Derechos y Deberes del Hombre”, Erişim Tarihi: 22.09.2021, Erişim Adresi: <https://www.oas.org/es/cidh/mandato/basicos/declaracion.asp>.
- Organización de los Estados Americanos [OAS] (1969), “American Convention on Human Rights ‘Pact of San Jose, Costa Rica’”, Erişim Tarihi: 23.09.2021, Erişim Adresi: https://www.oas.org/dil/access_to_information_American_Convention_on_Human_Rights.pdf.
- Organización de los Estados Americanos [OAS] (2010), “Petition and Case System, Informational Brochure”, Erişim Tarihi: 01.11.2021, Erişim Adresi: http://www.oas.org/es/cidh/docs/folleto/CIDHFolleto_eng.pdf.
- Organización de los Estados Americanos [OAS] (2015), “A Brief History of the Inter-American Commission of Women”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.oas.org/en/cim/history.asp>.
- Organización de los Estados Americanos [OAS] (2016/a), “Inter-American Commission on Human Rights”, Erişim Tarihi: 24.09.2021, Erişim Adresi: <https://www.oas.org/en/iachr/>.
- Organización de los Estados Americanos [OAS] (2016/b), “Inter-American Committees”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: https://www.oas.org/en/cidi/Comisiones_interamericanas.asp.
- Organización de los Estados Americanos [OAS] (2016/c), “The OAS and the Evolution of the Inter-American Human Rights System”, Erişim Tarihi: 01.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/intro.asp>.
- Panchang, Deepa (2011), “MINUSTAH: Keeping the Peace or Conspiring against It?”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://otherworldsarepossible.org/minustah-keeping-peace-or-conspiring-against-it>.
- Paul, Christopher & Clarke, Colin P. & Serena, Chad C. (2014), *Mexico Is Not Colombia: Alternative Historical Analogies for Responding to the Challenge of Violent Drug-Trafficking Organizations—Supporting Case Studies*, Santa Monica, California: RAND Corporation, RR-548/2.
- Podur, Justin (2012), *Haiti’s New Dictatorship: The Coup, The Earthquake, and the UN Occupation*, Londra: Pluto Press.
- Ruben, Ester & Ağkaya, Onur (2021), “Meksika’nın ‘Bilinmeyen Kirli Savaşı’: Latin Amerika’da ‘İstisnai’ Bir Örnek”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 45, Sayı: 2, ss. 449-448.

- Sanford, Victoria (2003), *Buried Secrets: Truth and Human Rights in Guatemala*, New York: Palgrave Macmillan.
- Sayarı, Sabri & Dikici Bilgin, Hasret (2015), “Karşılaştırmalı Siyaset Alanının Gelişimi”, içinde (editörler: Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin) *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 6-24.
- Sikkink, Kathryn (2014), “Latin American Countries as Norm Protagonists of the Idea of International Human Rights”, *Global Governance*, Cilt 20, Sayı: 3, ss. 389-404.
- Smith, Peter H. (2005), *Democracy in Latin America: Political Change in Comparative Perspective*, Oxford: Oxford University Press.
- Uluslararası Af Örgütü (2005), “Mexico: Justice fails in Ciudad Juarez and the city of Chihuahua”, Erişim Tarihi: 01.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.amnestyusa.org/reports/mexico-justice-fails-in-ciudad-juarez-and-the-city-of-chihuahua/>.
- UN Refugee Agency [UNHCR] (2006), “Country Operations Plan: Overview, Colombia 2006”, Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.unhcr.org/protection/cops/43253fec2/unhcr-country-operations-plan-2006-colombia.html?query=colombia>.
- United Nations [UN] (2003/a), “ONUCA, Resolution of the Security Council, 1989-1992”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/onucare.html>.
- United Nations [UN] (2003/b), “United Nations Verification Mission in Guatemala, MINUGUA”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/minugua.htm>.
- United Nations [UN] (2003/c), “United Nations Mission in Haiti, UNMIH (1993-1996)”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmih.htm>.
- United Nations [UN] (2003/d), “United Nations Support Mission in Haiti, UNSMIH (1996-1997)”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unsmih.htm>.
- United Nations [UN] (2004), “Resolution 1529 (2004)”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1529\(2004\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1529(2004)).
- United Nations [UN] (2005), “Violence against women in Mexico prompts UN gender expert to voice concern”: Erişim Tarihi: 01.01.2022, Erişim Adresi: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=13507#.V5FUU7h97IV>.
- United Nations [UN] (2010), “Earthquake in Haiti”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/minustah/memori.html>.
- United Nations [UN] (2016/a), “The mandate of the Mission is set out in a Security Council Resolution”, Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <http://colombia.unmissions.org/en/mandate>.

- United Nations [UN] (2016/b), “Colombia: Agreement to Reintegrate Children from FARC Welcomed by UN Envoy”, Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <https://colombia.unmissions.org/en/colombia-agreement-reintegrate-children-farc-welcomed-un-envoy>.
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner [OHCHR] (2009), “OHCHR in Colombia (2008-2009)”, Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.ohchr.org/EN/Countries/LACRegion/Pages/COSummary0809.aspx>.
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner [OHCHR] (2006), “OHCHR in Colombia (2006-2007)”, Erişim Tarihi: 29.12.2021, Erişim Adresi: <http://www.ohchr.org/EN/Countries/LACRegion/Pages/COSummary.aspx>.
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner [OHCHR] (2016), “Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment”, Erişim Tarihi: 16.11.2021, Erişim Adresi: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Torture/SRTorture/Pages/SRTortureIndex.aspx>.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2019), “Global Study on Homicide 2019, Executive Summary”, Erişim Tarihi: 01.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh/Booklet1.pdf>.
- Vom Hau, Matthias (2014), “New Perspectives on Violence and State Power in Latin America”, *Latin American Politics and Society*, Cilt 56, Sayı: 4, ss. 159-167.
- Westra, Laura (2012), *Faces of State Terrorism*, Leiden: Brill.
- Wright, Thomas C. (2017), *Latin America since Independence: Two Centuries of Continuity and Change*, Lanham: Rowman & Littlefield.

2020 YILI ÖZELİNDE YUNANİSTAN-GÜNEY KIBRIS RUM YÖNETİMİ İKİLİSİNİN EGE DENİZİ VE DOĞU AKDENİZ'DE GERGINLIĞI ARTIRICI FAALİYETLERİ

Alper GÜLBAY¹

Öz: Tarihsel seyir içinde, Ege Denizi gibi yarı kapalı bir deniz olan Akdeniz, adeta Doğu'yu Batı'ya taşıyan bir köprü vazifesi görmüş; jeopolitik ve jeostratejik açıdan çeşitli zaman aralıklarında mücadelelere sahne olmuş ve küresel ve bölgesel güçlerin ilgi odağı olmuştur. Son zamanlarda Doğu Akdeniz'de keşfedilen hidrokarbon kaynakları, enerji güvenliğini, dünya ölçeğinde jeopolitik ve jeoekonomik rekabeti beraberinde getirmiştir. İnişli-çıkışlı bir görünüm arz eden Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde Ege Denizi ve Doğu Akdeniz, iki ülke arasında her an gerginliğe neden olma potansiyeline sahip bölgelerin başında gelmektedir. Keza 2020 yılında Yunanistan-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ikilisinin gerek gayri askeri statüye sahip adaları silahlandırmasından, ilan ettikleri yerlerde tatbikatlar icra etmesinden ve Türkiye'nin sismik araştırma faaliyetlerine tepki göstermesinden; gerekse de çeşitli fasılalarla kıyıdaş devletlerle Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) sınırlama anlaşmaları yapmasından kaynaklanan bir dizi gerilim yaşanmıştır. Türkiye'yi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'yi görmezden gelerek ve haklarını çiğneyerek atılan adımlar, Türkiye ile Yunanistan arasında sıcak bir çatışmaya dönüşme riski taşımıştır. Bu çalışmada, 2020 yılı özelinde meydana gelen gerginliğe neden olan hususlar ele alınmış, Yunanistan-GKRY ikilisinin attığı adımların arka planı ve diğer aktörlerle olan ilişkilerinin gerginliğe etkileri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Ege Denizi, Doğu Akdeniz.*

Article Category: International Relations

Date of Submission: 26.07.2022

Date of Acceptance: 04.08.2022

¹ Dr., Uluslararası İlişkiler.
Email: alpergulbay@hotmail.com.
ORCID: 0000-0003-1456-7481.

**TENSION-RISING ACTIVITIES OF THE GREECE-GREEK CYPRIOT
ADMINISTRATION IN THE AEGEAN SEA AND THE EASTERN
MEDITERRANEAN SPECIFIC TO 2020**

Abstract: The Mediterranean, which is a semi-enclosed sea like the Aegean Sea in its historical course, has served as a bridge that carries the East to the West, has been the scene of geopolitical and geostrategic struggles at various times, and has been the focus of attention of global and regional powers. Recently discovered hydrocarbon resources in the Eastern Mediterranean have brought energy security, geopolitical, and geoeconomic competition on a world scale. In 2020, the Greek-Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus (GCA) both armed the islands with non-military status, carried out exercises in the places they declared, and reacted to Turkey's seismic research activities. The steps taken by ignoring Turkey and the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) and violating their rights risked turning into a hot conflict between Turkey and Greece. In this study, the issues that caused the tension in the year 2020 were discussed, the background of the steps taken by the Greek-Greek Cypriot Administration and the effects of the relations with other actors to the tension will be revealed.

Keywords: *Turkey, Greece, Greek Administration of Southern Cyprus, Aegean Sea, Eastern Mediterranean.*

Giriş

Yunanistan'ın, Akdeniz'in bir kolu olan Ege Denizi'nde ve Doğu Akdeniz'de gerginliği artıran 2020 yılındaki faaliyetleri, öncekilerden farklı olarak, ayrı bir başlık altında değerlendirilebilecek kadar kendine özgülük içerir. Özellikle 12 Eylül-20 Ekim 2020 tarih aralığını kapsayan gerginlik yaratan tutum ve davranışlar, konunun önemine binaen Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın internet sayfasında² özel olarak paylaşılmıştır. Bu süreçte, Avrupa Birliği (AB) üyesi olmalarının verdiği rahatlığı arkasına alan Yunanistan-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ikilisi, bölgesel ve küresel güçleri kapsayan ortaklık ilişkileri geliştirmiş, Türkiye'yi iç ve dış politikasında görece sıkışmış durumda görmüş ve birbirinin uzantısı olan iki denizde agresif davranışlar sergilemiştir.

İki devlet arasındaki ilişkilerin 2020 yılı özelinde gergin bir hale geldiği görülmekle birlikte, aslında anlaşmazlığın derinlerde yatan, tarihsel ve adeta kemikleşmiş bir niteliği vardır. Bir taraftan Yunanistan tarafından bilinçli bir şekilde, “*jeofobi*” şeklinde ifade edilen bir korku kültürü yaratılırken; diğer yandan “*tekrarlayan çatışma*” kavramı bağlamında iki ülkenin politik davranış rutinlerine kimlikler, tarihsel yaşanmışlıklar, güvenliğin sağlanma endişesi gibi etkenler hâkim olmaktadır. Bununla birlikte -her ne kadar çetin bir süreç gerektirse de- iki devletin asgari müştereklerde buluşarak istikrarlı bir yapı inşa etmeleri, çatışmaların önünün kesilmesine neden olacağı gibi, barışın sağlanmasına da hizmet edecektir.

Yunanistan'da iktidarlar, ahlaki değerlerde panik yaratmak için jeofobiden yararlanmakta; kurulan hükümetler geniş gruplara korku kültürünü ulaştırarak jeofobiye yönelik idealar dünyası yaratmaktadır. Böylece, Yunanistan'da siyasal iktidar, hâkim olduğu kitle üzerinde istediğini yapma ve yaptıklarını onların nezdinde meşrulaştırma gibi bir duruma sahip olmakta; Kardak, Kıbrıs, Doğu Akdeniz, Ege Adaları, Münhasır Ekonomik Bölge (MEB), enerji gibi konu başlıklarını jeofobi unsurları olarak kullanmaktadır. Zira Yunanistan, jeofobiye göre, Türkiye'yi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'ni doğrudan tehdit olarak görmekte, gerekli önlemi almadığı takdirde adeta “*yok olacağına*” inanmaktadır. Ayrıca Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunan devletlerle anlaşma yaparak, Türkiye karşısındaki

² Ayrıntılı bilgi için bakınız; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020), “12 Eylül - 20 Ekim 2020 Tarihleri Arasında Yunanistan'ın Gerginliği Artırıcı Eylemleri”, Erişim Tarihi: 03.02.2022, Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/denizcilik/Yunanistan-in-12-Eylul-2020-tarihinden- itibaren-Dogu-Akdeniz-ve-Ege-Denizi-nde-Gerginligi-Artirici-Adimlari.pdf.

yalnızlığını ve güç kapasitesindeki yetersizliğini, bölgede ittifaklar kurarak gidermeye çalışmaktadır.³

Öte yandan “*tekrarlayan çatışma*” kavramı kapsamında Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkileri, ben-öteki diyalektiğini, kaygıyı, korkuyu, güvensizliği, tarihsel düşmanlığı ve şüphesizliği ön plana çıkarmaktadır. Nedeni ne olursa olsun, iki ülke arasında yaşanan krizlerin kimliklerden kaynaklanan ve beslenen bir boyutu bulunmaktadır ki; bu durum birey, toplum ve devlet düzeylerinde de geçerliliğini korumaktadır. Her iki ülke -tekrarlayan çatışmanın alışılmış yapısı gereği- bir tarafın müzakere aşamasında ödün vermesinin diğer çatışmalı alanlarda pozisyonunu zayıflatacağını düşünmektedir. Hatta çoğu kez, müzakere etmek, ödün vermek şeklinde algılanmaktadır. Başka bir deyişle, tarafların öz anlatıları, politik davranış rutinleri, kimlikleri, iki ülkenin çatışmayı sürdürme eğilimi içinde olmasına neden olmakta; güvenliklerini sağlama endişesi, tarafları çatışmayı sürdürmeye sevk etmektedir. Kıbrıs ve Ege Denizi sorunlarına gelindiğinde, bu problem sahaları taraflardan en az biri için istikrarlı yapı pozisyonundadır. Ontolojik güvenlik yaklaşımı bağlamında, Kıbrıs ve Ege Denizi’ne yönelik doğrudan doğruya çözüm süreci geliştirilmesi, bir takım zorluklar içermektedir. Adı geçen sorun sahaları özelinde, tekrarlayan çatışma ilişkisinin istikrarsız bir yapıya dönüş(türül)mesi, her iki tarafın ortak bir paydada ve yeni bir anlam dünyasında buluşması, barış sürecine katkı sağlayacaktır.⁴

Doğu Akdeniz, jeostratejik önemine ilaveten, içerdiği doğalgaz rezervleri ile de küresel güçlerin ilgi odağı konumundadır. Güç merkezli ve anarşik bir yapıya haiz Ege Denizi ve Doğu Akdeniz’de, hidrokarbon kaynaklarının keşfedilmesiyle beraber, devletlerin bir dizi karşılıklı etkileşimde bulunduğu dinamik bir süreç yaşanmaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye veya Yunanistan-GKRY’dan her birinin aldığı dış politika kararı, aynı konuda diğerinin de karar almasına ve hamle yapmasına yol açmaktadır. Ayrıca iki ülke arasındaki ilişkiler, sadece doğrudan muhatapları değil, diğer aktörleri de etkilemektedir.

Bu kapsamda, makale konusu 2020 yılını baz almış olmakla birlikte, Yunanistan’ın “*Adalar Denizi*”nde giriştiği gerginliği tırmandırıcı faaliyetlerle sınırlı tutulmamış, çalışmaya Doğu Akdeniz’de Türkiye ve KKTC’yi tedirgin eden ve gerilime neden olan 2020 yılı öncesindeki diğer gelişmeler de dahil edilmiştir. Makalede önce iki ülke arasındaki Ege Denizi’yle ilgili

³ Soyalp Tamçelik (2020), “Türkiye-KKTC İlişkileri ve Ege Denizi’yle İlgili Kavramsal Güvenlik Analizi”, içinde (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker & Dimitrios Ioannidis) *Ege Jeopolitiği*, Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 895-904.

⁴ Ayşe Küçük (2021), “Ontolojik Güvenlik Bağlamında Türk[iye]-Yunan[istan] Çatışması”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 5, ss. 26-34.

başlıca sorun alanlarına değinilmiş, daha sonra 2020 yılı özelinde gerginliği tırmandıran unsurlar ele alınmış, son olarak Yunanistan-GKRY ikilisine cesaret veren dış politika gelişmelerine, ortaklıklara ve ikili ilişkilere değinilmiştir. Bununla birlikte, tarafların karar verici pozisyonda olanlarının beyanları üzerinde durularak birtakım çıkarsamalarda bulunulmuştur. Çalışmada veri toplama metodu olarak “doküman analizi” yöntemi kullanılmış; konuyla ilgili kitaplardan, makalelerden, elektronik kaynaklardan ve döneme ışık tutan gazete haberlerinden yararlanılmıştır.

1. Türkiye ile Yunanistan Arasındaki Ege Denizi ve Doğu Akdeniz ile İlgili Başlıca Sorun Alanları

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi’ni ilgilendiren sorunlar uzun bir süredir iki ülke arasında mevcut olup, sorunların her biri oldukça karmaşıktır. Toplam 5 kategoriden oluşan sorunların ilki, karasuları ve kıta sahanlığı ile bu alanların sınırlandırmalarını da kapsayan deniz yetki alanlarıyla ilişkilidir. Çetrefilli konu başlıklarından ikincisini, 1923 Lozan Antlaşması, 1947 Paris Antlaşması ve konuya ilişkin diğer uluslararası belgeler çerçevesinde Doğu Ege Adaları’nın silahsızlandırılmış statüsü oluşturmaktadır. Ege Denizi’ndeki bazı coğrafi formasyonların yasal statüsü de bir başka sorun kaynağıdır. Öte yandan, Yunanistan’ın uluslararası hukuka aykırı olarak ulusal hava sahasının 10 deniz mili genişliğinde olduğunu iddia etmesi ve Uçuş Bilgi Bölgesi (FIR) sorumluluğunu istismar etmesi, Ege Denizi’nde iki ülkenin arasını açan önemli bir başka sorun kaynağıdır. Ege sorunlarının beşinci kategorisini, arama kurtarma (SAR) faaliyetleri oluşturmaktadır ki; Yunanistan, arama kurtarma bölgelerini hizmet sahaları olarak görmemekte, bu konuya egemenlik meselesi olarak yaklaşmaktadır.⁵ Yukarıda belirtilen başlıca sorun sahalarını aşağıdaki gibi detaylandırmak mümkündür.

İki ülke arasındaki temel sorunlardan birisini karasuları meselesi oluşturmaktadır. Türkiye ve Yunanistan’ın Ege Denizi’nde karasuları 6 deniz milidir. Ancak Yunanistan, 12 mil kuralının 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)’nin 3. maddesi ile bir uluslararası örf niteliği kazandığını ve norm mahiyetinde bir kural olduğunu ileri sürmektedir. Kaldı ki, Ege Denizi’nde 12 millik karasuları genişliği, durumun anormal seviyede Yunanistan’ın lehine gelişmesi manasına gelmektedir ki, bu durum hakkaniyete aykırılık teşkil etmektedir. Türkiye ise, 12 mil hükmünden dolayı BMDHS’ne üye olmamış, bu

⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Başlıca Ege Denizi Sorunları”, Erişim Tarihi: 02.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>.

hükümün kendisi için uygulanmasına ilk günden itiraz etmiştir. Öte yandan, Yunanistan, karasularının genişliği hususunun, sadece kıyı devletini ilgilendiren bir konu olduğunu, bunu iç hukuk düzenlemesiyle sadece kendisinin düzenleyebileceğini, başka devletleri bağlamayan bir egemenlik meselesi olduğunu ileri sürmektedir. Türk tezi ise, devletlerin karasularını belirlemede egemenlik haklarının sınırsız olmadığını ileri sürmektedir. Devletin egemenlik hakları, hakkaniyete dayalı bir şekilde kullanılmalıdır. Buna göre, Yunan tezinin kabulü, Ege Denizi'nin bir "Yunan Gölü" haline gelmesi anlamını taşımaktadır. Bir diğer Yunan tezi, adaların ve anakaranın siyasi ve ülkesel bir bütünlük oluşturduğu, anakaralar ve kıta ülkesi gibi, adaların da karasularının olduğu ile ilgilidir. Türk karşı tezi ise, takımada ilkelerinin Ege Denizi'nde uygulanmasının söz konusu olamayacağını ileri sürmektedir. Yunanistan gibi hem ada ülkesi, hem de kıta ülkesine sahip devletlerin bu ilkeleri saptama hakkı yoktur. Başka bir ifadeyle, anakaraya sahip olan ve sadece adalardan meydana gelmeyen Yunanistan'ın takımada statüsünden yararlanmak istemesi, uluslararası hukuk kurallarına aykırıdır.⁶

Doğu Ege Adaları'nın silahsızlandırılmış statüsünün zaman içinde ihlal edilmesi, Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getiren bir başka ihtilafli konu olma özelliği taşımaktadır. Bilhassa 2020 yılında Meis Adası'nda Yunanistan'ın aynı tarzda gerginlik yaratan faaliyetleri gözlemlenmiştir. Ancak bu konuya geçmeden önce gayri askeri statü kavramının anlaşılması önem taşımaktadır.

Gayri askeri statü, devletlerin egemenliğine getirilen bir kural dışılık olup, belirli bir coğrafi lokasyonda yer alan askeri varlığın ve silahlandırmanın azaltılmasını, ya da tamamen ortadan kaldırılmasını ifade eder. Gayri askeri statü kavramı, silah, cephane ve askeri unsurların askeri amaçlarla kullanılmasının engellenmesini akla getirir. Başka bir ifadeyle, gayri askeri statünün tesis edilmesi, söz konusu silah ve unsurların herhangi bir nedenle o coğrafyada kullanılmasının önüne geçilmesini amaçlar.⁷ Bu bağlamda, Yunanistan'ın, Ege Adaları'nın gayri askeri statüsünü uygulanamaz hale getirmeyi amaçlayan peyderpey faaliyetleri olmuştur. Açmak gerekirse, Yunanistan, adaların yalnızca kara ülkesinde istihkâm faaliyetlerinde bulunmamakta, aynı zamanda ada ülkesinin üç boyutlu yapısını işleme

⁶ Serhan Yücel (2010), "Ege'de Bitmeyen Sorunun Bir Unsuru Olarak Türk ve Yunan Karasuları ve Ulusal Hava Sahaları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı: 6, ss. 91-93.

⁷ Ali İbrahim Akkutay (2018), "Askeri Üst Uçuşlar İle Sahil Güvenlik Gemilerinin Faaliyetlerinin Gayri Askeri Statüdeki Ege Adaları Bakımından Değerlendirilmesi", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 134, s. 643.

sokarak, hava ve deniz ülkesinde de askeri unsurların mevcudiyetini sağlayacak girişimlerde bulunmaktadır.⁸

Yunanistan'ın gayri askeri statüdeki adalarda (adaların kara, deniz ve hava ülkesinde) gerçekleştirdiği bu tür faaliyetler, adı geçen statüyü ihlal edici niteliktedir. Bununla birlikte, şu noktanın da altı çizilmelidir; teknolojik gelişmeler ve değişen koşullar, adaların gayri askeri statüsü üzerinde aşındırıcı etki yaratabilmektedir. Bir başka deyişle, teknolojiye bağlı olarak ortaya çıkması olası her bir yeni faaliyet, anlaşma hükümlerinin tekrar yorumlanmasını gerektirebilecek bir hâl alabilmektedir. Doğal olarak, bu durum, Yunanistan'ın konuyla ilgili anlaşmaların yeniden değerlendirilmesi savını güçlendirmektedir. Bu durum karşısında, Türkiye'nin, gayri askeri statünün tesisine temel teşkil eden uluslararası anlaşmaların şartlarında önemli değişiklikler olmadığı, anlaşmaların imzalandığı döneme ait anlayışın halen devam ettiği tezini işlenmesi, uygun bir hareket tarzı olarak gözükmektedir.⁹

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ihtilafli konulardan bir diğeri, “Uçuş Bilgi Bölgesi” veya “FIR” (*Flight Information Region*) olarak bilinen hava sahası sorunudur. FIR sorumlulukları ile ilgili kavramlardan biri “uçuş bilgi hizmetleri” olup, önemli meteorolojik bilgilerini, ulaşım kolaylıklarını, havaalanlarının durumunu ve bölgedeki herhangi bir tehlikeyi bildirme gibi konuları kapsamaktadır. Öte yandan, “uyarı hizmetleri” ise, kaybolan, kaza yapan, ya da tehlikede olan hava araçlarına ilişkin bilgilerin arama kurtarma faaliyetleri ile görevli birimlere bildirilmesini içermektedir. İki devlet arasındaki ilişkilerde ulusal hava sahasının genişliği sorunu, 1974 sonrasında daha çok yer bulmaya başlamıştır. Normal olarak bir devletin karasuları sınırı ile ulusal hava sahası genişliği aynı olmalıdır. Devletin, bu alanlar üzerinde münhasır egemenlik haklarının olduğu kabul edilmektedir. Oysa Yunanistan'a göre, kendi ulusal karasularının genişliği ile bu ülkenin hava sahası genişliği arasında fark bulunmaktadır. Bu durumda, FIR sorunu, Yunanistan'ın karasularının 6 milin üzerine genişletilmesi sorunu ile doğrudan ilgilidir. Bir yandan, Yunanistan'ın karasularını 12 mil olarak genişletme çabalarını Türkiye savaş nedeni (*casus belli*) saymaktadır. Böyle bir durum her ne kadar bir an için söz konusu olsa bile, iki devlet arasındaki sorunların çoğu kendiliğinden çözülmüş, ancak Türkiye'nin yaşamsal çıkarları bütünüyle göz ardı edilmiş

⁸ *A.g.e.*, s. 639.

⁹ *A.g.e.*, s. 670.

olacaktır. Sonuç olarak, bahse konu anlaşmazlık, Yunanistan'ın Ege'de daha fazla alana sahip olma ve daha fazla alanı kontrol altında tutma isteğinden kaynaklanmaktadır.¹⁰

Öte yandan, Doğu Akdeniz'e gelindiğinde, bu coğrafyadaki problem sahaları ilk bakışta hukuki ve enerji mücadelesi bağlamında ekonomik sorunlar olarak algılanmaktadır. Ancak sorunlar, ekonomik/askeri güvenlik, hukuki/siyasi ayağı olan çok boyutlu bir görünüm arz etmektedir. Bölgedeki zengin enerji kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesi, Türkiye ile Kıbrıs Rum yönetimi arasında sorunlara neden olmakta birlikte anlaşmazlıkların temelini, deniz yetki alanları konusunda iki ülke arasındaki ihtilaflar oluşturmaktadır.¹¹

2. Yunanistan-GKRY İkilisinin 2020 Yılında Gerginliği Artıran Faaliyetleri

Türkiye ile Yunanistan arasında bilhassa 2020 yılında gerginliğe neden olayların büyük bölümü, Ege Denizi'ndeki adaların silahlandırılmasından, Yunanistan'ın Ege Denizi'nde ilan ettiği yerlerde tatbikatlar icra etmesinden, Türkiye'ye ait Oruç Reis sismik araştırma gemisinin faaliyetlerinin Yunanistan-GKRY ikilisini rahatsız etmesinden, kıta sahanlığı ve MEB anlaşmazlıklarından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte, bahse konu ikilinin Ege ve Doğu Akdeniz özelinde geliştirdikleri ittifak ilişkilerinin Türkiye'yi bölgede kısmen yalnızlaştırdığının, AB ve NATO şemsiyesi altındaki faaliyetlerin kendisini tedirgin ettiğinin de altı çizilmedi.

Yunanistan'ın, Türkiye kıyılarına yakın olan Ege Adaları'nı uluslararası antlaşmalara aykırı olarak silahlandırması, 1963 Kıbrıs krizi sonrası döneme denk gelmektedir. Yunanistan, başlangıçta adaları silahlandığını inkâr yoluna gitmiş, bu faaliyetlerini gizlice

¹⁰ Furkan Y. Şen (2015), "Türk Milliyetçiliği ve 'Öteki' Algısı: Yunanistan'la Çözülemeyen Ege Sorunu", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 480, ss. 208-213. Yunanistan'ın tek taraflı olarak kara sularını 12 mile çıkarma isteği ve hava sahasıyla ilgili durumu, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, 9 Eylül 2021 tarihinde düzenlenen "Adalar Denizi ve Yunanistan ile Komşuluk İlişkileri Sorunları Sempozyumu"nda şu şekilde ifade etmiştir:

"Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarması durumunda Ege'nin yalnızca beşte biri açık deniz alanı olarak kalacak, yaklaşık üçte ikisi Yunan karasuları hâline gelecektir. Yani, '12 mil' demek, neredeyse Ege Denizi'nin tamamının Yunanistan'ın hâkimiyetine geçmesi, Ege'nin Yunan gölü hâline gelmesi demektir. Böyle bir durumda Deniz Kuvvetlerimizin uluslararası sulardan geçerek Akdeniz'e ulaşması neredeyse imkânsız hâle gelecektir. Türkiye gemicilik, güvenlik ve Ege'deki kaynaklar açısından önemli zararlara uğrayacaktır. Aynı zamanda üçüncü ülkeler de Ege'den geçerken Yunanistan'dan izin almak durumunda kalacaktır. Türkiye'nin bunu kabul etmesi asla mümkün değildir. Hava sahasının sınırı karasuları sınırlarını aşamaz. Ancak Yunanistan, karasuları genişliği 6 mil olmasına karşın 10 mil hava sahası olduğunu iddia etmektedir. Yani, uluslararası sularda bulunan bir gemimiz, kara suyu sınırlarını ihlal etmezken, bu gemiden bir helikopter havalandığı anda hava sahası ihlali yapmış oluyor. Bu akıl, mantık ve hukuk dışı garip iddiayı sadece Yunanistan ileri sürmektedir. Ne tarihte ne günümüzde, dünyada böyle bir uygulama yok." Bakınız; Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı, "Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar, 'Adalar Denizi ve Yunanistan ile Komşuluk İlişkileri Sorunları Sempozyumu'nda Konuştu", Erişim Tarihi: 02.02.2022, Erişim Adresi:

<https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/992021-33244>.

¹¹ Tayyar Arı & Mesut Hakkı Caşın (2021), *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 11-13.

gerçekleştirmiştir. Türkiye, güvenliğinin tehdit edilmesi üzerine Nisan 1975'te BM Genel Sekreterliği'ne gönderdiği bir nota ile Yunanistan'ı, Menteşe Adaları, Sakız, Sisam, Midilli, İkarya gibi adaları silahlandığı için protesto etmiştir. Bu tarihten birkaç gün sonra ise, Yunanistan, ilk kez adalarda savunma maksatlı tedbirler aldığını ilan etmek durumunda kalmıştır. Yunanistan, Türkiye'nin 1975'te Ege Ordusu'nu kurmasıyla birlikte, "*Türk tehdidi*" altında olduğu iddiasını dillendirmiş, adaların silahlandırılmasına hız vermiştir. Adaları silahlandığını resmi olarak kabul eden Yunanistan'ın bundan sonraki politikası, "*adaların silahsızlandırılmış statülerini belirleyen uluslararası antlaşmaların geçerliliğini tartışmalı hâle getirme*" yönünde olmuştur. Başka bir ifadeyle, antlaşmaların yapıldığı zaman dilimlerine atıfta bulunarak, uluslararası sistemin değiştiğini, antlaşmaların yapıldığı dönemdeki statülerin ortadan kalktığını ileri sürmeye başlamıştır. Bu politikanın bir sonraki adımı, "*adaların silahlandırılmasına uluslararası meşruluk kazandırma*" olmuş; özellikle Limni'nin NATO planlarına dâhil edilmesi doğrultusunda yoğun çaba harcanmıştır.¹²

2020 yılında gerginliği artıran süreç, Doğu Akdeniz'in en küçük adalarından biri olan Meis Adası'ndaki bir dizi gelişmeden kaynaklanmıştır. Antalya'nın Kaş ilçesine 1.5 mil, Rodos Adası'na 78 mil uzaklıkta olan Meis Adası ile ilgili sorunun kaynağını, iki ülkenin kıta sahanlıkları ve Münhasır Ekonomi Bölgeleri (MEB alanları) ile ilgili süregelen anlaşmazlıklar oluşturmuştur. Yunanistan'ın, ana karalar gibi adaların da kıta sahanlığına ve MEB hakkına sahip olduğu görüşünde olması, beraberinde Rodos adasının MEB alanı ile Meis'in MEB alanını birleştirme çabası Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Böyle bir durumda, Türkiye, MEB alanının Antalya Körfezi ile kısıtlanmış olmasından rahatsız olmuştur.¹³ Bu gelişmelere, Yunanistan'ın Meis'e silahlı ve teçhizatlı asker sevk etmesiyle ilgili görüntülerin sosyal medyada yer bulması eklenince, iki ülke arasındaki gerilim artmıştır.¹⁴

Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Meis Adası'na sivil feribotla asker sevk edilmesi ile ilgili görüntüleri yorumlamış, "*Meis'te elbette iç güvenlik için polis, jandarma gibi güçler ağır silahlar olmadan bulundurulabilir. Ama bunun da limiti var. Bunu aşan silahlandırma olursa kaybeden Yunanistan olur.*" ifadelerini kullanmıştır. Çavuşoğlu, Yunanistan'a diyalog

¹² Alaettin Sevim (2020), "Ege Denizi'nde Gayri Askerî Statüdeki Adaların Silahlandırılması Sorunu", içinde (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker & Dimitrios Ioannidis) *Ege Jeopolitiği*, Ankara: Nobel Yayınevi, ss. 485-486.

¹³ Stelyo Berberakis (2020), "Meis Adası: Doğu Akdeniz'in En Küçük Adalarından Meis, Türkiye-Yunanistan İlişkileri Açısından Neden Önemli?", 08.08.2020, Erişim Tarihi: 04.04.2022, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53706622>.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız; "Yunanistan, Meis'te Ne Yaptı?", Erişim Tarihi: 04.04.2022, Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=99CY7GD6wrg>.

çağrısını yinelemiş, Yunanistan'ın başka aktörlerin kışkırtması ile olumsuz adımlar atmaması, iki ülke arasındaki anlaşmaları ve uluslararası hukuku yok saymaması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵

Yunanistan, yukarıda belirtildiği üzere, kara unsurlarına ilave olarak 13 Eylül 2020 tarihinde Deniz Kuvvetleri unsurlarını da Meis Adası'nda konuşlandırmış, böylece Meis Adası'nın silahsızlandırılmış statüsü ihlal edilmiştir. Belirtilen tarihten itibaren muhtelif deniz unsurları Meis'te konuşlu bulunmaya devam etmektedir.¹⁶

Resim 1: Oruç Reis sismik araştırma gemisinin, rutin bakım ve ikmal işlemleri için 12 Eylül 2020 tarihinde Antalya Limanı'na intikal etmesinin ardından, Yunanistan'ın, 13 Eylül 2020 tarihinde Meis Adası'na Deniz Kuvvetleri unsurlarını konuşlandırması¹⁷

Doğu Akdeniz'de gerilimi tırmandırmakta olan Yunanistan, bu kez Türkiye sınırına yakın köylerden biri olan Yeni Bosna'ya (Nea Vissa) 17 Eylül 2020 tarihinde dev bir haç dikerek bir başka tahrik edici eyleme imza atmıştır. Meriç Nehri sınır bölgesine dikilen ve Türkiye'den görülecek şekilde yerleştirilerek ışıklandırılan haçın açılışı papazların duaları

¹⁵ *Cumhuriyet Gazetesi* (2020), "Çavuşoğlu: Yunanistan kışkırtmaya çalışıyor", 02.09.2020, s. 7.

¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020), "12 Eylül - 20 Ekim 2020 Tarihleri Arasında Yunanistan'ın Gerginliği Artırıcı Eylemleri".

¹⁷ *Ulusal* (2020), "Adım adım Atina kışkırtması", 14.10.2020, Erişim Tarihi: 14.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.ulusal.com.tr/haber/8633307/adim-adim-atina-kiskirtmasi>.

eşliğinde yapılmış, açılışa askeri yetkililer de katılmıştır. Törende, papazların “*Türkler bunu her gördüklerinde bizi hatırlayacak*” şeklindeki konuşması dikkat çekmiştir.¹⁸

Resim 2: Meriç Nehri sınırına dikilen dev haç

Yunanistan’ın giriştiği yukarıda belirtilen gerginliği tırmandırıcı hamleler, Eylül ayının ortasından itibaren fiilen ABD’nin de müdahil olmasıyla değişik bir anlam kazanmıştır. Yunanistan ve ABD, 14-18 Eylül 2020 tarihleri arasında, Yunanistan’daki Türk azınlığın yaşadığı Batı Trakya’da (İskeçe’de Petrohori Köyü yakınlarında) ortak bir tatbikat düzenlemişlerdir. Türkiye’nin tatbikatı erteleme çağrıları sonuç vermemiş, ağır silahların kullanıldığı tatbikata, Yunan Ordusu’na ait Leopard tankları ve ABD ordusuna ait M1 Abrams tankları da katılmıştır.¹⁹

Resim 3: Yunanistan ve ABD’nin, Yunanistan’daki Türk azınlığın yaşadığı Batı Trakya’da icra ettiği ortak tatbikat²⁰

¹⁸ *Milliyet Gazetesi* (2020), “Yunanistan’dan Yeni Tahrik: Meriç Nehri Sınırına Dev Haç Diktiler”, 18.09.2020, Erişim Tarihi: 13.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/yananistandan-yeni-tahrik-meric-nehri-sinirina-dev-hac-diktiler-6309336>.

¹⁹ Hasan Kolukısa (2020), “Yunanistan’ın Doğu Akdeniz ve Ege Denizi’nde Gerginliği Artırıcı Adımları”, *Defence Türk*, 14.10.2020, Erişim Tarihi:14.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.defenceturk.net/yananistanin-dogu-akdeniz-ve-ege-denizinde-gerginligi-artirici-adimlari>.

²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020), “12 Eylül - 20 Ekim 2020 Tarihleri Arasında Yunanistan’ın Gerginliği Artırıcı Eylemleri”.

Yunanistan'ın gerginliği tırmandıran adımlarının bir diğer yönünü, Ege Denizi'nde belirlediği adalar civarında yaptığı atışlı tatbikatlar oluşturmuştur. 23-24 Eylül 2020 tarihlerinde Limni Adası'nın silahsızlandırılmış statüsünü ihlal ederek atış eğitimleri icra eden Yunanistan, silahsızlandırılmış statüdeki adalar etrafında (Sakız, İstanköy, Rodos ve bu bölgede bulunan diğer adalar dâhil olmak üzere) hava tatbikatları da gerçekleştirmiştir. Uluslararası hava sahasındaki geniş bir alanı kapsayan bir bölgede, 27 Eylül-2 Ekim 2020 tarihleri arasındaki tatbikatlar için NOTAM (Havacılara Duyuru) (A2735/20) yayımlamıştır. 1 Ekim 2020'de, 6 ve 8 Ekim 2020 tarihlerinde Meis Adası'nın güneyinde kalan bölgede askeri eğitimlerin yapılacağını duyurmuştur. Tüm bu gelişmelere ilave olarak, 11 Kasım-29 Aralık tarihleri arasında, Ege Denizi'nin her bölgesinde -icra edilecek atış eğitimleri dahil- Yunan Deniz ve Hava Kuvvetleri faaliyetlerine yönelik bir NOTAM (A2931/20) yayımlanmıştır. 8 Ekim 2020 tarihinde, silahsızlandırılmış statüsü olan adalardan biri olan Midilli'de, 12 ve 13 Ekim 2020 tarihlerinde atış eğitimlerine yönelik bir tatbikatın icra edileceğini duyurmuştur. Doğu Ege Adaları'nın silahsızlandırılmış statüsünün ihlali niteliğinde olan bir başka gelişme Sakız Adası'nda yaşanmış, Yunanistan, 12-16 Ekim 2020 tarihleri arasında atış eğitimlerinin icra edileceğini duyurmuştur. Ayrıca, 13-18 Ekim 2020 tarihleri arasında icra edilecek askeri faaliyetler için, Oruç Reis tarafından yürütülen sismik araştırma faaliyetlerini kapsayan bir NOTAM yayımlamış; böylece Doğu Akdeniz'deki durumu askerileştirmeye başlamıştır. Yayımlanan NOTAM, Oruç Reis'in çalışma süresinin tamamını kapsayacak şekilde 22 Ekim 2020'ye kadar uzatılmıştır. Yunanistan'ın gerginliği artıran faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamış, yarı kapalı bir deniz olan Ege Denizi'nin orta kısmında “gün doğumundan gün

batımına” kadar, tüm yıl boyunca atış tatbikatlarının konumu için geniş bir saha ilan ederek seyirüsefer serbestisini tehlikeye atmıştır. 20-23 Ekim 2020 tarihleri arasında bu kez de Bozbaba Adası bölgesinde icra ettiği iki ayrı askeri faaliyet nedeniyle adanın silahsızlandırılmış statüsü ihlal edilmiş, bu gelişme Yunanistan’ın atışlı tatbikatlarını Kuzey Ege’yi kapsayacak şekilde genişlettiğini göstermiştir. Benzer şekilde, 21 Ekim 2020 tarihinde bir başka atışlı tatbikat yapacağını duyuran Yunanistan, Semadirek Adası’nın da silahsızlandırılmış statüsünü ihlal etmiştir. Yukarıda belirtilen tüm girişimler, Yunanistan’ın askeri faaliyetlerini Ege Denizi’nde olağan dışı artırdığını ve çok büyük bir sahayı bu maksatla düzenli olarak kapattığını göstermiştir. Ayrıca Yunanistan, 1988 Atina Mutabakatı’nı ihlal etmiş ve mutabakatın “*iki ülkenin milli ve dini günlerde askeri faaliyet icra etmekten imtina etmesini*” öngören maddesini hiçe saymıştır. 29 Ekim 2020 Cumhuriyet Bayramı’na denk gelen iki ayrı tatbikat için seyir duyurusu yayımlarken, Türkiye, bu hamleye, Yunanistan’ın milli günü olan 28 Ekim 2020 tarihlerinde tatbikat düzenleneceğini duyurarak cevap vermiştir.²¹

Yukarıda belirtildiği gibi, iki ülke arasındaki gerginlik bir yandan devam ederken, Yunan basınında Türkiye’nin Ege ve Akdeniz’de askeri faaliyetlerini artırdığı iddiaları yer almıştır. Bunun üzerine, Türk Dışişleri Bakanlığı’nca yapılan açıklamada, çıkan haberlerin asılsız olduğu, Yunanistan’ın 20 Ekim 2020 tarihinden itibaren “*11 NAVTEX*” ve “*12 NOTAM*” ile Ege ve Doğu Akdeniz’de 24 askeri faaliyet yapacağını duyurduğunu, bunun kışkırtıcı ve gerginliği artırıcı askeri faaliyetler kapsamında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yapılan açıklamada, Yunanistan’ın diyalog kanallarını kapalı tuttuğu, 9 Ekim 2020 tarihinden bu yana

²¹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020), “12 Eylül - 20 Ekim 2020 Tarihleri Arasında Yunanistan’ın Gerginliği Artırıcı Eylemleri”. Türkiye ve Yunanistan’ın, caydırıcılıkla birlikte diyaloga/müzakerelere zemin olabilecek esasların belirlenmesine yönelik birtakım irade beyanları bulunmaktadır. Bunlardan biri 1976 Bern Deklarasyonu’dur. Deklarasyon, iki ülke arasında Ege Denizi’nde yaşanan sorunlara ilişkin olarak kabul edilmiş olup, koşulluluk ilkesi yaratan bir güven artırıcı önlemler metnidir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında oluşan güvensizliğin ortadan kaldırılmasını ve yeniden müzakere ve barışçıl ilişkiler kurulmasını amaçlayan bir bildiridir. Güven artırıcı önlemler kapsamında bir diğer girişim, 1988 yılında kabul edilen Atina ve İstanbul Mutabakatlarıdır. Bu mutabakatlarla, iki ülkeyi sıcak bir çatışmaya yöneltecek filli durumların önlenmesi ve buna yönelik kararların alınması amaçlanmıştır. Başbakan Turgut Özal’ın Atina ziyaretinin ardından, 8 Eylül 1988 tarihli İstanbul Mutabakatı’nda taraflar, uluslararası sularda ve hava sahasında yapacakları askeri ve diğer faaliyetler için birtakım yükümlülükleri kabul etmişler; uluslararası hukuk ve uygulamalara, kurallara, düzenlemelere uygun davranmayı onaylamışlardır. İstanbul Mutabakatı öncesindeki 27 Mayıs 1988 tarihli Atina Mutabakatı’nda anlaşmaya varılan hususlardan birini ise tatbikatların icrası oluşturmuştur. Buna göre, iki ülke turizmin en yoğun olduğu dönemlerde (her yıl 1 Temmuz’dan 1 Eylül’e kadar-1988 yılı için 7 Temmuz 1 Eylül) ve başlıca ulusal ve dini resmî tatillerde tatbikatların yürütülmesinden kaçınmayı kabul etmişlerdir. 8 Temmuz 1997 tarihli Madrid Deklarasyonu ise, 1996 yılındaki Kardak bunalımının ardından yaşama geçirilmiştir. Taraflar arasında güvene dayalı bir ilişkinin kurulabilmesini amaçlayan ve aynı zamanda bir uzlaşma çabası olan deklarasyon, bu anlamda statükonun pekiştirilmesini hedeflemiştir. Fuat Aksu (2005), “Ege Sorunlarının Geleceği ve Türkiye: AB Üyelik Sürecinde Türkiye’nin Seçenekleri”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, ss. 271-274.

NATO askeri makamlarınca planlanan toplantılara da katılmadığı ifade edilmiştir. Açıklamanın en dikkat çekici yanını ise, Yunanistan'a verilen şu tavsiye oluşturmuştur: “Yunanistan, Türkiye ile ikili meselelerini başkalarından medet umarak değil, ancak Türkiye ile masaya oturarak, iş birliği ve diyalog ile çözebilir.”²²

Yukarıda ifade edilen gelişmelere karşın, Türkiye, Ege Denizi kaynaklı sorunların çözümünde hak ve adalet kavramlarını ön planda tutmuş, barışı amaçlayan girişimlerde bulunmuştur. Doğu Akdeniz’de ise, Kıbrıs konusunda varılacak bir çözümün, iş birliği için olumlu bir hava yaratacağını ve bölgesel istikrara katkı sağlayacağını öngörmüştür.²³

3. Yunanistan ve GKRY’nin Bölgesel ve Küresel Güçlerle İlişkilerinin Doğu Akdeniz ve Ege Denizi Güvenliğine Yansımaları

Bu bölümde, Yunanistan ve GKRY’nin Doğu Akdeniz ve Ege Denizi bağlamında bölgesel ve küresel güçlerle ilişkileri ele alınacaktır. Ege ve Doğu Akdeniz’e müdahil olan aktörlerin gerek bu coğrafya hakkında genel, gerekse 2020 yılı özelinde politikaları değerlendirilecektir.

ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı (*Central Intelligence Agency-CIA*) belgelerine göre, ABD, her şeyden önce, Türkiye ile Yunanistan’ın Ege Denizi özelinde yaşadıkları problemleri, bölge güvenliğini ve NATO’nun geleceğini tehlikeye atacak girişimler şeklinde değerlendirmektedir. Ayrıca, taraflara diyalog çağrısında bulunmak suretiyle ortamı sakinleştirmeye çalışmaktadır. Tarihsel süreç içinde, İkinci Dünya Savaşı Sonrası On İki Ada’nın Yunanistan’a bırakılması Türkiye’nin Ege Denizi ile ilgili hassasiyetinin artmasına neden olmuş; Ege Denizi, Yunan kamuoyunda önemli bir argüman haline gelmiş, bu coğrafya adeta bir “Yunan Gölü” haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu aşamada, Yunanistan, mütemediyen Türkiye’yi ABD’ye şikayet ederken, -ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) belgelerinden de anlaşıldığı üzere- Türkiye’nin yegane amacı Ege Denizi’nde haklarını savunmak olmuştur. Yunanistan’ın Ege Adaları’nı Lozan Barış Antlaşması ve Paris Antlaşması’na aykırı bir şekilde silahlandırıldığı CIA belgelerinde açık bir şekilde belirtilmiş olsa da, bölge stratejisini ön planda tutan ABD, yakın ilişkiler kurduğu Yunanistan’ın Ege Denizi’nde gerginliği artıran hamlelerine çoğu zaman sessiz kalmıştır. Yunanistan tarafından bölgeye yönelik asılsız söylentiler çıkarılmış, bunlar Türkiye aleyhine kullanılmış, böylece

²² Gökhan Varan (2020), “Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Aksoy: Yunanistan Türkiye ile ikili meselelerini ancak masaya oturarak çözebilir”, *Anadolu Ajansı*, 06.12.2020, Erişim Tarihi: 06.08.2022, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/disisleri-bakanligi-sozcusu-aksoy-yunanistan-turkiye-ile-ikili-meselelerini-ancak-masaya-oturarak-cozebilir/2067638>.

²³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Sorularla Dış Politika”, Erişim Tarihi: 06.08.2022, Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/sorular.tr.mfa>.

ABD'nin bölgeye bakış açısı Yunanistan tarafından şekillendirilmiştir. Başka bir ifadeyle, ABD'nin bölge üzerinde politikasının biçimlendirilmesinde CIA büyük rol oynarken; CIA'nın Ege Sorunu'na yönelik gelişmelerde temel haber kaynağı, ABD'yi tek taraflı bilgilendirme çabasında bulunan Yunanistan olmuştur. Sonuç olarak, ABD'nin (CIA'nın) genel kanısı, Yunanistan'ın ABD desteğini yanına alarak Ege Denizi'nde yayılmaya çalıştığı şeklindedir. Türkiye'nin ise bu durum karşısında hukuki adımlar attığını düşünmektedir.²⁴

ABD'nin, iki NATO üyesi devlet arasındaki olası gerginliklerde diyalogu ön plana çıkaran bir çözüm yolunu benimsediğine yukarıda değinilmiştir. Bu genel değerlendirmenin dışında, 2020 yılında ABD'nin Doğu Akdeniz politikasını şekillendiren hamlelerine geçmeden önce 2019 yılındaki Savunma İş birliği Anlaşması'na değinmek gereklidir. NATO üyesi iki devlet - ABD ve Yunanistan- 5 Ekim 2019'da bir savunma iş birliği anlaşması (*revised cooperation agreement*)'na imza atmışlardır. ABD, bu anlaşmayı, “*Doğu Akdeniz'deki güncel güvenlik sorunlarına reaksiyon göstermeyi sağlayan etkin bir belge*” olarak nitelendirmiştir. Anlaşma ile Larissa, Stefanovikio ve Dedeğaç'ta, ABD-Yunanistan ve NATO ortak faaliyetlerinin artırılması hedeflenmiş, Girit Adası'ndaki Souda Körfezi deniz üssünde altyapı ve diğer iyileştirmelerin yapılması hususunda mutabakata varılmıştır. O dönemin ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun, Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis'e, “*Yunanistan bu bölgede önemli bir stratejik rol oynayabilir*” şeklindeki beyanı dikkat çekerken, Pompeo, “*Burası dinamik bir bölge, çok şey oluyor, çok fazla değişiklik oluyor ve Yunanistan'ın bu bölgede istikrarın temel taşı olmasını sağlamak için birlikte çalışabileceğimizden eminiz.*” ifadesini kullanmıştır. Yunan mevkidaşı Nikos Dendias ile de görüşen Pompeo, “*Türlere yasadışı sondaj faaliyetlerinin kabul edilemez olduğunu söylediklerini, uluslararası hukukun hüküm sürdüğü her alanda yasal faaliyetlerin gerçekleşmesini sağlamaya çalıştıklarını, her zaman yaptıkları gibi bu konuda da diplomatik adımlar atmaya devam edeceklerini*” ifade etmiştir.²⁵ Böylece, ABD, Türkiye'yi ima ederek Doğu Akdeniz'de bir güvenlik sorunu

²⁴ Sinan Kıyanç (2020), “ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) Arşiv Belgelerine Göre Ege Sorunu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 22, Sayı: 1, ss. 15-25.

²⁵ Matthew Lee (2019), “US, Greece Sign Revised Defence co-Operation Agreement”, *Canadian Press*, 05.10.2019. Bu arada Yunan Başbakanı Miçotakis'in özgeçmişi hakkında şu hususların ifade edilmesi yararlı olur: 7 Temmuz 2019 tarihinde Yunanistan'da yapılan erken genel seçimleri sonucunda Yeni Demokrasi Partisi (YDP) % 39 oy almış ve 158 milletvekili çıkararak tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşmıştır. Giritli bir aileden gelen YDP lideri Kiriakos Miçotakis, Yunanistan'ın yeni kuşak siyasetçilerinden biridir. Aynı zamanda 1989-1992 yılları arasında Başbakanlık yapan ve YDP'nin eski lideri olan Konstantin Miçotakis'in oğludur. Yakın zamanda ülkenin yeni Başbakanı olmuştur. Kiriakos Miçotakis, Atina'da Amerikan Koleji'ni bitirmiş, ABD'de Harvard Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler eğitimi görmüş, “*ABD'nin Yunanistan'a Bakışı*” konulu doktorası ile “*Hoopes*” ve “*Tocqueville*” ödülleri almıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Selyo Berberakis (2019), “Kiriakos Miçotakis Kimdir? Yunanistan'ın Ülke Siyasetine Damga Vuran Bir Aileden Gelen Yeni

olduğunu, Yunanistan'ı işaret ederek de bu devletin bir istikrar unsuru olabileceğini belirterek, imzaladığı Savunma İş birliği Anlaşması ile onun yanında olduğunu göstermiştir.

Öte yandan, ABD'nin Türkiye'ye olan olumsuz yaklaşımı, 9 Ekim 2019'da ABD Başkanı Donald Trump'ın, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a gönderdiği mektupta²⁶ da kendisini göstermiştir. Diplomatik nezaket kurallarını hiçe sayan, gayriciddi, küçültücü ve onur kırıcı ifadelerin yer aldığı mektup; 1964 tarihli, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı askeri müdahalede Sovyetler Birliği ile çatışma ihtimali olacağını ve NATO'nun müdahalede bulunmayacağını içeren ABD Başkanı Lyndon Johnson'ın mektubundan çok daha ağır ve hakaret doludur. Mektup, aynı zamanda, ABD'nin Doğu Akdeniz'de kontrolün Türkiye'de olmasını istemediğinin bir göstergesi olarak da yorumlanabilir.

Trump döneminde yukarıda belirtilen savunma iş birliği anlaşmasına taraflar imza atmış olmakla birlikte, Yunanistan, yeni seçilen Joe Biden yönetimine de mesaj vermiştir. Yunan Başbakanı Miçotakis, 3 Kasım 2020'de yapılan seçimi kazanan Biden döneminde de ülkesinin ABD ile olan ilişkisinin güçleneceğini savunmuştur. Öyle ki, Miçotakis, Biden yönetimi ile Washington'un, *"gücünü ortaya koyarak bölgedeki güvenliğe katkıda bulunacağını"* öne sürmüştür. Bu arada, Yunanistan ve Mısır, Doğu Akdeniz'e yönelik 6 Ağustos 2020'de imzaladıkları kısmi Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmasını genişletmeyi kapsayan bir adıma imza atmışlardır. Yunan Başbakanı Miçotakis ile Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah el-Sisi'nin katılımıyla düzenlenen toplantı sonrasında iki lider, bölgede barışı tehlikeye düşürmek isteyenler olduğunu, bu tehdide karşı ortak tavır konusunda aynı fikirde olduklarını, aralarındaki savunma iş birliğini birlikte güçlendirmek istediklerini açıklamıştır. Bu gelişmelere, Türkiye, 6 Ağustos'taki Yunanistan'ın Mısır ile yaptığı MEB anlaşmasına atıf yaparak, *"İmzalandığı açıklanan sözde deniz yetki alanları sınırlandırma anlaşması, Türkiye için yok hükmündedir. Bu anlayışımız, sahada ve masada ortaya konacaktır."* şeklinde tepki göstermiştir.²⁷

Böylece Yunanistan, seçimi kazanan Biden yönetiminin de desteğini kazanmak istemiştir. ABD'nin bölgede aktif olmasını arzulamış, Türkiye'ye ile tek başına kalma seçeneğini

Başbakanı", 08.07.2019, Erişim Tarihi: 18.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48907540>.

²⁶ Mektup hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *BBC Türkçe* (2019), "Trump'tan Erdoğan'a Mektup: Aptallık Etme, Gel Anlaşalım, Seni Sonra Arayacağım", 18.10.2019, Erişim Tarihi: 13.04.2022, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50077573>.

²⁷ *Euronews* (2020), "Türkiye'den Yunanistan Başbakanı Miçotakis'in Doğu Akdeniz Açıklamasına Tepki", 12.11.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2022, Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2020/11/12/turkiye-den-yunanistan-basbakan-micotakis-in-dogu-akdeniz-ac-klamasi-na-tepki>.

ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Batı'dan (ABD ve AB) bağımsız, münferit bir Ege ve Akdeniz politikası yürütebilecek cesaretle, kararlılıkta ve etkinlikte olmamıştır.

2020 yılı özelinde, ABD'nin Yunanistan ile olduğu kadar GKRY ile de ilişkilerinde bir yakınlaşma söz konusu olmuştur. ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun GKRY lideri Nikos Anastasiadis ile yaptığı telefon görüşmesinde “*ABD-GKRY ilişkilerinin derinleştirilmesi*” konusu ele alınmış; bilahare ABD'nin Rum Yönetimi'ne yönelik silah ambargosunu 2021 mali yılı için kaldırdığı açıklanmıştır. Ayrıca, Pompeo, Twitter hesabında GKRY için “*Doğu Akdeniz'deki kilit ortağımız*” ifadesini kullanmıştır. Böylece, ABD, 1987'den beri GKRY'ye uyguladığı silah ambargosunun kaldırırken, Pompeo'nun “*GKRY ile savunma iş birliğini derinleştirdikleri*” ifadesi dikkat çekmiştir.²⁸

Bu gelişmelerin ve yetkililerin beyanlarının satır altları okunduğunda, şu hususların altı çizilebilir: Trump yönetimindeki ABD'nin GKRY'ne uyguladığı silah ambargosunu kaldırması ve GKRY'ni savunma konusunda işbirliği yapacak kilit bir ülke olarak görmesi, Türkiye'yi arka plana kaydıracağı ve Türkiye'nin tepkisini görmezden geldiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, ABD'nin, NATO üyesi olmayan GKRY'nin Rusya'ya yakın bir politika izlemesinin önüne geçmek istediği düşünülebilir.

Öte yandan, Fransa, Akdeniz'in en zengin ülkesi görünümünde olup, bölgede ekonomik anlamda oldukça etkilidir. İspanya ve Yunanistan'ın Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'na girmesini desteklemiş, 1995 yılında gerçekleşen Barcelona Konferansı'nda “*Avrupa-Akdeniz İş birliği*” adımını atmış ve “*Akdeniz İçin Birlik*” ortaklığı kendisinin öncülüğünde yaşam bulmuştur. Fransız şirketlerinin çeşitli alanlarda bölgede yatırımlarının olduğu da hesaba katıldığında, Fransa'nın Akdeniz'de ekonomik etkinliğinden kaynaklı bir siyasi etkisinin olduğu açıktır.²⁹ İlaveten, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un (2017-) Akdeniz ve Ortadoğu/Yakındoğu'ya yönelik politikaları arasında, bölgesel bir güç haline gelen Türkiye'ye karşı Yunanistan-GKRY-İsrail üçlüsüne destek verilmesi ve Kıbrıs Adası civarında enerji keşif faaliyetlerinde bulunan Fransız TOTAL firmasının çıkarlarının korunması yer almıştır. Ayrıca “*Ekonomik dev, politik cüce*” olarak adlandırılan Almanya ve siyasi etkisi açısından etkin konumda olan Birleşik Krallık gibi hem müttefik, hem de rakip olan devletlere karşı Akdeniz'de üstünlük kurmak da Fransa'nın bölgeye yönelik politikaları

²⁸ Dildar Baykan (2020), “ABD Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne yönelik silah ambargosunu kaldırdı”, 01.09.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-guney-kibris-rum-yonetimine-yonelik-silah-ambargosunu-kaldirdi-/1960243>.

²⁹ Yeşim Özer (2014), "Fransa'nın Dış Politikası", içinde (editörler: Özgün Erler Bayır & Faruk Sönmezoğlu) *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, İstanbul: Der Yayınları, s. 267.

arasında olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak, 2020 yılında Türkiye-Fransa ilişkilerini olumsuz etkileyen önemli sorunlar kendisini göstermiştir. Öyle ki, iç politikada sıkışmış olan iki hırslı lider (Emmanuel Macron ve Recep Tayyip Erdoğan), dış politikada yeni başarı arayışı içerisinde olmuş, bununla birlikte her iki devlet birtakım taleplerinde ısrarcı davranışlar sergilemiştir. Fransız gazeteci Loup Bureau vakası (2017 yılında Irak'tan Türkiye'ye geçerken gözaltına alınan, terörist olduğu ileri sürülerek 52 gün hapiste tutuklu kalan gazeteciyle ilgili vaka), Erdoğan'ın 2018 yılındaki Paris ziyaretinde iki liderin kameralar önünde tartışmaları, Macron'un Türkiye'nin Afrin'i kapsayan Zeytin Dalı Operasyonu'na cephe alması, Macron'un “NATO'nun beyin ölümü gerçekleşmiştir” şeklindeki açıklamasına Erdoğan'ın sert tepki göstermesi, yine Macron'un Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de artık bir partner olmadığına yönelik yaptığı açıklama, iki devlet ilişkilerinde gerilime neden olan hususları oluşturmuştur. Son olarak, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Fransız mallarına karşı gayri resmî bir boykot başlatmıştır.³⁰

Fransa, 2020 yılı özelinde, gerek Yunanistan, gerekse de GKRY ile yakın ve sıcak ilişkiler içerisinde olmuştur. *Reuters*'in haberine göre, Fransa ve Yunanistan, savaş uçağı alımı konusunda görüşmelerde bulunmuşlar, Yunanistan'ın silahlanma konusunda masaya oturduğu ülkelerden birini Fransa teşkil etmiştir. Yunanistan, bu hamlesini, “savunma potansiyelini yükseltme” adı altında gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.³¹

Yunanistan'ın “savunma potansiyelini yükseltme” hamlesini tamamlayacak şekilde, 26-28 Ağustos 2020 tarihleri arasında, Fransa'nın da müdahil olduğu, Yunanistan-GKRY ikilisinin ve İtalya'nın da katıldığı “*Eunomia*” adlı bir ortak hava ve deniz tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Tatbikat bahanesiyle, Fransız askeri uçaklarının GKRY'ne inmesine, bu uçakların geçici veya sürekli olarak Ada'ya konuşlandırılmasına Türkiye sert bir şekilde karşı çıkmış, bu durumun 1960 Antlaşmaları'na aykırı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı şu açıklamada bulunmuştur: “*Kıbrıs Adası'nın garantörü olmayan Fransa, bu tutumuyla, Doğu Akdeniz'deki mevcut gerginliklerden sorumlu olan Rum-Yunan ikilisini, tehlikeli bir biçimde gerginliği daha da tırmandırma yönünde teşvik etmektedir. Bir kez daha*

³⁰ Ozan Örmeci (2021), “Fransa'nın Doğu Akdeniz Politikasını Anlamak”, içinde (editörler: Mesut Hakkı Çaşın ve Tayyar Arı) *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 191-95.

³¹ *Cumhuriyet Gazetesi* (2020), “Paris-Atina hattında askeri uçak pazarlığı”, 02.09.2020, s. 7.

hatırlatıyoruz: Doğu Akdeniz’de Türkiye’yi ve Kıbrıs Türkü’nü dışarıda bırakmaya çalışan her girişim hüsrarla sonuçlanacaktır.”³²

Görüldüğü üzere, Yunanistan, ABD ve Fransa gibi ülkelerin desteğiyle gerek Ege Denizi’nde, gerekse Doğu Akdeniz’de hakkı olmayan alanlarda söz sahibi olmaya çalışmış, kendisini uluslararası kamuoyunun önünde haklı gösterme gayreti içinde bulunmuş, dış politikasında Türkiye’ye karşı hasmane bir dizi davranışlar içeren kararlara imza atmıştır. İçinde bulunduğu ekonomik darboğaza rağmen, Fransa ile silah alımı anlaşmalarına imza atmaktan da geri durmamıştır.³³

Yunanistan-GKRY’nin Doğu Akdeniz’de dostane ilişkiler kurduğu ülkelere biri de İsrail’dir. Doğu Akdeniz’e kıyıdaş olan devletlerden İsrail’in Yunanistan ve GKRY ile yakınlaşmasına geçmeden önce, bu devlete has bazı hususların göz önünde tutulması gerekmektedir. Öncelikle, İsrail’in dış politikası hakkında “*İsrail’in dış politikası yoktur, güvenlik politikası vardır*” şeklinde genelleme yapıldığının altı çizilmelidir. Bu kuramdan anlaşılacağı üzere, İsrail hükümetleri ve kamuoyu ayrı tutulacak olursa, bu devletin dış politika yapım süreçlerini etkileme kapasitesi en yüksek olan kurumu İsrail Ordusu’dur. İsrail’in dış politika amaçları arasında; “*güvenliğin sağlanması*”, “*ABD ile kurulmuş olan özel ilişkinin (stratejik ittifakın) sürdürülmesi*”, “*Yahudi diasporası ile ilişkilerin sürdürülmesi*” ve “*küresel ve bölgesel güçlerle ittifak arayışları*” ilk sıralarda yer almaktadır. Bunların dışında, İsrail dış politikasının meşgul eden diğer konu başlıkları arasında, Doğu Akdeniz’de kendi münhasır ekonomik bölgesinde halihazırda keşfedilen zengin doğalgaz kaynakları ve bu kaynakları işletecek terminallerin korunması, gazın kendisine ve ana pazar olarak Avrupa’ya nakli de bulunmaktadır.³⁴

2020 Mayıs ayında, iki devlet, İsrail tarafından geliştirilen Heron insansız hava aracı sisteminin kiralanmasına yönelik bir anlaşma imzalamıştır. Yunanistan tarafından sınır

³² Muhammet İkbâl Arslan (2020), “Kıbrıs Rum Kesimi, Yunanistan, Fransa ve İtalya’nın Ortak Deniz Ve Hava Tatbikati Tamamlandı”, *Anadolu Ajansı*, 28.08.2020, Erişim Tarihi: 15.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kibris-rum-kesimi-yunanistan-fransa-ve-italyanin-ortak-deniz-ve-hava-tatbikati-tamamlandi/1956712>.

³³ Recep Yorulmaz (2020), “Doğu Akdeniz’de Türkiye-Yunanistan Gerginliği Ve İş Birliği İmkanları”, *Middle Eastern Analysis / Ortadoğu Analiz*, Sayı: 96, s. 94.

³⁴ Erhan Keleşoğlu (2014), “İsrail’in Dış Politikası”, içinde (editörler: Özgün Erler Bayır & Faruk Sönmezoğlu) *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, İstanbul: Der Yayınları, ss. 449-463. Öte yandan, Türkiye ile İsrail arasında 1990’larda belirginleşen ve bir ittifak görüntüsü veren bir ilişki yaşanmıştır ki, bu oluşumu, “*İsrail’in bölgesel güvenlik arayışları*” başlığı altında değerlendirmek mümkündür. Ancak 2000’li yılların sonlarına doğru iki ülkenin ilişkileri bozulmuş, bu durum İsrail’i Türkiye’nin rakibi konumunda olan ve aynı zamanda Arap yanlısı olarak bilinen Yunanistan ve GKRY ile stratejik bağlarını güçlendirmeye yöneltmiştir. Bakınız; *A.g.e.*, s. 462.

savunması amacıyla kullanılacak sistem, satın alama opsiyonu ile birlikte 3 yıllığına kiralanmıştır. İsrail Savunma Bakanlığı'ndan üst düzey bir yetkili, İsrail ile Yunanistan arasındaki güvenlik amaçlı ilişkilerin genişlediğini ifade etmiş, “Yunanistan'ın, özellikle küresel korona krizi sırasında kuvvetlerini İsrail sistemiyle donatmak için yaptığı tercihe büyük önem veriyoruz... Hem Yunanistan, hem de diğer Avrupalı ortaklarla ek anlaşmalar imzalamayı ve onların güvenlik sorunlarını çözmeye yardımcı olmayı umuyoruz.” ifadesini kullanmıştır.³⁵

Özet olarak, Doğu Akdeniz'e kıyıdaş devletler içinde -aynı zamanda nükleer bir gücü de elinde bulunduran- İsrail, bölgenin en etkin aktörü konumundadır. Filistin meselesi ve 2010'daki Mavi Marmara saldırısı ile Türkiye ile ilişkileri bozulmuş, kendisinin stratejik ortağı olan ABD'nin Türkiye ile yaşadığı gerginlikleri de göz önünde tutarak, Yunanistan ile yakınlaşan bir politika takip etmiştir.

Rusya'nın Ege ve Doğu Akdeniz'e yönelik politikası, birbirinin uzantısı olan iki denizde NATO'nun etkisini azaltmaya ve kendi gücünü artırmaya yöneliktir.³⁶ Ancak bunun öncesinde, Rusya'nın Akdeniz'e olan ilgisinin tarihsel bir arka planı vardır. Rusya, kuruluşundan itibaren önce bölgesinde kara gücüne sahip olmuş, bilahare deniz gücüne de dönüşmek istemiş, kışın suları donmayan ve dünyanın en önemli sıcak deniz yollarına kolayca ulaşabileceği limanların arayışında olmuştur. 2011'de Suriye'de çıkan iç savaşta Esad Yönetimi'ni destekleyen Rusya, kendisinin Karadeniz donanmasına bağlı olan Akdeniz kıyısındaki “Tartus donanma üssü”nü bu arada geliştirmiştir. Böylece ulusal güvenliğini Akdeniz'den itibaren kademeli olarak tesis etmek istemiş, kendi topraklarından uzak bir coğrafyada, Doğu Akdeniz'de önemli bir aktör durumuna gelmiştir. Bu nedenle, Rusya'nın Akdeniz'deki askeri varlığının sürekliliğinin, kendisi açısından esas olduğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde, güvenliğine yönelik uzaktan gelebilecek tehditlere etkili bir karşılık vermeyi amaçlayan Moskova için “Rusya Akdeniz'e mahkûmdur” genellemesi/yorumu da yapılabilir. Öte yandan, Rusya'nın Doğu Akdeniz politikasında iyi ilişkiler içinde olduğu ülkelerin başında, AB üyesi ve Doğu Akdeniz'in bir parçası olması

³⁵ Naval Technology (2020), “Israel Signs Agreement to Lease Iai Heron Uav to Greece”, 07.05.2020, Erişim Tarihi: 18.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.naval-technology.com/news/israel-signs-agreement-to-lease-iai-heron-uav-to-greece>.

³⁶ Cemre Pekcan (2020), “Yunanistan-Rusya Federasyonu İlişkileri ve Ege Denizi'nin Güvenliği”, içinde (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker & Dimitrios Ioannidis) *Ege Jeopolitiği*, Ankara: Nobel Yayınevi, s. 1027.

itibarıyla GKRY'nin gelmekte olduğu bilinmektedir.³⁷ Rusya ve GKRY'nin birlikte giriştiği, ancak ABD'nin tepkisini çeken gelişmelerden biri 1997 yılında yaşanmıştır. GKRY'nin Rusya'dan S-300 füzelerini almak için anlaşma imzalaması, Kıbrıs Sorunu'nda ABD ve Türkiye'yi mutabık kaldıkları bir noktaya getirmiştir. Adaya füzelerle birlikte Rus uzmanların ve radar sistemlerinin de gelecek olması, dolayısıyla Rusya'nın bölgedeki gelişmeleri takip etme olanağına kavuşacak olması ABD'yi endişeye sevk etmiştir. ABD'nin, Rum tarafını ikna ederken kullandıkları argümanlar (adada 1974'ten beri çatışma olmadığı, istikrarlı bir ortamın hüküm sürdüğü ve bunu bozmaya gerek olmadığı), Türkiye'nin Kıbrıs Sorunu'nda dile getirdiği ve savunduğu tezler olmuştur. Anlaşmazlık, füzelerin Şubat 1999'da Girit Adası'na gönderilmesiyle durulmuştur.³⁸

Aynı zamanda kültürel ve dinsel anlamda ortak yanlarının olması, Kıbrıslı Rumlar ile Rusları birbirine yakınlaştıran bir ortam yaratmaktadır. Benzer şekilde, bu ortaklığı daha net bir şekilde ifade edebilmek için, “Kıbrıslı Yunanlar için Atina'daki Yunanlılar kardeşleri ise, Moskova'daki Ruslar için kuzenleridir” benzetmesi yapılmaktadır. Ayrıca GKRY'de faaliyet sürdüren Kıbrıs Komünist Partisi (AKEL), Rusların adeta beşinci kol faaliyetlerinde rol oynamaktadır. Diğer taraftan, 2015'te iki devlet, Rusya'nın GKRY'de deniz ve hava üssü kurmasını da içeren bir dizi anlaşma imzalamış, böylece Rus donanması Limasol Limanı'nı kullanma imkânına kavuşmuştur. Bunun somut uygulaması 2019 yılının Ekim ayında Rusların Kuzey Filosu'na bağlı bir savaş gemisinin Limasol'u ziyaret etmesiyle gerçekleşmiştir. Aynı gemi, 18 Ocak 2020'den başlayarak 3 gün boyunca Limasol'u tekrar ziyaret etmiştir.³⁹

Sonuç olarak, Rusya, Doğu Akdeniz'i yakından takip etmektedir. Kendisinin Akdeniz Filosu'nun, Rus Karadeniz Filosu altında görevlendirildiği düşünülecek olursa; Rusya'nın, sanki Karadenizmiş gibi, Akdeniz'i kendisine yakın bir coğrafya olarak gördüğü ortadadır. Ayrıca Rusya, Kıbrıs meselesinde uzlaşmaya varılması halinde, Kıbrıs Adası'nın bir NATO ülkesi olacağını öngörmekte, bu nedenle meselenin çözüme kavuşmamış halini kendi çıkarlarına uygun görmektedir.

³⁷ Yaşar Onay (2019), “Rus Büyük Güç Politikasında Akdeniz'in Yeri ve Önemi”, içinde (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker) *Akdeniz Jeopolitiği*, Ankara: Nobel Yayınları, ss. 797-802.

³⁸ İlhan Uzgel (2010), “ABD ve Nato'yla İlişkiler”, içinde (editör: Baskın Oran) *Türk Dış Politikası Cilt 2*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 294.

³⁹ Sezai Özçelik, “Rusya Federasyonu'nun Kıbrıs Politikası”, *Kırım Haber Ajansı*, Erişim Tarihi: 20.02.2022, Erişim Adresi: <https://qha.com.tr/opinion/rusya-federasyonu-nun-kibris-politikasi>.

Öte yandan, Akdeniz Bölgesi'nin Avrupa Birliği için de özel bir önemi vardır. Fransa ve İtalya'ya; 1981'de Yunanistan, 1986'da İspanya ve Portekiz'in katılımı sonrasında, Akdeniz, Avrupa Topluluğu için daha büyük bir anlam kazanmıştır. Yukarıda bahsedilen, Fransa'nın ön ayak olduğu “*Avrupa-Akdeniz Ortaklığı*” olarak da adlandırılan 1995 yılındaki Barcelona Süreci, AB açısından Akdeniz'i kapsayan önemli kilometre taşlarından birini oluşturmuştur. Bu ortaklık ile Akdeniz'in kuzeyindeki Avrupa Birliği ülkeleri ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında bulunan ülkelerin birbirleri arasında (aynı zamanda tüm AB ülkeleri arasında) serbest ticaret bölgesi oluşturulması amaçlanmıştır. Öte yandan, güvenli bir “*Ortadoğu Serbest Bölgesi*”nin oluşturulması, hem Akdeniz'de güvenlik öğelerini güçlendirmeyi, hem de bu bölgenin kitle imha silahlarından arındırılmasını ön plana çıkarmıştır. İlave olarak, insan haklarının ve demokrasinin güçlendirilmesi ve Akdeniz'in kuzeyi ve güneyi arasında sivil toplum diyalogunun artırılması da, ortaklığın üzerinde durduğu konu başlıklarını teşkil etmiştir. Ancak özellikle 11 Eylül 2001 terör saldırıları ile Akdeniz'in kuzey ve güneyi, derin bir güvensizlik ortamına yenik düşmüştür.⁴⁰ Bu arada, Doğu Akdeniz coğrafyası ve AB'nin genişlediği sınır anlamında şu hususun yeri gelmişken altı çizilmelidir: Doğu Akdeniz'deki üç temel aktörden ikisinin (Yunanistan ve GKRY) AB üyesi olması, birlikteliğin doğal sınırlarının Doğu Akdeniz'e ulaşmasına yol açmış, dolayısıyla bu coğrafyada AB'nin müdahil olmasını pekiştirici bir pozisyon yaratmıştır. Bu gelişme, Ege ve Doğu Akdeniz'de aktörler arasında dengeleri değiştirecek bir durum yaratmış olmakla birlikte, AB'ye aday ülke konumunda olan Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri doğrudan etkileyebilecek bir özellik taşımaktadır.⁴¹

“*Avrupa-Akdeniz Ortaklığı*” ile bağlantılı olarak; Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, 10 Eylül 2020'de Avrupa Birliği üyesi olan Akdeniz ülkelerini “*MED 7 Zirvesi*” adı altında bir araya getirmiş, toplantının önemli gündem maddelerinden birini, “*Türkiye ve Yunanistan arasında Doğu Akdeniz'de yaşanan kriz*” oluşturmuştur. Macron'un ev sahipliğinde Korsika adasında yapılan MED 7 Zirvesi'ne, İspanya, İtalya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Malta, Yunanistan ve Portekiz katılmış; Türkiye-Yunanistan krizinde arabulucu rolünü üstlenen

⁴⁰ Özlem Terzi (2014), “Avrupa Birliği'nin Dış Politikası: Varoluş Tartışmasından Etkinliğin Sorgulanmasına”, içinde (editörler: Özgün Erler Bayır ve Faruk Sönmezoglu) *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, İstanbul: Der Yayınları, s. 559.

⁴¹ Ayşe Gülce Uygun (2021), “Doğu Akdeniz'de Paylaşım Rekabeti: Türkiye-Yunanistan Gerginliği ve Avrupa Birliği'nin Tutumu”, *TYB Akademi*, Sayı: 31, s. 78.

Almanya ise Akdeniz'e kıyısı olmaması nedeniyle Zirve'ye dahil edilmemiştir.⁴² Macron, burada yaptığı bir konuşmada, “*Sorunun Türk halkı ile değil, Erdoğan hükümetiyle olduğu, Türkiye'nin bölgede artık bir ortak olmadığı ve AB olarak Ankara'ya net bir mesaj verilmesi gerektiği*” ifadesini kullanmıştır. Öte yandan, Fransa'nın Avrupa Bakanı Clement Beaune, 19 Eylül 2020'de GKRY'ne bir ziyaret düzenlemiş, GKRY lideri Nikos Anastasiadis ve Dışişleri Bakanı Nikos Hristodulidis ile bir araya gelmiştir. Fransız Bakan, “*AB'nin Türkiye'ye yatırımlar konusunda elindeki bütün enstrümanları kullanmaya hazır olması gerektiğini*” ifade etmiş; GKRY Savunma Bakanı ve Milli Muhafız Ordusu komutanı ile birlikte askeri helikopterle, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti yönetimindeki Kapalı Maraş'ın ve bölgede bulunan Yavuz Sondaj Gemisi'nin etrafında uçuş gerçekleştirmiştir.⁴³ Bu arada ABD ile arasında “*özel ilişkiler*” olan İngiltere (Birleşik Krallık) ise, adada kendisine ait iki egemen üsse sahip olmanın rahatlığıyla gelişmeleri takip eden bir politika takip etmiştir. Gelişmeleri kontrollü bir şekilde uzaktan takip eden bir diğer ülke de Çin'dir. Dünyanın en büyük ekonomilerinden birisine sahip olan, bölgedeki potansiyel çatışmalardan kaçınmaya yönelik bir tutum sergileyen Çin, Ege Denizi'ni ticari faaliyet alanlarından biri olarak görmekte, Türkiye ve Yunanistan'da limancılık sektörüne yönelik yatırımlar yapmaktadır.

Doğu Akdeniz bölgesinde bölgesel ve küresel güçlerin, Yunanistan-GKRY ile olan ilişkilerinin genel bir değerlendirilmesi yukarıda yapılmıştır. Ancak gerginliğin tırmanışı Eylül ayıyla birlikte hız kazanmıştır. 2020 yılında iki devlet arasında ilişkilerin ciddi bir şekilde bozulmaya başlamasıyla birlikte, anlaşmazlığın bir silahlı çatışmaya dönüşmesinden endişe edilmiştir. Bu süreçte, Türkiye, özetle, Yunanistan'ın kendi kıta sahanlığında olduğunu iddia ettiği ve münhasır ekonomik haklar talep ettiği bir bölgede, enerji kaynakları aramak için savaş gemileri eşliğinde bir araştırma gemisi göndermiş; bunu, Yunanistan'ın kendisine ait olduğunu iddia ettiği bölgeye kendi savaş gemilerini göndermesi takip etmiştir. Bu arada iki ülke arasında gerilim sürerken, Yunanistan, Fransa'dan savaş gemisi, helikopter ve çeşitli silah sistemleri aldığını duyurmuştur. Takip eden süreçte, Eylül ayının sonlarında ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Yunanistan'ı da kapsayan 5 günlük bölgesel bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Pompeo, Selanik'ten başladığı turunun ilk gününde Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias ile bir araya gelmiş, kendisiyle Doğu Akdeniz'deki Türkiye ve Yunanistan arasında artan gerilim dahil olmak üzere çeşitli konuları görüşmüştür. İki komşu

⁴² Arzu Çakır (2020), “Med7 Toplantısı Öncesinde Türkiye-Fransa Gerginliği”, *Amerika'nın Sesi*, 10.09.2020, Erişim Tarihi: 11.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-ve-fransa-arasinda-karsilikli-aciklamalarla-gerginlik-artti/5578059.html>.

⁴³ *Cumhuriyet Gazetesi* (2020), “Gözdağı Diplomasisi”, 20.09.2020, s. 7.

ve aynı zamanda NATO müttefiki olan iki ülke arasındaki deniz sınırları ve enerji-sondaj faaliyetlerine yönelik arama hakları konusundaki anlaşmazlığın geçici olduğunu ifade etmiş, bu durumu hafifletmek için Washington'ın bölgedeki diplomatik ve askeri nüfuzunu kullanacağını belirtmiştir. Ege ve Akdeniz'deki mevcut anlaşmazlıkların güç gösterileriyle değil, diyalog yoluyla çözülmesi gerektiğini söyleyen Pompeo, gezisinin ikinci gününde Girit'e gelmiş, geceyi Başbakan Kiriakos Miçotakis'in evinde geçirmiş, bilahare adanın Souda Körfezi'nde konuşlu ABD deniz üssünü de ziyaret etmiştir.⁴⁴

Diğer taraftan, Doğu Akdeniz'de Türkiye ile Yunanistan arasında bir süredir devam etmekte olan gerilimin düşürülmesi için NATO devreye girmiş; Türkiye, Oruç Reis gemisinin 12 Eylül'de süresi dolan sismik araştırma görevi için yeni bir NAVTEX yayımlamamış ve gemi Antalya Limanı'na demirlemiştir. Bunun üzerine, Türk ve Yunan askeri yetkililer, NATO bünyesinde 15 Eylül 2020 tarihinde üçüncü kez toplanmışlar ve gerilimi azaltacak önlemleri ele almışlardır. Ancak görüşme öncesinde Yunan hamlesi, gerginliği azaltmak bir yana artırıcı yönde olmuştur. Yunanistan'ın 15 Eylül 2020 tarihinde Sakız Adası açıklarında askeri tatbikat yapacağını duyurması üzerine, Türkiye, Lozan Antlaşması'nı hatırlatarak adanın gayri askeri statüsünün ihlal edildiği uyarısında bulunmuştur.⁴⁵

Sıcak çatışmanın eşiğine geldiği bir dönemde, 2020 yılı için önemli kilometre taşlarından birini, anlaşmazlıkların masaya yatırılacağı, Aralık ayı içerisinde yapılacak olan AB Liderler Zirvesi oluşturmuştur. Türkiye'ye karşı hasmane tutum sergileyen Yunanistan ve GKRY'nin, 2020 yılı özelinde ortak ilişki içerisinde buldukları ülkelerin başında Fransa'nın geldiği hesaba katıldığında, zirve öncesinde Atina-Paris hattında gelişen bu ortaklık, kendisini Türkiye'ye baskı yapma şeklinde göstermiştir. Yunanistan'ın, Aralık 2020'de yapılacak AB Liderler Zirvesi'nden Türkiye'ye yönelik ağır yaptırım kararı çıkarılması için başvurduğu adres, AB Dönem Başkanı olan Almanya olmuştur. Yunanistan Dışişleri Bakanı Nicos Dendias, Almanya'ya, Türkiye'ye silah satışını durdurmadığı gerekçesiyle eleştirilerde bulunmuştur. Dendias, ABD Başkanı Joe Biden yönetimine de mesaj vermiş, "*Bölgenin Avrupa ordusunun eksikliğini giderecek şekilde ABD'nin varlığına ve özellikle askeri varlığına ihtiyaç duyduğuna inanıyorum*" ifadesini kullanmıştır. Buna ilave olarak, AB üyesi olan Fransa, Yunanistan ve GKRY, aralarına Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni de alarak bir ortak deniz-hava tatbikatı icra edeceklerini duyurmuşlardır. 30 Kasım-6 Aralık tarihleri arasında süren ve MEDUSA-2020 adı verilen tatbikatın, Mısır'ın İskenderiye şehrinde

⁴⁴ *Canadian Press* (2020), "Pompeo Visits Naval Base on Crete on Day 2 of Regional Tour", 29.09.2020.

⁴⁵ *Cumhuriyet Gazetesi* (2020), "Atina'ya Lozan Uyarısı", 16.09.2020, s. 7.

başlayacağı ve 6 Aralık 2020 tarihine kadar süreceği açıklanmıştır. GKRY Savunma Bakanlığı, *“tatbikatla ortaklarımızla savunma ve operasyonel iş birliğinin geliştirilmesi hedefleniyor”* açıklamasında bulunurken, Atina da bir başka faaliyet içinde olmuş, Girit’te konuşlu Rus savunma sistemi S-300’lerin denendiğini duyurmuştur. Yunanistan, 23-27 Kasım tarihleri arasında süren, Yunanistan ve Almanya’nın yanı sıra Hollanda ve ABD’den de askeri personelin de katıldığı bu tatbikatta, S-300 hava ve füze savunma sistemlerini test etmiştir.⁴⁶

Doğu Akdeniz’de yaşanan gerilim nedeniyle Türkiye’ye yaptırım tehdidinin masaya yatırıldığı AB Liderler Zirvesi’nde, Yunanistan, GKRY ve Fransa’nın Ankara’ya karşı sert bir tutumdan yana olmalarına karşın arzu ettikleri olmamıştır. Toplantı öncesinde Fransa Cumhurbaşkanı Macron’un *“AB ülkelerinin egemenliğini korumamız gerekiyor”* şeklindeki ifadesi dikkat çekerken; Zirve öncesinde NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg’in, *“Hem ittifakın, hem de Batı ailesinin bir parçası olarak önemini anlamamız gerekiyor”* ifadesi, Türkiye’ye destek şeklinde yorumlanmıştır. Stoltenberg, AB’ye, *“Türkiye hakkında yapılacak görüşmelerle ilgili olumlu yaklaşım tavsiyesi”*nde bulunmuş, iki müttefik ülke arasındaki olayların ve kazaların engellenmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda, *“Farklılıklar ve anlaşmazlıklar var ve bunları ele almalıyız ama aynı zamanda Türkiye’nin NATO’nun ve Batı ailesinin parçası olduğu gerçeğini fark etmemiz lazım”* şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Sonuç olarak, Zirve’de Türkiye’ye yönelik sert yaptırım kararı genel kabul görmemekle birlikte, ABD’de 3 Kasım 2020’de yapılan Başkanlık seçimini kazanan Demokratların adayı Joe Biden’ın 20 Ocak 2021’de başlayacak olan döneminin beklenmesine dikkat çekilmiştir.⁴⁷

Öte yandan, Türkiye, AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde bazı üye ülkelerin üyelik dayanışmasını ve veto hakkını kötüye kullandığını, Türkiye’ye karşı maksimalist taleplerde bulduklarını ve haksız bir tutum takındıklarını ifade etmiştir. Türkiye’ye göre, Zirve’ye dayanışma ve veto baskısı hâkim olmuş; bu da yanlı ve hukuka aykırı bir tutuma sebebiyet vermiştir. Türkiye, tepkisini, şeklinde ifade etmiştir: *“Türkiye ve KKTC, 2004’ten bugüne kadar, Doğu Akdeniz’deki hidrokarbon kaynaklarının bir gerginlik değil, istikrar unsuru haline gelebilmesi için iyi niyetli bir biçimde çaba göstermiş, tüm yapıcı ve olumlu girişimleri üstlenen taraf olmuştur. AB bu kararında bir kez daha Kıbrıs Adasının ortak sahibi olan Kıbrıs Türk halkını ve iradesini görmezden gelmiş, kendisini Kıbrıs meselesi ve Kapalı Maraş konularında GKRY’nin dayatmasına mahkûm etmiştir. AB artık, Kıbrıs meselesine Ada’daki*

⁴⁶ Cumhuriyet Gazetesi (2020), “Askeri Gözdağı”, 30.11.2020, s. 7.

⁴⁷ Cumhuriyet Gazetesi (2020), “Nato’dan AB’ye Çıkış”, 11.12.2020, s. 7.

gerçekler temelinde adil, kalıcı ve sürdürülebilir bir çözüm bulunmasını engellemeye matuf bu tutumundan vazgeçmelidir.”⁴⁸

Yukarıda belirtilen süreçte, Yunanistan’ın tehdit algılamasında ilk sırada Türkiye’nin geldiği görülmektedir. Aralarında tarihsel ve kültürel bir ortaklık olan iki devlet (Yunanistan ve GKRY), Türkiye’ye karşı adeta çevreleme politikası takip etmiş, bunu, bölgede çeşitli ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirerek ve böylece Türkiye’yi yalnızlaştırarak gerçekleştirmek istemiştir. Ancak Yunanistan-GKRY ikilisinin (ve diğer aktörlerin) Ege ve Doğu Akdeniz’deki pervasız tutumlarının arka planında hangi faktörlerin olduğu, hangi hususların Yunanistan-GKRY ikilisini cesaretlendirdiği konuları üzerinde de durulması gerekmektedir. Bu arada, 2002 yılından itibaren kesintisiz bir şekilde iktidara tek başına hakim olan AK Parti hükümetlerinin dış politika kararlarının da kısa bir analizinin yapılması yerinde olacaktır.

“*Mavi Vatan*” kavramını uluslararası ilişkiler literatürüne kazandıran emekli Tümamiral Cem Gürdeniz’e göre ise; Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de milli çıkarlara dayalı siyaset takip etmesinin önlenmesinin arka planında, 2008 yılından sonra yaşanan bir dizi gelişmeler (Ergenekon, Balyoz ve Casusluk gibi davalar) rol oynamıştır. Özellikle 2002-2014 yılları arasında “*askeri vesayet ile mücadele*” teması altında, Türk Silahlı Kuvvetleri’ne kumpas kurulmuş, Doğu Akdeniz’de, KKTC’de, Karadeniz’de Mavi Vatan’ı koruyan; PKK terör örgütüyle mücadelede kahramanlık ve liderlikleri öne çıkan amiral, general ve subaylar cezaevine gönderilmiştir. Bu faaliyetlerle, “*Doğu Akdeniz jeopolitiğinde ortamın şekillendirilmesi*” hedeflenmiştir. Sonrasındaki süreçte, Türkiye, Doğu Akdeniz’de karşısında, Yunanistan, GKRY, ABD, AB, İsrail, Mısır, Ürdün, hatta Filistin’den oluşan, Türkiye karşıtı bir cephe bulmuştur. Bu topluluğun dayattığı durumu, “*denizlerde Türkiye’ye dayatılan ikinci bir Sevr*”e benzeten Gürdeniz’e göre; “*Mavi Vatan*” doktrini çerçevesinde Doğu Akdeniz, Türkiye’nin emperyalizmin dayatmalarına karşı duruşunun başat jeopolitik alanıdır.⁴⁹

Sonuç

Güvenlik ve istikrarın bozulduğu, Avrupa’ya yönelik mülteci ve insan kaçakçılığında artış görülen Akdeniz’de, gerek askeri, gerekse enerji güvenliği bölgesel ve küresel gelişmeleri tetikleyici potansiyele sahiptir. Türkiye ile Yunanistan arasında gerginliğin arttığı ve sıcak

⁴⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, “10-11 Aralık AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi Sonuçları Hk. / T.C. Dışişleri Bakanlığı”, Erişim Tarihi: 18.03.2022, Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/10-11-aralik-ab-devlet-ve-hukumet-baskanlari-zirvesi-sonuclari-hk.-t.c.-disisleri-bakanligi_52318.html.

⁴⁹ Barış Doster (2020), “Emekli Tümamiral Cem Gürdeniz, Deniz Jeopolitiğindeki Gelişmeleri Değerlendirdi: Doğu Akdeniz İkinci Sevr’dir”, *Cumhuriyet* Gazetesi, 03.06.2020, s. 6.

çatışma ihtimalinin yaşandığı 2020 yılındaki gelişmeler, genel olarak Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki bazı adaların gayri askeri statüsünü ihlal etmesinden, bölgedeki adalarda tatbikatlar icra etmesinden kaynaklanmıştır. İstikrarın bozulmasında; 2020 yılı geriliminin arka planını oluşturan, önceden ilan edilmiş tek taraflı MEB ilanları etkili olmuştur.

Bu süreçte, “*Kıbrıslı Yunanlıların*” siyasi hamisi konumunda olan Yunanistan; ABD, ulus-üstü bir yapı olan AB ve Fransa tarafından desteklenmiştir. Diğer yandan, Yunanistan ve Mısır'ın verdiği destekle GKRY'nin tek taraflı MEB ilan etmesi ve KKTC'nin haklarını gasp ederek doğal kaynak rezervleri üzerinden çok uluslu enerji şirketleriyle iş birliğine gitmesi, 2020 yılı öncesinde Doğu Akdeniz'de Türkiye ve KKTC'yi rahatsız etmiş ve bölgesel düzeni olumsuz anlamda etkilemiştir.

Bununla birlikte bir genelleme yapılacak olursa (iki ülke arasındaki ilişkiler yakınlaşma ve yumuşama sürecinde bile olsa), “*Türk tehdidi*” kavramı, Yunan iç ve dış politikasında karar vericilerin ellerinde hazır olan, her an kullanıma ve sunulmaya hazır bir argümandır. “*Türk düşmanlığı*” sendromunu bölgesel ve küresel güçlerle ikili ve çok taraflı ilişkiler geliştirmek suretiyle atlatmak isteyen Yunanistan ve GKRY, güvenlik algısını “*müşterek hareket etme*”ye dayandırmış, böylece Türkiye üzerinde caydırıcı bir etki yaratmak ve Türkiye'yi izole etmek istemiştir. 2020 yılı özelinde giriştiği gerginliği artıran hamlelerinde, Türkiye'nin iç ve dış politikasını, TSK'nın mevcut durumunu tahlil etmiş, kendince Türkiye'nin görece yalnızlığından ve diğer aktörlerin verdiği destekten cesaret almıştır.

Tarihsel süreç içerisinde, iki NATO ülkesinin Ege ve Doğu Akdeniz'de çatışmanın eşiğine gelmesinin önlenmesi, ABD'nin gözettiği öncelikli ve genel hedeflerden birisi olmuştur. Ancak ABD'nin gerek 2020 yılı, gerekse öncesinde Yunanistan ve GKRY ile yakınlaşması, ortak tatbikat yapmaları, ABD yetkililerinin her iki ülkeye yaptığı ziyaretler ve bu ziyaretlerde kullandıkları ifadeler, ABD'nin NATO ülkelerini gözetken genel politikasını adeta göz ardı ettiği izlenimini vermiştir. Keza ABD, Trump döneminde GKRY'ne uygulanmakta olan silah ambargosunu kaldırma kararını, Doğu Akdeniz'de gerginliğin hüküm sürdüğü bir zaman diliminde ve bu hamlesinin gerilimi artırabileceğinin farkında olarak almıştır. Sonuç olarak, ABD, 2020 yılı özelinde dış politikasını Türkiye'den çok Yunanistan ve GKRY ile ilişkilerini yeniden şekillendirerek oluşturmuştur. Benzer şekilde, ABD'nin stratejik ortağı İsrail de enerji güvenliği konusunda Yunanistan-GKRY ikilisine yönelmiştir. NATO'nun beyin ölümünün gerçekleştiğini iddia eden Macron önderliğinde Fransa ise, AB de dahil diğer aktörlerin etkisinde kalmayarak bağımsız politikalar üretmiş, “*Avrupa-Akdeniz İş birliği*”ni,

kendisinin liderliğinde gerçekleştirdiği 2020 yılındaki “MED 7” zirvesiyle pekiştirmiş, Doğu Akdeniz’de söz sahibi olacağı bir pozisyonun arayışında olmuş, Yunanistan’a silah satışı yaparak bölgede gerginliğin tırmanmasını teşvik etmiştir.

Rusya için Doğu Akdeniz -iç savaşın hâkim olduğu Suriye’de olduğu gibi- ABD ile mücadele ettiği bir coğrafya olma özelliği taşımaktadır. Diğer yandan, kendi sınırlarına yakın veya etki alanı içindeki bölgelerde NATO’nun genişlemesi, Rusya’nın adeta “*casus belli*”sidir. Küresel prestijini, jeostratejik ve jeopolitik konumunu artırmak isteyen Rusya Federasyonu, ABD’nin bölge üzerinde etkinliğini önlemek istemektedir. 2020 özelinde GKRY ile ilişkilerini sıcak tutması, bu politikasının tatbiki niteliğindedir.

Türkiye ise, Esad karşıtı bir Suriye politikası izlemiş, dış politikasını İhvancı bir anlayışla şekillendirmiş, İsrail-Yunanistan-GKRY cephesine karşı bir denge unsuru oluşturamamış ve bölgede yalnızlaşmıştır. Ancak Yunanistan’ın dış destekli gerginliği tırmandıran hamlelerine karşı soğukkanlılığını korumuştur. Bir yandan bölge üzerindeki haklarını sahadaki faaliyetleriyle korumaya çalışırken, diğer yandan uluslararası hukukun gereklerini her platformda yenilemiştir. Öncesinde olduğu gibi, 2020 özelinde de, iş birliğini, iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmeye yönelik tutumunu muhafaza etmiş, diyalog kanallarını açık tutmuştur.

KAYNAKÇA

- Akkutay, Ali İbrahim (2018), “Askeri Üst Uçuşlar İle Sahil Güvenlik Gemilerinin Faaliyetlerinin Gayri Askeri Statüdeki Ege Adaları Bakımından Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 134, ss. 639-672.
- Aksu, Fuat (2005), “Ege Sorunlarının Geleceği ve Türkiye: AB Üyelik Sürecinde Türkiye'nin Seçenekleri”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, ss. 261-286.
- Arı, Tayyar & Caşın, Mesut Hakkı (2021), *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Arslan, Muhammet İkbâl (2020), “Kıbrıs Rum Kesimi, Yunanistan, Fransa ve İtalya'nın Ortak Deniz ve Hava Tatbikatı Tamamlandı”, *Anadolu Ajansı*, 28.08.2020, Erişim Tarihi: 15.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kibris-rum-kesimi-yunanistan-fransa-ve-italyanin-ortak-deniz-ve-hava-tatbikati-tamamlandi/1956712>.
- *BBC Türkçe* (2019), “Trump'tan Erdoğan'a Mektup: Aptallık Etme, Gel Anlaşalım, Seni Sonra Arayacağım”, 18.10.2019, Erişim Tarihi: 13.04.2022, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50077573>.
- Berberakis, Stelyo (2019), “Kiryakos Miçotakis Kimdir? Yunanistan'ın Ülke Siyasetine Damga Vuran Bir Aileden Gelen Yeni Başbakanı”, 08.07.2019, Erişim Tarihi: 18.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48907540>.
- Berberakis, Stelyo (2020), “Meis Adası: Doğu Akdeniz'in En Küçük Adalarından Meis, Türkiye-Yunanistan İlişkileri Açısından Neden Önemli?”, 08.08.2020, Erişim Tarihi: 04.04.2022, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53706622>.
- *Canadian Press* (2020), “Pompeo Visits Naval Base on Crete on Day 2 of Regional Tour”, 29.09.2020.
- *Cumhuriyet Gazetesi* (2020), “Atina'ya Lozan Uyarısı”, 16.09.2020.
- *Cumhuriyet Gazetesi* (2020), “Çavuşoğlu: Yunanistan kışkırtmaya çalışıyor”, 02.09.2020.
- *Cumhuriyet Gazetesi* (2020), “Gözdağı Diplomasisi”, 20.09.2020.
- *Cumhuriyet Gazetesi* (2020), “Nato'dan AB'ye Çıkış”, 11.12.2020.
- *Cumhuriyet Gazetesi* (2020), “Paris-Atina hattında askeri uçak pazarlığı”, 02.09.2020.
- Çakır, Arzu (2020), “Med7 Toplantısı Öncesinde Türkiye-Fransa Gerginliği”, *Amerika'nın Sesi*, 10.09.2020, Erişim Tarihi: 11.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-ve-fransa-arasinda-karsilikli-aciklamalarla-gerginlik-artti/5578059.html>.
- Doster, Barış (2020), “Emekli Tümamiral Cem Gürdeniz, Deniz Jeopolitiğindeki Gelişmeleri Değerlendirdi: Doğu Akdeniz İkinci Sevr'dir”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 03.06.2020.
- *Euronews* (2020), “Türkiye'den Yunanistan Başbakanı Miçotakis'in Doğu Akdeniz Açıklamasına Tepki”, 12.11.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2022, Erişim Adresi:

<https://tr.euronews.com/2020/11/12/turkiye-den-yunanistan-basbakan-micotakis-in-dogu-akdeniz-ac-klamas-na-tepki>.

- Keleşoğlu, Erhan (2014), “İsrail'in Dış Politikası”, içinde (editörler: Özgün Erler Bayır & Faruk Sönmezoğlu) *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, İstanbul: Der Yayınları, ss. 421-463.
- Kıyanç, Sinan (2020), “ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) Arşiv Belgelerine Göre Ege Sorunu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 22, Sayı: 1, ss. 11-32.
- Kolukısa, Hasan (2020), “Yunanistan'ın Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'nde Gerginliği Artırıcı Adımları”, *Defence Türk*, 14.10.2020, Erişim Tarihi:14.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.defenceturk.net/yunanistanin-dogu-akdeniz-ve-ege-denizinde-gerginligi-artirici-adimlari>.
- Küçük, Ayşe (2021), “Ontolojik Güvenlik Bağlamında Türk[iye]-Yunan[istan] Çatışması”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 5, ss. 21-39.
- Lee, Matthew (2019), “US, Greece Sign Revised Defenceco-Operation Agreement”, *Canadian Press*, 05.10.2019.
- *Milliyet Gazetesi* (2020), “Yunanistan'dan Yeni Tahrik: Meriç Nehri Sınırına Dev Haç Diktiler”, 18.09.2020, Erişim Tarihi: 13.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/yunanistandan-yeni-tahrik-meric-nehri-sinirina-dev-hac-diktiler-6309336>.
- Naval Technology (2020), “Israel Signs Agreement to Lease Iai Heron Uav to Greece”, 07.05.2020, Erişim Tarihi: 18.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.naval-technology.com/news/israel-signs-agreement-to-lease-iai-heron-uav-to-greece>.
- Onay, Yaşar (2019), “Rus Büyük Güç Politikasında Akdeniz'in Yeri Ve Önemi”, içinde (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker) *Akdeniz Jeopolitiği*, Ankara: Nobel Yayınları, ss. 797-802.
- Örmeci, Ozan (2021), “Fransa'nın Doğu Akdeniz Politikasını Anlamak”, içinde (editörler: Mesut Hakkı Caşın & Tayyar Arı) *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 175-213.
- Özçelik, Sezai, “Rusya Federasyonu'nun Kıbrıs Politikası”, *Kırım Haber Ajansı*, Erişim Tarihi: 20.02.2022, Erişim Adresi: <https://qha.com.tr/opinion/rusya-federasyonu-nun-kibris-politikasi>.
- Özer, Yeşim (2014), “Fransa'nın Dış Politikası”, içinde (editörler Özgün Erler Bayır & Faruk Sönmezoğlu) *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, İstanbul: Der Yayınları, ss. 229-270.
- Pekcan, Cemre (2020), “Yunanistan-Rusya Federasyonu İlişkileri ve Ege Denizi'nin Güvenliği”, içinde (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker & Dimitrios Ioannidis) *Ege Jeopolitiği*, Ankara: Nobel Yayınevi, ss. 1022-1029.
- Sevim, Alaettin (2020), “Ege Denizi'nde Gayri Askerî Statüdeki Adaların Silahlandırılması Sorunu”, içinde (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker & Dimitrios Ioannidis) *Ege Jeopolitiği*, Ankara: Nobel Yayınevi, ss. 485-507.

- Şen, Furkan (2015), “Türk Milliyetçiliği ve “Öteki” Algısı: Yunanistan’la Çözülemeyen Ege Sorunu”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 480, ss. 179-228.
- Tamçelik, Soyalp (2020), “Türkiye-KKTC İlişkileri ve Ege Denizi’yle İlgili Kavramsal Güvenlik Analizi”, içinde (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker & Dimitrios Ioannidis) *Ege Jeopolitiği*, Ankara: Nobel Yayınevi, ss. 879-913.
- Terzi, Özlem (2014), “Avrupa Birliği'nin Dış Politikası: Varoluş Tartışmasından Etkinliğin Sorgulanmasına”, içinde (editörler: Özgün Erler Bayır & Faruk Sönmezoğlu) *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, İstanbul: Der Yayınları, ss. 541-565.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, “10-11 Aralık AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi Sonuçları Hk. / T.C. Dışişleri Bakanlığı”, Erişim Tarihi: 18.03.2022, Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/10-11-aralik-ab-devlet-ve-hukumet-baskanlari-zirvesi-sonuclari-hk.-t.c.-disisleri-bakanligi_52318.html.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “12 Eylül - 20 Ekim 2020 Tarihleri Arasında Yunanistan'ın Gerginliği Artırıcı Eylemleri”, Erişim Tarihi: 03.02.2022, Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/denizcilik/Yunanistan-in-12-Eylul-2020-tarihinden-itibaren-Dogu-Akdeniz-ve-Ege-Denizi-nde-Gerginligi-Artirici-Adimlari.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Sorularla Dış Politika”, Erişim Tarihi: 06.08.2022, Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/sorular.tr.mfa>.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Başlıca Ege Denizi Sorunları”, Erişim Tarihi: 02.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>.
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı (2021), “Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar, ‘Adalar Denizi ve Yunanistan ile Komşuluk İlişkileri Sorunları Sempozyumu’nda Konuştu”, 09.09.2021, Erişim Tarihi: 02.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/992021-33244>.
- *Ulusal* (2020), “Adım adım Atina kışkırtması”, 14.10.2020, Erişim Tarihi: 14.02.2022, Erişim Adresi: <https://www.ulusal.com.tr/haber/8633307/adim-adim-atina-kiskirtmasi>.
- Uygun, Ayşe Gülce (2021), “Doğu Akdeniz’de Paylaşım Rekabeti: Türkiye-Yunanistan Gerginliği ve Avrupa Birliği’nin Tutumu”, *TYB Akademi*, Sayı: 31, ss. 69-89.
- Uzgel, İlhan (2010), “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, içinde (editör: Baskın Oran) *Türk Dış Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 243-325.
- Varan, Gökhan (2020), “Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Aksoy: Yunanistan Türkiye ile ikili meselelerini ancak masaya oturarak çözebilir”, *Anadolu Ajansı*, 06.12.2020, Erişim Tarihi: 06.08.2022, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/disisleri-bakanligi-sozcusu-aksoy-yunanistan-turkiye-ile-ikili-meselelerini-ancak-masaya-oturarak-cozebilir/2067638>.
- Yorulmaz, Recep (2020), “Doğu Akdeniz’de Türkiye-Yunanistan Gerginliği ve İş Birliği İmkanları”, *Middle Eastern Analysis / Ortadoğu Analiz*, Sayı: 96, ss. 94-97.

- “Yunanistan, Meis'te Ne Yaptı?”,
<https://www.youtube.com/watch?v=99CY7GD6wrg> .